

శ్రీ రస్తు.

శ్రీమతాశ్చ పవలజలభి కాస్తుభేన

కవికులకమనీయకీర్తికదమైస

శ్రీమతా మహీశూరమహారాజాస్థానపజ్ఞితేన

సోసలె. గరభపురీశశాస్త్రిణా విరచితః

చమ్పూరామాయణయుద్ధకాణ్డః

మైసూరు సద్విద్యాశాలాధ్యక్షైః

మైసూరు మహారాజాకాలేజ్ సంస్కృతపజ్ఞితేన

మణ్డయం పేరీస్వామి తిరుమలాచార్యైః

విరచితయా మధుమజ్జిర్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యయానహితః

గ్రంథకర్తృత్వీతీయపుత్రైః శ్రీమతా మహీశూర

మహారాజాస్థానపజ్ఞితేన సోసలె, ఆయ్యశాస్త్రిణా

మైసూరు సద్విద్యామందిరముద్రాశాలాయామ్

ముద్రాపితః.

౧౪౯౦.

Registered Copy-Right.

అస్య గ్రంథస్య ముద్రాపణే సాహాయ్యకర్తారః.

శా ॥ సోనలె అణ్ణయ్యశాస్త్రీ గ్రంథకర్తః జ్యేష్ఠపుత్రః.

పా ॥ కాస్తరాజేఅరస్. మహారాజస్యాలః.

శ్రీ ॥ ఉ ॥ పెరిస్వామి తిరుమలాచార్యః వ్యాఖ్యానకర్త.

శ్రీ ॥ పుట్టశ్యామపట్టితః. మహారాజవైద్యశాలాపట్టితః.

శ్రీ ॥ ఉ ॥ అజీ. ఐయ్యవైయ్యంగార్యః ముద్రాశాలాధికారి.

రిజప్టర్. కాపీరైటర్.

శ్రీ రస్తు.

చ మూ రా మా య నే యు ధ కా జ్ఞః.

విద్యావైశద్యబీజాయ విఘ్నసంక్షయభూతినే ।

సర్వారమ్భేషు సేవ్యాయ పురాణకరిణేనమః ॥

వస్తే సీతాహృదానన్దమిన్దీవరదళద్యుతిమ్ ।

కున్దేన్ద్రవిశదామన్దమన్దహాసలనన్దుఖమ్ ॥

బధ్వా సేతుం సముద్రే తరళతరతరక్లాగ్రనిర్ఘాతముద్రై
గత్వా పైవైశ్యేశ్వలజాగ్రం మదభరమలివైరాక్షపైర్నిర్విశజాగ్ర
మ్ । హత్వా బాణేర్దశాస్యం క్షితిభృదరిముఖైర్దేవతైరాత్రదా
స్యం లభ్యా లక్ష్మీం సమాయాద్రఘుకులతిలకాయస్సదానస్సపా
యాత్ ॥ ౧ ॥ రక్షోభిః ఖరనూకరోష్ట్రవివదనైః కూర్తైర్దశాస్య
జ్ఞాయా నీచోచ్చావచ భాషితైరతితరాం నిర్భుత్పితాపీన్ద్రయమ్ ।
యాకారుణ్యరచైకశేవధిరనాగాంసీత్యపాసీదమూన్యాకల్పం వి
తనోతు భద్రమధికం సానస్సదాజానకీ ॥ ౨ ॥ యస్త్వక్త్వాఽఖ
లభోగభాగ్యవిభవక్రీడావనేయావనే రాజ్యం కిం నిరుద్ధబాష్ప
కణికాం కాంతాం నవోధానుపి । యాన్తం కాననమన్వగాద్రఘుప
తిం సోఽయం సుమిత్రాసుతో దాస్యం తద్విదధాతు రామపదయో
రాశాస్యమన్యన్నమే ॥ ౩ ॥ లీలాలక్ష్మితవారిధిర్జనకజాం దృష్ట్వా
సమర్ప్యోర్తికామానన్దామృతపారిథౌ పరిపతన్నాదాయ చూడా
మణిమ్ । యోరామేణ నిరీక్షితస్సకరుణం దీప్తైరపాక్తాఞ్చలై
స్తస్త్రే మారుతయే నమోభగవతే మాన్యస్సనాన్యోభువి ॥ ౪ ॥

శ్రీమతాశ్చవంశవారిధిసుధాధామా కృతీ సాహితీ సీమాశ్రీనగరీ
 శశిత్యభిలసన్నామాబుధాగ్రసరః । తర్హవ్యాకృతితస్త్రీకోవిదకు
 లాత్తంసోనృహంసోభవిఖ్యాతస్సత్రువిమాళిమణ్డనమణి దైగీయతే
 యోబుధైః ॥ ౫ ॥ యేనశ్రీ రఘునాథదివ్యచరితం చమ్పూప్రబంధా
 త్తనా శృణ్వారాదిరసైస్సుభటికృతమభూచ్ఛ్రియధికాణ్డాభిధమ్ ।
 తస్మాత్సర్వకలావిలాసభవనాత్సంప్రాప్తవిద్యావో వ్యాఖ్యాతుం
 తమప్రబంధమథునా నజ్జే నలజ్జేకథమ్ ॥ ౬ ॥ శ్రీవత్సాన్వయ సింధు
 కాస్తుభమణే శ్రీమత్పేరిస్వామినో జాతోధ్యాపిత వేదమాలియుగళ
 శ్రీశ్రీనివాసోగురుః । సూనుస్తవ్య గురోరనుగ్రహవశాచ్ఛ్రియైల
 నామాజితస్తద్వ్యాఖ్యాం మధుమజ్జరీం వితనుతే గృష్ణాస్తు విద్వ
 ద్పరాః ॥ ౭ ॥ కవిస్సౌఽయంవాగ్నిస్సరభితయశశ్మభితదిశఃకథా
 నాథోనాథోదశముఖరిపుశ్శ్రీ రఘుపతిః । కృతిస్సామాఘ్నీకప్రకరపట
 లీకింబహువిదైర్వచోభిర్ధన్వోఽహం పునరపిచ ధన్యఃపునరపి ॥ ౮ ॥
 ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా । నామూలం
 లిఖ్యతే కిం చిన్నానపేక్షితముచ్యతే ॥ ౯ ॥

వా ॥ అథ తత్రభవాన్నిఖిలవిదవ్విజ్ఞనమణ్డలమణ్డనాయమా
 నః కవికులకమనీయకీర్తికదమ్బః గరళపురీశ నామాకవిః ॥ స్లో ॥
 “కావ్యంయశసైర్ధకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే । సద్యః
 పరనిర్వృతయే కాంతానంమితతయోపదేశయజే ॥ ” ఇత్యాద్యా
 లజ్జారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్య నిఖిలశ్రేయఃప్రయోజ
 కతామ్ , కావ్యాలాపాంశ్చ వర్ణయేదితి నిషేధవాక్యస్య అసత్తా
 వ్యపరతాంచ పశ్యత్ నిజభుజవిక్రమవిజితనిశిచరనివహస్య దశరథ
 తనయస్య చరితనిబంధనం యుద్ధకాణ్డాభిధానం ప్రబంధంచీర్ఘః , వి
 ఘ్ననివృత్తిపూర్వకం చికిషితగ్రన్థపరిసమాప్తిం కామయమానః,
 “ సమాప్తికామోమల్లభమాచరేత ” ఇత్యాదిశిష్టాచారానుమితశ్చ

తిబోధిత కర్తవ్యతాకన్య, “ ఆశీర్వాదుస్మిన్యావస్తునిద్దేశోవాపిత
స్తుభిమ్ ” ఇతి ఆశీరాద్యన్యతమన్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాన్నిజేష్ఠ
దేవతాం నమస్కరుతే .

విద్యేతి || విద్యా - వేదవేదాక్షాదయః, “ అక్షానివేదాశ్చ
త్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ వి
ద్యాహేయతాశ్చతుర్దశ ” ఇతి స్మరణాత్ . తాసామ్ విశదస్యభా
వోవైశద్యమ్ - ప్రకాశః, జ్ఞానగోచరత్వమితియావత్; తస్యబీ
జాయ - నిమిత్తకారణాయ, నిరవద్యవిద్యావిశ్రాంతినిపుణాయేత్య
ర్థః . యద్వా, విద్యా - జ్ఞానమ్, తస్యవైశద్యమ్ - నైర్మల్యమ్,
నిర్దోషత్వమిత్యర్థః; భ్రమవిప్రలంభాదిరాహిత్యమితి యావత్ .
తస్య బీజాయ; విఘ్నానాం సఙ్ఖాతం హస్తీతి విఘ్నసఙ్ఖాతఘాతీ,
తస్మై . సర్వేషాం కార్యాణామిత్యర్థః, ఆరంభస్య సమర్పణసా
పేక్షత్వాత్; ఆరంభేషు - ఉపక్రమేషు . యద్వా, ఆరంభస్త
ఐత్యారంభాః - కార్యాణి, తేషు సర్వకార్యేష్వపేక్షిత్యర్థః . సే
వ్యాయ - సేవితముద్దాయ, అంతరాయ నిరసనద్వారా కార్యఫల
ప్రదత్వాదితిభావః . పురాణకరిణే - చిరంతనమజ్ఞురాయ, ఉక్తవిశే
షణానుగుణ్యాద్విన్యాయకాయేతి ఫలితమ్ . నమః, అత్ర నమఃప
దేన కవిః విఘ్నేశ్వరవిషయకం స్వావధికౌతుర్లప్రశంసకం జ్ఞానం
ప్రకాశయతి . విద్యావైశద్యేత్యత్ర సంయుక్తవ్యజ్ఞనానామ్, అ
న్యత్రఘ్నకారాదీనాంచ కేవలనామసకృదావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రా
గుశ్శబ్దాలంకారః; తదుక్తం విద్యానాధేన || శ్లో || “ ఏకద్విప్రభృ
తీనాంతు వ్యజ్ఞానానాం యదాభవెత్ । పునరుక్తిరసానామవృత్త్య
నుప్రాసఐష్యతే ” ఇతి . ప్రాయశస్సర్వత్రాప్తిన్నయమేవాలక్షా
రోద్రష్టవ్యః; విశేషస్తు వివిద్యతే . కించ ప్రాయేణ ద్వాతాపా
కః; తల్లక్షణం తేనైవోక్తమ్, “ ద్వాతాపాకస్సకథితో బహిరంత

ప || వర్యజేగ్రా ఫణిని శ్రీయాసహ గతౌప్యచ్ఛిద్ర నిద్రాసుఖం క
ష్టింశ్చిత్కరిణి క్వవాదిశి సకృత్సన్నాథ హారక్షమామ్ । ఇత్యాక్రస్త
తి తద్గిరైవసహయస్సద్యోజజాగారసశ్రీమాన్ స్వస్తికృదస్తు కాస్తుభ

స్ఫురద్రసః ” ఇతి. అత్రాదౌ భూదేవతాకస్య సర్వగురోర్మగణస్య
సమావేశాదిష్టార్థసిద్ధిస్సూచ్యతే; తచ్చొక్తమ్, “ శుభదోమోభూ
మిమయః ” ఇతి. గ్రహాదౌ వకారస్యామృతబీజస్య ప్రయోగాన్మృ
బద్ధస్య ఆకల్పస్థాయిత్వంచ సజ్జటతఇతి సర్వమవదాతమ్ ॥ ౧ ॥

అథకవిర్విఘ్నేశ్వరనమస్కరియారూపమజ్జళమాత్రేణాత్మ
ప్యన్ నిరుపాధికకృపానిధిం శ్రీహరిం శ్రేయఃప్రార్థయతే ॥ పర్య
క్షాంతి ॥ యః - భగవాన్, ఫణిని - శేషయాపే, వర్యజేగ్రా - శయనే
శ్రీయా - లక్ష్మ్యాసహ, అచ్ఛిద్రనిద్రాసుఖమ్ - అవిచ్ఛిన్నం నిద్రా
నద్దమ్, గతః - ప్రాప్తాపి, కష్టింశ్చిత్ - ఉదాసనీయఇతిభావః.
కరిణి - గజే, క్వవా - కస్యాంచిద్దిశి, అజ్ఞాత్యామిత్యర్థః. మన్నా
థ - మమస్వామిన్, హారక్షమామ్ - పాలయ, హేతి కష్టాస్వాదా
నువాదే. ఇతి సకృత్ - నతు ముహుర్ముహుః, అత్ర సకృచ్ఛబ్దైవ
కథానాయకస్య శ్రీరామచంద్రస్యభగవతః అవతారాంతరాపాధార
ణం పరమకారుణ్యం సూచ్యతే; తథాచ శ్రీరామాయనే “ సకృదేవ
ప్రపన్నాయ తవాస్తీతిచయాచతే । అభయంసర్వభూతేభ్యోదదా
మ్యేతద్వ్రతంమమ ” ఇతి. ఆక్రస్తతి - క్రొశతినతి, తస్యకరిణః.
గిరైవసహ - మన్నాథేత్వాదివాచాసాకమేవ, సద్యః - తత్క్షణమే
వ, నతువిలంబ్య, జజాగార - ప్రబుద్ధవాన్, జాగృనిద్రాక్షయఇతి
థాతోర్లిట్ . దీనజనావనతత్పరత్వేన కరుణరవశ్రవణానుపదమేవ
నిర్నిద్రోభూదిత్యర్థః. సతాదృశః, శ్రీమాన్ - లక్ష్మీసహితః,
కాస్తుభమణిః - రత్నవిశేషః, శ్రీవత్సః - లాఙ్ఘనమ్, తౌవక్షసయ
స్య సతాదృశః హరిః - గజైష్ట్రపరిత్రాతా, స్వస్తీతి మజ్జళవాచక

మణిశ్రీవత్సవత్రాహరిః ॥ ౨ ॥ సావిత్రసంతతిభువాం భువనేశ్వ
రాణాం చారిత్రవర్ణనవిధౌ విధిరప్రగల్భః । స్యాదేతదభిమథనం
మవ్యయమ్; తతః-రోతీతి స్వస్తికృత్. అస్తు - అస్తాకంకల్యాణప్ర
దోభూయాదిత్యర్థః. అత్ర కరిహారిక ర్మకాక్రందజాగరణయోః కా
ర్యకారణయో సహత్వవర్ణనాదక్రమాతిశయో క్తృలజ్ఞానః, “అక్ర
మాతిశయో క్తిస్సాన్యత్సహత్వే హేతుకార్యయోః” ఇతి లక్షణాత్.
గజేంద్రవిషయిణీ హరిగతా కరుణా కవివిషయాం తాం పుష్టాతీతి
ప్రేయోలజ్ఞానోపి బాధ్యః. అత్రాశీరలజ్ఞానభృతికేచిత్, “ఆ
శీర్నామౌభిలషితవస్తునశ్శౌననంమతమ్” ఇతి లక్షణాత్. శాదూః
లవిక్రీడితవృత్తమ్ ॥ ౨ ॥

అథేదానీం కవిః వర్ణనీయమహిమాతిశయేన తద్వర్ణనవిధౌ
స్వస్యాసామర్థ్యం ప్రకటయన్ తస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి ॥ సా
విత్రైతి ॥ నవితరియం సావిత్రీ ॥ సూ ॥ తస్యేదమిత్యైవ, తాదృశీ
సంతతిః ॥ సూ ॥ స్త్రియాః పుంసదిత్యాదినా పుంసద్భావః. తత్ర
భువామ్ - సూర్యవంశోద్భవానామ్, భువనేశ్వరాణామ్ - రాజ్ఞా
మ్, చారిత్రస్య - సాగరఖనన సేతుబద్ధనాదిరూపవ్యాపారస్య, వ
ణానవిధౌ విధిః - బ్రహ్మసి, అప్రగల్భః - అకుశలః, కిముతవయమి
తిభావః; విధిరప్రగల్భఇతి ధ్వనివేవ గమ్యమానత్వాదపేరప్రయో
గః. స్యాదేతత్ - అస్తాం తదప్రాగల్భ్య వ్యసనమిత్యర్థః. తస్మి,
కథమసాధ్యసాధనప్రవృత్తిరితిచేత్తదన్యథాసిద్ధిమప్రస్తుతార్థనిదర్శనే
నోపన్యస్యతి, అభీత్యాదినా ॥ అభిమథనమ్ - సాగరవిలాడనమ్,
మన్దరాది బహువిధసామగ్రీ సాధ్యమితి భావః. క్వ, నిగతమ్
స్వమ్ ధనమ్ యేభ్యస్తై నిస్సాన్విః - దుర్గతాః, మథనానుకూలసా
ధనహీనా ఇత్యర్థః. సురాః - దేవాః, క్వ, సాధనహీనైస్సాగర
మథనం సాధితుమశక్యమేవేతిభావః. తథాపి తేషాం తత్ప్రీతిందర్శ

కృసురాః కృనిస్వాః కింకిం నసిధ్యతి రమాసుహృదిప్రసన్నే || ౩ ||
 రసవత్తరభోజకావ్యలగ్నా కృతిరస్వాదురసాపి నఃకవిభ్యః । స్వద
 తే నగుణస్య సాహచర్యాదమృతాంశోర్మలినైవ లక్ష్మరేఖా || ౪ ||

యతి . కింకిమితి || రమాసుహృది - లక్ష్మీనహచరే శ్రీహరౌ , ప్రస
 న్నే - సానుగ్రహేనతి , కింకిం నసిధ్యతి , సర్వమవ్యభిలషితంసిధ్య
 త్యేవేత్యర్థః . యథాసురాణాం సాగరమథనసిద్ధిః తద్వదప్యాకమకు
 శలధిషణానామవ్యభిలషితసిద్ధిః భగవదనుగ్రహ వైభవేన భవేదేవే
 తిభావః . అత్రాప్రస్తుతాయాః భగవదనుగ్రహవశేన సురకర్తృక
 సాగరమథనసిద్ధేర్వర్ణనస్య తెజేవహేతునా కవఃప్రస్తుతస్వకర్తృ
 కసవితృవంశభూభృచ్చరిత్ర వర్ణనప్రాగల్భ్యసిద్ధిప్రతిపాదనపర్య
 వసాయిత్యాత్సారూప్యనిబన్ధనా అప్రస్తుతప్రశంసా . వనస్తతిలక
 వృత్తమ్ || ౩ ||

ఆధేదానీం స్వచికిషితగ్రన్థస్య సహృదయహృదయజ్ఞమతా
 ముపపాదయతి || రసవత్తరేతి || రస్యనై స్వాద్యస్తజ్ఞతి రసాః శృంగౌ
 రాదయః అప్కిణ సస్తీతి రసవత్ , అతిశయేన రసవత్ రసవత్తర
 మ్, తప్కిణ భోజకావ్యే - శ్రీభోజరాజప్రతిపాదితచమ్పారామాయ
 న వజ్ఞకాణ్డరూపకృతౌ , లగ్నా - సక్తా , అస్వాదురాస్వాదాన
 ర్హః రసః శృంగౌరాదిః యస్యాం తథాభూతాపి , నః - అస్తాక
 మ్, కృతిః - యుద్ధకాణ్డరూపా , గుణాః - ఆహ్లాదకరత్వాదయః ,
 త్రైస్సహవర్తతజ్ఞతి సగుణః , తస్య - తాదృశస్య , అమృతాంశోః - సు
 థాకరస్య , సాహచర్యాత్ - సంసర్గాద్దేహిః , మలినా - మలీమసాపీ
 త్యర్థః . లక్ష్మణః - కళజకస్య , రేఖేవ , కవిభ్యః - రసాస్వాదనచతు
 రేభ్యః , స్వదతే - రోచతే , “ గుణవద్వస్తు సంస్కర్తాద్యాతిస్వల్ప
 పిశారవమ్ ” ఇతిన్యాయాదితిభావః . || సూ || రుచ్యర్థానాం ప్రి
 యమాణ్యతి చతుర్థి . “ స్వదఅస్వాదన ” అస్వాదనమనుభవోరుచి

శ్రుత్వా శ్రోత్రపుటద్వయాన్తరమృతోద్ధాగ్నిరోమారుతేః స్పృశ్య
త్వేత్వా కుకులస్నుహజనమపి ప్రాప్తాం దశాంతాదృశీమ్ । అన్త
ద్విప్తదశాన్యరోషదహనజ్వాలాగ్రభగ్నీవకోవ్యక్తో రావిరభూదహర్ష
శ్చ రుచావకర్షకత్వమ్ . అత్ర కృతికశజగ్రరేఖయోర్భృజకావ్యసు
ధాకరసాహచర్యతగ్రవికులోపలాల్యతోవ్యక్త్యా విమ్బప్రతివిమ్బ
భావేన సాదృశ్యప్రతీతైరుపమాలజాగ్రః . వనన్తమాలికావృత్తమ్ .
తల్లక్షణమ్ “ విషమే సనజాగురూసమే చేత్సభరాయశ్చననన్తమా
లికాస్యాత్ ” ఇతి . ॥ ౪ ॥

పూర్వకథానుసారేణ ప్రస్తుతకథాముపక్రమతే ॥ శ్రుత్వేతి ॥
శ్రోత్రపుటద్వయస్య అన్తః - అన్తద్వైశే, అమృతోద్ధాగ్నా - సుధా
ప్రావరూపాః, కద్ధానన్దనన్దాయిన్యితి త్యర్థః . అత్ర ఉద్ధాగశబ్దో
గౌణార్థపర్యవసాయితయా నజుగుప్సావహః, ప్రత్యుతకావ్యస్య
ఆత్యంతశోభాజనకపవేత్యవధేయః . తథాచాక్తం దణ్డినా “ నిఘ్నా
తోద్గీర్ణవాప్తాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్ । అతిసున్దరమన్యత్రగ్రా
మ్యకత్వాంవిగాహతే ” ఇతి . మారుతేః - పవనసుతస్య, గిరః - సీతా
దర్శనతత్సల్లాపాదివిషయాః, శ్రుత్వా, ఇత్వా కుకులస్నుహజనమ
పి - జానకీమపీత్యర్థః . అపినా తస్య అతదర్హత్వం సూచ్యతే . ప్రా
ప్తామ్ - ఆపన్నామ్, తాదృశీమ్ - అశోకవనికానివానరాక్షసాపరీ
ధాదిరూపామ్, దశామ్ - అవస్థామ్, స్పృశ్య - ధ్యాత్యా, అహ
ర్షతిః - సూర్యః, తస్యకులై - వంశై, జాతాః యే త్వాభృతః -
రాజానః, తెహంమణేః - శ్రేష్ఠస్య శ్రీరామచన్ద్రస్య, అన్తః - హృ
దయే, దీప్తస్య - ప్రజ్వలితస్య, దశాన్యరోషదహనస్య - దశగ్రీవవిష
యకకోపపావకస్య, జ్వాలాగ్రభగ్నీ - శిఖాగ్రపరిపాటీవ, తద్వదతి
భీషణ ఇతిభావః . కొపి - అనిర్వాచ్యః, శోణిమా - ఆరుణ్యమ్, అ
క్ష్మోః - లాచనయోః, ఆవిరభూత్ - ప్రాదురాసీత్ . శ్రుత్వా

తిమలత్వాభ్యున్నశోణిమా ॥ ౫ ॥ ౫ ॥ తదానీం తదాశయానువ
ర్తినా వ్లవగచక్రవర్తినా దూతముఖాదాహూతాః పురుహూతాధిక
భుజప్రశస్తయో మలయ మహేష్ఠ్ర మన్దర రైవతకప్రముఖగిరిదరీవన
తయః వ్లవగసేనాపతయః కుముదనశనీలగజగవయన్ద్రమాదనప్రభృ
తయః ప్రస్థాయ సత్వరం నిజనిజైరనీకై స్సాగ్రకమతిచిర నిరీక్షితస్వా
మికార్యనిర్వాహసమయలాభసులభో వైషేణ తోషేణ ప్రతిపద

స్మృత్యైత్యనన్తరం స్థితస్యైతి రామచన్ద్రస్య విశేషణమధ్యాహ్న
రమ్, అన్యథా శోణిముః శ్రవణ స్మరణకర్తృత్వానుపపత్తేః, అ
త్ర ఆజ్ఞనేయముఖాత్ సీతాప్రవృత్తిముపగమ్య మోదమానస్యాపి
రఘువీరస్య తదీయ దుర్దశాత్మరణ సమయ సమాశ్లిష్టపీరరసాత రేకజ
నితే నయనారుణ్యే, దశవదనవిషయకకౌరీధానలజ్వాలాగ్రతాదా
త్యసమ్భవనయా ఉక్తవిషయా స్వరూపోత్పేక్షా ॥ ౫ ॥

తదానీమితి ॥ తదానీమ్ - దశవదన కౌరీధకలుషీకృత రఘు
వరనయనారుణ్యనిరీక్షణసమయే, తస్య - శ్రీరామస్య, ఆశయాను
వర్తినా - అభిప్రాయానుసారిణా, వ్లవగచక్రవర్తినా - సుగ్రీవేణ,
దూతముఖాత్ - చారముఖాత్, ఆహూతాః, పురుహూతాత్ - ఇ
న్ద్రాత్, ఆధికా భుజయోః - దోష్ట్యోః, ప్రశస్తిః - ప్రఖ్యాతిః యేషాం
తే తథోక్తాః, మలయాదయోగిరయః ప్రముఖాః పురస్సరాః యేషాం
తేషాం గిరీణామ్, దరీమ - గుహాసు, వనతిర్వాసా యేషాం తే తథో
క్తాః, వ్లవగసేనాపతయః - వానరవాహినీనాయకాః, సత్వరమ్,
నిజనిజైః - వైవైస్వైః, అనీకైస్సాగ్రకమ్ - వైవైస్వహ, ప్రస్థాయ
అతిచిరమ్ - బహుకాలదారభ్య, నిరీక్షితః - ప్రతిపాలితః, స్వామి
కార్యనిర్వాహస్య సమయలాభః - కాలప్రాప్తిః, తేనసులభః -
అనాయానలభ్యః, ఉత్తైపోవికాసో యస్యతథాభూతేన, తోషే
ణ - హాషేణ, కృతజ్ఞతయేతిభావః. పదేపదే ప్రతిపదమ్ - ప్రతి

మాస్ఫోటయన్తకరతలైర్భుజశిరాంసి, ఆపూరయన్తః కిలకిలకొలా
హలైర్బ్రహ్మజ్జమణ్డలీమ్, సమున్నమయన్త లాఙ్గాలాలాని శిరస్పదే
షు, సముద్గమయన్తో ధూళీః ప్లుతివిశేషైః, ప్రత్యధ్వసముపనతశు
భశకునపరమ్పరా నిరీక్షణక్షణద్విగుణితరణోత్సాహతయా సన్న
హ్యన్తస్సత్రికూటాచలముత్పాట్య లక్ష్ణాముదన్వజ్జలై నిమజ్జయితుమ్,
ఆగత్య సనమ్భ్రమమృశ్యమూకం గిరిమ్, అభివన్ద్య ససుగ్రీవసు

పాదవిన్యాసమిత్యర్థః. కరతలైః - హస్తతలైః, భుజశిరాంసి - సర్వా
ధాన్, ఆస్ఫోటయన్తః - సశబ్దం తాడయన్తః, కిలకిలతి కపీనాంహ
ర్షోత్కషణజన్యధ్వనివిశేషస్యానుకరణమ్, తస్య కొలాహలైః -
కలకలైః, బ్రహ్మజ్జమణ్డలీమ్ - విభజ్జమణ్డలమ్, ఆపూరయన్తః - ము
ఖరీకుర్వన్తః, లాఙ్గాలాలాని - పుచ్చాని, శిరస్పదేషు - మూర్ధదే
శేషు || సూ || అధశ్శిరసీవదత్తతి వినర్గన్య సాదేశః. సమున్నమయ
న్తః - ఉదగ్రీకుర్వన్తః, ప్లుతివిశేషైః - వివిధస్థవనైః, ధూళీః - రే
ణుకా, సముద్గమయన్తః - ఉచ్ఛ్వాసయన్తః, ప్రత్యధ్వమ్ - ప్రతిమా
ర్గమ్, సముపనతానామ్ - సమాపాదితానామ్, శుభశకునపరమ్ప
రాణామ్ - విజయసూచకశుభనిమిత్తానామ్, నిరీక్షణక్షణై - విలొక
నసమయే, ద్విగుణితః - విజయనిశ్చయాత్పునరుక్తః, రణోత్సా
హః - యుద్ధప్రయత్నః యేషాం తేషాం భావస్తత్తా, తయా హేతు
నా, లోకొత్తరేషు కార్యేషు ధైర్యాన్ ప్రయత్న ఉత్సాహః. ల
క్ష్ణామ్ - రావణనగరిమ్, సత్రికూటాచలమ్ - తదాధారభూతత్రి
కూటాచలేనసహేవ, ఉత్పాట్య - ఉన్మూల్య, ఉదన్వజ్జలై - సాగ
రామ్భసి, నిమజ్జయితుమ్ - విస్థావయితుమ్, సన్నహ్యన్తః - య
తమానాస్సన్తః, సనమ్భ్రమమ్, ఋశ్యమూకమ్ - తన్నామానం
గిరిమ్, ఆగత్య - ప్రాప్య, ససుగ్రీవసుమిత్రానన్దనమ్ - సుగ్రీవలక్ష్మ
ణసహితమ్, రఘూణాం రాజ్ఞాం కులమేవ ఉపవనం ఆరామః,

మిత్రానందనం రఘుకులూపనచందనమ్, అర్యమణమివ మయూఖా
 స్సర్వే పర్యవారయః ॥ ౫ ॥ తదాఖలు ॥ ప ॥ లజ్జాంయయా
 సాస్సహ కీశస్తేనైరనల్పదివ్యాస్త్రవిదఃఖరాశేః । పాథోధిరా
 సీన్నమునేర్ముముక్షోః పాఞ్జస్య సంసార ఇవాంతరాయః ॥ ౬ ॥
 భగ్నారిచక్రం భరచూర్ణితాక్షం తథాపి సంవర్తసమీరవేగమ్ । మ

తస్య చందనమ్ చందనప్రమవదానందనం రఘునందనమిత్యర్థః. అభివ
 స్థ్య - సమసృత్య, అర్యమణమ్ - సూర్యమ్, సర్వే, మయూఖాః
 కిరణాభవ, పర్యవారయః - పరివ్రుతః ॥ ౫ ॥

అథకథంవా రామచంద్రోవానరపైన్యైస్సహ జలధిమప్యతి
 లఙ్ఘ్య లజ్జాం జగమిషతీత్యాశజ్య సమాధత్తై ॥ లజ్జామితి ॥
 కీశస్తేవ్యైః - వానరసేనాభిస్సహ, లజ్జామ్ - జలనిధిమధ్యప్రతి
 స్థితామితిభావః. యయాసాః - యాతుమిచ్ఛోః ॥ వ్యా ॥ యాతెస్స
 న్నన్తాదుప్రత్యయః. అనల్పాని బహూని దివ్యాస్త్రాణి ఆగ్నేయా
 దీనివేత్రీతి తద్విత్, తస్య, ఖరాశేః - శ్రీరామస్య, పాథాంసిధీ
 యవైఃస్త్రినితి పాథోధిః, “కర్తృణ్యధికరణైవ” ఇతి థాథాత్వాకి
 ప్రత్యయః. ముముక్షోః - మోక్షమిచ్ఛోః, పాఞ్జస్య - విచక్షః,
 మునెః - మననశీలస్య, సంసారః - కర్మానుగుణజననమరణపరమ్
 రాపరపర్యాయః, సభవ అంతరాయః - విఘ్నరూపః, ప్రకృత
 ప్రవృత్తివిఘటకదుర్లభ్యత్వజ్ఞానవిషయ ఇత్యర్థః. నాసీత్. ఉపమా
 లజ్జారః ॥ ౬ ॥

విజయయాత్రాయై రామలక్ష్మణయోః రథారోహణమాహ
 ద్వాభ్యామ్ ॥ భగ్నేతి ॥ అథ - వానరపైన్యాగమనానంతరమ్, మ
 హారథః - రథికాగ్రీసరః, ప్రకర్షణ పీఠప్రవీరః, దాశరథిః, భగ్నా
 ని - విధ్వంసితాని, అరీణాం చక్రాణి - మణ్డలాని, యేనతథోక్తమ్,
 అన్యత్ర, భగ్నాని - చూర్ణితాని, అరాణి చక్రమధ్యనివేశితతిర్యక్తా

హారథో దాశరథిఃప్రవీరో రథంహనూమస్తమథారురోహ ॥ ౨ ॥

ప్రజవం హరిమారుహ్య సాక్షదాభిఖ్యమున్నతమ్ । సౌమిత్రిరపిశ

రువిశేషాః ॥ ౧ ॥ అరంశీఘ్రిచ చక్రాజ్జైత్రితి మెదిన్. తాన్యేహం
సన్వీత్యరీణి తాదృశాని - చక్రాణి రథాక్తాని యస్య తథోక్తమ్, భ
రేణ - అతిశయేన, చూర్ణితః - వినాశితః, అక్షభి ర్వాణసుతః యే
నతం తథోక్తమ్. అన్యత్ర, భరేణ భారేణ చూర్ణితః భగ్నః అక్షః
లోహనిర్మితః శకటవహనక్షమః తిర్యక్ప్రసారితః పరిఘరూపః,
యస్య తథోక్తమ్. తథాపి, సంవర్తః - ప్రళయః, తస్మిన్ యస్యమీ
రో మారుతః తస్య వేగభవవేగో యస్య తంతథోక్తమ్; అత్ర, శిథిలిత
నిఖిలప్రధానావయవోపి రథః ప్రళయపవనసమానజవ ఇతి విరోధా
భావః. హనూమస్తం రథమ్ - ఆజ్ఞానైయరూపం నృన్దనమ్, ఆరురో
హ - ఆరూఢవాక్, అత్ర హనూమత్ప్రకృతకారోబ్యపయోగిత్యేన
రథాత్తనాపరిణత్యపేక్షణాత్ పరిణామాలంకారః. పూర్వోక్తవి
రోధాభాసస్య భగ్నరిచక్రం భరచూర్ణితాక్షమితి శ్లేషాన్ధాపితత్వా
త్ సజగరః. అనయోగపరస్పరవైరపేక్ష్యాత్ సంస్పృష్టిరిత్యలమ
తివిస్తరేణ ॥ ౨ ॥

ప్రజవమితి ॥ శత్రూణామ్ - వైరిణామ్, హస్తా - సంహా
రకః, సౌమిత్రిః - లక్ష్మణోపి, అపిస్సముచ్చయే, ప్రజవమ్ - ప్రకృ
ప్తవేగమ్, అజ్గదభిత్వభిఖ్యా నామ తయాసహవర్తతఇతి సాక్షదాభి
ఖ్యః, తథాభూతమ్; అన్యత్ర అజ్గదయోః - కేయూరయోః, అ
భిఖ్యా - శోభా, తయాసహితమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ అభిఖ్యానామశోభ
యోరిత్యమరః. ఉన్నతమ్ - ప్రాంశుమ్, హరిమ్ - కపిమ్, తుర
జ్జంచ ॥ ౧ ॥ యమానిలస్త్రచన్ద్రాగ్రివిష్ణుసింహాంశువాజిషు । శు
కాహికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలెత్రిషు ఇత్యమరః. ఆరుహ్య, భ్రా
తరమ్ - జ్యేష్ఠం శ్రీరామమ్, అన్వగాత్ - అన్వగచ్ఛత్, ప్రకృతా

తూణాం హస్తాభ్రాతరమన్వగాత్ ॥ ౮ ॥ ౫ ॥ తత్త్వణమిత్రైష్ఠ
కుకులక్షితిరక్షిణా కర్మపాక్షిసుతనమక్షం కటాక్షనలిలేరభిషిచ్య స
పక్షపాతమత్రోహిణీనామధ్యక్షతాపదే నిక్షిప్తాయమక్షయ్యభుజ
సత్వసాహపైకనిధిరాశుశుక్షణి నన్దనఃసూన్దర్యవ సాత్రాదమరవరూ

ప్రకృతవిషయః శ్లేషాలజ్ఞా-రః. తేన తురక్ణాజ్ఞదయోః ఔపమ్యం ౫
మ్యుతభ్యత్యలజ్ఞా-రేణ అలజ్ఞా-రధ్వనిః ॥ ౮ ॥

తత్త్వణమితి ॥ సచాసౌక్షణ్యే తత్త్వణః తం తత్త్వణమ్ - త
స్మిన్కాలభ్యత్యర్థః. ॥ సూ ॥ కాలాభ్యవోరత్యన్తనయోగభిత్తి
యా, ఇత్యైక్యకుకులక్షితిరక్షిణా - రామేణ, కర్మపాక్షిసుతన్య -
సూర్యపుత్రన్య సుగ్రీవన్య, సమక్షమ్ - పురతపవ, అక్షస్సమీప
మిత్యన్యయాభావేప్రతిపరనమనుభ్యోక్త్యభిత్తి టచ్ సమాసాన్తః. పత్రే,
పాతః - అభినివేశః, పక్షపాతః - ప్రీతిరిత్యర్థః. తేన సహవర్తత
భిత్తి సపక్షపాతమ్, కటాక్షాః - అపాజ్ఞవీక్షణాని, తాన్యేవ ఉద
కానీతి కటాక్షాణాం సలిలాత్తనా పరిణామః, నైః - అపాజ్ఞదశా
నామృతధారాభిరత్యర్థః. అత్రోహిణీనామ్ - అత్రోహిణీసంఖ్యాపరి
మితసేనానామ్, ॥ సూ ॥ “అత్రోహిణీనాన్యముపసంఖ్యానమ్”
భిత్తివృద్ధిః. అత్రోహిణీసంఖ్యామగ్రే దర్శయిష్యామః. అధ్యక్షతా
పదే - ఆధిపత్యే, నిక్షిప్తః - నియోజితః, అక్షయ్యాణి - త్రేతుమ
శక్యాని, శత్రుభిరపరిహార్యాణీతియోనత్. భుజయోస్సత్వమ్ -
బలమ్, సహసాకృతాని కర్మాణి సాహసాని తేషామెకోముఖ్యః.
నిధిః - స్థానమ్, అయమాశుశుక్షణినన్దనః - అనలసుతోనీలః, సేనా
ధిపత్యసాన్నిధ్యాదిదం శబ్దేన వ్యపదేశః, సాత్రాత్ - ప్రత్యక్షః,
సూన్దః - షణ్ముఖః, ఆశుశుక్షణినన్దనభ్యత్యన్య అత్రాపి విశేషణత
యా నమ్బుద్ధః; అమరవరూధినీమ్ - దేవసేనామివ, అఖిలామ్ -
సమస్తామపి వానరాణామియం వానరీ, తస్మాదమిత్యర్థః ॥ సూ ॥

ధీనీం నిఖిలామపి వానరీం సేనాం వివత్తానుసారేణ రక్షోనగరీమ
 నుచకర్ష ॥ ౯ ॥ ప ॥ క్షీతిరజప్తిమిరేషు విస్మత్పరేష్వభినసార త
 దాహారివాహినీ । ప్రథితనీలపరిగ్రహ శోభితా మలయభూభృతమా
 దృతచందనమ్ ॥ ౧౦ ॥ శ్రీఖణ్డక్షీతిరుహషణ్డనిర్గతేభ్యో వాతేభ్యస్స
 టిడ్ధాణభిత్యాదినాభీప్ . తాం సేనామ్ - కపిసేనమ్ , రక్షోనగ
 రీమ్ - రాక్షసపురిం ప్రతి, వక్తుమిచ్ఛామివత్తా ॥ వ్యా ॥ వచేస్సన్న
 న్తాదప్రత్యయః . తదనుసారేణ - స్వనియోగానుగుణ్యేనేతి యావ
 త్ , అనుచకర్ష - సమాకృష్టవాక్ ॥ ౯ ॥

క్షీతీతి ॥ తదా - తస్మిన్కాలే, క్షీతిరజాంసి - భూరేణవః ,
 తిమిరాణి - తమాంసీవేత్సుపమితసమాసః , తెషు, విస్మత్పరేషు -
 ప్రసరత్సునత్సు, ప్రథితః - ప్రఖ్యాతః, నీలః - సేనానాయకః, తస్య
 పరిగ్రహేణ - తత్రార్థకస్వీకారేణ రక్షణీయతయేతిభావః . శోభి
 తా - ప్రకాశితా, నీలవస్త్రాది స్వీకారశోభితేతిచ గమ్యతే . హరి
 వాహినీ - వానరసేనా, స్త్రీలింగాత్ కాచన కామినీతిచ గమ్యతే .
 అదృతః - అధిగతః, చందనః - శ్రీగంధపృథుః అగ్గరాగశ్చ, యేనతథా
 క్తమ్ , మలయభూభృతమ్ - మలయశైలమ్ కంచిద్రాజానంజ ,
 అభినసార - అభిజగామేత్యర్థః . అత్ర కపిసేనాకర్తృక మలయాచ
 లాభిగమనే వర్ణనమానే, తమః ప్రసరణకాలికస్య నీలనిచోఽభావకు
 జ్ఞితకామినీకర్తృకస్య చందనానులిప్తరాజాభినరణస్య అప్రస్తుతస్య
 స్ఫురణాత్ సమాసోక్తిరలంకారః . తల్లక్షణముక్తమ్ “సమాసోక్తిః
 పరిస్ఫుర్తిః ప్రస్తుతేప్రస్తుతస్యచేత్ ” ఇతి ॥ ౧౦ ॥

శ్రీఖణ్డేతి ॥ ప్రస్విన్నాః - మార్గాయాసజనితస్వేదయుక్తాః
 స్నెహసార్థకస్విదధాతౌరాదికర్మణీక్తః, నిష్ఠానత్వమ్ . కపీష్ఠాః -
 వానరాధీశాః , ఉద్భాస్త్వానామ్ - కపిసేనాకొలాహలభయాదు
 డ్దీనానామ్ , ద్విజానామ్ - పక్షిణామ్, గరుద్భిః - పక్షైః, పక్ష

పది విశ్రముకపీడ్వాః । ఉద్భాన్తద్విజగరుచచ్చలల్లతాసుప్రస్వి
న్నామలయగిరేరుపత్యకాసు ॥ ౧౦ ॥ X ॥ అథ రఘుపతిరారు
హ్య ప్రకృతకార్యస్య ధురమివ మలయమహీధరమభినన్దనీయమ
న్దానిలమ్మదువలన విదళిత ధవళశరన్నల్లికాముకుళ మధుర మధురపా
స్వాద సుహిత మదకల మధుకరనికరర్పుజ్జ్వలముఖరితహరిదన్తరా
ళామ్, ప్రవిశ్య పరిసరవనస్థలీమ్, తత్ర తత్ర చైకత్ర పటీరభూరుహా

వాతైరిత్యర్థః. ఉచ్చలన్త్యో లతాః యాసు తథోక్తాసు, మలయగి
రేః ఉపత్యకాసు - ఆనన్దభూమిషు, శ్రీఖణ్డక్షితిరుహాణామ్ - చన్ద
నమహీరుహాణామ్, షణ్డాత్ - సమూహాత్, నిర్గతేభ్యఃవాతే
భ్యః, విశేషణబలాత్ వాతానాం సౌరభ్యం వ్యజ్యతే, మన్దాని
లభ్యత్యితి యావత్. విశ్రముః - విశ్రాంతిమగమక్. హేత్వర్థేప
జ్ఞమి. ప్రహషిణీవృత్తమ్. ॥ ౧౦ ॥

అథేతి ॥ అథ - సేనానివేశనానన్తరమ్, రఘుపతిః, ప్రకృత
కార్యస్య - రావణహానన సీతానయనరూపస్య, ధురమ్ - భారమివ,
ప్రయత్నమివేతి యావత్. మలయమహీధరమ్ - మలయపర్వతమ్,
ఆరుహ్య, అభినన్దనీయానామ్ - శ్లాఘనీయానామ్, మన్దానిలానాం
మ్మదువలనేన - కోమలసజ్జారేణ, విదళితానామ్ - వికసితానామ్,
ధవళానామ్, శరన్నల్లికాముకుళానాం మధురమధురసస్య - స్వాదు
మకరన్దరసస్య ॥ ౧ ॥ మధుమద్యేపుష్పరసత్త్వమరః. ఆస్వాదనేన-
అనుభవేన, సుహితానామ్ - తృప్తానామ్, అతపవ మదకలానామ్-
మదోత్కటానామ్, మధుకరాణాం నికరస్య - సమూహస్య, ర్పు
జ్జ్వలరేణ ముఖరమ్ - శబ్దాయమానమ్, హరితామ్ - దిశామ్, అన్త
రాళమ్ - మధ్యమ్, యస్యాన్తరీక్షామ్, పరిసరవనస్థలీమ్ - మలయ
పర్వతపర్వస్తవనోద్దేశమ్, ప్రవిశ్య, తత్రతత్రచ - తత్రస్తతః, ఏకత్ర-
ఏకస్థితే శే, పటీరభూరుహాణామ్ - శ్రీగన్ధపాదపానామ్, సకాశై

నానాభాషా నిభృతమువవిష్టాం శిప్పిరనిమీలితాని నయనానిశనైశ్చనైరు
 స్త్రీల్య సమున్నతగ్రీవమాలాక్య గగనతలమవిరళనిష్పతద్బాష్పశీక
 రాననుక్షణమైకైకశః స్వతోనిపతత్పతత్రానుపరతమదానవిరతగ
 దానవసితకెకోతగ్రాన్తాన్మీలకణ్ఠాన్నిరస్తరాయనిపతిత నీహారాసార
 జర్మరానివ కమలాకరా నాలక్ష్య సకరుణం హస్త విరచిత బహువి

షు - ప్రకాణ్డేషు, నిభృతమ్ - నిశ్చలం యథాతథా, పత్రాకుఞ్చన
 ప్రసారణాదిక్రియాశూన్యమితియావత్. ఉపవిష్టాక చిరం - బహు
 కాలాదారభ్య, నిమీలితాని నయనాని శనైశ్చనైశ్చోకాలసత్వాదితి
 భావః. ఉస్త్రీల్య-వికాస్య, సమున్నతా ఉర్ధ్వమున్నమితాగ్రీవాయ
 ప్తికకర్మణితద్యధాతథా, కణ్ఠమున్నమయ్యేత్యర్థః. గగనతలమ్ - స
 భస్థలమ్, ఆలొక్య-దృష్ట్వా, అవిరళమ్ - అవిచ్ఛిన్నమ్, నిష్పత
 త్తః - ప్రవత్తః, బాష్పశీకరాః అశ్రుజలకణాః యేషాం తథోక్తాః,
 సజలజలధరాభావాదితిభావః. అనుక్షణమ్ - ప్రతిక్షణమ్, ఏకైకశః
 పర్యాయేజ్జేకేకమిత్యర్థః ॥ వ్యా॥ సజ్జ్యైకవచనాచ్చ వీప్సాయామితిశ
 స్పృత్యయః. స్వతఃనిపతన్తి, పతత్రాణి తనూరుహాణి యేషాం తథో
 క్తాః, ఉపరతః - అవసన్నస్సమాప్తృతి యావత్. మదశ్చిత్తైత్సు
 క్యం యేషాం తాదృశాక - అవిరతమ్ - అనిశమ్, గదః రొగః యే
 షాం తథోక్తాః, అవసితా అవసానం ప్రాపితా కేకాయాం కేకా
 భ్వనావిషయే ఉత్కణ్ఠా ఆసక్తిరైస్తథోక్తాః. నీలకణ్ఠాక - మ
 యూరాక, నిర్గతః అస్తరాయో విఘ్నః యస్మిన్కర్మణి తద్యధా త
 థా, అవిచ్ఛేదమిత్యర్థః. నిపతితః నీహారాణాం తుహినానాం ఆ
 పారోధారా సమ్పాతః, తేన జర్మరాక శిథిలాక లక్షణయా శిథి
 లితశతపత్రానిత్యర్థః. ఆలక్ష్య-దృష్ట్వా, సకరుణం - సశోకం య
 థాతథా, తపస్వినః-దీనాః, అమీలిపి-మయూరాఅపి, హస్తేతిభేదే,
 మయూరదర్శనోద్బుద్ధసంసారజనితాత్మ దశాసంస్కరణాత్ భేదః.

ధా నారహ్మణీయ విధినా విధినా ౨నతిచిరప్రముషితామాత్మప్రియాం,
కాదమ్బినీం నితమ్బినీమివ వయమనుపలభ్య క్వచిదపి శౌచ్యాం ద
శాం నీతా అమీ అపి తపస్విన ఇతి మనసి నిశ్చిన్వక్ సదృశానుభ
వత్సుభితహృదయో నిశ్వస్య దీర్ఘముష్ణంచ లక్ష్మణమిదమవాచీ
త్ || ౧౨ || వ || ప్రియజనవిరహకృశానామలయసమీరేణసమ్ప్ర
తసమిద్ధే । సమిధమివమన్తృణాః సహజామపిధీరతాంజాహావమమ||

విరచితాః బహ్మోవ్యవిధాః ప్రకారాః యేషాన్తైతథోక్తాః. అనారహ్మ
ణీయాః - పౌరమాన్యర్హాః, విధయాః విధానాని యేనతథోక్తేన,
విధినా - దైవేన, || ౧ || విధిర్విధానే దైవేషీత్యుభయత్రాప్యమరః.
అనతిచిరమ్ - అల్పకాలపవ, ప్రముషితామ్ - అపహృతామ్, ఆత్మ
ప్రియామ్ - స్వేషామానస్తజనకతయా న్వప్రేమవిషయాభూతామ్,
కాదమ్బినీమ్ - మెఘమాలామ్, నితమ్బినీమ్ - సీతామ్, విరచితేత్యా
దీనామత్రాపి యోజనా, వయమివ క్వచిదపి - కుత్రాపి, అనుపలభ్య-
అలభ్యా, శౌచ్యామ్ - శౌచితుమర్హామ్, దశాం - అవస్థామ్, నీతాః -
ప్రాపితాః, ఇత్యేవం మనసినిశ్చిన్వక్ - అవధారయక్, సదృశానాం
ఆత్మసదృశవిరహిణామ్, అనుభవేన - సాక్షాద్ధర్మనేన, త్సుభితం
విధురితం హృదయం చేతః యస్యతథోక్తస్సక్, దీర్ఘముష్ణంచ నిశ్వ
స్య, లక్ష్మణం ఇదం వక్ష్యమాణం వచనమవాచీత్. వదేర్లుజ్ || ౧౨ ||

ప్రియజనేతి || భూలక్ష్మణేతి శేషః. మన్తధోమదనపవ మఘ
అధ్వరదీక్షితః, సంప్రతి - ఇదానీమ్, మలయసమీరేణ, మన్తమా
రుతేన సమిద్ధే - దీపితే, ప్రియః ప్రీతివిషయః, సహసౌజనశ్చ సీతా
మాపఇతి యావత్. తస్య విరహా వియోగపవ కృశానురనలః,
తస్మిక్ మమ సహజామ్ - నిసర్గసిద్ధామపి, ధీరతామ్ - ధైర్యమ్, స
మిధమివ - ఇర్ధమివ, జుహావ - హుతవాక్, అత్ర విరహిధైర్యలాపి
ని మదనై, మఘత్వారోపాద్ధూప్రకాలకారః || ౧౩ ||

౫ || ఇతి వ్యాహరన్నేవ దురాసదోఽయమన్నద్విధేరితి ద్రాగేవ
తమద్రిమతిచక్రామ || ౧౮ || ప || పైవైస్తతో గిరిరయం గణనా
విదూరైః ప్రేక్ష్యావతీర్య పరితోపి వివేష్ట్యమానః | ప్రాగర్ణవస్య
జఠరాద్వినిర్జిహ్వో మై నాకభూధర ఇవ క్షణమాబభాసే || ౧౯ ||
|| ౫ || తదను హరికులపతిరాసాద్య శీతాఘతయా బహిర్నిర్గత్య త
పనకిరణసేవానముత్సుక్తేర్గణాదయాదోభిరుచ్ఛావచమధ్యాసిత

ఇతీతి || ఇతి - పూర్వోక్తప్రకారేణ, వ్యాహరణ, వదన్నే
వ అయమ్ - మలయగిరిః, అస్తాకం విధేవ విధాయేషాంతైః, అన్న
ద్విధైః - అన్నాద్యైః, దురాసదః - ఆసాదితుమశక్యః, ఇతి ద్రాగే
వ - స్రుతమేవ, తమద్రిం అతిచక్రామ - అతిక్రాంతవాన్ || ౧౮ ||

పైవైస్తోరితి || తతః - అనంతరమ్, అయంగిరిః - మలయశైలః,
గణనావిదూరైః - సభ్యాతీతైః, పైవైః, ప్రేక్ష్య - దృష్ట్వా, ఊర్ధ్వ
దేశ ఇతి భావః. అవతీర్య - అవరుహ్య, పరితో - సమన్తాదపి, వి
వేష్ట్యమానః - పరివార్యమాణః, ప్రాగ్ - ఆజ్ఞానేయకృతసముద్రో
ల్లిజ్ఞనకాలే, అర్ణవస్య జఠరాత్ - ఉదరాత్, దివి - అంతరిక్షే,
నిర్జిహ్వనః - నిర్గచ్ఛన్, మై నాకభూధరఇవ - మై నాకగిరివ, క్షణమ్ -
క్షణకాలే, ఆబభాసే - బభౌ || ౧౯ ||

తదన్వీతి || తదను, హరికులపతిః - సుగ్రీవః, శీతాఘతయా -
శీతాసహిష్ణుత్వేన, || సూ || శీతోష్ణతృప్తేభ్యస్తదసహనశ్చత్యాభు
చ్. బహిః - సముద్రాద్బహిరత్యర్థః. నిర్గత్య - నిష్క్రమ్య, తప
నకిరణసేవానముత్సుక్తైః - సూర్యాతపసేవానమానక్తైః, లవణము
దకం యస్యస లవణోదః - లవణసముద్రః || సూ || ఉత్తరపదస్యచేతి
వక్తవ్యమిత్యనేన ఉదకస్య ఉదాదేశః. తస్య యాదోభిః - జలజ
స్తుభిః, ఉదకృప్త అవాకృప్త ఉచ్ఛావచమ్ - అనేకవిధం యథాతథా,
మయూరవన్దనకాదిత్వాత్సమానః. ఊర్ధ్వాగ్మాముఖతయేత్యర్థః.

విశాలశిలాపాస్థ్రములం మహేష్వరైలం నిదేశేన దాశరథేర్నిర
తిశయరసవదురుతరఫలభారభజ్జుర పననరసాలప్రముఖనిఖలవిటపిన
స్తానదస్తురవనమాలాయాం సలిలనిధివేలాయాం, బలమఖిలమపి ప
థికజనహృదయతాపాతపక్షపాయాం ప్రపాయామివ నివేశయా
మాన ॥ ౧౬ ॥ ప ॥ యత్నస్పృశాప్యథదృశామనువంశకేతోఽ

॥ ని ॥ ఉచ్చానవం వైకభేద ఇత్యమః. అధ్యాసితాభిః - ఆక్రా
న్తాభిః, విశాలశిలాభిః - విస్తీర్ణావలైః, పాస్థ్రమ్ - నీరస్థమ్,
మూలమ్ - మూలదేశోయస్యతథాక్తమ్. మహేష్వరైలం ఆసా
ద్య - ప్రాప్య, దాశరథేః - శ్రీరామస్య, నిదేశేన - ఆజ్ఞయా,
అఖిలం బలమ్ - సైన్యమ్, నిరతిశయాని సర్వోత్తరాణి రసా మధు
రాదయ పషాం సస్తితి రసవన్తి, ఉరుతరాణి - పృథుతరాణి యాని
ఫలాని, తెషాం భారేణ భజ్జురాః - భజ్జశీలాః, వినమ్రాత్రితి యా
వత్. పనసాః - కణ్టికీఫలాః, రసాలాః - చూతాః, తెప్రముఖాః
ప్రభృతయో యేషాం తె తథోక్తాః. అఖిలాః - సమస్తాః, విటపినః -
తరవః, తెషాం సస్తానేన - సమూహేన, దస్తురా - వ్యాప్తా, వ
నానామ్ - అరణ్యానామ్, మాలా - పరమృరా, యప్యాం త
థోక్తాయామ్. సలిలనిధివేలాయామ్ - జలనిధిరోధసి, ప్థానం
గచ్ఛస్తీతి పథికాః ॥ సూ ॥ పథప్రన్నితిష్ఠకప్రత్యయః. తాదృశా
నాం జనానామ్ - అధ్వగానామ్, హృదయస్యతాపః - సంతాపః,
నపవ ఆతపః - సూర్యరశ్మిః, తస్యక్షపాయామ్ - రాత్రిరూపాయా
మ్, పాస్థ్రసస్తావహారిణ్యామిత్యర్థః. ప్రపాయామివ - పానీయశా
లికాయామివేత్యుపమా, నివేశయామాన - నివేశితవాక్, య
థావా ప్రపా పానీయాదిదానైర్వత్త్వాసంచారపరిశ్రాంతపథికహృ
దయసస్తావం పరిహరతి; మధురతరఫలానవాదిప్రదానైస్సైనికానా
మియమపి తక్షవేతిభావః ॥ ౧౬ ॥

పాధోధిపారమనిపీతవతస్తదానీమ్ । తస్మిన్మునా కలశజన్మనిభక్తి

యత్నైతి ॥ అథ - సెనానివేశనానస్తరమ్, యత్నం స్పృశతి ప్రాప్నోతీతి యత్నస్పృక్. ॥ సూ ॥ స్పృశోనుదకేక్విన్నితి క్విన్. కథఞ్చిదప్యతీదూరప్రసారితయాపీత్యర్థః. దృశా - దృష్ట్యా, పాధోధేః - సముద్రస్య, పారమ్ - దక్షిణతీరమిత్యర్థః. అనిపీతవతః - అదృష్టవతః, మనువంశకేతోః - శ్రీరామస్య, తదానీమ్ - సాగరదక్షిణతీరదర్శనకాలే, కలశజన్మని - కుమ్భోద్భవే, తస్మిన్ - తాదృశే, చుశకీకృతజలనిధావితీభావః. మనా - అగస్త్యే, భక్తిరేవవల్లీతి రూపకమ్, అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతతిర్భక్తిః, పూజ్యేష్యసురాగోవా, విశ్వాసాతిశయభూతియావత్. తస్మిన్ - తాదృశే, వీలావిలజ్ఞితవారిధావితీభావః. హనూమతి - ఆజ్ఞానేయేచ, వత్సలతా - చాత్సల్యం ప్రీతిః, ద్విరుక్తా - ద్విగుణీకృతా, వన్మథభర్తృభావః. అత్ర రఘునందనస్య కథఞ్చిదతీదూరప్రసారితాభ్యామపి దృగ్భ్యామనిరీక్షితపారస్య పారావారస్య మహత్వాతిశయజనితాద్భుతరసస్య కుమ్భజన్మహనూమద్విషయక రతిరూపభావాజ్ఞాత్వాద్రసవదలజ్కారః. యద్వా, వర్ణనీయార్ణవవైభవన్యూనతామాశంక్యా కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసా విధయా విహితస్య మునిహనూమద్విషయకభక్తివాత్సల్యద్వైగుణ్యవణానస్య ప్రస్తుత సముద్రగతమహత్వాతిశయకీర్తనఏవ కవితాత్పర్యమవలంబ్యమానైస్తదుభయవిషయరతిరూపభావస్య సముద్రవిషయాద్భుత రసాజ్ఞాత్వకల్పనయా ప్రయోలజ్కారోబోధ్యః. నచ తయోరేవ భక్తివాత్సల్యయోరసత్వాద్రసస్య రసాజ్ఞాత్వలక్షణో రసవదలజ్కారపవాస్తు, రసస్యేతరరసాజ్ఞత్వేవా భావాజ్ఞత్వేవా రసవదలజ్కారభూతి సర్వమతాభ్యుపగతత్వాదితి వాచ్యమ్. సతయోరసత్వం స్థాయిత్యాభావాత్, స్థాయినోహి రసత్వమంగీకృతం ధనజ్ఞైః, యదాపూః

వల్లీ తస్మిన్ హనూమతిచ వత్సలతాద్విరుక్తా ॥ ౧౭ ॥ చటులజలధిపీ
చీ రంహసా కృష్యమాణే రనుపమ ఫల పుష్పైరస్తరీపాస్తరాణామ్ ।
సకుతుకకపిలోక్తైస్సన్నిధిం నీయమానేరపరిచయగురుత్వాన్వాసవే
స్తుర్ననన్ద ॥ ౧౮ ॥ మథనకృదనురైః ప్రాగేష సర్వస్వహర్తా పు

“కారణాన్యథకార్యాణి సహకారీణీయానిచ । రత్యాదేష్టాన్యై నా
భావాస్తానిచేన్నాట్యకావ్యయోః ॥ విభావాఅనుభావాస్తతఃకథ్యంతే
వ్యభిచారిణః । వ్యక్తస్సతేర్విభావాద్యేఃస్థాయీభావోరసఃస్మృ
తః॥” ఇతి ప్రకృతేతు తయోద్దేవాదివిషయత్వాత్తత్త్వవిరహః. తథా
చోక్తమ్ “రత్యాదిశ్చేన్నిరర్థసాన్యజ్జేవాదివిషయోఽశవా । అన్య
జ్జభావభాగ్వాప్యస్సతదాస్థాయీశబ్దభావః ॥” ఇతి దేవాదయస్తు
దేవతాగురుశిష్యద్విజపుత్రాదయః, వసన్తతిలకవృత్తమ్ ॥ ౧౭ ॥

చటులఇతి ॥ మానవేస్తుః రామచన్ద్రః, చటులానామ్ ఉ
చ్చలన్తీనామ్, జలధిపీచీనామ్ - సముద్రతరక్తాణామ్, రంహసా -
వేగేన, ఆకృష్యమాణైః - సమీపంప్రాప్యమాణేః, అన్యాని అస్త
రీపాణి అస్తరీపాస్తరాణి, మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః. తే
షాం ద్వీపాస్తరాణాం కుతుకేనసహవర్తన్తఇతి సకుతుకాః. అదృ
ష్టపూర్వవస్తు దర్శనేనేతిభావః. తాదృశైః కపిలూకైః కర్మభిః,
సన్నిధిమ్ - స్వసమీపమ్, నీయమానైః - ఆహ్రియమాణైః, తేషాం
రాజోపహారార్హత్వాదితిభావః. అనుపమైః - అసదృశైః, ఫలపు
ష్పైః, హేతౌ తృతీయా. పరిచయః - సామానాధికరణ్యమ్, తద
భావోఽపరిచయః, తేన గురుత్వాత్ - గౌరవాద్దేహోః, ననన్ద - తు
తోష. ద్వీపాస్తరఫలపుష్పాణాం కదాప్యదృష్టచరత్వాత్తద్దర్శనే
న ప్రీతౌఘాదిత్యర్థః. మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౮ ॥

మథనకృదితి ॥ సిన్ధూనామ్ - సరితామ్, బన్ధుః - సముద్రః,
కర్తా, ఏషః - శ్రీరామః, సన్నికృష్టత్వాదేవఇతి నిర్దేశః, ప్రాక్ -

నరపికపిస్తేన్వైరుద్ధురోబద్ధమాగాత్ । ఇతి కలితతరణభూవిభజ్జః
ప్రవాళదుత్తిఖచితముఖఃకిం సిద్ధబద్ధర్జగర్జ ॥ ౧౯ ॥ పారేసిద్ధప్ర

పురా, కూర్వావతారఇతి భావః. అమరైః - దేవైః కరణైః, మథ
నం కరోతీతి మథనకృత్, కర్తరిక్విప్, తథాభూతస్సన్నిత్యథః. స
ర్వాణిచ తానిస్వానిచ సర్వస్వాని - సర్వభావాని, లక్ష్యాదీనీతి
భావః. తేషాం హర్తా - అపహారకః, మమేతిశేషః ॥ ౧౯ ॥ స్వోజ్ఞా
తావాత్సనిష్పత్తిహ్యస్త్రీయేస్వాస్త్రీయాం ధనఇత్యమరః. పునరపి-
ఇదానీమిత్యర్థః. కపిస్తేన్వైః కరణైః, బద్ధం సేతువిధానేనేతి
భావః. మామితిశేషః. ఉత్ - ఉద్భూతా, ధూః - భారః, యేనస
ఉద్ధరః. ॥ సూ ॥ ఋక్పూరిత్యాదివా సమాపాంతః అప్రత్యయః.
భృతప్రయత్నస్సన్నిత్యర్థః. ఆగాత్ - ఆగతః, ఇన్ గతౌ లుజ్, ఇ
తి రోహదితిభావః. గమ్యమానత్వాదప్రయోగః, కలితాః కృతాః
తరణౌ ఉర్తయిషవ భూవిభజ్జః - భ్రువటయః, యేనతథోక్తస్సక,
ప్రవాళానామ్ - విద్రుమాణామ్, ద్యుతిభిః - కాంతిభిః, ఖచితమ్-
అనురంజితమ్, ముఖమ్ - అగ్రభాగః, వదనంచ, యస్యతథోక్తశ్చ,
క్రోధాత్ భూకాటిల్యం వదనారుణ్యంచ సర్వేషామపి సమ్భవ
తీతిభావః. జగర్జకిమ్ - ఉచ్చైర్దధ్వానకిమ్, అత్ర నముద్రస్య తర
ణసజ్జసజ్జుర్జుర్జుజనితే ధ్వనౌ అహేతారపి కల్పితస్య శ్రీరామవిష
యకకోధస్య హేతుత్వసమ్భవనయా ౭ సిద్ధవిషయా హేతు
త్పేక్షా. మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౯ ॥

అథేదానీం లజ్జాయాం విదితప్రతిపత్త్యాభిషేకనస్య దశ
వదనస్య వృత్తాంతప్రతిపాదయిషయా ప్రథమం తావత్తస్య మ
స్త్రీవర్ణనాయ బీజమావవణ తదుచితోద్దేశగమనమాహ ॥ పారేసి
ద్ధితి ॥ అథ - వానరసేనానివేశనానంతరమ్, రక్షుషభిః - రావ
ణి, చలానభవతీత్యచలా - స్థిరా, భృతిః - ధైర్యమ్, యస్య,

యాతం పరిమితిరహితం వానరాణాం బలంతజ్ఞాగ్రతస్సగ్రీవశుప్తం ర
ఘుకులతిలకప్రేమవిక్రీతకాయమ్ । చారైరాకర్ణ్య రక్షపతిరచల
ధృతిస్సన్నపి స్పృష్టశఙ్కాతజుస్సార్థం ప్రహస్తాదిభిరథ సచివైః
యద్వా, అచలః - పర్వతః, తస్యైవ ధృతిర్యస్యేతి “ రైశ్య
ణ హిమవానివ ” ఇతి ప్రయోగాత్, ధృతిస్తు భయహేతుసద్భావే
వ్యభీతత్వం తథోక్తస్సన్నపి, అపిరత్రవిరోధే, పరిమితిరహితమ్ - ప
రిమాణశూన్యమ్, సత్త్వాతీతమిత్యర్థః. జాగ్రతా - జాగరూకేణ,
సమయానుకూల కార్యావహితేనేత్యర్థః, సుగ్రీవేణ - కపిరాజేన,
గుప్తమ్ - రక్షితమ్, రఘుకులతిలకేన - శ్రీరామేణ, కర్తా, ప్రే
క్షా - ప్రీత్యా, మూల్యేన కరణేన విక్రీతః - పణితః, కాయః - శ
రీరం యస్యతథోక్తమ్, రఘుపతిప్రీతినమార్జనైకతత్పరత్వేన తదుప
కృత్యై పరిత్యక్తస్వదేహాభిమానమిత్యర్థః. ఉక్తవిశేషణైరుత్తరొత్త
రం ప్రేన్యస్య రావణశఙ్కాస్థానత్వం వ్యజ్యతే; వానరాణామ్ -
కపీనామ్, తత్తాదృశమ్, పరాక్రమశాలీతి యావత్. బలమ్ - ప్రే
న్యమ్, సింహోః పారే పారేసింధు. ॥ సూ ॥ పారేమధ్యే షష్ఠ్యా
వేతి అవ్యయీభావః. సముద్రస్య ఉత్తరతీరే, ప్రయాతమ్ - కృ
తప్రయాణంసత్, చారైః - స్వనియోజితగూఢపురుషైః, ఆకర్ణ్య -
శ్రుత్వా, ప్రేన్యవిశేషణానాం ఉత్తరవిశేషణవిధయా తాదృశం
సదాకర్ణ్యేతివా యోజనా. అతపన స్పృష్టః - సంసక్తః, శఙ్కా -
భీతిః, స్వాపరాధగారవాత్ శత్రుాణామభిషేకనాచ్ఛేతిభావః.
తయా ఆతఙ్కః సంతాపః యేనతథోక్తస్సన్. ॥ ని ॥ రుక్మావశఙ్కాస్వా
తజుఃఇత్యమరః. అనేన మన్తబీజం సూచితమ్. అథ - అనన్తరమ్,
ప్రహస్తాదిభిః - ప్రహస్తముఖైః, సచివైస్సార్థమ్ - మన్త్రిభిఃసహ,
మన్త్రైః - గుప్తభాషణమ్, తస్యకాలామ్ - తదుచితస్థలీమ్, పా
విశత్ ప్రవిష్టవాక్, మన్త్రోచితస్థలముక్తం మనునా “ గిరేస్తం

ప్రాచీనమస్త్రీశాలామ్ ॥ ౨౦ ॥ నియమితజనా నిర్వాదితా
నిరాకృతమాగధ స్తుతికలకలా నిష్ప్రయోహ ప్రభుల్లమణిప్రభా ।
భువనజయినా లజ్జాభర్తుస్తదా ప్రబభౌ సభా శయనపతితప్రాణి
శ్రేణిర్నిశేవ సచన్ద్రికా ॥ ౨౧ ॥ అధోపవిష్టేషు యథాస్వవిష్టరం

భంసమారుహ్య ప్రాసాదంవా రహోగతః । అరణ్యే నిశ్శలాకేవా
మస్త్రీయేతావిభావితే ॥ ” ఇతి . అత్రతు ప్రాసాదశత్యవదేషు
మ్ . విశవేశ నైతి ధాతోఃకర్తరిలక్ . స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥

మస్త్రీశాలాం వణాయతి, నియమితేతి ॥ తదా - రావణ
ప్రవేశసమయే, నియమితః - ద్వారనిషిద్ధః, జనః యస్యాం తాదృ
శీ, నిర్వాదితా - వాద్యవిశేషరహితా, నిరాకృతః - తిరస్కృతః,
మాగధానామ్ - వద్దినామ్, స్తుతేః - స్తుతస్య, కలకలః - కొలా
హలః, యస్యాం తథోక్తా . నిష్ప్రయోహమ్ - నిర్విఘ్నం య
థాతథా, నిర్నిరౌఢమితియావత్ . ప్రభుల్లా - వికసితా, మణీనా
మ్ - రత్నానామ్, ప్రభా - రుచిః యస్యాంతథోక్తా, భువనజయినః
జగజ్జయశీలస్య, లజ్జాభర్తుః - రావణస్య, సభా - సంసత్, శయ
నే - పర్యజే, పతితాః - గాఢం సుప్తాశ్చత్యర్థః, ప్రాణినామ్ - దే
హినామ్, శ్రేణిః - పక్షియస్యాంతథోక్తా, సచన్ద్రికా - జ్యోత్స్నా
సహితా, నిశా - రాత్రిరివ, ప్రబభౌ - చకాశే, ఉపమాలజ్జారః .
హరిణీవృత్తమ్ . “భవతిహరిణీన్సామ్రాష్టాగౌరసామ్నుధివిష్టప్తేః”
ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౧ ॥

అథేతి ॥ అథ - సభాప్రవేశానంతరమ్, ప్రహస్తఃపూర్వఃయే
షాం తేషు, సమస్తమన్ద్రిశు, న్యవిష్టరమ్ - స్వాసనమనతిక్రమ్య
యథాస్వవిష్టరమ్ ॥ ౨ ॥ విష్టరోవిటపీదర్భ ముష్టిపీతాద్యమాసనమి
తి మేదినీ . న్యస్వోచితాసనేష్యిత్యర్థః . ఉపవిష్టేషు - నిశణ్ణేషుస
త్సు, ప్రచణ్డాః విక్రమశాలినః దోషః వింశతిబాహవః యస్యతథా

ప్రహస్తపూర్వేషు సమస్తమన్త్రిషు । ప్రచణ్డదోరాసన మణ్డనీభ
వన్ వచోగభీరార్థమువాచ రావణః ॥ ౨౨ ॥ గ ॥ భోభోనీతిశా
స్త్రీవిశారదాఃప్రజ్ఞాధనాః హితాహిత కృత్యవిభాగవేదినః పరాపర
ః దో మహామాత్యాః ! నను ప్రత్యక్షమేవ యుష్మకమననుభూత పర

క్తః, రావణః, ఆసనస్య - వీరస్య, మణ్డనీభవన్ - అలజాగ్రరీభవన్
సన్, ఆసనోపవిష్ట ఇత్యర్థః. గభీరః - గమ్భీరః, అర్థః - అభిధేయం
యస్యతథోక్తమ్. వచః - వాచమ్, ఉవాచ - ఉక్తవాన్, వంశ
స్థస్మత్ ॥ ౨.౨ ॥

అథ రావణః పూర్వం స్పృష్టశక్త్యా తజ్గ ఇత్యుక్తమ్,
తదేవశక్త్యాస్థానం అమాత్యాన్ బోధయన్నాహ ॥ భోభోఇతి ॥
భోభోఇతి సమ్బోధనై అవ్యయమ్, నీతిశాస్త్రీషు - రాజనీతిశా
స్త్రీషు, విశారదాః - కుశలాః, సద్వివిగ్రహాది విభాగవేదినః ఇత్య
ర్థః. ప్రజ్ఞా ధీః ధనం యేషాంతథోక్తః - ధనవత్పూర్ణం ప్రమాదా
గ్లోపాయస్త ఇత్యర్థః. హితాహితాహితాహితే, తయోఃకృ
త్యయోః - కార్యయోః, విభాగం విదస్తీతి హితాహితవిభాగవేదినః,
॥సూ॥ తాచ్ఛ్రీత్యణినిః. సమయానుసారేణ ఇదంహితం ఇదమహి
తమితి కార్యవ్యవస్థాపకా ఇత్యర్థః. పరాపరవిదః - పూర్వాపరజ్ఞాః,
యద్వా, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, అపరమ్ - అపకృష్టం తదుభయజ్ఞాః
మహామాత్యాః - సచివశ్రేష్ఠాః, యుష్మకం ప్రత్యక్షమేవ - యుష్మ
త్సాక్షికమేవేత్యర్థః. పరేభ్యః - శత్రుభ్యః, పరిభవేన - తిరస్కా
రేణ, అపకృష్టో వాదః అపవాదః - నిన్దావచనమిత్యర్థః. నః అనను
భూతోయయాతధాభూతాయాం అతపవ నిమగ్నశక్త్యా యామ్ -
దోషరహితాయామ్, లజ్జాయామపి, అపిరత్ర ఆశ్చర్యే, విస్తరే
ణ నతుసజ్జగచ్ఛేన, ఉపన్యస్తమ్ - ఉపనివేశితమ్, ప్రకటితమిత్యర్థః.
నిస్తీర్ణరత్నాకరస్య - విలక్ష్మితవారినిధేః, తస్యకపేః - హనూమత

పరిభవాపవాదనిషకశృంగాయాం లజ్జాయామపి విస్తరేణోప
 న్యస్తం నిస్తీర్ణరత్నాకరస్య తస్య కపేరస్తరణీయపారుష్యం పారు
 షవైచుష్యమ్ ॥ ౨౩ ॥ అథ శృణు తేదమపి సావధానేన మనసా
 యదేతత్కాశ్చిదుపలబ్ధమాప్తభృత్యముఖాత్తదిదానీముద్భవయతు
 మదీరయతి మామత్రభవతామేవ భవతాం పాలస్త్యకులహితచింతక
 తా ॥ ౨౪ ॥ యథా ॥ ౫ ॥ నిఖిలశస్త్రాస్త్రవిద్యాపారావార

ఇత్యర్థః. అస్తరణీయమ్ - స్తుర్తుమశక్యమ్, పారుష్యమ్ - క్రూర్యం
 యిస్యతధోక్తమ్. పారుషస్య - షరాక్రమస్య, విదుషాభావః వైచు
 ష్యమ్ - పాణ్డిత్యమ్, అతిశయఇతియావత్. యుష్మాకం ప్రత్యక్షమే
 వనను - ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయపవఖలు, నన్వితీ ప్రశ్నే, తథాచామ
 రః “ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామన్త్రజ్ఞేనను” ఇతి ॥ ౨౩ ॥

అథేతి ॥ అథేతిప్రస్తుతాపన్యాసారమ్భే, ఇదమపి - వక్ష్య
 మామిమ్, సావధానేన - అవధానమేకాగ్రతా తత్సహితేన - అనన్య
 విషయేణైతియావత్. మనసా శృణుత, కింతదిత్యత ఆహ యదిత్యా
 ది ॥ ఆప్తానామ్ - సజ్జాతప్రత్యయానామ్ ॥ ౫ ॥ ఆప్తప్రత్యయితౌ
 సమాచిత్యమరః. భృత్యానాం ముఖాత్ యదేతత్కాశ్చిత్ - హృద
 యసన్నిహితంరహస్యమిత్యర్థః. ఉపలబ్ధమ్ - శ్రితమ్, తత్ - రహ
 స్యమ్, ఇదానీం ఉద్భవయితుమ్ - ఉద్ఘాటయితుమ్, అత్రభవతామ్
 పూజ్యానాం భవతామ్, పులస్త్యస్య ఇదం పాలస్త్యమ్ - పులస్త్య
 సమ్బుద్ధి, యతుగలం తస్య హితచింతకత్వేన - హితైషిత్యమేవ,
 ఏవేతీతరవ్యవచ్ఛేదే, మాం ఉదీరయతి - ప్రేరయతి, ఆప్తచారము
 ఖోపనతమపి రహస్యం యుష్మాకమప్తద్ధితైషిత్యమవధార్యాభిధా
 న్యామీత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

తదేవ రహస్యం విశదయతి యథేత్యాదినా ॥ నిఖిలైతి ॥ ని
 ఖిలానాం శస్త్రాణి - పాణిప్రయోజ్యాన్యాయుధాని, అస్త్రాణి -

పారీణదురవగాహమదీయభజనర్గదుర్గతాం జనకసుతాం ప్రత్యా
 నేతుకామోరామస్సహానుజః చిరకాలనిపాతజీర్ణదుద్దామచుష్టుభి
 దానవకః ఛేబరభారదూరప్రసారితవసామాంసదుర్గన్ధబన్ధరాం కిష్కి-
 ణ్డాంనామ గిరిగుహామావనతా సోదరవిపత్తినిమిత్తౌపనతకాపీనమాత్ర
 మస్త్రప్రయోజ్యాని, తేహం విద్యేవ పారావారః సాగరిః తస్మిన్
 పారీణః - పారగామీ || సూ || అవారపారేత్యాదినా ఖిచ్ఛ. శస్త్రా-
 స్త్రవిద్యాతత్వవేదీత్యర్థః. అతపవ అవగాఢుమశకః దురవగా-
 హః, పరైరితిభావః. మదీయానాం భుజానాం వర్గః సజ్ఘః సపవ
 దుఃఖేన గచ్ఛత్యత్రేతి దుర్గః - రాజ్యాజ్ఞభూతోగిరినద్యాదిభిఃపరివృ-
 తోదేశః. || సూ || సుదురోరధికరణశ్చితి ఉప్రత్యయః. తంగతామ్-
 పాప్రామ్, జనకసుతామ్ - సీతామ్, ప్రత్యానేతుమ్ - ప్రత్యాహర్తుం
 కామోయస్య స ప్రత్యానేతు కామః, వృషోదరాదా “లుష్పేద
 వశ్యమగ్నత్యేతుంకామమనసోరపి” ఇతివచనాత్ తుమునోమ
 కారస్యలాపః. రామః, అనుజేన లక్ష్మణేన సహవర్తత్యితి సహాను
 జః, చిరకాలనిపాతేన - బహుకాలాన్నిపతితత్యేనహేతునా, జీ-
 ర్యత్ - పరిణమత్, ఉద్దామస్య - ఉద్దణ్డస్య, చుష్టుభేః - తన్నా-
 మ్నోదానవస్య, కః ఛేబరమ్ - అజ్ఞమ్, తదేవ భారః - భారద్రవ్య
 మ్, తేన దూరప్రసారితేన - అతీదూరప్రేరితేన, వసా - హృద-
 యస్థితమెదోవిశేషః, మాంసమ్ - పిశితమ్, తయోర్దుర్గభేన - పూ-
 తిగభేన, బన్ధురామ్ - వ్యాప్తామ్, కిష్కిణ్డాంనామ వామేతికుశ్శనే
 || ని || నామప్రకాశ్యసమ్భావ్యకోపోవగమకుత్సనశ్చత్యమరః గిరిగు-
 హామ్ - శైలబిలమ్, ఆవనతా - అధిత్మతా || సూ || ఉపాన్వధ్యా
 జ్యసశ్చితి ఆధారస్యకర్తృత్వమ్. చుష్టుభిశరీరదుర్గన్ధనిరసనేవ్యక్తమే-
 షైతిభావః. సోదరస్య - సగర్భస్య, వాలినః సమానముదరం య-
 న్యైతి విగ్రహే సమానస్యసచ్ఛన్దసీత్యాదిసూత్రే సమానస్యేతియో

సీమాసాంమ్రజ్యలాభనమ్భువితదురవప్తమ్భుసముత్తమ్భుతగ్రీవేణ
సుగ్రీవేణ కపినా లబ్ధసాహ్యః తదుపగృహీతేనచ ద్వితీయేనేవ సాగ
రేణ మహీయసా వనాక సామనీకేన సాకమాగత్యమహోదధేరుత్త
రం తీరమధ్యాస్తభితి ॥ ౨౫ ॥ శూరియతామత్రమమాభినన్దిశ్వ ॥

గవిభాగెన సభావాద్యా, సదృశార్థకసహశబ్దైవ సాకమన్వపదవి
గ్రహే సభావాద్యా సాదరశబ్దసిద్ధిః. ఏవదేవనిమిత్తమ్, తేన ఉపన
తమ్ - పాప్రమ్, నతు భుజవిక్రమార్జితమితిభావః. కాపీనమ్ - వ
స్త్రీశకలమ్, తదేవ ప్రమాణమస్యాభితి కాపీనమాత్రీ ॥ సూ ॥ ప్ర
మాణేద్వయసజిత్యాదినామాత్రచ్. తాదృశీవసా సీమాచ కాపీన
మాత్రసీమా ॥ సూ ॥ స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్యావః.
తస్యాః, సంమ్రజోభావః సాంమ్రజ్యమ్ - అధిపత్యమ్, తస్య
లాభేన - ప్రాప్త్యా, సమ్భువితేన - అభ్యూహితేన, దురవప్త
మ్భున - దురహజాగారేణ, సముత్తమ్భుతా - సమున్నమితా, గ్రీ
వా - కఠోయేన తథోక్తేన; గోష్పదమాత్రదేశాధికారేణైవ సా
ర్వభామంమన్యేనేత్యర్థః. సుగ్రీవేణ - సుగ్రీవనామకేన కపినా, వ
నమ్భుగేణ, లబ్ధసాహ్యః - పాప్రసాహాయ్యకన్సక, కపిక్మతసా
హ్యఃకింకుర్యాదప్తానితి అనాదరస్సూచ్యతే. తేన - వానరేణ, ఉ
పగృహీతేన - సజృహీతేన, ద్వితీయేన సాగరేణైవ - సముద్రేణై
వ స్థితేనేతిశేషః. తెనైవ కింశ్చిచ్ఛజగత్కాంతిభావః. అతిశయేనమహా
త్ మహీయః, తేన అతిమహతా, వనాకసామ్ - వానరాణామ్,
అనీకేనసాకమ్ - సైన్యేనసహ, సమాగత్య, మహోదధేః - సము
ద్రస్య, ఉత్తరంతీరం అధ్యాస్తై - ఆవసతి ॥ సూ ॥ అధిశీఙ్ఘసాం
కర్తైతి ఆధారస్యకర్తృత్వమ్. ఇతీతి - యదేతత్కింశ్చిదుపలబ్ధమిన్య
నేన సమ్బుద్ధః. ॥ ౨౫ ॥

॥ ప ॥ నివతతు వియద్భూమా భూమిర్నిమజ్జతు వారిషు శ్రయతుప
యసాం రాశిశ్శౌషం చలన్తు కులాద్రయః । నిరుపమతపస్సిద్ధం శస్త్రం
జగన్తి జిగీషతః కుసుమధనుషస్సీతాం హతుం మనోమమ నేహ తే ॥ ౨౭ ॥

ఏతావచ్ఛారముఖౌపనతరహస్య వృత్తాంతమావేద్య ఇదానీం
తదీయమన్త్రాగ్రీలాదనస్య స్వాభిలషితవిరోధితాసచ్ఛనమాశఙ్క్య
ప్రథమమేవ స్వమతముపపాదయన్నాహ ॥ శూర్యతామితి ॥ అశ్ర-
పూర్వోక్తవిషయే, మమ అభినందిః - అభిప్రాయశ్చ, శూర్య
తామ్. భవద్భరిత శేషః. విధౌలాట్ ॥ ౨౬ ॥

నివతత్పితి ॥ వియత్ - అన్తరిక్షమ్, భూమా నివతతు; భూ-
మిః వారిషు - సలిలెషు, నిమజ్జతు; పయసాం రాశిః - సముద్రః,
శౌషమ్ - నిర్జలత్వమ్, శ్రయతు - ఆశ్రయతు; కులాద్రయః - సప్త
కులాదలాః, చలన్తు - కమ్పన్తమ్; యథాసమ్భవం విధౌ సమ్భ-
వనాయాం వా లాట్. ఏవమాద్యసమ్భావితార్థసమ్భవేపి సీతాంస
త్యజేయమ్. కిముతతదభావే ఇతి స్వనిశ్చయదార్థ్యప్రతిపాదనమ్.
జగన్తి - భువనాని, జిగీషతః - జేతుమిచ్ఛతః, జిజయి ఇతి ధాతోస్స
న్నన్తాచ్ఛతృప్రత్యయః. కుసుమధనుషః - రతిపతేః, అశ్రవా
సంజ్ఞాయామితి వైకల్పికత్వాన్నానజ్ఞే. నిరుపమేన - అనదృశేన,
తపసాసిద్ధమ్ - లబ్ధమిశ్యర్థః. శస్త్రమ్ - ఆయుధమ్, మన్తధన్య
జగజ్జయసాధనీభూతశస్త్రయాపామిత్యర్థః. అనేనతస్యా అతిసా
న్తర్యం వ్యజ్ఞయన్ దుస్త్యజతాం ద్రథయతి. సీతామ్ - జానకీమ్,
హతుమ్ - త్యక్తుమ్, మేమనః నేహ తే - నేచ్ఛతి, ఈహ తేనక
ర్తరిలట్. యథాకథంబిదపి యుష్మన్నిర్బధాత్సీతాం పరిత్యక్తుమి
చ్ఛత్యపి మయి, మనన్తు మమ నేచ్ఛత్యేవ, తస్మాత్తదవిరోధేన
యుష్మాభిరాలోచనీయమిత్యాభిప్రాయః. హరిణీవృక్షమ్ ॥ ౨౭ ॥

॥ ౫ ॥ తదధునా కిమత్ర ప్రతిక ర్తవ్యమస్తాభిరితి ॥ ౨౮ ॥ ప ॥ ఆస్వా
ద్య దశకణ్ఠస్య వాక్య సారమనంతరమ్ । ప్రహస్తప్రముఖాస్స ర్షేప్రత్య
వోచన్నిశాచరాః ॥ ౨౯ ॥ కుమ్భకర్ణ్య సగర్భ్యస్య జమ్భవైరిజితః

ఇతి స్వనిశ్చయమావేద్య, ప్రతిపక్షవ్యవసాయప్రతీకారప్ర
కారం పృచ్ఛతి ॥ తదితి ॥ తత్ - తస్మాత్కారణాదిత్యర్థః, అ
ధునా - ఇదానీమ్, అస్తాభిః - ఏవం దృఢనిశ్చయైరితిభావః. అ
త్రవిషయే, కిం ప్రతిక ర్తవ్యం - ప్రతిక్రియతామ్? ॥ సూ ॥ ప్రైహ
తిసర్గపాస్త్రకాలేషు కృత్యాశ్చేతి పాస్త్రకాలే తవ్యప్రత్యయః. ఇతీ
తివచోగభీరార్థమువాచేతి పూర్వేణ సమ్బంధః ॥ ౨౮ ॥

ఆస్వాద్యేతి ॥ ప్రహస్తప్రముఖాః - ప్రహస్తప్రభృతయః,
నిశాచరాః - రాక్షసాః, నిశాచరశబ్దేన తేషాం సాహసికత్వం ద్యో
త్యతే. దశకణ్ఠస్య - రావణస్య, వాక్యస్య సారమ్ - స్థిరాంశమ్,
ఆస్వాద్య - అనుభూయ, శ్రుత్యైత్యర్థః. అనంతరమ్ - అనుపద
మేన, ప్రత్యవోచన్. ॥ ౨౯ ॥

తద్వచనప్రకారమేవాహ ॥ కుమ్భకర్ణేతి ॥ కుమ్భకర్ణ్యస్య-
తన్నామ్నోరాసక్షస్య, వరప్రసాదబలాల్లీలామాత్రజయ్యావ్యభిజ
గతఇతిభావః. సగర్భ్యస్య - సోదరస్య, సమానశాసాగర్భశ్చేతి
విగ్రహః ॥ సూ ॥ భవాద్ధేనగర్భసయూధేత్యాది నాయత్. జమ్భ
స్య అసురస్య వైరీ శత్రుః - ఇన్ద్రః, తంజయతీతి తజ్జిత్ తస్య - ఇ
న్ద్రజితః, పితుః - జనకస్య, కింబహునా, అస్తాకమపి - ప్రఖ్యా
తభుజకీర్తినామితిభావః. దేవస్య - స్వామినః, తవేతిశేషః. అక
స్తాద్భవా ఆకస్మికీ - నిహేతుకా, వ్యథా - దుఃఖమ్, కస్తాత్ -
కస్తాద్దైతోః జాతేత్యర్థః. బహుశః పరీక్షితభుజవిక్రమభ్రాతృ
పుత్రసచివాది సహాయవతోపి భవతోవ్యకారణికా కుత ఇయం వ్య

పితుః । అస్తాకమపిదేవస్య కస్తాదాకస్తికేవ్యథా ॥ 30 ॥ సాహాయ్య
కమనుస్తాతుం రామస్యసహ సేనయా । పయోధిపరిభాంలజాంక
థమేతుసదుర్మతిః ॥ 31 ॥ తీర్త్వావా సాగరం ఘోరం యేనకేనచి
దధ్వనా । ఇహప్రయాన్తు హరయ స్తత్రాపిచ వచశ్శృణు ॥ 32 ॥

దేత్యర్థః. కస్తాదితి వ్యథాకారణానుయోగే ఆకస్తికీతి స్వాక్తివిరో
ధఇతిచేన్న, నిజభుజదర్పతృణకృతజగత్త్రియాణాం తేషాం కార
ణాన్తరేవ్యక్తిభేత్పరత్వప్రతిపత్తైః; అజ్ఞాతహేతుకత్వాద్వా. అ
త్ర కుమ్భకర్ణనగర్భస్యైత్యాదిసాభిప్రాయవిశేషణోపాదానాత్ప
రికరాలజాగరః. తదుక్తమ్ “ అలజాగరఃపరికరస్సాభిప్రాయే
విశేషణే ” ఇతి ॥ 30 ॥

ఏవం స్వపక్షసహాయసమ్పదం నిగమయ్య పరపక్షసహాయ
వైధిల్యమాహ ॥ సాహాయ్యకమితి ॥ దుష్టామతీర్యస్య సదుర్మతిః -
దుర్బుద్ధిః, ససుగ్రీవః, రామస్య సహాయస్య కర్తృ సాహాయ్యకమ్,
॥ వ్యా ॥ సహాయాద్వేతి ఛుభో. అనుష్ఠాతుమ్ - కర్తుమ్, పయో
ధిః - సముద్రః, సపవ పరితః ఖాతాపరిఖా ప్రాకారాద్బహిస్సమ
న్తాత్కృతః ఖాతవిశేషః యస్యాస్తాం తథాభూతామ్, సముద్రపరి
వృతామిత్యర్థః. లజాగమ్ - సేనయాసహ కథం ఏతు - ప్రాప్నో
తు, ప్రేవ్యైస్సముద్రోనలఙ్ఘ్యతపవేత్యర్థః. సమ్ప్రీక్షేలోట్. అ
తపవ అశక్యార్థప్రవృత్తైస్సుగ్రీవస్య దుర్బుద్ధిత్వమితిభావః ॥ 31 ॥

పతూన్తరే ప్రతీకారమాహ — తీర్త్వేతి ॥ వా - అధవా,
హరయః - కపయః, ఘోరమ్ - భయజగరమ్, సాగరమ్ - సము
ద్రమ్, యేనకేనచిదధ్వనా - కేనాపివత్సనా, తీర్త్వా - విలఙ్ఘ్య,
ఇహ - లజాగయామ్, ప్రయాన్తు - ఆగచ్ఛన్తు, తత్రాపిచ - త
స్మిన్నప్రేషి, వచః - ప్రతీకారోపాయవచనమ్, శృణు. ॥ 32 ॥

దిష్ట్యా ప్రమాదపతితే బాహుశాలిని వాలిని । అన్యే వనాకసోఽస్తా
కం నాలమాదరత్నప్తయే ॥ 33 ॥ ఇథం సహాయశైధిల్యాద్రా
మే భగ్నుమనారథే । మైథిలీ తత్ర వైరాశ్యాత్స్వయం వశముపైష్య
తి ॥ 34 ॥ గ ॥ ఇతిప్రహస్తప్రముఖసమస్తసచివకార్తాన్తికోపకాన్తం

దిష్ట్యేతి ॥ బాహుశాలిని - పరాక్రమవతి, వాలిని - ఇన్ద్ర) సుతే, దిష్ట్యా - దేవయోగేన, అన్య ద్భాగధేయే నేతిభావః. ప్ర మాదేన - అనవహితతయా, ॥ 33 ॥ ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః. పతితే - హతేనతి, జాగరూకస్య తస్య సురాసురైరప్యజయ్యత్వా దితిభావః. అన్యే - తదితరే, వనాకసః - కపయః, అస్తాకం ఉ దరస్యేయమాదరీ - ఉదరసమృద్ధినీ, తస్యేదమిత్యేచ్ఛ. తాదృశీ చసాత్మప్తిశ్చ ఉదరత్వప్తిః, తస్యే నాలమ్ - నవర్యాప్తాః ॥ సూ ॥ నమస్త్వస్తీత్యాదివాచతుర్థీ. ఆగతానపి సర్వానగ్రపీఠాలీలామాత్రే ణ భక్షయామ ఇతిభావః ॥ 33 ॥

ఉక్తమర్థం స్వామ్యభీప్సితసిద్ధౌ నిగమయన్తి ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇ థమ్ - పూర్వోక్తరీత్యా, సహాయస్య - వానరదూపస్య, శైధిల్యా త్ - నాశాత్, రామే, భగ్నో మనోరథః సీతాప్రత్యానయనవిష యః యస్యతాదృశేనతి, మైథిలీ తత్ర - రామే, వైరాశ్యాత్ - ని రాశత్వాత్, స్వయమ్ - స్వయమేవ, వశమ్ - అధీనతామ్, ఉపై ష్యతి - గమిష్యతి, ఉపపూర్వాదిణ్ ధాతోఃలృట్ ॥ 34 ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - ఏవమ్, ప్రహస్తప్రముఖః - ప్రహస్తాదయః, సమస్తాః - సకలాః, సచివాః - మన్త్రిణః, తపవ కార్తాన్తికాః - మాహూర్తికాః, తేషాం ప్రళయనిర్ణాయకత్వాదితిభావః ॥ 35 ॥ స్యుర్నౌహూర్తికమాహూర్తజ్ఞానికార్తాన్తికా అపీత్యమరః. వైః ఉపకాన్తమ్ - ఆరబ్ధమ్, లఙ్కాయాః ప్రళయస్య - వినాశస్య,

లక్షాప్రళయసిద్ధాంతమంతకరణహితమాకర్ణ్య పురాతనమసృర
 (స్త్రీ)నమ్మోగహతాశ్చారసమ్భవస్వాయంభవకొపాదణ్చితశాపాద
 న్తనున్తరాయం సీతాబలాశ్చారస్యప్రలపంతం నిరపశ్రపం తమగ్రజం
 సమగ్రజస్తుహితధిషణోన్మేషణోవిభీషణస్సరోషమిదమభాషత॥౩౪॥

సిద్ధో అస్తో నిశ్చయో నేనేతి సిద్ధాంతః తం - రాధాంతమ్, లక్ష్మీప్ర
శయనిర్ణయమితియావత్. దుర్బుద్ధిభిరేతేశ్శత్రుజయోపాయబు
ద్ధోపన్యస్తస్సర్వోపన్యాయం స్వాపాయసమ్పదకపవేతిభావః. అ
ంతకరణస్య - మనసః, హితంసంతమ్, ఆకర్ణ్యప్రత్యాసన్నశ్చత్యు
త్వాదితిభావః. పురా - పూర్వమ్, ఆత్మనః - స్వస్య, సురస్త్రి
యాః - పుష్టికస్థలాఖ్యాయాః దేవాణానాం, సమ్భోగస్య -
సురతరూపస్య, హతాత్కారేణ - బలాత్కారేణ, సమ్భవేన - ఉ
త్పన్నేన, స్వయమ్భువోఽయం స్వాయమ్భునః ॥ సూ ॥ తస్యైద
మిత్యన్, ఓర్ధ్వణితిగుణై అవాదేశః. బ్రహ్మసమ్బుద్ధీ, తెనకోపేన,
ఉదజ్జితస్య - ఉత్పాదితస్య, శాపస్య, ఉదంతమ్ - వృత్తాంతమ్,
సీతాయాః - జానక్యాః, బలాత్కారస్య - సమ్భోగార్థనిర్బంధస్య,
అంతరాయమ్ - ప్రతిబంధకంసంతమ్, ప్రలప్తమ్ - భాషమాణమ్, త
థాపీతిశేషః. సీరపత్రపమ్ - పరేభ్యోవిగతలజ్జమ్, ॥ ని ॥ లజ్జా
సాపత్రపాన్యతృత్యత్యమరః. తమగ్రజమ్ - జ్యేష్ఠభ్రాతరమ్, రా
వణం సమగ్రాణామ్ - సకలానామ్, జన్మానామ్ - ప్రాణినామ్,
హితం - హితచింతకమ్, ధిషణాయాః - బుద్ధేః, ఉన్నైషణమ్ - విశా
సాయస్యతాదృశః, సర్వభూతహితేరతృత్యత్యర్థః. అతపన పరదా
రాభిమర్శేన పాతినోపి రావణస్య హితేషిత్వమితిభావః. విభీషణః
రావణానుజః, సరోషమ్ - సక్రోధం యథాతథా, ఇదమ్ - వక్ష్య
మాణమ్, అభాషత - ఉక్తవాన్, భాషతేక రరిలజ్ ॥ ౩౫ ॥

॥ వ ॥ ఉపవన ఇవ రమ్యే హస్త పౌలస్త్యగోత్రై జననమువగతస్స
స్సన్నతప్రాధవేన । కుమతి ఫణితివాత్వా జాతసంఘషణజాగ్ర

అథతద్వచన ప్రకారమేవాహ ॥ ఉపవనఇతి ॥ ఉపవనఇవ
ఆరామఇవ, రమ్యే - రమణీయే, పులస్త్యస్యేదం పౌలస్త్యమ్,
తస్మిన్ గోత్రే - కులె, హస్త ఇత్యాశ్చర్యే, తాదృశేపివంశే కథ
మేతాదృశామధ్వనఇతి భావః. యద్వా, హస్తైతి ఘోదే, ఈదృశ
వంశోద్భవోపేయం దురాచారఇతి; జననమ్ - జన్మ, ఉన్నతప్రా
ధవేన - అత్యుత్కృటభాగధేయేన, అన్యథా అప్యైవంశే జన్మేనదు
ర్లభమితిభావః. వేణుపత్నౌ ఔన్నత్యాతిశయేనేతి గమ్యతే, ఉపగ
తః - ప్రాప్తస్స, కుస్మితామతిర్యేషాంతేషాం దుర్బుద్ధీనామమీ
షామితిభావః. ఫణితిరుక్తిః, వాత్వావాతసమూహాఇవేత్యవమితస
మాసః, వాతశబ్దాన్ముహూహార్థే ॥ సూ ॥ పాశాదిభ్యోయితియ
ప్రత్యయః. తయాజాతః - ఉత్పన్నః, యస్సజ్ఞషణః - అన్యోన్యస
జ్ఞషణమ్, తేన జాగ్రత్ - ఉద్బుధ్యమానః, రఘుపతేః - శ్రీరా
మస్య, శరః - బాణః, వహ్నిరివ యప్యై తాదృశస్స, వేణూ
నామ్ - వంశానామ్, కృత్యమ్ - కార్యమ్, మాకృథాః - మాకురు,
కృత్థానక ర్తరిమాజిలుజీతివిధౌలుజ్, నమాజ్యోగఇత్యేడాగమప్రతిషే
ధః. వేణవః ఖలు వాతాహతాః పరస్పరం సజ్ఞషేణ జాయమాన
జాతవేదసా స్వయం దహ్యమానా అఖిలాన్యపి వనాని దహన్తి,
తద్వత్త్వమపి స్వయం సప్తసపరానపి మానీనశిత్యత్యర్థః. అత్ర దుర్బు
ద్ధీమస్త్రీజనితప్వపక్షకలహసమయోత్పత్త్యమాన రఘువరశరే
నిశిచరవరే సవనజనిత వరస్పరసజ్ఞషోద్బుద్ధధనజ్ఞాయ వేణుధర్తారో
పాత్, పదార్థవృత్తిర్నిదర్శనాలజ్ఞాః. ప్రాచీనమతానుసారేణ
వాక్యార్థవృత్తిరేవ నిదర్శనాభోధ్యా, అప్యాభిస్తు ఉపమానోపమే
యయోరన్యతరప్యై అన్యతరధర్తారోపః పదార్థవృత్తినిదర్శనేత్యల

ద్రఘపతిశరవహ్నిర్మకృథా వేణుకృత్యమ్ ॥ 31 ॥ అనర్ణవలవం
జగజ్జనయతుం తత్రైకార్ణవం విధాతుమపి యద్ధనుజాయతి దుర్జయా
శ్రుక్రమైః । అహహ తదనుగామినః శ్లవగమణ్ణలస్వామినస్సు
టం పతి రహం గతి గ్రథనకర్త నిర్మితృతి ॥ 32 ॥ పన్నదై పవనః ప్ర

జ్ఞా-రసారజ్జశిరోమణిశ్రీమదప్పయ్యదీక్షితసరణిమనుసరద్భిః పదా
ర్థవృత్తిరేవోక్తేశ్వవధేయమ్, సాచ ఉపమానుప్రాణితేతి తయోస్స
జగ-రః. మాలినీవృత్తమ్ ॥ 31 ॥

అథ విభీషణోవక్ష్యమాణస్వసిద్ధా నైదృశీకరణాయ ప్రహస్త
ప్రముఖసచివౌక్తవక్షద్వయం పరిహాసముఖేనదూషయన్నాహద్వా
భ్యామ్ ॥ అనర్ణవేతి ॥ యస్య - శ్రీరామస్య, ధనుః - చాపః, దు
ర్జయైః - జెతుమశక్త్యైః, అస్తాగ్రేణామ్ - ఆగ్నేయవారుణాదీనాం,
క్రమైః జగత్ - లోకమ్, అనర్ణవలవమ్ - సాగరకణశూన్యంసత్,
జనయతుమ్ - ఉత్పాదయతుమ్, తథా పకషవ అర్ణవః యస్మిన్త
థాక్తంచసత్, విధాతుమ్ - కర్తుమపి జయతి - ప్రభవతి, పర్యా
ప్తమిత్యర్థః. తం రామం అనుగచ్ఛతీతి తదనుగామీ - తదను
సారీ, తాచ్ఛీల్యేణినిప్రత్యయః. తస్య శ్లవగానామ్ - కీపీనామ్,
మణ్ణలస్య - సమూహస్య, స్వామినః - నాయకస్య సుగ్రీవస్యైత్య
ర్థః. అపాంపతిః - సముద్రః, గతిగ్రథనకర్త - గమననిరోధకృత్యం,
స్ఫుటమ్ - ధ్రువమ్, నిర్మితృతి - నిర్మాతుమిచ్ఛతీతి కాకుః, ననిర్మిశ్స
త్యేవేతిభావః. మాతేస్సన్నవ్తాల్లట్, అహోఇతిపరిహాసే, అహో
కిమువక్తవ్యమమీహం మన్త్రీకాశల్యమితిభావః. అస్త్రబలెన అ
ఖిలాణావశోషణదక్షస్య రామస్య అనుయాయినః శ్లవగౌత్తమ
స్య సుగ్రీవస్య సముద్రః కదాపి గమనప్రతిబంధం నానుతిప్రతీతి భావః.
అత్ర కావ్యలిక్తమలజ్ఞా-రః, వృద్ధీవృత్తమ్ ॥ 32 ॥

పన్నదైశ్చితి ॥ యస్మిన్తవనే పవనః - వాయుః, నిరర్ణవగతిరితి

సూనపతనత్రాసాన్నయస్మిన్నలం పత్రానిభియా నయత్ర పవతే
భాస్వానపిస్వాంశుభిః । ధీరేణైవ నభీరుణా వనచరేణైకేన తత్రైవనం
భగ్నం దత్త ఇవ ద్విపస్యహితదా క్వత్యా అమాత్యా అమీ ॥ ౩౮ ॥
తస్మై దయాద్వైహృదయాయ మయా నియత్రస్సీతాం సమర్పయ

భావః. ప్రసూనానామ్ - కుసుమానామ్, పతనాత్ - గళనాద్దే
తాః, త్రాసాత్ - భయాత్, అలమ్ - పర్యాప్తం స్వచ్ఛద్వమిత్యర్థః.
॥ ౩౮ ॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణనాచకమితిమేదిసి, నవస్పం
దే - కిశ్చిదపి నచచాల, యత్రవనే భాస్వా - సూర్యోపి, అత్రతి
హతకిరణప్రసరఇతిభావః. పత్రాణామ్ - పలాశానామ్, గ్లానేః -
శోషాత్, భియా - భీత్యా, స్వాంశుభిః - స్వకిరణైఃకరణైః, నవ
వతే - నచచాల, తత్ - తాదృశమ్, పవనభాన్వతొరపి స్వాచ్ఛ
ద్వ్యానాస్పదమిత్యర్థః. తే - తవ, తయోరపి భయప్రదస్యేతిభావః.
వనమ్ - అశోకవనమ్, ఏకేన - అనన్యాయేన, తథాపి ధీరేణైవ -
ధైర్యవతేన, నభీరుణా - నతుభయశాలినా, ఏవకారేణైవ భీరు
త్వవ్యవచ్ఛేదే సిద్ధే పునఃప్రతిపాదనం విచ్ఛిత్తివిశేషకారి, వనచ
రేణ - కపినా ఆరణ్యకేనచ, నతు నాగరికేణ, ద్విపస్య దత్తఇవ భ
గ్నంహి - విభ్వస్తంఖలు, తదా - తస్మిన్కాలే, అమీప్రహస్తాదయ
ఇతి హస్తనిర్దేశః, శూరమానినఇతిభావః. అమాత్యాః - మన్త్రి
ణః, క్వత్యాః - క్వభవాః, కుత్రస్థితాఃఇత్యర్థః. అవ్యయాత్వమ్.
ఇదానీం స్వచ్ఛందం వికష్టమానేష్యేషు తదా నకౌపి శూరఆసీదిత్య
ర్థః. ॥ ౩౮ ॥

తహీదానీం కింకర్తవ్యమిత్యత్ర నభిపక్షమాశ్రిత్య స్వమ
తమాహ — తస్మాఇతి ॥ దయయా ఆర్ద్రమ్ - సిక్తం హృదయం
యస్య తస్మై శ్రీరామచంద్రాయ, నిసర్గతౌదయావత్త్వాదీదృశాపరా

నిశాచరకాళరాత్రిమ్ : అర్కప్రభామవహ్మతాం క్షణమమ్బువా
హః పద్మాకరాయ మరుతేవ పునః ప్రణన్నః ॥ 3౯ ॥ యేనద్వా
భ్యాం సమమవసిత స్తీవ్రసారఃఖరోయంయన్నారాచాత్మకపటపటు
స్తాటకేయఃక్షతాయుః । ధ్వస్తాయేన త్రిజగదధికప్రాణశాలీచవాలీ

ధే త్వయ్యపి దయతపి వేతి భావః . మయానియుక్తః - ప్రేరితః , ని
శాచరాణామ్ - రాక్షసానామ్ , కాళరాత్రిమ్ - తద్వద్విద్యాశినీమి
త్యర్థః . కాళరాత్రిః ప్రళయకర్త్రీ కాచనదేవతా , సీతామ్ - జా
నకీమ్ , పద్మాకరాయ - కమలసరసే , క్షణమ్ - క్షణకాలే , అప
హృతామ్ - ఆచ్ఛాదితామిత్యర్థః . అర్కస్య - సూర్యస్య , ప్రభాం-
కాన్తిమ్ , పునః మరుతా - వాయునా , ప్రణన్నః - ప్రేరితః , అం
బువాహః - మేఘశ్చన , సమర్పయ - ప్రదేహి , అమ్బువాహస్య సూ
ర్యప్రభాపహరణం యాదృచ్ఛికం , నత్వైచ్ఛికం , తద్వత్ తవాపి
సీతాపహరణం భవత్స్వితీభావః . ఋధాతోణికజస్తాల్లోట్ . ॥ సూ ॥
అర్తీత్యాది నా పుగాగమః ॥ 3౯ ॥

నను స్వమతం స్వామ్యభినన్ధివిరుద్ధంచేత్ అన్యథా నకథం
చిదపి కుశలినోభి వామశ్చతి నిదర్శయక రఘువీరన్య విక్రమమెవవిశి
నస్తి — యేనేతి ॥ యేన - శ్రీరామేణ , తీవ్రః - తీక్ష్ణః , సారః -
బలం యన్యతథోక్తః . అయంఖరః - ఖరనామాఅసురః , ఖరన్య
భ్రాతృత్వరూప బాన్ధవ్యకృతంసామీప్యం మనసి నిధాయ ఇదం శబ్ద
ప్రయోగః , ద్వాభ్యాం రాక్షసాభ్యాం సమమ్ - చూషణమితిరో
భ్యాం సాకమ్ , అవసితః - అవసానం ప్రాపితః , యస్య నారా
చాత్ - బాణవిశేషాత్ , తాటకేయః - మారీచః , క్షణమ్ - నష్ట
మ్ , ఆయుః - జీవితకాలః యన్యతథాభూతః వినాశితశ్చత్యర్థః . త్రి
జగదధికప్రాణశాలీ - భవనాతిశయివరాక్రమః , తస్య త్రిజగదధిక
ప్రాణశాలిత్వే ననుభవానేవ ప్రమాణమితిభావః . వాలీచ - శ్చం

తత్రాస్తాకం నవది శరణం తత్ప్రణామాత్మిమన్యత్ ॥ ౪౦ ॥
 భ్రాతురిన్ధ్రమనఘాపినవాణీయాతు నేతురుదియాయశుభాయ । ప్రా
 ణినాం ఫలదసాధుదశానాం కామధేనురపి శుష్కతరోధీ ॥ ౪౧ ॥
 ॥ ౪ ॥ ఏవం నిజమనోరథతరువరశ్వధప్రాయనయవచనప్రకుపితస్య

ద్రుతుత్పత్తి, ధ్వస్తః - వినాశితః, తత్ర - తస్మిన్ శ్రీరామే, అస్తా
 కమ్ - ఏవంకృతాగసామితిభావః. నవది - ద్రుతుమ్, తస్య - రామ
 స్య, ప్రణామాత్ - నమస్కారాత్, అన్యత్ కింశరణమ్ - రక్షక
 మ్, నకిమపీత్యర్థః. తస్మాత్తమేవశరణం భజామఇతి భావః. మన్దా
 క్రాంతావృత్తమ్ ॥ ౪౦ ॥

భ్రాతురితి ॥ భ్రాతుః - కనిష్ఠభ్రాతుర్విభీషణస్య, అఘం -
 చాపం నవిద్యతే యస్యామిత్యనఘా, నిర్దోషాపీత్యర్థః. ఇన్ధ్రం వా
 ణీ - పూర్వోక్తహితవచనమ్, యాతు నేతుః - రాక్షసాధిపతేః రా
 వణస్య, శుభాయ - మజ్జలాయ, నోదియాయ - నజాతా, ఉత్పూ
 ర్వాదిబోలిట్. స్వహితమపి తద్వచనం నాశ్చణాదిత్యర్థః. అనేన
 రావణస్య గతాయుష్ట్యం సూచ్యతే. తథాచోక్తమ్ “చీపనిర్వాణ
 గన్ధంచ సుహృద్వాక్యమరున్ధతీమ్ । నజిఘ్నన్తి నశృణ్వన్తి నవశ్య
 న్తి గతాయుషః” ఇతి. ఉక్తార్థమేవ అర్థాన్తరన్యాసేన ద్రుతయతి ॥
 ప్రాణినామితి ॥ ఫలన్యైః సాధుదశాః దుర్దశాః యేషాం తెషామ్,
 పరిణమద్దుష్కృతానామిత్యర్థః. ప్రాణినామ్ - శరీరిణామ్, కామధే
 నుః - సర్వదా సర్వాభీప్సితప్రదావీతిభావః. శుష్కమ్ - నీరసమ్,
 అతిశయేన శుష్కం శుష్కతరం, ఊధః - ఆపీనం యస్యాస్సశు
 ష్కతరోధీ, క్షీరేణాపి శూన్యాపీనేత్యర్థః. సామాన్యేన విశేష
 సమర్థనరూపాన్తర్థాన్తరన్యాసః. స్వాగతా వృత్తమ్. ॥ ౪౧ ॥

ఏవమితి ॥ ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, నిజమనోరథః - స్వాభిలాషః
 సపేవ తరుః వృక్ష ఇతిరూపకమ్, తస్య పరశ్వధప్రాయమ్ - కుతా

దశముఖస్య వక్రతాదాన్య కార్ము కాన్నియతమముష్య శూరజనాచి
తసమరభీరుతయా జ్ఞాతిభావసులభమదీయశ్రేయోసహిష్ణుతయా
వా సద్ధిపక్షమాశ్రిత్య విపక్షగుణశ్లాఘీనశ్శిక్షణీయస్య సముచితస్త
త్రేవ వైతాళికాధికార ఇతి సనిశ్వాసం వినిర్యద్భిః పరుషభాషిత

రసదృశమ్, మనోరథవిచ్ఛేదకమిత్యర్థః. || ని || ప్రియోవయసిబా
హుల్యే తుల్యానశనమృత్యుష్వీతి వైజయంతీ. నయవచనమ్ - నీతి
వచః, తెన ప్రకపితస్య - కుర్ధస్య, దశముఖస్య - రావణస్య, వ
క్రతాత్ - కుటిలీకృతాత్, కుణ్డలీకృతాదిచగమ్యతే, ఆస్యమ్ - ము
ఖం తదేవ కార్ముకమ్ - ధనుః, తస్మాత్ శూరజనానామ్ - వీరాణా
మ్, ఉచితః - యోగ్యః, యస్సమరః - రణః, తస్మిన్ భీరుతయా -
కాతర్యేణ, జ్ఞాతిభావస్య - జ్ఞాతిత్వస్య, సులభా - లబ్ధుంశక్యా, యా
మదీయస్య శ్రేయసః - అభ్యుదయస్య, అసహిష్ణుతా - అసహనశీల
తా, తయా హేతునావా || సూ || అలంకృత్యాదినా తావీచ్ఛల్యే ఇ
ష్టుచ్, జ్ఞాతే శ్రేయఃపరిపథితా నిసర్గసిద్ధేవేతిభావః. సద్ధా-సద్ధా
నే, పక్షమ్ - అభినివేశమ్, రామశరణాగత్యభిమాన రూపమిత్యర్థః.
|| ని || పక్షమాసార్థకేపార్వేగ్రహేపాధ్యవిరోధయోరితి విశ్వప్ర
కాశః. అత్రగ్రహః - అభినివేశః, ఆశ్రిత్య - అవలంబ్య, విపక్షస్య -
శత్రోః, గుణాన్ - శౌర్యాదీన్, శ్లాఘుతఇతి తస్మాచ్ఛ్రీ || సూ || తా
వీచ్ఛల్యేణిః. తస్య-తథాభూతస్య, అతపవ శిక్షణీయస్య - శిక్షితమ
ర్హస్య, అముష్య - విభీషణస్య, తత్రేవ - శత్రుసమీపే, వైతాళి
కాః - వద్దనః, || ని || వద్దినస్తుతిపాఠకాః । వైతాళికాబోధక రాత్య
మరః. తెషాం అధికారః - ఆధిపత్యమ్, సముచితః - యుక్తః, ని
యతమ్ - నిశ్చయః, ఇతి సనిశ్వాసమ్ - నిశ్వాసేనసాకమ్, విని
ర్యద్భిః - నిర్గచ్ఛద్భిః, పరుషభాషితాని - క్రూరవచనాని, తాస్యే

వాయువిశిష్టైరుత్తైః ప్రభవ దూరమస్తరితైః శ్రుణాదేవోత్పతకా చతు
ర్భిస్సనుమాసాద్య కాకుత్స్థచమూనివేశనస్థానం గగనస్థిత పవ మృ
దుమధుర భాషణో విభీషణస్సవినయమిదమాచచత్వై ॥ ౪౨ ॥ ౪ ॥
త్యక్త్వాదుర్నయమగ్రజం ఫలమివ పాగ్న్యన్మదుమగర్తణాం పాల
స్త్య ప్రభవం తవాహమితిమాం సత్యం ప్రపన్నం గిరా । యేన స్త్య

వ వాయువిశిఖాః - వాయువ్యాస్త్రాణీతి రూపకమ్, ప్రేః ఉత్తైః ప్రేః -
ఉత్థ్వం ప్రేరితభవ, అ స్తరితై - గగనే, శ్రుణాదేవ చతుర్భిః స్వసచి
వైస్సనుం దూరం ఉత్పతకా - ఉష్ణవహనాః, విభీషణః, కకుత్స్థస్య
గొత్రాపత్యం కాకుత్స్థః - శ్రీరామః ॥ సూ ॥ శివాదిత్వాదన్. తస్య
చమూనివేశనస్థానమ్ - సైన్యనివేశోద్దేశమ్, ఆసాద్య - పాగ్న్య
గగనస్థితః - అ స్తరితగతపవ, మృదు - మృదులమ్, మధురమ్ -
మనోహరమ్, భాషణం యస్య తథోక్తస్సకా, సవినయం యథా
తథా భదమ్ - వక్ష్యమాణమ్, ఆచచత్వై - ఉవాచ. చక్షిజ్వల్య
క్తాయాం వాచి లిట్. ॥ ౪౨ ॥

తదుక్తిప్రకారమేవాహ ॥ త్యక్త్వేతి ॥ దుర్నయమ్ - దురా
చారమ్, పాగ్న్యన్మదుమగర్తణామ్ - పూర్వజన్మార్జితపాపానామ్,
ఫలమివస్థితమ్, అగ్రజమ్ - జ్యేష్ఠభ్రాతరం రావణమ్, త్యక్త్వా -
పరిత్యజ్య, అహమ్ తవ - త్వత్సమృద్ధీ, నతురావణసమృద్ధీత్యర్థః.
యద్వా, దుర్నయం అగ్రజం, పాగ్న్యన్మదుమగర్తణామ్ - పూర్వజ
న్మసంశ్చితహేయకర్తణాం పుణ్యపాపరూపాణామ్, పుణ్యస్యాపి
భగవత్పాగ్న్యైః ప్రివిరోధిత్వాద్దుష్టత్వమితిభావః. ॥ శ్రు ॥ విధూయపు
ణ్యపాపే నిరంజనగవరమం సామ్యముప్రేతీతిశ్రుతేః. ఫలమ్ - సుఖ
దుఃఖరూపమివ, త్యక్త్వా - అహం తవసమృద్ధీ నతుమమేతి మమతా
పరిహారోవ్యజ్యతే. సర్వకర్మఫలపరిత్యాగాభావే భగవత్పరిగ్రహ
యోగాదితిభావః, తథాచోక్తం భగవతా స్వయమేవ ॥ శ్లో ॥ “ స

త్ర జవాన్ని వేదయత సమ్భవాన్యథా మామలం తస్మే దీనధనా
య గౌతమమునిశ్చశ్రూక్యతాజ్ఞీశ్రియే ॥ ౪౩ ॥ ౫ ॥ అథ తా
మితకరుణామాకర్ణ్య వాణీం సవితర్కమున్ముఖైవస్వఖల వలీముఖేషు

ర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకం శరణంప్రజ” ఇతి. గిరా - వాచా,
సత్యం యథాతథా నతుకపటేన, ప్రపన్నమ్ - శరణాగతమ్, ప్రభ
వత్యస్తాదితి ప్రభవః - జన్మహేతుః, పాలస్త్యోవిశ్రవాఃప్రభవోన్య
తం తథాభూతం, పులస్త్యకులాద్భవమితి స్వవంశౌత్కృష్ట్యకథనేన
రావణస్య దుష్టత్వేపి స్వస్య పరిగ్రాహ్యత్వం సూచితం భవతి.
మాం, అత్రయేనన్తి-వర్తంతే, తె ఇత్యధ్యాహారః, యత్తదోర్నిత్యస
మ్బద్ధాత్, దీనానామ్-ఆపన్నానాం దరిద్రాణామితిచ, ధనాయ-
ధనరూపాయ, ధనవత్ప్రాప్యాయేత్యర్థః. యద్వా, దీనాపవధనం
న్యన్యతాదృశాయ దీనానపి ధనవత్పరిపాలయత ఇత్యర్థః, గౌత
మమునే - గౌతమమహర్షేః, శ్చశ్రూక్యతా - పత్నీజననీకృతా,
అజ్ఞీశ్రీః - చరణసమ్పత్తిః యన్యతాదృశాయ, తస్మై - శ్రీరామ
భద్రాయ, జనాత్ - వేగాత్, నివేదయత - విజ్ఞాపయత, ప్రార్థ
నాయాంలోట్, మాం అన్యథా రద్ధాన్వేషణాయ శత్రుణాంప్రే
రితోఽపసర్పఇతి సమ్భవ్యుచితమ్, అలమితినిషేధే. మాసమ్భవ
యతేత్యర్థః. ॥ సూ ॥ అలంఖల్పాన్ప్రతిషేధయోఃప్రాచాంత్వైతి
త్వైప్రత్యయేల్యప్. అసంశయం శరణాగతఇతి విజ్ఞాపయతేత్యర్థః.
తథాచ శ్రీరామాయణే “సర్వలూకశరణ్యాం రాఘవాయమహా
త్మనె । నివేదయత మాంక్షిప్రం విభీషణముపస్థితమ్ ॥” ఇతి ॥ ౪౩ ॥

అథేతి ॥ అథ - విభీషణవచనానంతరమ్, అమితకరుణామ్ - అ
త్యంతదీనామ్, తాం వాణీమ్ - వాచమ్, ఆకర్ణ్య అఖలవలీముఖేషు -
సర్వేష్వపి వాసరేషు, సవితర్కమ్ - కింకారణమస్యాగమన ఇతి

సోయమాజానసున్దరన్వభావో విభీషణో నామ లజ్జావిభూషణం
రావణానుజఇతి నవ్రత్యభిజ్ఞం విజ్ఞాపితవతి హనూమతి కథమరాతి
కులాదాగతస్య విశేషతస్తదనుజస్య విశ్వసనీయా పాపీయసీజాతి
రితి సన్నిహాన ఏవ రవిసన్దనే యధాశ్రుతం తదాగమన నిదానముప
పాదయతి దయానిధిరాలాచ్య సప్రసాదమిదమవాదీత్ || ౪౪ ||

|| ప || అపనీయ కోపముపనీయ తేదయాం శరణం మమెతి చరణం భ

సశజగ మిత్యర్థః. ఉన్ముఖేషుసత్సు - ఉద్ధర్షమాలాకమా నేష్యిత్యర్థః.
హనూమతి - ఆజ్ఞ నేయే, సాయమ్, ఆజానసున్దరః - నిసర్దరమణీయః,
స్వభావః - స్వరూపం యస్య తథోక్తః; విభీషణోనామ నామెతి
ప్రసిద్ధావన్యయమ్. లజ్జాయాఃవిభూషణమ్ - ఆభరణరూపః, రా
వణస్య అనుజఇతి నవ్రత్యభిజ్ఞమ్ - దృష్టస్య పునర్దర్శనేన సోయమితి
జ్ఞానం వ్రత్యభిజ్ఞా, తయా సహితమిత్యర్థః. విజ్ఞాపితవతి - నివేదిత
వతినతి, అరాతీనామ్ - పరిపన్థినామ్, కులాత్ - యూధాత్, ఆ
గతస్య - పాప్తస్య, విశేషతస్తస్య అరాతేరేవేత్యర్థః. అనుజ
స్య - యవీయనః, అతిశయేనపాపా పాపీయసీ అతిశయాద్ధేఈయ
సుకా, జాతిః - సామాన్యమ్, రాక్షసత్వరూపమిత్యర్థః. కథంవి
శ్వసనీయా - విస్మయజనీయా, వ్రత్యర్థికులాదాగతౌజనః ఉదా
సీనోప నవ్రత్యయభాజనమ్; కిముత తదనుజఇతిభావః. ఇతిసన్నిహా
నే - సన్దేహంపాప్నువత్వేన, రవిసన్దనే - సుగ్రీవే, శ్రుతమనతి
క్రమ్యయధాశ్రుతమ్ - తదుక్తానుసారేణైవేత్యర్థః. తస్య - విభీ
షణస్య, ఆగమనస్య నిదానమ్ - ఆదికారణమ్, ఉపపాదయతిన
తి - ప్రతిపాదయతినతి, దయానిధిః - దయాళుః, దాశరథిః - శ్రీ
రామః, ఆలాచ్య, సప్రసాదమ్ - సానుగ్రహంయథాతథా, ఇదమ్ -
వక్ష్యమాణమ్, అవాదీత్ - ఉక్తవాక్, || ౪౪ ||

తదుక్తిప్రకారమేవాహ || అపనీయేతి || అతీవ - అత్యంతమ్,

జైతచేత్ । సుదతీనికారకృదతీవ విశ్రవస్తనుజస్సవా తదనుజస్తు కిం
పునః ॥ ౪౫ ॥ తస్యాథ మారుతసుతాదవతారితస్య సీతాసహాయప
దవల్లవనమ్రమూర్ధ్నః । రోహిణిం గణేన యదహర్నితదేవలజ్ఞా రా
శోభనాః దంతాః యస్యాస్స సుదతీ ॥ సూ ॥ వయసిదస్తస్య దత్త
ఇతి దస్తశబ్దస్య దత్తాదేశః ఉగితాన్వీప్ . తస్యాః ప్రియాయా
స్సీతాయాః, నికారకృత్ - దోహకృత్, విశ్రవాః - పులస్త్య
బ్రహ్మణః పుత్రః, తస్యతనుజః - సుతః, నవా - రావణివా, మ
మ శరణం రక్షకమితి చరణం భజైత - ఆశ్రయేచ్ఛేత్, కొపమ్ -
కోరధమ్, అపనీయ - నిరాకృత్య, దయామ్ - కృపామ్, ఉపనీ
యతే - ప్రాప్యతే, తస్య రావణస్య అనుజస్తు కింపునః - కిమువక్త
వ్యతిత్యర్థః. సరావణపహవనృత్య శరణముపగతశ్చేత్; సోపి
మయానుకంప్యః, కింపునస్తదనుజోనిరపరాధవ్యతిత్యర్థః. అతశ్శీఘ్ర
మానయతేతిభావః. తథాచశ్రీరామాయణమ్, “ఆనయై నం హరి
శ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయం మయా । విభీషణో వా సుగ్రీవయదివారా
వణస్త్వయమ్” ఇతి. మజ్జుభాషణీవృత్తమ్ ॥ ౪౫ ॥

తస్యైతి ॥ అథ - శ్రీరామవచనానంతరమ్, మారుత సుతా
త్ - హనూమతః, హేతౌపత్తీమ్, అవతారితస్య - అవరోపితస్య,
వానరైరితిశేషః, సీతాసహాయస్య - రామస్య, వదే వల్లవే ఇవేత్సు
పమితసమానః. తయోః నమ్రః - సతః, మూర్ధ్నా - శిరః యస్యతథా
భూతస్య, తస్య - విభీషణస్య, రోహిణిం గణేన - రోమనమూహే
న, అహర్షి - హృషితమిత్యేత్, రోమాంచోభూదితియదిత్యర్థః.
హృషేర్భావేలుక్. తత్ - రోమహర్షణమేవ, లజ్ఞా - రాజ్యశ్రీ
యః - లక్ష్మణరాజ్యలక్ష్మ్యైః, ప్రథమనక్తమస్య - ప్రాథమికసమాగ
మస్య, చిహ్నమ్ - లక్షణమ్, ఆసీత్. సీతారమణచరణాశ్రయణ
మాత్రేణ విభీషణో లక్ష్మణరాజ్యలక్ష్మీనమాగమనంతోషమనుబభూవే

జ్యోతియః ప్రథమసంజమచిహ్నమాసీత్ ॥ ౪౬ ॥ ౫ ॥ అనంతరమద
భ్రుకరిననిజభ్రాతృచిత్తశిలాయాం సౌకుమార్యసంజ్ఞాననా శక్తిని
ప్రాప్తతయా పాషాణమృదూకరణవిద్యాప్రాగల్భ్యమభ్యసిత
మివ నిజచరణసంభవమహాల్యాజననముపశ్లిష్య చిరాదనువర్తమానం
యాతుధానపతిమేనముత్థాప్య నదయాభుః పరామృశ్య పశ్చిమా
శ్చైతదాత్మపవప్రతిశ్రుత్యచ తస్మై లజ్జాసామ్రాజ్యపదవీమనుక్షణ

త్యర్థః. అత్ర విభీషణస్య రోమాంచేన రాజ్యలక్ష్మీప్రథమసమాగమా
నుమానాదనుమానాలజ్జా-రః ॥ ౪౬ ॥

అనంతరమితి ॥ అనంతరమ్ - శ్రీరామచరణాభివందనానంత
రమ్, అదభ్రుకరినమ్ - అతికరుణమ్, ॥ ౫ ॥ అదభ్రం బహుభుజ
హు ఇత్యనురః. నిజభ్రాతృః - రావణస్య, చిత్తమ్ - హృదయమ్,
తదేవ శిలా పాషాణ ఇతిరూపకమ్; తస్యాం సౌకుమార్యస్య - మూ
ర్ధవస్య, సంజననే - ఉత్పాదనే, అశక్త్యా - అసామర్థ్యేన, నిష్ప్రా
ప్తః - నిర్గతః, తస్యభావస్తత్తా తయాహేతునా, పాషాణస్య - శి
లాయాః, మృదూకరణమ్ - మూర్ధవజననమ్, తదేవ విద్యా - కలా,
తస్యాః ప్రాగల్భ్యమ్ - కౌశల్యమ్, అభ్యసితమ్ - పరిచేతుమివే
త్యుత్పేక్షా, రామచరణసకాశాదితిశేషః; పాషాణమృదూకరణ
కౌశల్యస్య అవతరసులభత్వాదితిభావః. అహాల్యాయాః - గౌతమభా
ర్యాయాః, జననమ్ - ఉత్పాదకమ్, కర్తరిబ్యుత్. నిజచరణసంభవమ్
స్వపాదపద్మమ్, ఉపశ్లిష్య - ఆలింజ్య, చిరాత్ - బహుకాలమ్,
అనువర్తమానమ్ - ఉపసర్పంతమ్, ఏనం యాతుధానపతిమ్ - విభీష
ణమ్, ఉత్థాప్య - ఉన్నమయ్య, దయాభుః - దయాశీలః, సరామః -
ప్రయోజకః, పశ్చిమాశ్చై - పరమాశ్చై, పరామృశ్య - ఆముజ్య,
తదాత్మై - తత్కాలపవ, తస్మై - విభీషణాయ ॥ సూ ॥ ప్రత్యా

నిరీక్షితస్వనిదేశాక్షరేణ లక్ష్మణేన తత్రైవ తంవిధిపదభిషేచయాం
చక్రే ॥ ౪౭ ॥ ప ॥ కానల్యాసుతచరణప్రణామమూల్యాత్స్వభ్రా
తుఃపదమగమద్విభీషణాయమ్ । కిం చిత్రం సులభమనేన యోగిన

శ్చాప్యంశ్రువ ఇతిచతుర్థి. లంకాయాః సామ్రాజ్యస్య - ఆధిపత్యస్య,
పదవీమ్ - ప్రతిష్ఠామ్, ప్రతిశ్రుత్య - ప్రతిజ్ఞాయ, తథాచాక్రం శ్రీరా
మాయణే “ నిహత్యరావణంసజ్ఞైః సప్రహస్తంసబాన్ధవమ్ । రాజా
నంత్యాం కరిష్యామి లంకాయాం రాక్షసేశ్వర ॥ ” ఇతి. అనుక్ష
ణమ్ - ప్రతిక్షణమ్, నిరీక్షితాని ప్రతిపాలితాని స్వస్య ఆశ్మనః శా
సనస్య - నిదేశస్య, అక్షరాణి యేనతాదృశేన, లక్ష్మణేన ప్రయో
జ్యకర్తృ, తత్రైవ - సాగరతీరపవ, విధిమహాతీతి విధిపత్ - య
థాశాస్త్రమ్, ॥ నూ ॥ తదర్హతీతి వతిప్రత్యయః. అభిషేచయా
ఞ్చక్రే - లంకారాజ్యాభిషేకం కారయామాన ॥ ౪౭ ॥

కథమల్పారస్మిన్న మహాఫలప్రాప్తిరిత్యాశజగ్త్య సమాధత్తై
కానల్యేతి ॥ అయం విభీషణః, కానల్యాసుతచరణప్రణామః - రా
మచరణవందనమ్, సపవ మూల్యమ్ - అవక్రయః, దేయధనమిచ్ఛార్థః.
తస్మాత్ హేతోః, స్వభ్రాతుః - నిజాగ్రజన్య రావణస్య, పదమ్ -
లంకారాజ్యాధిపత్యరూపమ్, అగమత్ - పాఠిప, కిం చిత్రమ్ - అ
త్ర కిమాశ్చర్యమ్, నకిమపీత్యర్థః. కుతశ్చత్యాశజాగ్త్యామాహ,
అనేన - రామచరణప్రణామమాల్యేన, యోగివర్తయః - మునిశ్రేష్ఠీః,
దుస్సాధమ్ - దుష్ప్రాప్తమ్, తత్తాదృశమ్, పితామహస్య - బ్రహ్మ
ణోప పితృపితరపీతిచ, పదమ్ - స్థానమ్, ఆధిపత్యమిత్యర్థః. సు
లభమ్ - లబ్ధుంశక్యమ్, పితామహపదోచితమూల్యేన భ్రాతృపద
ప్రాప్తిబ్రహ్మపదప్రాప్తృపాయేన లంకారాజ్యలాభ ఇత్యుభయ
మపి నచిత్రమిత్యర్థః. పరిస్పృత్యలంకారః. తదుక్తమ్ “ పరివృత్తి

వైష్ణవసాధంతదపి పదంపితామహస్య ॥ ౪౮ ॥ ౫ ॥ తతస్సంభూతవి
 స్రమ్మేణ తేన సమర్థకమభిహితాశేషవిద్వేషివ్యవసాయస్సీతాసహ
 యస్తస్మిన్ధమైస్సహ సమ్మన్త్ర్యమన్త్రిభిరుత్తరంకరణీయం మా
 ర్గప్రదానాయ యాదసాంపతిం తపసాప్రసాదయితుం సలిలనిధివేలా
 పరికల్పితం కుశతల్పమగాహత ॥ ౪౯ ॥ ౬ ॥ కూలేకుశాస్తరణశా

ర్పినిమయోన్యూనాభ్యధికయోరపి ” ఇతి. సచ పితామహ ఇతి శ్లే
 షేణ ప్రణామమూల్యాదితి పరిణామేనచోడ్ధాపిత ఇత్యుక్తాజ్ఞిభావేన
 సజరః. ప్రహషిణీవృత్తమ్ ॥ ౪౮ ॥

తత ఇతి ॥ తతః - అభిషేకానంతరమ్, సంభూతః - ఆవిర్భూతః
 విస్రమ్భః - విశ్వాసః యస్య తథాక్తైః ॥ ౫ ॥ విస్రమ్భంకెళికలహే
 విశ్వాసేపిచహింసన ఇతి శేషః. రామోమాం నకదాపి జహాతీతి
 జాతప్రత్యయేనేత్యర్థః. తేన - విభీషణేన, సమర్థకమ్ - సరహస్యం
 ధాతధా అభిహితః, అశేషః, విద్వేషిజనానామ్ - వైరిజనానామ్,
 వ్యవసాయః - ఉద్యోగః, యస్యతథోక్తః. సీతాసహాయః - శ్రీరా
 మః, సపవప్రథమోయేషాంతే తత్ప్రథమాః, వ్రేః - విభీషణప్రము
 ఖైరిత్యర్థః. వైరిజనమర్హజ్ఞత్వాత్ మన్త్రితప్రైవ ప్రాకమ్యమ్,
 మన్త్రిభిః - సచివైస్సహ, ఉత్తరమ్ - భవిష్యత్, కరణీయమ్ - కా
 ర్యమ్, సంమన్త్ర్య - సమాలాచ్య, మార్గప్రదానాయ - లజ్జా-౫మ
 నోచితమార్గదానాయ, యాదసాంపతిమ్ - సముద్రమ్, తపసా -
 వ్రతవిశేషేణ, ప్రసాదయితుమ్ - ప్రసన్నంకర్తుమ్, సలిలనిధేః -
 సాగరస్య, వేలాయామ్ - తీరే, పరికల్పితమ్ - నిర్మితమ్, కుశత
 ల్పమ్ - దర్భశయనమ్, అగాహత - ప్రవివేశ ॥ ౪౯ ॥

అథ సాగరవృత్తాంతమాహ — కూలఇతి ॥ కూలే - సముద్ర
 తీరే, కొనలెన్ద్రై - కోసలదేశాధీశ్వరే రామే, మార్వీణాజగ్ర
 - మ్ మార్వీప్రణికిణలక్షణమ్, ఏతేన మహాపీఠత్వం వ్యజ్యతే.

మునికోసలెదై ॥ మార్కికణాజ్-ముపధాయ భుజంవ్రతెన । తిస్తా ॥
 నిశాఅపిననప్రససాదసిద్ధుస్తస్తాదయం నిజగదె జడధీరసజ్జైః ॥ ౫౦ ॥
 దుర్ధర్ష వాధివర్ధిష్టుగర్వచర్వణధూర్వహమ్ । అట్టిసర్వశరణ్యస్య త
 భుజమ్-బాహమ్, ఉపధాయ - ఉపబర్హీకృత్య, వ్రతెన - నియమె
 న, కుశాస్తరణే - దర్శశయనే, శేతశ్చి తచ్చాయీ, తాదృశేన
 తి, సిద్ధుః - సముద్రః, తిస్తా నిశాఅపి - రాత్రిత్రయేపి, ॥సూ॥ కా
 లాధ్వనోరత్యస్తసంయోగశ్చి ద్వితీయా. నప్రససాద - ప్రసాదం
 నచకార, ప్రపూర్వాత్పదేకరైరిలిట్; తస్తాత్ - అప్రసన్నత్వా
 ద్దేహిః, అయమ్ - సిద్ధుః, రసం - జలం గుణంచ, జానన్తి రస
 జ్ఞాః - ॥ ౫ ॥ గుణేరాగేద్రవేరసశ్చత్యమరః. ఉదకజ్ఞాః గుణజ్ఞాశ్చ,
 తైః - జడభిః, లదయోరభేదానుశాసనాజ్జలధిస్సముద్రశ్చి, జడా -
 మద్రా ధీర్బుద్ధిర్యస్య తాదృశశ్చ, నిజగదే - ఉక్తః, గదవ్యక్తా
 యాం వాచీతి ధాతోఃకర్తణిలిట్; జడధీరసజ్జైరిత్యత్రజడభిః, జడ
 భిః రసజ్జైరితిచ్చేదః ఉభయత్రాపి ॥ సూ ॥ రొరీతిరేఫలోపే డ్రలా
 పే పూర్వస్య దీప్తోణశ్చి పూర్వస్యదీర్ఘః. నిజవిక్రమేణ - నిఖిలమపి
 జగదేవ శోషయితుం క్షమస్య రామచన్ద్రస్య ప్రార్థనయాపి సప్ర
 సాదం నచకారేతి గుణజ్జైర్నస్తబుద్ధిరితి నిగదితశ్చి యుక్తమేవేత్యర్థః.
 అత్ర గుణజ్జనిగదితస్య సమర్థనీయస్య జడబుద్ధిస్వస్య పూర్వవాక్యా
 థేన సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిజ్జమ్, తచ్చ జలధిత్వా
 పటుబుద్ధిత్వయోః శ్లేషమూలా భేదాధ్యవసాయరూపాఽతిశయో
 క్త్యుక్తాపితమితి సజరః ॥ ౫౦ ॥

తతఃకిమభూదిత్యతఆహ — దుర్ధమేతి ॥ సర్వేషాంలో
 కానాం శరణేసాధుశ్శరణ్యః - రక్షకః, తత్రసాధురితియిత్. తాదృ
 శస్య - అఖిలజనరక్షకస్యాపీత్యర్థః. తస్య - శ్రీరామచన్ద్రస్య,

స్వార్థమున దృశ్యత ॥ ౫౦ ॥ దాక్షిణ్యనిష్పహతయా ధనురభ్యుపే
త్య వర్ధిష్ఠు తేజసి రవావివ వాలిశత్రా । రోషేణ తత్రమకరాలయమీ

అక్షి - నేత్రే, దుర్ధర్మః - ధర్మమునకు కర్మ, అపరిహార్యత్యర్థః. వార్ధేః
సముద్రస్య వర్ధిష్ఠుః - వర్ధనశీలః, ॥ సూ ॥ అలంకృత్యాది నా తాచ్ఛి
ల్యై ఇష్టుచ్. యోగర్హః - అహజాగరః, అప్రసాదలక్షణః, తస్య
చర్మణి - భక్షణే నాశనత్యర్థః. ధూర్వాహమ్ - ధురన్ధరమ్, సాగర
గర్వసర్వంకషమిత్యర్థః. అరుణ్యమ్ - అరుణిమ, ॥ సూ ॥ గుణవచన
త్వాత్ భావేష్వర్థ. అదృశ్యత - దృష్టః, జనైరితి శేషః ॥ ౫౦ ॥

దాక్షిణ్యేతి ॥ దక్షిణస్యభావః దాక్షిణ్యమ్, సరళత్వమ్ -
అర్జవమిత్యర్థః. పరేచ్ఛానువర్తనమితి యావత్. ॥ ని ॥ దక్షిణేసర
ళౌ దారావిత్యమరః. తస్మిన్ నిగతాస్పృహ ఇచ్ఛాయస్తాత్సని
స్పృహః తస్యభావస్తత్తా, తయా వైరపేక్ష్యణేత్యర్థః. దుర్జనే
ష్వార్జవప్రకాశనం నిష్ప్రియోజనమితిభావః. అన్యత్ర దక్షిణస్యాం
భివో దాక్షిణ్యః ॥ సూ ॥ తత్ర భవత్త్యన్. తస్యభావః దాక్షిణ్యం
దక్షిణదిగ్విత్తమిత్యర్థః. దక్షిణాయనమితియావత్. తస్మిన్ ని
స్పృహతయా ధనుః - చాపమ్, అన్యత్ర - ధనూరాశిమ్, అభ్యుపే
త్య - ఆసాద్య, వర్ధిష్ఠు - వర్ధనశీలమ్, తెజః - బలం ప్రభావోవా,
అన్యత్ర దీప్తిర్యస్యతాదృశే ॥ ని ॥ తేజఃప్రభావేదీప్తాచ బలేశు క్రేపీ
త్యమరః, రవా - సూర్యున, వాలినః - ఇన్ద్రుతస్య, శత్రౌ -
ఐవైరిణి శ్రీరామ, రలయోరభేదాశ్రయే వారిశత్రౌ వితి రవావిత
స్యాపి విశేషణం జలశోషకత్వాత్. తత్ర - సముద్రతీరే, అన్యత్ర -
ధనూరాశౌ, స్థిత్యైత్యర్థః. మకరాలయమ్ - సముద్రమ్, అన్యత్ర -
మకరరాశిమ్, రోషేణ - క్రోధేన, ఈక్షమాణే - పశ్యతినతి, అ
న్యత్ర - తన్యమనాభిముఖేనత్యర్థః, భువనే - జల, యానివత్సాని

క్షమాణే భూయస్తరాంభవనసత్వచయశ్చకమ్యే ॥ ౫౨ ॥ యా
వజ్జ్యవల్లిసీమ్మిన్యవిశతపరితప్తాయమానస్ఫులిగస్తోమక్రీడాకరాశ
జ్వలదనలశిఖోద్ధారఘోరశ్మరొఽస్య । తావత్తద్ధూమజాలైరుదధి
విలయధీబద్ధమర్భిక్షశజోగ్నిదాగ్రితజ్జేగ్రివాబ్జైజ్జగదఖిలమపి

జన్తవః, మత్స్యదయిత్యర్థః . తెషాంచయః - సమూహః, అన్యత్ర
జగత్ప్రాణినస్తోహః, చకమ్యే - భయాచ్ఛీతాచ్చ చచాలత్యర్థః .
ఏకత్ర రామచక్రేణ సముద్రైశోషితే స్వజీవననాశాత్, అన్యత్ర
మకరరాశిగతస్య రవేర్నిమజనకత్వాద్దుస్సహతేజస్తత్వాద్వేతిభావః
అత్ర ప్రకృతాప్రకృతానక విషయక శ్లేషస్య రవావివేతవ శబ్దప్రతీతౌ
పమోపప్తచుభకత్వాత్సజరః . వసన్తకలమ్ ॥ ౫౨ ॥

యావదితి ॥ పరితః - సమన్తనః, స్త్రాయమానాః - వధక
మానాః, ॥ వ్యా ॥ స్త్రేయశబ్దసజ్ఞాతయోరితి ధాతోఃకర్తరిలటశ్శాన
చ్. స్ఫులిగః - అగ్నికణః, తెషాం స్తోమః - నికరః, తస్య క్రీడ
యా - విలాసేన, కరాశః - కూరిః, జ్వలక, యోఽనలః - అగ్నిః,
తస్య శిఖాయాః - జ్వాలాయాః, ఉద్ధారేణ - ఉద్వమనేన, ఘోరః -
భయంకరః, అన్య - శ్రీరామస్య, శరః - బాణః అగ్నేయాస్త్రమిత్య
ర్థః. యావత్ - యదా జ్యోవల్లైః - మార్వీలతాయాః, సీమ్మ - ప్రదె
శే, న్యవిశత - వివేశ, విశప్రవేశనఇతి ధాతోర్లజ్. నేర్విశిత్యాత్మనే
పదమ్. తావత్ - తదా, తస్య - శరస్య, ధూమానాం జాలైః - ప
టలైః, ఉదధేః - సముద్రస్య, విలయధియా - పతదస్త్రప్రయోగే
ణ సాగరశ్శుష్కేదితిబుద్ధ్యా, బద్ధా - ఆశ్రితా, మర్భిక్షశజాగ్ -
జీవనరాహిత్యభీతిః, తెషాం సాగరైకజీవనత్వాదితిభావః. తయా
ఉన్నిద్రః - ఉద్బుద్ధః, ఆతజగః - సంతాపః, యేషాం తథోక్తేః; అ
పొదదతీత్యబ్ధాః మేఘాః, త్రేరివ అఖిలమ్ - అశేషమపి, జగత్ గ్ర

గ్రస్తమవ్యక్తమాసీత్ || ౫౩ || నిర్మర్యాదనిజోష్ణవీచికీతవ్యావృ
త్తదూరద్రుతభ్రాన్తక్లాన్తసచిన్తమూర్ఖితమహాయాదోగణే మార్గ
ణే । పారావారతలావగాహిని తదుద్వాన్తస్ఫులిగ్తోత్కరా సారా
కస్మికతాతివిష్మితజనం పాతాళమాసీత్తదా || ౫౪ || ఘటిజన్మక్రీడా
స్తమ్ - కబళితమ్, వ్యాప్తమితి యావత్. అతపవ అవ్యక్తమ్ - అ
స్ఫుటం సత్, ఆసీత్. అత్ర శరాసలధూమపటలెష్టు సముద్రనా
శశజోగ్దిగ్విజలదత్వసమ్భావనయా ఉక్తవిషయా స్వరూపో
త్ప్యేతా || ౫౩ ||

అథాస్య ఆగ్నేయాస్త్రప్రభావం విశిష్యతి || నిర్మర్యాదేతి ||
నిర్మర్యాదస్య అపరిమితస్య నిజోష్ణః - స్వతాపస్య, వీచిః -
తరణః పరస్పరేత్యర్థః. తయాచకితః - భీతః, అతపవ వ్యావృత్తః -
పరావృత్తః విముఖిత్యర్థః. దూరద్రుతః - దూరం పలాయితః,
భ్రాన్తః - ఘూర్ణః, క్లాన్తః - శాన్తః వికల్పేంద్రియత్యర్థః. సచి
న్తః - చిన్తాసహితః, మూర్ఖితః - మోహంపాప్తః, శరోష్ణశాచ
కితత్వాదీనాం పర్యాయేణ యథాక్రమం సమ్బంధః, పూర్వకాలేత్వా
దినా స్నాతానులిప్తవత్సమాసః, ఏవంభూతః - మహాకాయాదోగ
ణః - జలజస్తుసమూహః, యస్యతాదృశే, మార్గణే - శరే, పారావా
రస్య - సముద్రస్య, తలావగాహినిసతి - అధోదేశం విగాహమానేన
తి, తదా - తస్మిన్కాలే, పాతాళమ్ - అధోభువనమ్, తేన ఉద్వాన్తా
నామ్ - ఉద్గిష్టానామ్, స్ఫులిగ్గానామ్ - అగ్నికణానామ్, ఉత్కరాః -
పుష్పః, తస్య ఆసారః - ధారాసమ్మతః, నీరన్ధ్రనిపతనమిత్యర్థః.
తస్య ఆకస్తాద్భువఆకస్మికః - నిర్దైతుకః, అదృష్టహేతుకతీయా
వత్. తస్యభావస్తత్తా, తయా - హేతునా, అతివిష్మితః - అత్యాశ్చ
ర్యవిశిష్టః, జనః యస్మిన్కతథాభూతంసత్; ఆసీత్. కిమియమకా
ణై స్ఫులిగ్జన్మప్తిరిత రసాతలనివాసినస్సర్వేపి విష్మితాబధూపురిత్యర్థః.

మనుసరతి కాకుత్స్థవిశిఖే విలీనం తజ్జాడ్యం సచశమమగాదూర్తి
రభసః । ప్రకాశోభూదన్తర్వ్యగమిచమదేనాన్యసుతరాం ఋహ
త్సున్నథాపి ప్రభవతి వివేకప్రసవభూః ॥ ౫౫ ॥ ఆలవృద్ధి దైన్య
అత్ర పూర్వాద్ధే యాదోగణే చకనాదిక్రియాణాం క్రమేణసమ్మన్ధా
తాగ్రకదీపకాలజాగరః, తదుక్తమ్, “క్రమిక్తేకగతానాంతు గు
మ్భాగకారకదీపకమ్” ఇతి. తాపాసహిష్ణుత్వాతిశయవర్ణనార్థం యా
గపద్యేనైవాపాం సమ్భవతాత్పర్యాభినివేశేతు సముచ్చయో బో
ధ్యః, తథాచోక్తమ్, “ఋహనాం యుగపద్భావభాజాఃగుమ్భ
స్సముచ్చయ” ఇతి. ఉత్తరాద్ధేతు పాతాళతలవాసినాం తాదృశ
విస్తయాసమ్మద్భేపితత్సమ్మన్ధవణానాత్సమ్మన్ధాతిశయోక్తిః. తయో
రన్యోన్యవైరపేక్ష్యాత్తలతణ్డలవత్సంస్పృష్టిః. శామాలవిక్రీడిత
వృత్తమ్ ॥ ౫౪ ॥

తాదాత్మికసాగరావస్థామాహ ॥ ఘటిజన్తైతి ॥ కాకుత్స్థస్య-
శ్రీరామస్య, విశిఖే - బాణే, ఘటిజన్తనః - కుమ్భజన్తనోఽగస్త్య
స్య, క్రీడామ్ - సాగరశోషణరూపామ్, అనుసరతి - ఆచరతినతి,
అస్య సాగరస్య తత్ - సహజసిద్ధమ్, జడస్యభావో జాడ్యమ్, శై
త్యం మాన్ద్యంచ, ॥ ౫౫ ॥ జడస్తథై బుద్ధిహీనే హిమగ్రస్తేపి వాచ్య
వదితి నానార్థరత్నమాలా, విలీనమ్ - విలయంప్రాప్తం సప్తమిత్య
ర్థః. సచ - నైసర్గికః, ఊర్త్తిణామ్ - తరజ్ఞాణామ్, రభసః - వేగః,
ఉల్లలనమిత్యర్థః. ఊర్త్తిణామ్ - బుభుక్షూదీనాం షణ్ణాం రభసశ్చ
తదుక్తమ్, “బుభుక్షూచపిపాసాచ ప్రాణస్య మనసఃస్పృతా శౌ
కమోహౌ శరీరస్య జరామృత్యూపహర్తృయః” ఇతి. శమమ్ - శా
ంతిమ్, అగాత్ - ప్రాప, అన్తః - ఉదరభాగే అన్తఃకరణేచ, ప్ర
కాశః - ద్యోతః, తత్త్వావబోధశ్చ, అభూత్, జాడ్యాదేవరిహృత
త్వాదితిభావః. మదేన - గర్వవిశేషేణ, సుతరామ్ - అత్యంతం, ని

మనహిష్టురయంశరాగ్నేస్సాస్థాపి బాడబవిషాద్యవలెపభూమ్నామ్ । సత్ప్రాసకమ్ ముపదీకృతరత్నరాశిస్సీతాపతం శరణమాప జగదచేదమ్ ॥ ౫౬ ॥ ౫ ॥ అయికౌసల్యా గర్భశుక్తిముక్తామణే ౫౫

శ్చేషమిత్యర్థః . వ్యగమి - విగతమ్, విపూర్వాద్గమేర్భావేలుజ్ . రాఘవకోధాపనయనానంతరం జాడ్యాదీనాం యథాకథంచిత్రహృదపి నజాతుమదస్య పునరావిర్భావశ్చతిభావః . తదేవ అథా న్తరవ్యాసేన సమర్థయతి, మహత్స్వీతి ॥ మహత్సు - పూజ్యేషు, స్పృధా - ద్వేషాఽపి, వివేకస్య కర్తవ్యాకర్తవ్య వివేచనస్య ప్రసవభూః - ప్రసూతిస్థానమ్, ప్రభవతి - పరిణమతీత్యర్థః . నకెవలం మహత్సేవయా వివేకః కింతు స్పృధయావీత్యర్థః . ఇదానీం రఘువీరస్పృధయా సాగరస్య తాదృశసద్గుణలాభాదితిభావః . అత్ర శ్రీరామశరప్రహారజనితసముద్రదుర్దశానిరూపణరూపే ప్రాకరణికేఽర్థే పర్యవసితే, జాడ్యాదిపదానాముభయ సాధారణ్యాత్, తస్మై వవివేకసమ్భవ భానాత్, గూఢశ్లేషః; మహత్స్వీత్యాదౌతు సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థా న్తరన్యాసః; తయోశ్చశశిని శోరిత పరస్పరోపసాగరకత్వాత్సజరః . వృత్తం శిఖరణీ ॥ ౫౭ ॥

ఆలమ్యేతి ॥ బాడబః - ఔర్వః, విషమ్ - గరళమ్, తెపవఆదీ యేషాంతే - తదాదయః, ఆదిశబ్దేన దుష్టసత్త్వానాం సర్గ్రహః; తేషామ్ - అవలెపభూమ్నాం - గర్వాతిశయానామ్, ॥ ౫౮ ॥ అవలెపస్తుగర్వేస్యాల్లెపనే దూషణపితేతివిశ్వః . కర్తృణిషష్ఠీ సోధాపి - క్షుంతాపి, అయమ్ - సముద్రః, శరాగ్నేః - ఆగ్నేయాస్త్రస్య, అనహిష్టుసన్ - తత్సన్తాపం క్షున్తుమక్షమస్సన్నిత్యర్థః . కర్తృణిశ్చేషత్వ వివక్షయావష్టీ . దైన్యమ్ - చీనత్వమ్, ఆలమ్య - ఆపాద్య, త్రాసః - భీతిః, కమ్పః - వేపధుః, తాభ్యాం సహవతః - తెత్తిక్రియావిశేషణమ్, ఉపదా - ఉపహారః, అనుపదా ఉపదానమ్

నాదివదనతిలజ్ఘనీయేన నిజస్వభావేన వర్తమానత్వాదనిగ్రాహ్యై
ప్రత్యుత సగరసన్తతివనితా కణావతంసేన భవతా సవిశేషమను
గ్రాహ్య మయ్యపి కియానయం సంరమ్భః తదిదమమోఘంకృత

ద్యమానకృతః ఉపదీకృతః రత్నరాశిః యేన తథోక్తేన సముద్రే
కదాచిదపి కస్తైచిదప్యేవం రత్నరాశిరోపహృత ఇత్యభూత
తద్భావేచ్ఛిః; సీతావతిమ్ - రామమ్, శరణమ్ - రక్షితారమ్, ఆ
ప - పాప, ఇదమ్ - వక్ష్యమాణంచ, జగాద - గడేర్లిట్ || ౫౬ ||

తదుక్తిప్రకారమేవాహ — అయీతి || అయి - అయీత్య
నునయవచనమ్, || ని || ప్రశ్నేననునయేత్వయీత్యమరః. కాస
లాయాః గర్భః - కుక్షిః, ||ని|| గర్భవవరకేనైకైశ్చ సుతేప
వనసజ్జటే । కుక్షౌకుక్షిస్థజన్తాచెతియాదవః. నవవశుక్తిః - ము
క్తాస్ఫోటః, తస్య ముక్తామణే మాత్రికరూప . గగనాదినా తుల్యం
గగనాదివత్, ఆదిశబ్దేన పృథివ్యాదిభూతసజ్జహః. అనతిలజ్ఘ
నీయేన - అనతిక్రమణీయేన, నిజస్వభావేన - స్వస్వరూపేణ, అ
గాధత్వాదిహాపేణైత్యర్థః. వర్తమానత్వాత్ - స్థితత్వాద్దేహాః,
అనిగ్రాహ్య నిగృహీతుమనహే, || శ్లో || సర్వస్యపి పరీక్ష్య
స్తే స్వభావానేతరేగుణాః । అతిక్రమ్య గుణానర్వాన స్వభా
వో మూర్ధ్నినర్తతే || ఇతి వచనాత్, భవన్నిర్మితస్య స్వభావస్య
దుస్త్యజత్వాదప్రాకం నిగ్రహో నయుజ్యతే; నహి తిక్తోనిమోచి ని
గ్రహేణ మధురాయతఇతి భావః. తథాచ శ్రీరామాయణే సాగరవ
చనమ్ — “పృథివీవాయురాకాశమాపోజ్యోతిశ్చరాఘవ । స్వభా
వే సౌమ్యతిష్ఠన్తి శాశ్వతం మార్గమాశ్రితాః || తత్స్వభావో మమా
ప్యేషయదగాధోహమస్థవః । వికారస్తు భవేద్దాధవతతై వ్రవదా
మ్యహమ్ || ” ఇత్యాది . ప్రత్యుత - వైపరీత్యేన, సగరసన్త-స

సద్ధానమస్త్రీం వైధాత్రమత్రైవ క్వచనదమ్యభిరాభీరైః కృతౌ
 పవేశే దేశేప్రయుజ్యతామనాయానసేనా నముత్తరణాయచ పునర
 యమనితర సాధారణ శిల్పకర్తృణో విశ్వకర్తృణస్సమానగుణవిభవస్త
 నూభవఃపితౌదత్తవరశ్చపురా విరోధివనదావానలోనలా విదధా
 తు సేతుమవలమ్భ్యతేచ నమయావిప్రమ్భిత సకల సలిలావష్టమ్భ
 గర నామక చక్రవర్తినః, సస్తతిః - వంశః, సైవవనితేతి రూపకం.
 తస్యాః కర్ణావతంసేన - కర్ణభూషణభూతేన, భవతా సవిశేషం -
 విశేషతః, అనుగ్రాహ్య - అనుగృహీతుమర్హై, సగరకులాద్వ
 హేన భవతా సాగరోఽహమవశ్యమనుగ్రాహ్యపవేత్యర్థః. మ
 య్యపి అపిరత్రాస్త్యగన్తాయామ్, కియానయం సంరమ్భః, సంర
 మ్భః కర్తవ్యవిషయకత్వరా || శ్లో || సూచ్యగ్రేణసముచ్ఛేద్యే
 కింకుతారనియోజనమితి వత్ భూవిత్తైష మాత్రైణ భీషణీయేకి
 మర్థమయమస్త్రీప్రయోగవరిశ్రమ ఇత్యర్థః. తత్ - తస్మాత్సాగర
 ణాత్, ఇదం అమోఘమ్ - అప్రమాద్యదిత్యర్థః, కృతసద్ధానం
 వైధాత్రమ్ - బ్రహ్మదేవతాకమ్, || సూ || సాన్యదేవతే త్యహ
 అస్త్రీమ్ - అత్రైవ దమ్యభిః తసకరైః, ఆభీరైః - కైశ్చనవన
 చరైః, కృతౌపవేశే - విరచితనివాసే, క్వచనదేశే - కష్టికాశ్చి
 త్ప్రదేశే, ప్రయుజ్యతామ్ - వినియుజ్యతామ్, త్వయేతి శేషః.
 || సూ || యుజ్యేకర్తృణివిధౌల్బ్. అనాయాసేన - అశ్రమేణ,
 సేనాసముత్తరణాయచ పునః - సేనయిలఙ్ఘనాయతు, తృతీయేతి
 యోగవిభాగాత్సమాసః - అయమితిహస్తనిర్దేశః, ఇతరసాధార
 ణం నభవతీత్యనితరసాధారణమ్ - అనన్యసులభమ్, శిల్పకర్తృ -
 పురాదినిర్మాణకౌశల్యమ్, యన్యతాదృశస్య. విశ్వకర్తృణః -
 దేవశిల్పినః, సమానగుణవిభవః పురా - పూర్వమ్, పితౌ - జన
 కేన, దత్తః వరః - శిలాస్థావనరూపః, యస్తైతాదృశశ్చ, విరోధిన

నేత్యభిధాయ తిరోభవతి సరస్వతి పూర్ణమనారథా దాశరథిః ప్ర
స్తుతకార్య నిర్వర్తనాయ ప్రవర్తయామాస సర్వానపి మర్కటభ
టాన్ ॥ ౫౭ ॥ ప ॥ ఆవేష్ట్యప్రథమం స్వవాలవలయైరుచ్చాల్యశ
శ్వస్త్రతో మూలాపాస్త నివేశితాఙ్గులిదళై రామూలమున్నులితాః ।
అనీతాగిరయోనిపేతురుదధౌ తుక్తాః స్లవక్త్యాధిపైర్ద్రాక్షుం బద్ధతయా

శ్మత్రవపవ వనమితిరూపకమ్ , తస్యదావానలావనాగ్నిః , నలః సె
తుం విధదాతు విరచయతు నచ - సెతుశ్చ , విప్తంభితః - నిరుద్ధః ,
పకలసలిలానామ్ - ఉదకానామ్ , అవష్టమ్భుః - గర్వః ఉల్లలనరూపః ,
యేనతథోక్తైః . మయా అవలమ్భ్యతే - ఆశ్రీయతేచ , ఇతి ఏవమ్ ,
అభిధాయ - ఉక్త్వా , సరస్వతి - సాగరే , తిరోభవతి - అస్తహిత
తేనతి , పూర్ణమనారథః , దాశరథిః , ప్రస్తుతకార్యస్య - ప్రకృతకా
ర్యస్య సెతుబద్ధనస్య , నిర్వర్తనాయ - నిర్వహణాయ , సర్వానపి
మర్కటభటాన్ - వానరవీరాన్ , ప్రవర్తయామాస - ప్రేరిత
వాన్ ॥ ౫౭ ॥

అథకపీనాం సేతుబద్ధనారమ్భసంరమ్భమాహ — ఆవే
ష్ట్యేతి ॥ ప్రథమమ్ - పూర్వమ్ , స్వవాలానామ్ - నిజనిజలాఙ్గా
లానామ్ , ॥ ని ॥ వాలఃకచేశ్వదిపుచ్చఇతి నానార్థరత్నమాలా ।
వలయైః - మణ్డలైః , ఆవేష్ట్య - పరివార్య , తతః - ఆవేష్టనాన
స్తరమ్ , శశ్వత్ - ముహుః , ఉచ్చాల్య - చాలయిత్వా , శిధిలిత
మూలాన్ కృత్వేత్యర్థః . మూలోపాస్తై - అథఃప్రదేశే , నివేశితా
ని - ప్రసారితాని , అఙ్గులిదళాని - కరశౌఖాః , యైస్తథాభూతైః ,
స్లవక్త్యాధిపైః - మూలమభివ్యాప్య ఆమూలమ్ - సమూలమిత్యవ్య
యీభావః . ఉన్నులితాః - ఉత్పాటితాః , తదన్నితేశేషః అనీతాః -
అహృతాః , తుక్తాః - ఉన్నతాః , గిరయః - పర్వతాః , ఉదధౌ -
అర్ణవే , చిరాత్ - బహుకాలాదారభ్య , అస్తర్గతమ్ - ఇన్ద్రభ

గతాశ్చ చిరాన్తైనాకమన్తర్గతమ్ ॥ ౫౮ ॥ ప ॥ శాఖామృగా
హృతమహీధరమేఖలాభ్యా భీతిచ్యుతాన్నివతితానివగజ్జలైలాన్ .
వన్యద్విపాన్బుభుజిరేఽధిపయోధిమత్స్యినకాశ్చ తజ్జలకణాని
వ విప్రకీర్ణాన్ ॥ ౫౯ ॥ ప ॥ అకుటిలతటయుగ్మం శ్లిష్టనీరన్ధ్రసద్భివ్య
పగతముపరిష్టాన్ని ముభావోన్నతిభ్యామ్ . జగదనులభశిల్పభ్యాతి
యాత్ - అర్ణవాన్తర్గీనమ్, మైనాకమ్ - తన్నామానం గిరిమ్, బ
ద్ధతయా - సజాతీయత్వకృతబాన్ధవ్యేన, ద్రష్టుమ్ - నిరీక్షితుమ్,
ఆగతాశ్చ నిపేతుః - అవతే, వానరైరానీయ సాగరే ప్రక్షిప్తా
ఇత్యధః ॥ ౫౮ ॥

శాఖామృగేతి ॥ శాఖామృగైః - కపిభిః, అహృతానామ్ -
ఆనీతానామ్, మహీధరాణామ్ - పర్వతానామ్, మేఖలాభ్యః -
నితమ్పేభ్యః, భీతేః - నిపాతనభయాత్, చ్యుతాన్ - స్రస్థాన్,
అతపవ నివతితాన్ గజ్జలైలాన్ - స్థూలాపలానివస్థితానిత్యుపమా .
వనేభవావనాః, ద్వాభ్యాం పిబన్తీద్విపాః, తేచతేద్విపాశ్చ
తాన్, పయోధౌ అధిపయోధి, విభక్త్యర్థేవ్యూహావః. మత్స్యైః -
మీనాః, నకాః - కుమ్భరాశ్చ, విప్రకీర్ణాన్ - విక్షిప్తాన్, తజ్జ
లానాం కణానివ - లవానివ, బుభుజిరే - అభ్యవజస్రూః ॥ ౫౯ ॥

అకుటిలైతి ॥ జగతాం అనులభా - లబ్ధామశక్యా, అనితరసు
లభేతియావత్ . శిల్పస్య - కళాదెహకర్తృణః, ఖ్యాతిః - యశః,
తాంభజతీతద్భావ్, కర్తరిక్విప్; తేన - నల్లేన, పయసి - సము
ద్రామృసి, ప్రేన్యానామ్ - కపిచమూనామ్, నిస్తారస్య - లజ్జన
స్య, హేతుః - కారణమ్, ఉపాయ ఇత్యర్థః . సేతుః అకుటిల
మ్ - అవక్రమ్, తటయుగ్మమ్ - తీరద్వయమ్, యస్మిన్సర్వణితద్య
థాతథా . శ్లిష్టః - అన్యోన్యసన్గతః, నీరన్ధ్రః - అచ్ఛిద్రః, సద్భిః -
శిలాద్వయసన్గమభాగః, యస్మిన్ తద్యథాతథా . ఉపరిష్టాత్ -

భాజానలేన వ్యరచివయసిసెతుఃసేన్య నిస్తారహేతుః ॥ ౬౦ ॥ ప ॥
 వరుణవేత్తవిహారవితర్దికా కిము పయోధరవారివినిర్మితా । కిసుధమా
 క్తిక వస్తునతాం యయా వితిమతిం నళసేతురజీజనత్ ॥ ౬౧ ॥ X ॥
 తదను మనస్వినతవ సైనికాః నీతిపథేనేవ సేతుపథేన విపత్తతిమివ

ఉద్ధ్వభాగే, నిమ్నభావః - గమ్భీరతా, ఉన్నతః - గాఢతా, ఉత్తా
 నత్వమిత్యర్థః; తాభ్యాం వ్యవగతమ్ - విసాభూతం యథా తథా.
 సమమిత్యర్థః. వ్యరచి-కృతః, మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౬౦ ॥

వరుణేతి ॥ నలసెతుః - నలకృతస్సెతుః, పయోధరాణామ్-
 మెఘానామ్, వారిభిః - జలైః, వినిమితా - రచితా, ఇయం వరు
 ణస్య - అప్పతేః, వేత్తనః - గృహస్య, విహారవితర్దికా - క్రీడా
 వేదికా కిము, కిమ్వీతివికల్పే ॥ ౬౧ ॥ వికల్పేకింకిమూతచేత్యమరః.
 అథ - నిర్మాణానంతరమ్, సైవ మాక్తికవత్ - ముక్తాఫలవత్, ఘన
 తామ్ - ఘనీభావమ్, యయాకిమ్. సముద్రే వృష్టిపతితాపవ విద్వ
 ఖో ఘనీభూతా ముక్తాఫలాని భవంతీతిహి ప్రసిద్ధిః, తద్వదితిభావః.
 ఇతి - పవం ప్రకారామ్, మతిమ్ బుద్ధిమ్, ద్వివిధామితిభావః. ద్ర
 వ్యూణామితి శేషః అజీజనత్ - జనయామాన, ॥ వ్యా ॥ జనీప్రాదు
 ర్భావఇతి ధాతోర్జిజన్తాల్లుక్. అత్రసేతౌ పయోధరవారి వినిర్మిత
 వితర్దికాతాదాత్మ్య సమ్భావనయా ఉక్తవిషయా ఏకేవ స్వరూపో
 త్పేత్రితా; ఘనీభావ సమ్భావనాయాస్తదుపప్తస్ఫుకత్వాత్. మ
 తాంతరేణసేతౌ వితర్దికాత్వేన సమ్భావనయా ధర్మ్యత్వేత్రితా;
 అనంతరమ్ - తస్యామేవ మాక్తికవస్తునీభావ సమ్భావనయా ధర్మో
 త్పేత్రితేతివా; ప్రమాణమత్ర సహృదయాపవ. ద్రితవిలమిత్తవృ
 త్తమ్, 'ద్రుతవిలమిత్తమాహ నభౌభరా' ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౬౧ ॥

తదనివృతి ॥ తదను - సేతునిబద్ధనానంతరమ్, సైనికాః - సే
 నాసమవేతజనాః, ॥ ౬౧ ॥ సేనాయాం సమవేతాయే సేన్యాస్తే

సరిత్పతిం తాదృశమపి లీలయానముత్తీర్య నిర్వేలం మహోదయ
మివ సువేలం శిలోచ్ఛయమాసాద్య వేలావనకుసుమవిసరదవిరళ
పరిమళాలిక్లితతరజ్జవవనప్రవాహోపహృత సేతుబద్ధశ్రమనిబద్ధస్వే
దశీకరాః సుఖమాసామాసుః ॥ ౬౨ ॥ ప ॥ రఘువతిరవలోక్యతంస
మన్తాద్విపులశిలాతరుసజ్గులం సువేలమ్ । సమరభువిజిహాంస

స్తేనికాశ్చ తత్తత్సమరః . మనస్వినః - ధీరాశ్చవ, కార్యానలసాశ్చ
తియావత్ . సేతుపథేన - సేతుపత్తానా, నీతిపథేన - నీతిమార్గై
శ్చవ, పథికాశ్చబన్య ఋక్సూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽప్రత్యయః .
తాదృశమలక్ష్మ్యమిత్యర్థః . సరిత్పతిమ్ - సముద్రమ్, విపత్తతిమ్ -
ఆపత్పరమ్పరామివ, లీలయా - లీలామాత్రేణ, సముత్తీర్య - వి
లక్ష్మ్య, సువేలమ్ - తన్నామానమ్, శిలోచ్ఛయమ్ - పర్వతమ్, నిరే
లమ్ - నిర్మర్యాదమ్, మహోదయమ్ - అభ్యుదయమివ, ఆసాద్య -
ప్రాప్య, అత్ర అనేకేవశబ్దప్రయోగాద్వాక్యాన్తోపమా . తదుక్తం
దణ్డినా “ ఏకానేకేవశబ్దత్వాత్సావాక్యాన్తోపమాద్విధా ” ఇతి . వే
లాయామ్ - తీరే, యద్వనమ్ - అరణ్యమ్, తస్మిన్ యాని కుసు
మాని - పుష్పాణి, తెభ్యోవిసరకా - నిర్గళకా, అవిరళః - సాన్ద్రః,
పరిమళః - విమర్శోన్మోగస్థః, తెన ఆలిక్లితః - వ్యాప్తః, తరజ్జవనా
నామ్ - వీచీమారుతానామ్, యప్రవాహః - ప్రవహణమ్, తెన -
అపహృతాః - పరిహృతాః, సేతుబద్ధశ్రమేణ - సేతునిర్మాణాయా
సేన, నిబద్ధాః - బాతాః, స్వేదశీకరాః - శ్రమజలబిన్దవః, యేషాం
తథాభూతాస్సంతః, సుఖం యథాతథా, ఆసామాసుః - ఉపవివిశుః,
ఆస ఉపవేశనఇతి ధాతోర్లిట్ ॥ ౬౨ ॥

రఘువతిరితి ॥ రఘువతిః - రామచన్ద్రః, విపులాభిశ్శిలా
భిః, తరుభిః - పాదపైశ్చ, సజ్గులమ్ - వ్యాప్తమ్, సువేలంగిరిమ్,
సమన్తాత్ - పరితః, అవలూక్య - దృష్ట్వా, సమరభువి - రణభూమౌ,

తాం కపీనాం నియతికృతాం మనుతేన్న శస్త్రైశ్చాలామ్ ॥ ౬౩ ॥ X ॥

అత్రాస్తరే దురుత్తరేపి సాగరస్మాతసి నిరాలమ్బ్య నిబద్ధయా సే
తువద్ధత్యా పురస్కృత్య విభీషణం సాకమనీకైర్లీలానిస్తీర్ణ మహార్ణ
వమాసాదిత సువేలనైలారామం రామం నిజముఖాదవేత్త్యాపి తద
నీకినీచరసుభటలోకభుజప్రతాపనమ్పదియత్తాం నవిశేషమవగన్తు
కామెన నైర్మతవతినా పునఃప్రేషితో వివాగవేష ప్రచ్ఛన్నరూపా
జిహ్వాంసతామ్ - హస్తుమిచ్ఛతామ్, శత్రూనితిశేషః. హస్తేస్సన్న
న్తాచ్ఛతృప్రత్యయః. కపీనామ్ - వానరాణామ్, నియతికృతామ్ -
విధివిరచితామ్, శస్త్రైశ్చాలామ్ - ఆయుధశాలామ్, మనుతేన్న -
మెనే, తెషాం తరుణాషానైకప్రహరణత్వాదితిభావః. పుష్పితా
గావ్యత్తమ్ ॥ ౬౩ ॥

అథేదానీం దశగ్రీవాధ్యక్షసాయమాహ — అత్రాస్తర
తి ॥ అత్రాస్తరే - రఘువతేస్సేనానివేశనసమయే, రామమ్, దు
రుత్తరేపి - లక్ష్మీతుమశక్యేపి, సాగరస్మాతసి - సముద్రప్రవాహే,
నిరాలమ్బ్యమ్ - నిరాశ్రయం యథాతథా, ఆధారస్తమ్భురహితమి
త్యర్థః. నిబద్ధయా - నిర్బితయా, సేతువద్ధత్యా - సేతుమార్గేణ,
విభీషణమ్ - స్వభ్రాతరమ్, పురస్కృత్య - అగ్రతఃకృత్వా, నమ
స్పరసోర్గత్యోరితి విసర్గస్యసత్త్వమ్. అనీకైస్సాకమ్ - పైన్యైస్స
హ, లీలానిస్తీర్ణమహార్ణవమ్ - లీలామాత్రలక్ష్మితవారిధిమ్, ఆసాది
తః - పాస్త్రః, సువేలనామకశైలస్య ఆరామః - ఉషవనం యేన
తథోక్తమ్, నిజముఖాత్ - ఆత్మముఖతః స్వోక్త్యైత్యర్థః. అవేత్య - మ
త్త్వా, తస్య - రామస్య, అనీకినీచరాణామ్ - చమూచరాణామ్,
సుభటలోకానామ్ - వీరజనానామ్, భుజప్రతాపనమ్పదామ్ - బా
హువరాక్రమశ్రియామ్, ఇయత్తామ్ - పరిమాణమ్, నవిశేషం య
థాతథా అవగన్తుం కామోయస్య తాదృశేన, జ్ఞాతుమిచ్ఛతేత్య

తారావధవత్కవా నశ్చరమాణౌ శుకపారణౌ విభీషణవచనేన రా
వణానుచరావతి విదితవద్భిరుత్పతద్భిఃకపియూధస్తేః గృహీతవత్సౌ
శిలాశకలనష్టట్టితతో బ్రీటిపుటావతికదధితౌ నిధ్యాం సదయమ
యోధ్యాధిపతిర్నిషిధ్య దూతవధ్యతాం సపాగ్నిప్రతినివర్తనాధ్య
యనమధ్యావయామాస ॥ ౬౮ ॥ తౌచపునః ప్రతినివృత్త్య నివేద్య

ర్థః. నైర్మతవతినా - రాక్షసేంద్రేణ, పునః ప్రేషితా - ప్రహితా,
విశేషావగమార్థమితిభావః. విహగవేషణ - వక్షివేషణ, వ్రచ్చ
న్నం గుప్తమ్, రూపం ఆకారః యయోస్తాదృశౌ, అన్యథావిస్రంభం
తద్విక్రమవివేకవిజ్ఞానానవకాశఇతిభావః, తారావధవత్కవా - ఆ
కాశమాగ్నేః, నశ్చరమాణౌ - క్రమమాణౌ, శుకపారణౌ - తన్నా
మానా రాక్షసా, విభీషణస్యవచనేన, ॥ శ్లో ॥ అహిరేవహ్యాహేః
పాదం విజానాతీతిన్యాయాత్, తస్యాపి రాక్షసత్వాత్తత్సరూ
పావగమితిభావః. రావణస్య అనుచరౌ - భృత్యావతి, విదితవద్భిః -
జ్ఞాతవద్భిః, అతపవ ఉత్పతద్భిః - ఊర్ధ్వంస్థవమానైః, కపియూ
ధస్తేః - వానరసేనావతిభిః, గృహీతా వత్సౌ గరుతౌ యయోస్తా,
శిలాశకలెన - పాషాణఖణ్డేన, నష్టట్టితమ్ - తాడితమ్, తోబ్రీటిపుటమ్
చళ్ళాపుటం యయోస్తాదృశౌ, అతికదధితౌ - అత్యంతం హింస
తౌ, అయోధ్యాధిపతిః - శ్రీరామచంద్రః, సదయం యథాతథా
దూతస్య - చారస్య, వధ్యతామ్ - సంహార్యత్వమ్, నిషిధ్య “దూ
తానవధ్యా” ఇతి నివార్య, సపాగ్నిమ్ - ప్రాణేస్సౌకమ్, ప్రతి
నివర్తనమ్ - పునస్త్వదేశగమనమ్, తదేవ అధ్యయనమ్ - శాస్త్ర
పరిశీలనమ్, అధ్యాపయామాస - అధ్యాపితవా, ప్రాణేస్సౌక
మేవమోచితవానిత్యర్థః ॥ ౬౮ ॥

తావతి ॥ తౌ - శుకపారణౌచ, పునఃప్రతినివృత్త్య - ప్రత్యా
గత్య, లఙ్కాంప్రాప్త్యర్థః. అమంస్పృహత్వమ్ - స్వానుభూ

చ వృత్తాంతమముం స్వామినే తేన సమం సమారుహ్య సమున్నతం
ప్రాసాదశిఖరం ప్రత్యేకం ప్రదర్శయితుముపచక్రమాతే ॥ ౬౫ ॥

దేవ వశ్య యోసావగ్రతస్సేనాయామహేష్టశైలశ్చ సాగరాచ్ఛ
లె సచమూపతి రురగరాజసుందరభుజమందరక్షోభితరక్షోనగరగర్త
సంలగ్నసీతారత్నసముద్ధరణనిబద్ధయుద్ధసముత్సాహశీలో నీలః, దక్షి
ణతస్తస్య కించిదుచ్చలితలాజ్ఞూలస్తు నికటగతసువేలతటఘటితస్ఫ

తమ్, స్వామినే - రావణాయ, నివేద్య - విజ్ఞాప్య, తేనసమమ్ -
రావణేనసాకమ్, సమున్నతమ్ - ఉదగ్రమ్, ప్రాసాదస్య - రాజగృ
హస్య, శిఖరమ్ - శృంగమ్, సమారుహ్య, ప్రత్యేకమ్ - వృథక్పృ
థక్, ఏకైకమేవేత్యర్థః. ప్రదర్శయితుం సేనావతీనితిశేషః. ఉప
చక్రమాతే - ప్రారేభాతే ॥ ౬౫ ॥

తత్ప్రదర్శనమేవాహ — దేవేతి ॥ దేవ - స్వామి, వ
శ్య, యోసా - వానరః, విప్రకృష్టత్వాదసావితీనిరైశః, తదుక్తమ్
॥ శ్లో ॥ ఇదమస్తుసన్నికృష్టం సమీపతరవర్తితైతదోరూపమ్ । అద
సస్తు విప్రకృష్టం తదితి పరోక్షేవిజానీయాదితి ॥ సేనాయాః - సే
న్యస్య, అగ్రతః - ముఖభాగే, సాగరాచ్ఛలె - సముద్రతీరే, మహే
ష్టశైలశ్చ - తిష్ఠతీతిశేషః. సః చమూపతిః - సేనానాయకః,
సకథం విక్రమశత్రుత్వాహ. ఉరగరాజః - వాసుకిః, సశ్చ సుంద
రా వర్తుళౌ దీర్ఘచేత్యర్థః. ఉరగరాజేన సుందరశ్చితి మందరేణాన్వ
యశ్చ. భుజౌ - బాహూ, తావేవ మందరశ్చితి రూపకమ్. తేనక్షో
భితః - మథితః, రక్షోనగరమేవ సాగరః - సముద్రశ్చితి రూపకమ్,
తస్యగర్త - శ్వభే, సమ్మగ్నం సీతైవ రత్నమ్ - కాన్తుభమణిః, త
స్య సముద్ధరణాయ నిబద్ధః - ఆశ్రితశత్రుత్వార్థః. యుద్ధేసముత్సాహః -
స్థాయాన్ప్రయత్నః, సపవశీలమ్ - స్వభావాయస్యతాదృశః.
నీలః - నీలనామా. తస్య - నీలస్య, దక్షిణతః - దక్షిణదేశే, వర్తమా

టికశిలాదర్శనచాగ్రస్తలచాగ్రప్రతిబిమ్బనిధ్యానసముద్బుద్ధమర్మి
 కూపకొపాటోపప్రకటితమృత్యుదేవతావతారస్తానః, ఉత్తరతశ్చ
 చమూపతేరాబద్ధభ్రుకుటిరయమత్యుగదుర్మిగ్రహసమరాగ్రహస
 మగ్రగుణగ్రహణవిశారదనారదమునిసముదజ్ఞితనిజప్రశంసార
 నభితి శేషః. కింబిదుచ్చలితః - ఈషతః-మిలితః, లాజ్ఞాలః - పు
 చ్చః, యన్యతథోక్తస్తః; తుశబ్దోభేదవాచకః. ఇదం విశేషణం
 యుడిత్యభిజ్ఞానార్థమ్; ఏవమేవాత్తరత్యాపి, నికటగతస్య - సమీ
 పేష్ఠితస్య, సువేలస్య - పర్వతస్య, తటే - భృగువ్రదేశే, || ౧ ||
 ప్రపాతస్త తటోభృగురిత్యమరః. ఘటితా - బద్ధా, యాస్ఫటిక
 శిలాపైవ ఆదర్శః దర్పణమితి రూపకమ్. తప్తికా సచాగ్రస్తమ్ -
 లగ్నమ్, లజ్జాయాః ప్రతిబిమ్బమ్ - ప్రతిమా, తస్య నిధ్యానే
 న - దర్శనేన హేతునా, సముద్బుద్ధః - ఉద్గతః, దుర్మిరూపః - ని
 రూపయితుమశక్యః, యః కోపాటోపః - క్రొధాదవ్వరః, తేన
 ప్రకటితః - ప్రకాశితః, మృత్యుదేవతాయాః అవతారః యేనతథో
 క్తః, అతిభయజగరభిర్యర్థః. తారః - తారోనామవానరః. చ
 మూపతేః - నీలస్య, ఉత్తరతః - వామభాగే, ఆబద్ధా భ్రువోః కు
 టిః - కాటిల్యమ్, భ్రుకుటిః - భ్రూభక్తః, యేనతాదృశః. అయ
 మితి బుద్ధిసన్నికషాన్నిరైశః. అత్యుగ్రః - క్రూరః, దుర్మిగ్రహః -
 నిగృహీతుమశక్యః, నిరర్గళభితియావత్. సమరే ఆగ్రహః - అభి
 నివేశః, తస్య సమగ్రః - సమూర్ణః, గుణః - ఉత్పన్నాదిః, తస్య
 గ్రహణే - పరిజ్ఞానె, విశారదః - ప్రగల్భః, నారదమునిః - దేవర్షిః,
 తేన సముదజ్ఞితః - సంవర్దితః, నిజప్రశంసాయాః - ఆత్మస్తుతేః,
 ఆరమ్భః యన్యతాదృశః. కలహదర్శనోత్సుకో నారదస్తస్య స
 మరాగ్రహదర్శనమాశ్రేణేవ అనుభూతరణోత్సవభవ తం స్తాతీత్య
 భావః. రమ్భః - తన్నామావానరః. అస్య - రమ్భస్య, పశ్చాత్ -

మోక్షరహస్యం, పశ్చాద్దశస్థాయశ్చాతనిశ్చాపలవాలధిరేషనిశ్చేష
రక్షకులనిర్మూలనకృతసన్ధా సిన్ధునముల్లంఘనావలంబితకల్పాస్తరు
ద్రబంధుతానుసన్ధానపామషాసూస్తసిన్ధురాననా గన్ధమాదనః, కించి
ద్దూరే తస్య గోలాక్షులబలమధ్యగతశ్చిరకాలకన్డూలదోర్లంఘనా
మోక్షజ్ఞతాన్ధావానుకూలకాలాగమప్రమోదప్రభవభైరవక్షేపారవ

పృష్టభాగే, యశ్చవర్తతత్తతశ్చేషః. నిశ్చాపలః - చాపల్యరహితః,
ప్రియతత్తత్యర్థః. వాలధిః - వాలహస్తః, యన్యతాదృశః. ఏషః
నిశ్చేషం యథాతథా, రక్షకులనిర్మూలనే - రాక్షసవంశనాశనే,
కృతాయా సన్ధా - ప్రకృజ్ఞా, నర్వమపి దానవకులమహామేకపవ
హస్తీత్యేవం రూపా, || 1 || సన్ధా ప్రతిజ్ఞా మర్యాదేత్యమరః.
సైవ సిన్ధుః - పాగరః, తస్య నముల్లంఘనాయ - ఉత్తరణాయ, అ
వలంబితా - ఆశ్రితా, యా కల్పాస్తే - ప్రళయే, దుద్రస్య - ఈశ
స్య, బంధుతా - బాధవ్యమ్, తత్సాదృశ్యమిత్యర్థః. నపాః అను
సన్ధానేన - భ్యానేన, పామషా - కోఽయం వానరోఽస్త్రజ్ఞనకత్త
వ విచేష్టతత్తతీ సక్రోధా, సూన్యసిన్ధురాననా - షణ్ముఖగజాననా,
యన్యతాదృశః, గన్ధమాదనః - తన్నామధేయో వానరః. తస్య -
గన్ధమాదనస్య, కిన్చిద్దూరే - ఈషద్విప్రకృష్టేదేశే, గోలాక్షులాలా
నామ్ - కపిత్థాస్యవానరవిశేషాణామ్, || 2 || గోలాక్షులాలకపిత్థా
స్యదధిశోణనగాటిన ఇత్యమరశేషే. బలమధ్యగతః - సైన్యమ
ధ్యవతీ, చిరకాలాత్ కన్డూలాలా - కన్డూలవస్తా, యాదోర్లంఘనా - భు
జదంధ్రా, తయోశ్చణ్డిమా - పరాక్రమేణ, ఉద్ధంజమ్ - ఉద్ధతమ్, య
త్తాన్డవమ్ - నటనమ్, తదనుకూలస్య కాలస్య ఆగమన - ప్రా
ప్త్యా, యప్రమోదః - హర్షః, సపవప్రభవత్యస్తాదితి ప్రభవః -
కారణమ్, || 3 || ఋదోరపి యన్యతాదృశః. భైరవః - రా
క్షుః, క్షేపారవః - సింహనాదభృని, తస్య ప్రవేశే యోవిమర్దః

ప్రవేశవిమర్దనిర్దలితదిక్పాలపురగోపురగవాక్షో గవాక్షః, పార్శ్వ
తస్తస్య శశ్వదవనితలఘటితలాఙ్గాలాసా ఖరతరకరనఖర శిఖరశ
తధారధారాదశక యుగపదుద్భృత సుభగంభాపుక తావకముఖదశక
చిక్కితదశదిగ్దైవతబలిశ్చతబలిః, మధ్యేనైస్యముద్దేలభుజదర్ప

సజ్జుషః, తేన నిర్దలితాః - శీర్ణాః, దిక్పాలానామ్ - ఇన్ద్రాదీనా
మ్, పురగోపురస్య - నగరద్వారస్య, గవాక్షాః - వాతాయనా
ని యేనతథోక్తః, గవాక్షః - గవాక్షనామకోవానరః. తస్య -
గవాక్షస్య, పార్శ్వతః - పార్శ్వభాగే, శశ్వత్ - ముహుః, అ
వనితలై విఘట్టితః - ఆస్ఫులితః, లాఙ్గాలః యస్య తథోక్తః. అ
సా ఖరతరాణామ్ - అతిశయేన కఠినానామ్, కరయోః నఖరాణా
మ్ - నఖానామ్, శిఖరాణి - అగ్రాణ్యేవ, శతధారస్య - వజ్రా
యుధస్య, ధారాః-నిశితముఖభాగాః, తాసాం దశపరిమాణమస్య
దశకం దశావయవకస్సముదాయఇత్యర్థః. తేన యుగపత్ - ఏకదా,
ఉద్భృతమ్ - ఉత్పాటితమ్, అతపవ అసుభగం సుభగం భవతీతి- సు
భగంభాపుకమ్, తావకమ్ - త్వత్సమ్బద్ధి, ముఖానాం దశకమ్, అ
త్రోభయత్ర దశకశబ్దప్రయోగాత్ యథానష్ట్యం ముఖానాం యు
గపదుత్పాటనసౌకర్యాతిశయోగమ్యతే. తేన - ముఖదశకేన, చిక్కి
షితః - కర్తృమిచ్ఛావిషయీకృతః, దశదిగ్దైవతానామ్ - దశదిగ్భి
మానదేవతానామ్, బలిః - ఉపహారః యేనతథోక్తః. ముఖవిశేష
ణీభూతచ్యవర్థఘటితసుభగంభాపుకశబ్దేన త్వష్టుఖదశకస్య యథా
నష్ట్యం దిగ్దైవతబల్యవయోగిత్వమేవ అభూతపూర్వం సౌభాగ్యమి
తిభావః. శతబలిః - తన్నమావానరః. మైస్యస్య మధ్యే మధ్యేనై
స్యమ్, ఉద్వేలః - వేలాతతః, అపరమితత్వార్థః. భుజయోః - బా
హ్యోః, దర్పః - అహఙ్కారః, శౌర్యమితియావత్. సపత సాగ

పాగరచరదర్శికరమకరాయమాణ శరచాపాభిరామలక్ష్మణయోరా
మలక్ష్మణయోరగ్రభువి పరస్పరాభిముఖౌతు వలీముఖౌ నిజనియా
మకరఘనాయకధర్మదారనిరోధాపరాధ భారభజ్జుర రక్షకులసజ్జ
రసహాయాభియాతప్రమథయూథస నాథప్రమథనాథప్రథితభుజప్ర
థాయా అప్యనూనభజ్జదౌ హనూమదజ్జదౌ, పార్శ్వయోర్దక్షిణై ర
ఘువీరస్య నిరాయానసమాసాదితలజ్గాపామ్రాజ్యలక్ష్మీస్వయం

రః తస్మిన్ చరతత్తతి తచ్చరౌ తాదృశౌచతౌ, దర్శికరః - సర్పః,
మకరః - మీనవిశేషః, తావివఆచరతత్తతి తాదృశౌ, శరచాపా - బాణ
ధనుషీ, తాభ్యామభిరామమ్ - మనోహరమ్, లక్ష్మణమ్ - చిహ్నమ్
వీరత్వప్రకాశకమిత్యర్థః. యయోస్తయోః రామలక్ష్మణయోః,
అగ్రభువి - పురోభాగే, పరస్పరమ్ - అన్యోన్యమ్, అభిముఖౌ, వ
లీ - రేఖావిశేషః, ముఖేయయోస్తౌ వలీముఖౌ - శౌఖామ్నశౌ,
నిజనియామకస్య - ఆత్మనియన్తుః, రఘునాయకస్య ధర్మదారాణా
మ్ - ధర్మపత్న్యాస్తీతాయాః, నిరోధాపరాధస్య - నిర్సిద్ధజనితాగ
సః, భారేణ భజ్జురస్య - భజ్జశీలస్య, రక్షకులస్య - రాక్షససమూ
హస్య, సజ్జరై - యుద్ధే, సహాయార్థం అభియాతస్య - అభిముఖ
మువగతస్య, ప్రమథయూథేన - ప్రమథగణేన, సనాథస్య - సహిత
స్య ॥ ని ॥ సనాథంప్రభురిత్యాహుస్సహితేచేతి శబ్దార్థవే. ప్రమ
థనాథస్య - శివస్య, రాక్షసానామీశ్వరవరప్రసాదపరిపోషితత్వాత్
మద్భుక్తాత్మమెత్తత్యభిమానేనాస్తత్సహాయార్థమాగతస్యాపి పరమే
శ్వరస్య - ప్రథితాయాః - విఖ్యాతాయాః, బుజప్రథాయాః - బా
హుఖ్యాతేరపి, అనూనమ్ - అధికమ్, భజ్జమ్ - పరాజయమ్,
దత్తత్తతి భజ్జదౌ. హనూమదజ్జదౌ - ఆజ్ఞనేయవాలిపుత్రౌ. రఘు
వీరస్య, పార్శ్వయోర్దక్షిణ్యే - దక్షిణైపార్శ్వై, నిరాయాసేన - అ
నాయాసేన, రామచరణానుగ్రహమాత్మేణైతిభావః. సమాసాదితా-

పరమాలావిభూషణో విభీషణః, సవ్యేచ నిహస్తవ్యక్రవ్యాదపీరవరి
 వారవిశసనవ్యాపారతృణలఘుతానుతాపాఙ్కురితఘృణావనతగ్రీ
 వః సుగ్రీవః, పృష్ఠతస్తస్య పలితశిరాః పృథక్పృథగుపపాదితసక
 లకపియూధపాతిశయాభుయుక్తిశక్తిసాహసనన్నాహగుణకదమ్బ
 ప్రాప్తా, లఙ్కాసామ్రాజ్యలత్యాః - లఙ్కారాజ్యమణ్డలైశ్చ
 ర్యశ్రియః, యా స్వయంవరమాలా, ప్రేవ విభూషణమ్ - అల
 ఙ్కారః యస్యతాదృశః, లఙ్కారాజ్యలత్యాః స్వయమేవవృ
 త్తత్యర్థః. విభీషణః. సవ్యే - వామపార్శ్వేచ, నిహస్తమహాః
 నిహస్తవ్యః, పక్వమాంసమదస్తీతి క్రవ్యాదాః - రాక్షసాః ॥ సూ ॥
 కర్మణ్యే. ఉపపదస్య పృషాదరాదిత్వాత్క్రివ్యాదేశః. తేషు వీ
 రాః - శ్రేష్ఠాః, తేషాం పరివారః - సమూహః, తస్య విశసనస్య -
 మారణస్య ॥ ని ॥ నిర్వాసనంవిశసనంమారణం ప్రతిఘాతనమిత్యమ
 రః. వ్యాపారే - క్రియాయామ్, తృణవల్లఘుతయా లాఘవేన
 యోఽనుతాపః - పశ్చాత్తాపః, కథం హన్యామహమిమాన్ డ్రుద్రజ
 న్తానిత్యాకారకః, ॥ ని ॥ పశ్చాత్తాపోనుతాపశ్చేత్యమరః. తేన-
 అఙ్కురితయా - సంజాతాఙ్కురయా ॥ సూ ॥ తారకాదిత్వాది
 తచ్. కిచ్చిదుద్భూతయేత్యర్థః. ఘృణయా - జుగుప్సయా, అ
 వనతా - నమ్రా, గ్రీవా - కణ్ఠః, యస్యతాదృశః; సుగ్రీవః - వా
 ల్యనుజౌవానరః. తస్య - రామస్య, పృష్ఠతః - పశ్చాద్భాగే, పలి
 తమ్ - జరాకృతశౌక్ల్యమప్యాస్తీతి పలితమ్, ॥ సూ ॥ గుణవచనే
 భ్యానుతుపోలుగిష్టత్తిలిక్. శిరః యస్యతాదృశః; జరాధవళీకృ
 తమూర్ధజత్యర్థః. పృథక్పృథక్ - ప్రత్యేకమ్, ఉపపాదితమ్ -
 ప్రతిపాదితమ్, సకలానాం కపియూధపానామ - వానరసేనానా
 యకానామ్, అతిశేత్యత్యతిశయాభుః అధికత్యర్థః. ॥ సూ ॥ శీ
 జౌవాచ్యత్తి వార్తికేనఆభుచ్ ; యుక్తిః - కార్యపాధనోపాయః.

వాక్ జామ్బవాక్, తదన్తికే విరచితవిద్యేషిజనభయజగరాభి
 షేణస్సపేణః, తదన్యేచ బహవో మైన్దద్వివిదగజగవయదధిము
 ఖప్రముఖామహాబలాత్తతి నిరూపితవతోస్తయోర్వచసి విరచితావధీ
 రణః శౌర్దూలాదిభిరపి ప్రణిధిభిరవగతాశేషవైరివృత్తాంతః చింతాస
 న్తానదన్తరాన్తకరణోరావణః పరావృత్య సమీపగతస్య విద్యుజ్జి
 శక్తిః - పరాక్రమః, పాహసమ్ - దణ్డోపాయః, సన్నాహః - శా
 ర్యానుకూలఃప్రయత్నః ॥ ని ॥ శక్తిఃపరాక్రమఃప్రాణః ॥ పాహస
 స్తుదమోదణ్డత్తతిచామరః. తపవగుణాః తేషాం కదమ్బం - సమూ
 హః, తదస్యాస్తీతి కదమ్బవాక్, యద్యపి నకర్తృధారయాన్యత్స్వ
 ర్థీయోబహుప్రీహిరితి, తథాపి విచ్ఛిత్తివిశేషార్థం బహుభంప్రయుజ్ఞా
 న్తికవయః. జామ్బవాక్ - తన్నానూఋత్రాధివః. తదన్తికే - తత్స
 మీపేచ, విరచితః - కృతః, విద్యేషిజనానామ్ - శత్రుజనానామ్,
 భయజగ్రోతీతి భయజగ్రః, ॥ సూ ॥ మెఘర్తిభయేషు కృత్తి
 తిఖచ్; అరుద్ద్విపదిత్యాదిసాముమాగమః. అభిషేణః - అభిషే
 ణనం యేనతథోక్తః. ॥ ని ॥ యత్సేనయాభిగమనమరౌతదభిషే
 ణనమిత్యమరః. సుపేణః - తన్నామావానరః. ॥ సూ ॥ ఏతినంజ్ఞా
 యామగాదితిషత్వమ్, తదన్యేచ - తదితరేచ, బహవః మైన్దద్వివిద
 గజగవయదధిముఖావప్రముఖాఃముఖ్యాః యేషాంతే, మహత్ బలం
 యేషాంతథోక్తః - మహావీరాః, ఇతి-ఏవంక్రమేణ, నిరూపితవతోః-
 నవిశేషంనివేదితవతోః, తయోః- శుకపారణయోః, వచసి - వచనే,
 విరచితా అవధీరణా అవజ్ఞా యేనతథోక్తః. శౌర్దూలాదిభిః ప్రణిధి
 భిః-గూఢపురుషైః, అవగతాశేషవైరివృత్తాంతః- విదితనిఖలశత్రుప్ర
 వృత్తిః, చింతాంతః సంతానేన పరమృరయా దన్తరం వ్యాప్తం అ
 న్తకరణం మనః యస్యతాదృశః, రావణః, పరావృత్య - పరాఙ్ము
 ఖోభూత్వా, సమీపగతస్య విద్యుజ్జిహ్వాత్కతిశ్చింతాయావిశారదోరా

హృస్యశ్రవసి సమస్తవిపక్షకులక్షణతన్త్రం కమపిమన్త్రముపదిశ్య
సౌధాదవతతార ॥౬౬॥ ఉపదిష్టశ్చ సమాయావీ సధ్యానం నిమీల్య
చతుషీ క్షణాదేవ మాయానుభావపరికల్పితం సహస్రశఃప్రాలమ్బి
సిరాచ్ఛేదప్రవదస్పృథారం రాఘవశిరస్సశరంచ ధనుస్తదీయమాదా
య పశ్యమైథిలి లక్ష్మేశ్వరభుజవ్రతాపవైభవమిత్యపదర్శయామాస ॥

క్షుణః, తస్య శ్రవసి- శ్రోత్రే, సమస్తవిపక్షకులస్య - నిఖిలశత్రుక
దన్బుస్య, క్షపణే - నాశనే, తన్త్రమ్ - ఉపకరణీభూతమ్, కమ
పి - అనిర్వచనీయమ్, మన్త్రమ్ - గుప్తవచనమ్, ॥ ని ॥ తన్త్రం
స్వరాష్ట్రవిద్యాయాం తన్తువాయేపరిచ్ఛదే । మన్త్రాగూఢాక్షివే
దాశాశ్చినానార్థరత్నమాలాయామ్. ఉపదిశ్య - మాయావిరచితం
రామశిరస్సధనురాదాయ సీతాంవల్పయేత్యుక్త్వా, సౌధాత్ అవ
తతార - అవరురోహ ॥ ౬౬ ॥

ఉపదిష్టశ్చ ॥ ఉపదిష్టశ్చ మాయా - మోహనశక్తిః అస్మిన్న
స్తీతిమాయావీ ॥ సూ ॥ అస్త్వాయామైథాస్రజోవినిరితివినివ్రత్యయః.
స విద్యుజ్జిహ్వాః చతుషీ - నేత్రే, సధ్యానమ్ - సత్సరణమ్, నిమీల్య
క్షణాదేవ మాయానుభావేన - మాయాసామర్థ్యేన, పరికల్పితమ్ - వి
రచితమ్, సహస్రశః - సహస్రప్రకారమ్ ॥ సూ ॥ బహ్వలాప్థాచ్ఛ
స్తారకాదన్యతరస్యామితి శస్ ప్రత్యయః. ప్రాలమ్బిసీనామ్ - విద్రంస
మానానామ్, సిరాణామ్ - నాడివిశేషాణామ్, షేదేభ్యః - ఖణ్డేభ్యః,
ప్రవస్తీ అస్పృథారా - శోణితసన్తతిః, యస్యతాదృశమ్ . రాఘవ
శిరః - రామమస్తకమ్, సశరమ్ - శరసహితమ్, తదీయమ్ - రా
మసమ్బద్ధి, ధనుః - చాపంచ, ఆదాయ - గృహీత్వా, హేమైథిలి
లజ్జె-శ్వరస్య - రావణస్య, భుజవ్రతాపస్య - బాహుపరాక్రమస్య,
వైభవమ్ - మాహాత్మ్యమ్, పశ్య - విలोकయ, ఇతి ఉపదర్శయా
మాస - దర్శితవాన్ ॥ ౬౭ ॥

ఉపదర్శితమాత్రా వ సా యథార్థమవబుధ్య తమనర్థం సద్యపివ ప
రశునికృతైవ స్థలపద్మలతా అశనిహతేవ పురగోపురసాలభజ్జికా
హారామెతి నిస్సంజ్ఞా పపాత ॥ ౬౮ ॥ తతశ్చిరాదుపలభ్య సం
జ్ఞాం నిర్ణయమ్మగయుమార్గణాభివిధ్యకృష్ణసారా హరిణీవ విలాక్య

ఉపదర్శితమాత్రేతి ॥ కేవలముపదర్శితా - ఉపదర్శితమా
త్రా, నతు కేనాపి సప్రపంచముక్తా, స్వయమపి సమ్యక్సద్వృత్తసేత్య
ర్థః. ఉపపూర్వాద్వృత్తిజన్తాత్ గాణకర్మణిక్తః; తావత్తేవ అతి
దుఃఖితా సీతా అనర్థమ్ - అభిధేయరహితమ్, అనత్యభూతమిత్యర్థః.
తమ్ విషయమ్, రామశిరఃప్రదర్శనాదిరూపమ్, యథా అర్థోయస్య
తం యథార్థమ్, యథాభిధేయం సత్యభూతమేవేత్యర్థః. అవబుధ్య-
జ్ఞాత్వా, సద్యః - తక్షణమేవ, పరశునా-కుతారేణ, నికృత్తా-భి
న్నా, స్థలపద్మలతేవ - స్థలకమలినీవ, అశనినా - వజ్రేణ, హతా
నిర్భిణ్ణా, పురగోపురస్య- పురద్వారస్య, సాలభజ్జికా - పాశ్వా
లికేవ, హారామ ఇతి ఇత్యాక్రమేత్యర్థః. నిస్సంజ్ఞా - మూర్ఖితా
సతీ, పపాత ॥ ౬౮ ॥

తతశ్చిత్ ॥ తతశ్చ చిరాత్, సంజ్ఞామ్ - చైతన్యమ్, ॥ ౧ ॥
సంజ్ఞాయామర్కజాయాయాం చైతనేవ్యవధానావన ఇతి నా
నార్థరత్నమాలా. ఉపలభ్య - ప్రాప్య, నిర్ణయమ్ - నిష్కరుణం
యథాతథా, మ్మగయునా - వ్యాధేన, కర్తా ॥ ౧ ॥ వ్యాధౌమ్మ
గవధాజీవో మ్మగయుర్లుభకశ్చ సత్త్వమరః. మార్గణేన - శరేణ క
రణేన, అభివిధ్యః - ఉపహతః, కృష్ణసారః - కృష్ణపారమ్మగః య
స్యాస్తథాభూతా, హరిణీ - మృగీ వేత్త్యుపమా, పరితః - సమంతాత్,
దిశః, శూన్యశూన్యాః - శూన్యప్రకారాః, ॥ సూ ॥ ప్రకారేణ
వచనస్యేతిద్విర్భాషః; కర్తృధారయవద్భావతిదేశాత్సుపోలుక్. ని
ర్విషయాఇతి యావత్. విలాక్య - దృష్ట్వా, కేవలస్య - వక్షివి

పరితక్కున్యకూన్యదిశః శ్వేనాభిఘాతావన్మతసహచరా కురరీవ
 చిరమేనంవిలలాప ॥ ౬౯ ॥ ప ॥ ఆపీతోఽజ్జులినాఽభిషేకవిభవచ్ఛే
 దాభిధానారసో దృష్టంతాతజటాయుషశ్చ కుశలం దృగ్భ్యముఖా
 భ్యామపి । ద్రాగ నేష్యతి వత్సమారుతిరమూ ఇత్యాశ్వసన్త్యా
 శేషస్య, అభిఘాతేన - ప్రహారేణ, అపహృతః - బలాత్స్వీకృతః,
 సహచరః - ప్రియః యస్యాస్సా, కురరీవ - ఖగవిశేష ఇవేత్యుపమా,
 చిరం ఏవమ్ - వక్ష్యమాణప్రకారేణ, విలలాప - పర్యవేషయత్ ॥

తద్విలాపప్రకారమేవాహ — ఆపీతఇతి ॥ అభిషేకవిభ
 వస్య - పట్టాభిషేకవిభవస్య, ఛేదః - భిజ్ఞః, ఇతి అభిధానం నా
 ము యస్య తథోక్తః, విఘ్నరూపఇతి యావత్. రసః - ద్రవద్రవ్యం
 క్షీరాది, అజ్జులినా - కరద్వయనమ్బుతైన, ఆపీతః - ఆస్వాదితః,
 అభిషేకవిభవచ్ఛేదస్య పానానహిత్యాత్మక్రికృతరసాత్మనా పరి
 ణామః. ఏవంచ మమ పురేపి నసుఖమితి సూచితమ్. తాతజటాయు
 షశ్చ - ఆర్యజటాయుషః తాతేతి విశేషణం తస్య శ్వశురసఖత్వా
 త్. కుశలం విపరీతలక్షణయా అకుశలమిత్యర్థః. నిధనమితి యా
 వత్. ఉభాభ్యామపి దృగ్భ్యమ్ - నేత్రాభ్యామ్, దృష్టమ్ - ప
 ర్యాప్తమవలోకితమిత్యర్థః. అనేన వనేపి నకుశలమితిభావః. వత్స
 మారుతిః - హనూమాక, తస్య వాత్సల్యవిషయత్వాద్వత్సఇతి విశే
 షణమ్. ద్రాక్ - రుచితి, అమూ - రామలక్ష్మణౌ, ఆనేష్యతి - ప్రి
 వయిష్యతి, ఇతి- ఏవంరీత్యా, మనాక్ - కిచ్ఛేత్, ఆశ్వసన్త్యాః - స
 మాదధత్యాః మమేతి శేషః. పుణ్యమేవ లతేతిరూపకమ్. తయా -
 భాగ్యవల్ల్యా, అద్య - ఇదానీమ్, ఏవం సౌఖ్యనిదానోచ్ఛేదరూ
 పేణైత్యర్థః. ఫలితమ్ - ఆవిర్భూతఫలయాబధూతైత్యర్థః. భావే
 క్తః; సామాన్యే నపుంసకత్వమ్. హేమ్యుత్యో - దేవతే, తవ ద
 యామ్ - కరుణామ్, ధిక్ ధిగితినిదాయామ్ ॥ ౭౦ ॥ ధిష్ణిర్భుక్సా

మనాగర్భేనం ఫలితంచ పుణ్యలతయా మృత్యో దయాం ధిక్తవ ॥
 ॥ గ ॥ ఇథమతిమాత్రప్రవృద్ధశోకార్ణవమోహోవర్తగర్తపరిభ్రమణ
 పరాధీనమానసాం బాష్పాయమాణలూచనాముపగమ్య దేవి వై దే
 హి కిమిదనుకాణ్డే పరిదేవనం కింసజానాసి ముద్ధై తథానుభూత
 హిరణ్మయమారీచహరిణదుర్విలసితాపి సౌలస్త్యవచనప్రహ్లాదవిద్యుజ్జి
 ననిస్తయోరిత్యుచురః. చన్ద్రప్రభృతి కింశ్చిదవ్యసనుభూతసౌఖ్యాయాం
 మయి ఇదానీమపి తవదయానిష్ఠనీయైవేత్యర్థః. యది కరుణాం వి
 హాయ మాంహనిష్ఠసి తదా నిర్వృతాభవేయమితిభావః ॥ ౧౦ ॥

ఇథమితి ॥ ఇథం - పవమ్, అతిమాత్రమ్ - అత్యర్థమ్, ప్ర
 వృద్ధః - ఉజ్జ్వల్మిభృతః, శోకపవ అర్ణవః - సాగరః, తస్మిన్ మో
 హః - మూర్ఛైవ ఆవర్తః - అమోఘభ్రమః, తస్య గర్తః - శ్వభ్రమః,
 తత్ర పరిభ్రమణేన - భ్రాన్త్యా, పరాధీనమ్ - అవశమ్, మానసం
 యస్యతథాభూతమ్; బాష్పమ్ ఉద్వసుత ఉద్గిరత్యతి బాష్పాయ
 మాణెలూచనేయస్యాస్తథోక్తమ్, ॥ సూ ॥ బాష్పోష్ణభ్యాముద్వ
 మనేత్యతి సూత్రాత్ కర్తవ్యప్రత్యయః, జానకీమిత్యర్థః. ఉపగమ్య-
 ప్రాప్య, దేవి వైదేహి! అకాణ్డే - అసమయే ॥ ని ॥ కాణ్డోఽ
 స్త్రీదణ్డబాణార్ణవగర్భావసరవారిష్యిత్యుచురః. కిమిదం పరిదే
 వనమ్ - రోదనంకిమర్థమిత్యర్థః. ముద్ధై - అజ్ఞే, తథానుభూతమ్ -
 సాక్షాద్దృష్టమిత్యర్థః. హిరణ్మయః - సువర్ణవికారః ॥ సూ ॥ దా
 ణ్డీ నాయనేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః. మారీచపవ హరిణః - మృ
 గః, తస్య దుర్విలసితమ్ - దుశ్చేష్టితమ్, యయా తథాభూతా
 పితృమితీశేషః. ఇదం పౌలస్త్యస్య - రావణస్య, వచనే - మా
 యాప్రభావేన రాఘవశిరోనిర్మిషీప్వేత్వాదివచసి, ప్రహ్లాః -
 నమ్రః, హతకశ్చాసౌవిద్యుజ్జిహ్వశ్చ విద్యుజ్జిహ్వహతకః ॥ సూ ॥
 కుత్సితానికుత్సనైరితినమానః. తస్యయాయాః - శౌమ్బర్యాః,

హ్వాహతకమాయాదురధ్యవసితమిదమితి, కథంవా సంభావ్యేత దౌ
రవస్థ్యమీదృశమేకేషునిమాదితమహోదధిదురహజ్జాగరస్య రఘు
కులాలజ్జాగరస్య లజ్జాజనాదితి, శశ్వదాశ్వాసయన్తీ శీలవతీనా
మచరమా సరమా నిబరీసవనతరువిటపాస్తరాశసద్వశ్యమానబన్ధుర
సద్ధ్యారాగసజ్జనితదావానలవరివృత్తిభిమవిలుప్తచేతనాం హరి
ణీనుసుపదాజుగ్రితా సుధాసారశిశిరితజనపదాకౌముదీవ క్షణాదే

॥ ని ॥ స్యాన్తాయాశామ్బరీత్యమరః . దురధ్యవసితమ్ - దురధ్య
వసాయః, ఇతి ఏవం నజానాసి - నబుధ్యసేకిమ్ ? కిమితిప్రశ్నే . ఏ
కేషుణా - ఏకేనైవబాణేన, నిషూదితః - ఖణ్డితః, మహోదధేః -
సాగరస్య, దురహజ్జాగరః - దురభిమానః యేనతథోక్తస్య, రఘు
కులాలజ్జాగరస్య - రామస్య, లజ్జాజనాత్ - రాక్షసాదిత్యర్థః .
ఈదృశం దౌరవస్థ్యమ్ - దుర్దశా, కథంవా సమ్భావ్యేత - ఉహ్యే
త, ఇతి - ఏవంప్రకారేణ, శశ్వత్ - ముహుః, ఆశ్వాసయన్తీ -
సమాదధతీ, శీలవతీనామ్ - సుస్వభావశాలినీనామ్, అచరమా - అ
గ్రగణ్యా, సరమా - విభీషణపత్నీ, నిబరీసానామ్ - సాన్ద్రాణామ్,
సూ॥ నేర్బిడజ్జిరీసచావితివిరీసచప్రత్యయః . వనతరువిటపానామ్ -
ఆరణ్యకవృక్షశాఖానామ్, అస్తరాళై - అభ్యస్తరే, సద్వశ్యమా
నః - విలోక్యమానః, బన్ధురః వ్యాప్తీయస్సద్ధ్యాయాః రాగః - ఆ
రుణ్యమ్, తప్తికాసజ్జనితః - ఉద్భూతః, దావానలస్య - వనాగ్నేః,
పరివృతేః - సంవరణస్య, భ్రీమః - భ్రాన్తిః, తేన విలుప్తా - విధూతా
చేతనాయస్యాస్తథాభూతామ్, మృగీమ్ - హరిణీమ్, అనుపదమ్ -
తదుత్తరక్షణమేవ, అజుగ్రితా - ప్రాదుర్భూతా, సుధాయాః - అ
మృతస్య, ఆసారేణ - ధారాసమ్పత్తేన, శిశిరితః - శీతలితః, జ
నపదోదేశోయయాతాదృశీ . కౌముదీ చన్ద్రికేవేతి సీతాయా అపి
మాయాపరికల్పితరామశిరసి సత్యత్వేన భ్రీమాదియముపమా . క్ష

వాస్తవయామాస ॥ 20 ॥ ప ॥ సెతొర్బన్దాదధిజలధితం మర్త్య
మాత్రంనజానే తన్నుత్పాకాం క్షితిదుహితరం రక్షభూరిం స్వనభా
మ్ । బహూనాయుశ్శ్రియమితహితం మాల్యవన్నీశివాకం ప్రత్యా
చఖ్యా తదనుసుమనశ్శత్రురాసన్నమ్మతుః ॥ 21 ॥ అపిచ ॥
~~~~~
కాదేవ- అచిరాత్, ఆస్తోదియామాస - సన్తోషయామాస ॥ 20 ॥

తదను రావణస్య మాల్యవన్నయవచనప్రత్యాఖ్యానమా
హ — సెతొరితి ॥ ఆసన్నః - సన్నిహితః, మృతుః - మరణమ్,
యస్యసోదోక్షః. సుమనసామ్ - దేవానామ్, శత్రుః - రావణః,
జలభౌ అధిజలధి, అవ్యయమిత్యాదినా విభక్త్యర్థైర్వయ్యాభావః.
సెతొః, బన్ధాత్ - నిర్మాణార్థేతోః, తమ్ - రామమ్, మర్త్యమాత్ర
మ్ - కేవలమానవమ్, నజానే - ననునేయ, సముద్రేసేతుబద్ధస్య దే
వేతరాసుకరత్వాత్తంసాక్షాద్దేవమేవ మన్యత్తితిభావః. తత్ - తన్ను
ద్ధేతోః, ఏకాం క్షితిదుహితరమ్ - సీతామ్, ముఖ్య. భూరిమ్ - భూ
యిష్టమ్, స్వమ్ - స్వకీయమ్, అర్థమ్ - ధనం ప్రయోజనంవా, బ
హూ అస్తదాదీనిత్యర్థః, ఆయుః జీవితకాలమ్, తవేతశేషః. శ్రి
యమ్ - రాజ్యలక్ష్మీంచ, రక్ష - పాలయ, అల్పస్యహేతోర్బహు
మావినాశయేత్యర్థః. ఇతి - ఏవంరూపమ్, మాల్యవతః - నిజమాతా
మహాభ్రాతుః, నీతివాక్యమ్ - ప్రత్యాచఖ్యా - తరిస్కృతవాక్. త
థాచరామాయణే ॥ స్తో ॥ హితబుధ్యాదిదహితం వచనపరుష
ముచ్యతే । పరపక్షంప్రవిత్యైవవైతచ్ఛ్రోత్రగతం మమేత్యాది ॥ అ
న్త్రనయవచనప్రత్యాఖ్యానస్య ఆసన్నమ్మతురితి పదార్థైః సమర్థ
నాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిజ్జమ్. మద్రాకాన్తవృత్తమ్ ॥ 21 ॥

నకేవలం ప్రత్యాచఖ్యా కింతు యుద్ధమారబ్ధవానేవేత్యాహ
॥ అపిచేతి ॥ తమేవ యుద్ధోద్యోగం వర్ణయన్ ఆదౌనిజనగరపరిపాల
నపరిపాటిమాహ ॥

|| ప || పాశ్రామీం ద్వారమధిజ్యోకార్ముకకరః పాతు ప్రహస్తోబలీ ద్వారం దక్షిణతో మహాదరమహాపార్శ్వోచగోపాయతామ్ । పశ్చాదిస్త్రీజిదేషగచ్ఛతు విరూపాక్షోఽతిరూక్షోఽనుయాత్వస్తర్వాహమహం ప్రజామికుతుకాతౌ-బేరదిగ్గోపురమ్ ॥ ౭౩ ॥ ౧ ॥ ఇత్యభిదధానో లఙ్కా-పరిపాలనప్రక్రియాం మన్త్రిజనాయ రావణస్సభాజగ్జాన్నిశ్చక్రామ ॥ ౭౩ ॥ అథ రఘునాథోపి వేషాంతరా

పాశ్రామీమితి ॥ అధిజ్యమ్ - ఆరోపితమార్జ్యకమ్, కార్ముకమ్ - ధనుః, కరే యస్యతథా క్తస్సక, బలీ - బలవాన్, ప్రహస్తః - ప్రహస్తనామా అసురః, పాశ్రామీ - పూర్వదిక్స్మబ్ధినీమ్, ద్వారం పాతు - రక్షతు. మహాదరమహాపార్శ్వోచ - నిశాచరా, దక్షిణతః - దక్షిణదిగ్వర్తినీమ్ ॥ చ్యా ॥ సప్తమ్యాంతసీః. తసిలాదిష్విత్వా దినా పుంసద్భావః. ద్వారమ్ గోపాయతామ్ - రక్షతామ్. ఏషః ఇస్త్రీజిత్ - పశ్చాత్ - పశ్చిమం ద్వారమిత్యర్థః. గచ్ఛతు - పాశ్చింతు. అతిరూక్షః - అతినర్దయః, విరూపాక్షః - తన్నామా అసురః, అస్తర్వాహమ్ - అస్తర్బలవిన్యాసమ్ ॥ ని ॥ పూహస్త బలవిన్యాస ఇత్యనురః. అనుయాతు - ప్రజేత్. సర్వత్రవిధౌలోట్. అహం కాబెరదిగ్గోపురమ్ - ఉత్తరం పురద్వారమ్, కుతు కాత్ ప్రజామి - గచ్ఛామి. వర్తమానసామీష్టేలట్. ॥ ౭౩ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - ఏవంప్రకారేణ, లఙ్కా-పరిపాలనస్య - నిజసగరరక్షణస్య, ప్రక్రియామ్ - రీతిమ్, మన్త్రిజనాయ, అభిదధానః - వదన్, రావణః సభాజగ్జాత్ నిశ్చక్రామ - నిర్జగామ ॥

అథ తదనుగుణం రఘుపతివ్యవసాయమాహ — రఘునాథ ఇతి ॥ రఘునాథోపి వేషాంతరస్య - అన్యవేషస్య, అవలమ్బనేన - ఆశ్రయేణ, నిజస్వరూపగోపనేనేతియావత్. అనుష్ఠితే - ఆచరితే యాతాయాతే - గమనాగమనే, యైస్తేర్విభీషణస్య అనువృత్తః

వలమ్బనానుష్ఠిత యాతాయాతైర్విభీషణానుచరైరావేద్య రక్షోన
గరవరిగుప్తిప్రకారం తద్విఘటనాయ పూర్వతఃపరిపథిజనహృదయ
శూలం నీలం దక్షిణతఃకరాఞ్చులకలితపరిణామాశాలిగోత్రం బాలి
పుత్రం పశ్చిమతఃప్రత్యర్థిసార్థవిభజ్జనకృతం ప్రభజ్జనసుతం మధ్య
తఃపితౄతాశనపతిసుగ్రీవభల్లూకమల్లూనపి యథోచితమాదిత్య సమాశ్రి
తవైశ్రవణహరిత్రోరణాయ రావణాయ స్వయమేవప్రతిభటిభవిష్య
న్నప్రితిపక్షపురదిదృక్షయా పహానుచరైశ్చిరోదేశసన్దృశ్యమాన

చతుర్భుస్సద్వితైః, రక్షోనగరస్య - లక్ష్మణాయః, పరిగుప్తైః - పరిశూ
లనస్య, ప్రకారం ఆవేద్య - జ్ఞాత్వా, తస్య - పరిగుప్తిప్రకారస్య,
విఘటనాయ - భేదాయ, పూర్వతః - పూర్వస్యాం ద్వారీత్యర్థః.
సప్తమ్యాస్తసిః. పరిపథిజనానామ్ - ప్రత్యర్థిజనానామ్, హృదయ
స్య శూలమ్ - శూలప్రాయమ్, నీలమ్ - నీలావరణమ్, దక్షిణతః -
దక్షిణద్వారీ; కరాఞ్చులై - హస్తాగ్రే, కలితః - న్యస్తః, పరిణా
మాన - వైశాల్యేన, శాలితభి తచ్ఛాలీ || ౧ || పరిణామావిశాల
లతైత్యమరః. గోత్రః - పర్వతః, యేన తాదృశమ్, వాలిపుత్రమ్ -
అక్లదమ్, పశ్చిమతః - పశ్చిమద్వారీ; ప్రత్యర్థిసార్థస్య - శత్రుశ
ష్టస్య, విభజ్జనంకరోతీతివిభజ్జనకృత్ తమ్, ప్రభజ్జనస్య - చాయోః
సుతమ్ - హనుమన్తమ్, మధ్యతః - మధ్యదేశే, పితౄతాశనపతిః -
విభీషణః, సుగ్రీవః, భల్లూకమల్లః - జామ్బవాన్, పితౄనపి య
థోచితమ్ - తత్తత్సార్థానుగణమిత్యర్థః. ఆదిత్య - ఆజ్ఞాప్య, స
మాశ్రితః వైశ్రవణహరితః - కుబేరదిశః, తోరణమ్ - బహిర్ద్వారమ్,
యేనతథాభూతాయ, రావణాయ స్వయమేవ ప్రతిభటిభవిష్యన్,
ప్రతిపక్షపురన్య లక్ష్మణగరస్య, దిదృక్షయా - ద్రష్టుమిచ్ఛయా,
|| సూ || దృశ్యేన్ననన్తాదప్రత్యయః. అనుచరైస్సహ, శిరోదేశే -
శిఖరదేశే, సన్దృశ్యమానః సప్తభిత్వశో యస్య, సప్తలశ్వా

సప్తాశ్వ ఘోటక చటులఖురపుటముద్రానాటం సువేలశైలకూటమా
రురోహ ॥ ౭౫ ॥ అద్రాక్షీదపి తత్రనిద్రాక్షీబకుమ్భకర్ణనాసారస్థ్ర
కన్దరాన్తరాశనిర్గళితనిశ్వాసజ్ఞానిలవిధూయమానసాధాగ్రధ్వజాం
శుకదళాకళాఘాతనిపాతితైరివజీమూతసంక్షాతైః కరియూదైరలక్ష్మ

యస్యైతివా బహుప్రీహిః. తథాదశ్రుతిః “ ఏకోఅశ్వో వహతిసప్త
నామ । సప్తయుజ్ఞాన్తిరథమేకవక్రమ్ ” ఇతిచ. తస్య- సూర్యస్యైశ్వ
ర్థః. ఘోటకస్య- తురగస్య, చటులానామ్ - చక్చలానామ్, ఖుర
పుటానామ్ - శఫరదేశానామ్, యా ముద్రాః- చిహ్నాని, తాసాం
పాటః పరమాహః యవ్యతథోక్తమ్ ; అనేన గిరెతత్యాన్నత్యంవయ
జ్యతే. సువేలశైలస్య కూటమ్ - శిఖరమ్, ఆరురోహ ॥ ౭౫ ॥

కవిస్తామెదనగరిం సర్లయతి — అద్రాక్షీదితి ॥ తత్ర - సు
వేలశిఖరే, లజ్కామ్ అద్రాక్షీదపి - అపీత్యన్వాచయే, అవశ్య
చ్ఛేద్యర్థః. కథంభూతామిత్యత్రాహ; నిద్రయా క్షీబన్య - మత్త
స్య, ॥ ౭౬ ॥ మత్రైశ్చోత్కటక్షీబాఇత్యమరః. కుమ్భకర్ణస్య -
రావణానుజస్య, నాసారస్థ్రమేవ కన్దరమ్ - గుహా, తస్య అన్త
రాళాత్ - మధ్యదేశాత్, నిర్గళితః - వినిర్గతః, నిశ్వాసపవ జ్ఞా
నిలః - ప్రచణ్డమారుతః, తేన విధూయమానాని - కమ్పయమానాని,
యాని సాధాగ్రధ్వజానామ్ - రాజపదవాగ్రకేతనానామ్, అంశు
కాని - వస్త్రాణి, తేషాం దళాః - అగ్రభాగాః ॥ ౭౭ ॥ వర్త్యవ
స్థాంశుకాగ్రేషుదళాఇతినానా. తాపవ కళాః - తాడన్యః ॥ ౭౮ ॥
అశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః. తాసాం అఘాతేన - ప్రహారేణ, ని
పాతితైః - అధఃక్షిప్తైః, జీమూతసంక్షాతైః - మెఘసమూహేరివేత్య
త్ప్రేక్షా. కరియూదైః- గజనికరైః, అలబ్జతానీ - వ్యాప్తానీత్యర్థః.
ప్రతిమద్విరబాహ్యోజ్జానాని - ప్రతిగృహబహిశ్చత్వరాణి, యస్యాం

తత్రతిమద్విరబాహ్యోజగ్రాణామనతిచిరప్రవృత్తసేతుసన్నాహసంఘ
ఖకపినాయక సైనికజననిపాతితమహీధరసహస్రా వకాశదానావల
మ్మితో త్సేథాదభ విర్ణగతార్ణవ స్రోతసస్సములఙ్ఘ్య సాలమస్తకప్రవి
ష్టైరివ తరఙ్గనికరైస్తురఙ్గమవరైర్నిరస్తరరథ్యాస్తరామస్తరివిశదు
ద్దామరాజరాజవిజయాధిగతపుష్పకవిమానరాజానుబరైరివ దివ్య
విమానవిసర్జేరాబద్ధమణికిరణశోణీకృతతారావధ్నేః రక్షైర్నిబడీకృత

తథోక్తామ్. అనతిచిరమ్ - సద్యపన, ప్రవృత్తై-ప్రవక్తే, సేతుసన్నా
హే - సేతుబద్ధనోద్యోగే, సమ్ముఖాః - అభిముఖాః, ఉద్యుక్తాభి
యావత్, కపినాయకావన సైనికజనాః - సైనికనిపాతితానామ్ -
ప్రక్షిప్తానామ్, మహీధరసహస్రాణామ్ - అనేకవర్షతానామ్,
అవకాశస్య దానాద్దేతోః, అవలంబితః ఉత్సేధః - ఔన్నత్యం
యేనతిథోక్తత్ ॥ ౧ ॥ ఉత్సేధః కాయఉన్నతిరిత్యమరిః. అభ్యర్ణమ్
అనికమ్, గతస్య, అర్ణవస్య స్రోతసః - ప్రవాహోత్, అపాహనేవ
ఞ్చమీ; సాలమ్ - పాశారమ్, సములఙ్ఘ్య - ఉల్లుప్త్య, అస్తక
ప్రవిష్టైః తరఙ్గనికరైరివేమ్యుత్ప్రేతా. తురఙ్గమవరైః - అశ్వశ్రే
ష్ఠ్యైః, నిరస్తరమ్ - నిరవకాశమ్, రథ్యాః - ప్రతోఢ్యాః, అ
స్తరమ్ - అవకాశః, యస్యాస్తధోక్తామ్. అస్తః నివసకా - వర్తమా
నః, ఉద్దామస్య - ఉద్దణ్డస్య, రాజరాజస్య - కుబేరస్య, విజయే
న అధిగతః - ప్రాప్తః, యః పుష్పకనామా విమానరాజః - వ్యో
మయానశ్రేష్ఠః, తస్య అనుచరైః భృత్యైః, దివ్యవిమానానామ్ -
దేవలోకవిమానానామ్, విసరైస్సముహేరివస్థితైః, అబద్ధానా
మ్ - ప్రత్యుప్తానామ్, మణీనాం కిరణ్ణేః, శోణీకృతః - అరుణి
తః, తారావధ్నః - అస్తరిషమ్, యైస్తథాఘాతైః, రక్షైః - స్య
ధ్వనైః, నిబడీకృతాని - నీరభ్రీకృతాని, చత్వరాణి యస్యాస్తధో

చత్వరామాసన్నతరసంయమినీనగరభటనికురుమ్బప్రతిబిమ్బైరివ
 సమున్నతపాక్రికారశిఖరనిబద్ధమణిముకురసజ్జహీతైరుదగ్రఖడ్గతో
 మరపరశుపరిఘశక్తిశూలాద్యాయుధైర్నక్తంచరయోధైరవతంసిత
 ప్రాకారదుర్గాంప్రతివాసరికసేవాసనూగతనపరివారిదిక్పాలనిక
 రాహంప్రథమికాప్రవేశవిమర్దానహదుర్దమకోపదౌవారికదణ్డఘట్టన
 క్తామ్ . సమున్నతపాక్రికారశిఖరేషు నిబద్ధేషు - ఘటితేషు, మ
 ణిముకురేషు - రత్నాదరేషు, సజ్జహీతైః - స్వీకృతైః, ఆస
 నే - సమీపశ్చే, లఙ్కాయాః దక్షిణదిగ్విర్దిత్యాదితిభావః; సం
 యమినీనగరే-యమపురే, యేభటాః - దూతాః, తేషాంనికురుమ్బ
 స్య - సమూహస్య, యద్వా, ఆసన్నస్య - సమీపంపాక్షస్య,
 అనుపదమేవ వానరైర్వనిష్ఠమాణశాచరపాక్షాపహారార్థమితి
 భావః; సంయమినీనగరభటనికురుమ్బస్య ప్రతిబిమ్బైః - ప్రతిమాభి
 రివస్థితైః, ఖడ్గతోమరపరశుపరిఘశక్తిశూలాదీని ఆయుధాని యే
 షాం తథోక్తైః, నక్తంచరయోధైః అవతంసితౌ - సజ్జాతశిరోభూష
 నౌ, యద్వా, అవతంసవస్తాకృతౌ అవతంసితౌ, మతుబంతాణ్ణిచ్ఛ
 తతఃకర్తవ్యః, పాక్రికారః - వరణః, దుఃఖేనగచ్ఛన్త్యత్రేతిదు
 ర్గః - పర్వతాద్యావృతౌదేశః ॥ సూ ॥ సుదురోరధికరణిత్రుప్రత్య
 యః . తౌ యస్యాస్తథోక్తామ్; ఏభిర్విశేషజైర్లఙ్కాయాశ్చతుర
 జ్జబలసమ్బుద్ధిరుక్తా. ప్రతివాసరంభవా ప్రాతివాసరికీ, తస్యే సే
 వాయై సనూగతానామ్, సపరివారాణామ్ - పరిజనసహితానామ్,
 దిక్పాలానామ్ - దిక్పతీనామ్, నికరస్య అహంప్రథమమహంప్రథ
 మమితియస్యాంక్రియాయామభిధీయతే సా అహంప్రథమికా, మ
 యూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః . తయా యఃప్రవేశః తేన యోవి
 మర్దః - సజ్జహీ, తన్నసహన్తృతీతదనహః, షచాద్యచ్ . అత
 ఏవ దుర్దమః - దమితుమశక్యః, కొపః యేషాంతాదృశాః . ద్వారి

స్ఫుటితకీరీటకొటి వ్యాకీర్ణముణిగణకణకరమ్బితద్వారదేశామత్యుచ్చ
సాధశిఖరాగ్రపరిచుమ్బితప్రత్యగ్రకాదమ్బినీకతయాప్రత్యాసన్నన
వ్యవైధవ్యసమ్భవితక్లేశసజ్జీర్ణకేశకలాపామివ విశాలతరస్ఫుటి
కశిలాఫలకనష్టుటితప్రాకారభిత్తినిష్ఠ్యాతనిర్మలప్రభావటలపిహితా
భోగతయావిభీషణవిరహసముద్భూతశరీరగౌరతామివసముద్వహస్తీ

భవాదౌవారికాః - ద్వారరక్షకాః, అధ్యాత్మాదిత్వాత్మభో, తస్య
కాదేశః, నయ్యాభ్యామిత్యాదినా వృద్ధినిషేధాకారాదేశౌ. తె
హం దణ్డేన - యస్త్రా, ఘట్టనేన - తాడనేన, స్ఫుటితానామ్ - త్రుటి
తానామ్, కీరీటకొటీనామ్ - మకుటాగ్రాణామ్, వ్యాకీర్ణాః యేషాణి
గణకణాః త్రైకరమ్బితః - వ్యామిశ్రః, ద్వారదేశోయస్యాస్తథా
క్తామ్. అత్యుచ్చేన - అత్యన్నతేన, సాధవ్య - రాజహర్షిరవ్య,
అగ్రేణ పరిచుమ్బితా - స్పృష్టా, ప్రత్యగ్రా - అభినవా, జలభరితేతి
యావత్. కాదమ్బినీ - మేఘమాలా, యేనతదితామాన్యేనపుం
సకమ్. || సూ || శైషికకప్రత్యయః. తస్యభావస్తత్తా, తయా ప్ర
త్యాసన్నేన - సన్నిహితేన, నిజనాయకస్య - రావణస్య, రామ
ణ అనుపదమేవ హనిష్యమాణత్వాదితిభావః. నవ్యవైధవ్యేన - నూ
తనవిధవాత్వేన, బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ప్యభో; సమ్భవితః యః
క్లేశః - వ్యసనమ్, తేనసజ్జీర్ణః - విస్తారితః, కేశకలాపః యస్యా
స్తాదృశామివస్థితామిత్యుత్పత్తౌ. విశాలతరైః - అతివిశాలైః,
స్ఫుటికశిలాఫలకైః, నష్టుటితాభిః - సంయోజితాభిః, ప్రాకారభి
త్తిభిః నిష్ఠ్యాతేన - ప్రసారితేన, నిష్ఠ్యాతాదిశబ్దాః కావ్యస్య శౌ
భావహాపవేత్యుక్తమ్. నిర్మలప్రభావటలెనపిహితః - ఆచ్ఛాదితః, అ
భోగః - విస్తారః, యస్యతథోక్తతయా విభీషణస్య విరహేణ - వి
యోగేన, సమ్భూతామ్ - సజ్జితామ్, శరీరగౌరతామ్ - కాయ
పాణ్డీమానమ్, సముద్వహస్తీమివ - బిభ్రతీమివస్థితామ్; తద్విర

మభ్యర్థనంచరదరవిన్దబాధవదీధిపరిష్కృతసమ్మూర్చితస్ఫులిగజటిల
పతక్లశిలావినిర్మితహర్ష్యాగ్రఃపటజ్జ-తయా గన్ధవహనన్దనార్పితవా
లాలనలపరిశేషమివ బిభ్రతీం అన్తఃపురవలమానమన్దోదరస్త్రీప
దనిహితసురపురస్త్రీజనవదనశశిసన్నిధాననిష్కృష్టమానచన్ద్రశిలాస
జ్జ-లితవాతాయననయనతయా తపోభాగ్యలభ్యజనకనన్దినీచరణా
రవిన్దవిన్యాసజన్యధన్యతానిదానమానన్దబాష్పబిన్దునన్దోహమివ సము

హాసహిష్ణుతయా పాణ్డరీభూతామిత్యర్థః. అభ్యర్థే - సమీపే, చ
రతః అత్యున్నతత్వాదితిభావః; అరవిన్దబాధవస్య - సూర్యస్య,
దీధితీనామ్ - కిరణానామ్, పరిష్కృతేన - సమ్పూర్ణేన, సమ్మూర్చి
తేః స్ఫులిక్లేః - అగ్నికణ్డేః, జటిలమ్ - వ్యాప్తమ్, పతక్లశిలావి
నిర్మితహర్ష్యాగ్రవిటజ్జ-మ్ - సూర్యకాన్తవిరచితప్రాసాదశిఖరక
పోతపాలికాయస్యతథోక్తయా; గన్ధవహనన్దనేన - హనూమతా,
అర్పితస్య - నిహితస్య, వాలాలనస్య - వాలాగ్నేః, పరిశేషమ్ -
అవశేషమ్, బిభ్రతీమ్ - వహస్తీమివస్థితామ్. అన్తఃపురేవలమానా
నామ్ మన్దోదర్యాః - దశగ్రీవభార్యాః, పైరస్త్రీపదే - కేశ
సంవాహనాదిశిల్పకారికాధికారే, నిహితానామ్ - నియోజితా
నామ్ || ని || పైరస్త్రీపరవేశ్తస్థా స్వవశాశిల్పకారికేత్యమరః.
సురపురస్త్రీజనానామ్ - అమరకుటుంబినీనామ్, వదనాన్యేవశశి
నశ్చితయాపకం, తెహంసన్నిధానేన నిష్కృష్టమానాభిః - స్రవస్త్రీభిః,
చన్ద్రశిలాభిః - ఇన్దుకాన్తైః, సజ్జ-లితాని - నిర్మితాని, వాతాయ
నాని - గవాక్షౌపవనయనాని యస్యతథోక్తతయా; తపోభాగ్య
న - తపస్సంపదా, లభ్యః - ప్రాప్యః, యోజనకనన్దినీచరణారవిన్ద
యోః విన్యాసః - నిక్షేపః, తజ్జన్యా యా ధన్యతా - కృతార్థతా,
పైవనిదానమ్ - ఆదికారణమ్, యస్యతథోక్తమ్. ఆనన్దబాష్పవి
న్దునన్దోహం సముత్సృజస్తీమివస్థితామ్. అనేన అచేతనస్యాపి

శ్శృజన్తీం అమరావతీమివ లాకోత్తరైరావణవిహారైరనుజ్ఞితాం అ
శకామివ సదారవైశ్రవణానద్దసద్దాయిభిర్వాదితైరినపేతాం భోగ
వతీమివ భువనభయజగరతరసభుజగ్లాతాం స్వరసమ్పన్నగానాం
సుఖాస్పదంచ, లక్కారసుణీనియన్త్రితద్వారామప్యలక్ష్మారసుణీ

నగరస్య సీతాచరణసంసర్గవైభవజ్ఞత్వవర్ణనేన జానక్యాఅఖలజగదు
తకృష్టత్వం వ్యజ్యతే. అమరాః అస్యాంసన్తీతిఅమరావతీ || సూ ||
తదస్యాస్త్యప్తిన్నితిమతుప్, మతౌబహ్వచోనజిరాదీనామితి పూ
ర్వపదాంతస్య దీర్ఘః. తామివ లాకోత్తరైః - భువనాతశాయిభిః,
రావణస్యవిహారైః - విలాసైః, అనుజ్ఞితామ్ - అత్యక్తామ్, తస్య
హితామిత్యర్థః. అన్యత్ర లాకోత్తరైః ఐరావణస్య - ఐరావతస్య,
విహారైరనుజ్ఞితామ్. అలకామ్ - కుబెరనగరీమివ, సదా - సర్వదా,
రవైః - ధ్వనిభిః, శ్రవణానద్దసద్దాయిభిః - శ్రోత్రాహ్లాదజనకైః, వా
దితైః - వాద్యవిశేషైః, యద్వా, సక - సమీపినః, ఆరవాధ్వని
ర్యేషాం తథాక్తైర్వాదితైః అనపేతాం యుక్తామిత్యర్థః. అన్య
త్ర సదారస్య - సభార్యస్య, వైశ్రవణస్య - కుబెరస్య, ఆనద్దసద్దా
యిభిరిత్యాదిప్రాగ్స్వత్. భోగవతీమ్ - భుజగనగరీమివ, భువనభ
యజగరమ్ - జగద్ద్భృతిజనకమ్, తరసభుజమ్ - పిశితాశమ్, రావణ
మిత్యర్థః. గతామ్ - ప్రాప్తామ్, స్వరైః - సప్తస్వరైః, సరిగమేత్యా
దిభిరసురణనాత్మకధ్వనిభిః, తదుక్తం సజ్జితరత్నాకరై || శ్లో || శ్రు
త్యనంతరభావీయశ్శబ్దోసురణనాత్మకః । స్వతోరజ్జయతి శ్రోతృ
చిత్తం సస్వరణచ్యతత్తితి. సమ్పన్నమ్ - యుక్తమ్, గానమ్ - గీతి
ర్యస్యాంతథోక్తామ్. సుఖానామ్ - విషయభోగానామ్, అస్పదంచ
ప్రతిష్ఠామిత్యర్థః || సూ || ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనా
త్సంఘః. అన్యత్రభువనానాం భయజగరతరా - అతిశయేనభయజ
నకా, సభుజగ్లాతా - సర్పసహితత్వమ్, యస్యాం తథాభూతామ్

నియన్త్రితద్వారాం ఆశరహితవైభవామపి నాశరహితవైభవాం
గోపరిభ్రాజమానామపి నగోపరిభ్రాజమానాం అగోచరంకవిగిరాం
అభూమిం పురన్దరప్రముఖదిక్పాలభుజసాహసానాం నిధిం వివిధవిధి
కరకౌశల్యసమ్పదాం ఖనిం నవరత్నానాం వింశతివిధయాతుథా

పన్నం పతితం గచ్ఛన్తీతి పన్నగాః - ఉరగాః, సర్వత్ర పన్నయోగు
పసన్భ్యానమితి ఉత్తత్యయః. తెహం స్వశబ్ద ఆత్మీయపరః, స్వరసం
ఆత్మీయప్రేమ రూపమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ గుణైరాగైరద్రవేరసత్త్వమరః.
భోగవత్కృష్ణ పన్నగప్రేమ హేతుత్వాద్ధేతుహేతుమతేరభేదకథన
మ్; సుఖాస్పదంచ. లజ్జాగ్రమణ్యా - లజ్జానామకస్త్రీయా,
నియన్త్రితమ్ - నిబద్ధమ్, ద్వారమ్ - ప్రవేశహారః, యస్యాస్తథా
భూతామపి; అలజ్జాగ్రమణీనియన్త్రితద్వారామితివిరోధః; అల
జ్జాగ్రమణీభిః-భూషారత్వైః ॥ సూ ॥ కృదికారాదక్షిణత్తివాజీమ్.
నియన్త్రితమ్ - నిబద్ధమ్, భూషితమిత్యర్థః; ద్వారంయస్యాత్తి
పరిహారః. ఆశరేభ్యః - రాక్షసేభ్యః, హితమ్ - అనుకూలమ్,
వైభవం సమృద్ధిర్యస్యాం ఆధౌక్తామపి; నాశరహితవైభవామితివి
రోధః; నశబ్దేనసహసుపుపేతసమాసః. పరిహారస్తు నాశరహితమ్-
శాశ్వతమిత్యర్థః. వైభవంయస్యామితి. గోభిః - ధేనుభిః కాన్తిభిర్వా,
పరిభ్రాజమానామ్ - ప్రకాశమానామపి, నగోపరిభ్రాజమానామితి
విరోధః; పూర్వవత్సమాసః. నగస్య - త్రికూటపర్వతస్య ॥ ౧ ॥ శై
లవృక్షౌ నగావగావిశ్యమరః. ఉపరి - ఉర్ధ్వదేశే, భ్రాజమానామితి
పరిహారః. కవిగిరామ్ - కవేర్వాచామ్, అగోచరమ్ - అవిషయమ్,
నర్జితమశక్యమితియావత్. పురన్దరప్రముఖదిక్పాలానాం భుజసా
హసానామ్ - బాహుపరాక్రమాణామ్, అభూమిమ్ - అవిషయమ్,
దిగధీశైరపి అజయ్యామిత్యర్థః. వివిధానామ్ - నానాప్రకారాణామ్,
విధేః - బ్రహ్మణః, కరకౌశల్యస్య - రచనాచాతుర్వ్యస్య, సంప

నాధిపతిభుజపరిపాలితతయా నిరాతజగ్రజనీచరపజగ్రజముఖివిహా
రానుకూలరత్నవర్యజాగ్రం లజాగ్రమ్ ॥ ౭౬ ॥ అపశ్యద్వి తత్ర
క్వచన తపస్యతామగ్రసరం సరస్థక్రాశ్చిమహామహీధ్రబిలమా
ర్గనిర్గతరాజహంసరేఖానుకారిద్రాఘిష్ఠదంష్ట్రాజుగ్రం కురజ్జమద

దామ్ - సమృద్ధినామ్, నిధిమ్ - ఆవాసస్థానమ్, నవరత్నానామ్ -
వజ్రాదీనామ్, ఖనిమ్ - ఆకరమ్. వింశతివిధైః - వింశతిప్రకారైః
యాతుధానాధిపతిభుజైః పరిపాలితతయా నిరాతజగ్రః - నిశ్శజగ్రః
యః రజనీచరపజగ్రజముఖినామ్ - రాక్షసరముఖినామ్, విహారః -
క్రీడా, తస్య అనుకూలప్రాప్తపాదశ్చ రత్నవర్యజగ్రశ్చ ప్రాప్త
దరత్నవర్యజాగ్రయస్యాం తథోక్తమ్; లజాగ్రయా రావణభుజ
పాలితత్వాత్ నిశాచరాస్తత్ర నిశ్శజగ్రం క్రీడస్తీతిభావః. ఏవంభూ
తాం లజాగ్రమితి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౭౬ ॥

అపశ్యద్వితి ॥ తత్ర లజాగ్రయాం క్వచన - కుత్రచిద్రాజస
భాయామిత్యర్థః. తపస్యతామ్ - తపశ్చరతామ్ ॥ సూ ॥ కర్తృణో
రోమున్ధతపాభ్యాం వర్తిచరోరితికృత్; క్వజన్తాల్లట్; తపసఃపరస్తే
షదంచేతి విధానాచ్చత్రాదేశః. అగ్రేసరమ్ - అగ్రగణ్యమ్, అ
గ్రే అగ్రేణవా సరితీతివిగ్రహే ॥ సూ ॥ పురోగ్రతోగ్రేషు సర్వైరితి
ప్రప్రత్యయః - అగ్రశబ్దస్య ఏదస్తత్వముపి సూత్రపవనిపాతనాత్.
సరస్థస్య - రస్థస్యసహితస్య, క్రాశ్చిమహామహీధ్రస్య - క్రా
శ్చివర్వతస్య, బిలమాగాత్ నిర్గతానామ్ - రాజహంసానామ్,
రేఖాం అనుకుర్వస్తీతి రేఖానుకారిణః తద్వద్వృశ్యమానాభ్యర్థః,
ద్రాఘిష్ఠాః - అతిశయేనదీర్ఘాః, దంష్ట్రాజుగ్రాః యస్యతథోక్త
మ్. కురజ్జమదస్యకస్తూరికాయాః విలెపనేన ఉపచితా - సంవర్ధితా,
కరాశస్య - క్రూరస్య, దుర్నిరీక్షస్యేతియావత్. కలైబరభార
స్య - శరీరభారస్య, కన్దళితా - వల్లవితాయా కాళిమథారా-నైల్య

విలెపనోపచితక రాశక భేబర భార కన్దలిత కాళిమధారా సారబహుశ
శ్యామలితదశదిగ న్తరం తరజ్జితసమరమదోల్బణదోర్వింశతిదన్దశూక
ప్రత్యేకముఖపళ్ళు కాయమానక రాజ్ఞులితతప్రవేశమాత్ర శిథిలమూల
క్షేలాసగిరిపరిచలనవిహితాత్మాహితకాత్మాయినీస్వయంగ్రహశ్లేష
పరితోషితస్పృత్యుజ్జయం జయన్తజనకపురపురన్ద్రీనికరకరపల్లనా

ప్రసరి, తస్య ఆపారేణ - ధారాసమ్పతేన, బహుశం యధాత
థా అతిశయేనేత్యర్థః. శ్యామలితమ్ - శ్యామలవర్ణంకృతమ్, దశ
దిశామన్తరమ్ - మధ్యమ్, యేనతథోక్తమ్; మృగమదద్విగుణిత
స్వశరీరసీలకావ్త్యా జగదేవమలినీకుర్వన్తమిత్యర్థః. తరజ్జితేన - సం
వర్జితేన, సమరమదేన ఉల్బణానామ్ - ఉద్భటానామ్, దోష్టామ్ -
బాహునామ్, వింశతిరేవ దన్దశూకాః - సర్పాః, తేషాం ప్రత్యే
కమ్ - ఏకైకస్యేత్యర్థః. ముఖపళ్ళు కాయమానానామ్ - ముఖప
ళ్ళుకవదాచరతామ్, పళ్ళుపరిమాణమసేవితపళ్ళుకం సజ్జనఖ్యా
యామితికన్పత్రిత్యయః. కరాజ్ఞులీనాం శతస్య - వింశతిగుణితప
ళ్ళుకస్య, ప్రవేశమాత్రేణ నతుచాలనేనేతిభావః. శిథిలమూలస్య -
దుర్బలమూలభాగస్య, క్షేలాసగిరేః పరిచలనేన - కమ్పనేన, విహి
తమ్ - విరచితమ్, అత్మాహితమ్ - మహాభీతిః, యస్యాస్తస్యాః, కా
త్మాయినాః - పార్వత్యాః, యః స్వయంగ్రహః - ప్రియచాటువచ
నంవి నాకణ్డగ్రహణం, సుపుపేతినమాసః. తేనఆశ్లేషః - ఆలింగనమ్,
తేనపరితోషితః - ఆనన్దితః, మృత్యుజ్జయఃపరమేశ్వరోయేనతాదృశ
మ్. కదాచిద్దశగ్రీవః నిజభుజబలదర్పిత్రేలాసముచ్చితైష, తదా
భీతాపార్వతీ ససమ్భ్రమమాగత్య స్వయం పరమేశ్వరం పరివస్వజ
ఇతి పౌరాణికాఃప్రపళ్ళయన్తి, జయన్తజనకస్య - ఇన్ద్రస్య, యఃపు
రపురన్ద్రీనికరః - పౌరరమణీవ్రజః రావణేనబద్ధీకృతఇతిభావః. తస్య
కరపల్లవయోః - పాణికిసలయయోః, అళ్ళులె - అగ్రే, చలన్తి.

లఙ్కామమతావలమ్బినమవ్యలఙ్కామమతావలమ్బినం రమ్భావి
 మానవరోపనిరోధానుకూలహృదయమవ్యరమ్భావిమానవరోపనిరో
 ధానుకూలహృదయం దౌర్భాగ్యస్పృష్టిమివ త్రివిష్టవస్య పాతకన
 మష్టిమివ విష్టపత్రయస్య ప్రత్యూహపూహమివ మునిజననలగర్త
 అస్తకరగమ్, యస్యతథాక్రమ్; సర్వదా పరమేశ్వరభ్యానాన
 క్తచిత్తమిత్యర్థః. అన్యత్ర కాలత్రయేఽపి - భూతాదికాలేషునా, నా
 కిభిః - సురైః, రుచిరమ్ - మనోహరమ్, అస్తరజ్ఞమ్ - అస్తరైశ్చ;
 యస్యతమ్; మేరుశిఖరస్థితత్వాత్స్వర్గస్య తత్ర సదాసురావిహరన్తీ
 తిభావః. లఙ్కాయామ్ - నగర్యామ్, మమతావలమ్బినమ్ - మ
 మతాశ్రయిణమపి, మమేయం లజ్జేత్యభిమనయమానమపీత్యర్థః.
 అలఙ్కామమతావలమ్బినమితివిరోధః; అలమ్ - పర్యాప్తం య
 ధాతథా, కామమతావలమ్బినమ్ - మదనతస్త్ర ప్రవిష్టమితిపరిహా
 రః. రమ్భాయాః - దేవనారాజనాయాః, విమానవరస్య - వ్యో
 మయానవరస్య, ఉపనిరోధే - ప్రసిబద్ధే, అనుకూలం ప్రవర్తమానం
 హృదయం యస్యతాదృశకుపి; కదాచిదాస్యః దిక్పాలవిజగీష
 యా కైలాసమువగతోనశకుబరమభినరన్తీం రమ్భాముపరురోధేతి
 కథా. అరమ్భావిమానవరోపనిరోధానుకూలహృదయమితి విరోధః;
 ఆరమ్ - ఘ్రీశీమ్, భావీ - భవిష్యత్, మానవస్య - శ్రీరామస్య,
 రోషేణ - పత్రినా, ॥ ౧౧ ॥ పత్రీరోపశ్చమర్ద్వయోరిత్యమరః. యో
 నిరోధః - నిర్బంధః, తస్య అనుకూలం హృదయమ్ - వక్షః, యస్యే
 తిపరిహారః. ॥ ౧౧ ॥ హృదయంచిత్తవక్షసోరితివిశ్వః. త్రివిష్టవస్య -
 స్వర్గస్య, దౌర్భాగ్యస్పృష్టిమివ - దుర్దశానర్గమివస్థితమిత్యర్థః. దు
 ర్భగశబ్దాత్ ॥ సూ ॥ గుణవచనేత్యాదినా ష్యణ్, హృద్భగసి
 థ్యవైపూర్వపదస్యచేత్యుభయపదవృద్ధిః. విష్టపత్రయస్య - భువన
 త్రయస్య, పాతకనమష్టిమివ - పాపనక్షాతమివస్థితమ్; జగత్త్రయ

కామవగ్రహోవతారమివ వరవర్ణినీజనపాతి వ్రత్యసస్యాఙ్గురాకాం
గణరాత్రమివ సీతారామకోకదమ్పుత్యోరాలవాలమివ దుర్నిశిలతా
యాః పరమదారుణతపశ్చర్యావర్యాస్తసంముఖచతుర్ముఖవితీర్ణవర

పమార్జితపాతకైవేవావిర్భూతమిత్యర్థః. మునిజనానామ్ - ఋషీ
కామ్, సతగర్తాణామ్ - తపశ్చర్యాదిరూపాకామ్, వ్రత్యూహ
వ్యూహమివ - విఘ్నరాశిమివస్థితమ్; తద్విఘాతకమిత్యర్థః. వరవర్ణి
నీజనానామ్ - ఉత్తమాణ్ణానానామ్, || ౧ || ఉత్తమావరవర్ణినీత్యను
రః. పాతివ్రత్యమేవ సస్యాఙ్గురాః - కలమవ్రహ్మహః, తెహం
అవగ్రహోవతారమివ - అనావృష్టిప్రాదురాభవమివస్థితమ్; తత్పా
తివ్రత్యనాశకమిత్యర్థః. సీతారామావేవకోకదమ్పుతీ - చక్రవాకద
మ్పుతీ, తయోః, పతిశబ్దస్య అభ్యర్థితత్వేపి రాజదంతాద్విత్వం
పాతః; జాయాశబ్దస్య దమ్భవశ్చనిపాతనాత్. గణరాత్రమ్ -
రాత్రితతిమివస్థితమ్, చక్రవాకదమ్పుత్యోరాత్రోవిరహాదితిభావః.
|| సూ || బహుగణవతుడతిసంఖ్యేతి గణశబ్దస్య సంఖ్యాసంజ్ఞాయామ్.
|| సూ || అహసన్మఖ్యేకదేశసంఖ్యేతపుణ్యాచచ్చరాత్రేరితి సమాసా
న్తోఽప్రిత్యయః; సంఖ్యాపూర్వం రాత్రంక్లిబమితి నపుంసకతాచ.
దుర్నిశిలతాయాః - అవినయవల్లభాః, ఆలవాలమ్ - ఆవాలమివస్థితమి
త్యుత్పేత్సా || ౧ || అమ్భసాం యత్రధారణమ్ | ప్యాదాలవాల
మావాలమిత్యనురః. పరమదారుణస్య - అతిభయజూరస్య, తపనః -
స్వశీషణహవనహవస్య, చర్యాయాః - విరచనస్య, పర్యాప్తా -
పరిపూర్ణతాయామ్, సమ్ముఖేన - అభిముఖేన, చతుర్ముఖేన - బ్రహ్మ
ణా, వితీర్ణైః - ప్రతిపాదితైః, వరదానేన - దీయత ఇతిదానమ్ దే
యామ్, కర్తృణీయట్. సురాసురావధ్యత్వరూపేణ, నిశ్శబ్దలమ్ - నిర
ర్గళమ్, చరితం యన్యతథాభూతమ్. అరాతీనామ్ - శత్రూణామ్,
సేనైవ కమలినీ - వర్షలతేతిరూపకమ్, తస్యాః మదవారణమ్ -

దానవిశ్మయచరితమరాతిసేనాకమలినీ మదవారణం రావణమ్ ॥
 ॥ ప ॥ నిధ్యాయతో రఘువ తేఃపితాశ నేస్త్రిం యానాగ్రపాఞినఖర
 స్యచ తజ్జిఘంపా । పశ్యేయమీదృశమహం క్వసు శ త్రుమన్యమే
 వందయామృదునునసగతయా వ్యరంసీత్ ॥ ౭౮ ॥ ప ॥ ఉత్పన
 న్నథ రుషా స్లవగానాం పాహసీ పతిరపాతయదన్య । పూఢముగ్ర
 మస్తమతజ్జజమ్ , తద్భజ్జకమిత్యర్థః . రావణమ్ అవశ్యత్ - దదర్శ .
 దృశిర్ ప్రేక్షణశ్చతి ధాతోర్లజ్ ॥ ౭౭ ॥

నిధ్యాయతత్త్వం ॥ పితాశ నేస్త్రిమ్ - దశగ్రీవమ్ , నిధ్యాయ
 యః - పశ్యః , యానాగ్రే - నిచల్లముఖే , పాఞీని - ప్రవిశన్తి ,
 నఖరాణి - నఖాని యస్యతథోక్తస్యచ , అతిదుస్సహావరాధక్యత
 స్తస్యదర్శనమాత్రేణేవ తంహస్తుం శరముద్దిధీమోఽరపీత్యర్థః . ర
 ఘువతేః , తస్య - రావణస్య , జిఘంపా - హస్తుమిచ్ఛా , తత్ర
 ర్మకహననేచ్ఛేత్యర్థః . హస్తైస్సన్నప్తాదవ్రత్యయః ; ఉదృశమ్ -
 పంచవిధమ్ , అన్యమ్ - శత్రుమ్ , క్వసుపశ్యేయమ్ - పునఃకుత్ర
 చాఽవలూకయేయమ్ , పీవం దయయా మృదు మనః యస్యనదయా
 మృదునునసగః తస్యభావస్తత్తా , తయా హేతునా , వ్యరంసీత్ -
 విరరామ . విపూర్వాద్రమెర్లుజ్ , వ్యాజ్ పరిభ్యారమ ఇతి పరస్తే
 పదమ్ . ॥ ౭౮ ॥

ఉత్పతన్నితి ॥ అథ - రావణవిలోకనానన్తరమ్ , సాహసమ్ -
 అవిచార్యకృతంకర్మ , తదన్యోస్తేతి సాహసీ . తదుక్తమ్ “ అనా
 లోచ్యకృతంకర్మయత్తత్సాహసముచ్యతే ” ఇతి . స్లవగానాంవతిః -
 సుగ్రీవః , రుషా - శ్రీరామభార్యాపహరకొఽయంసద్యోనధృతికో
 పేన , ఉత్పతక - పర్వతశిఖరాదుస్లవనమానస్సక , అస్య - రావణ
 స్య , వద్దురాగమణిభిః - శోణరత్నైః , ॥ ౭౯ ॥ శోణరత్నంలాహిత
 కఃపద్దురాగజ్జత్యురః . చారు - మజ్జుశమ్ , అతపవ పూఢమ్ -

తపసామివ తేజః పద్మరాగమణిచారుకిరీటమ్ || ౭౯ || X || తదను
తదవమానకుపితేన తేన నియుధ్య చిరం స్వయమేకాకితయా కూ
టయోధితామన్య పరిచిన్త్య నచమతాగ్రమేకోత్పాతేన నిజసమీప
భాజం వానరరాజమేవముపాలభతభరతాగ్రజః || ౮౦ || ప || పరే
రాశీభూతమ్, ఉగ్రతపపామ్ - స్వశిరశ్చేదనాదియాపతీష్ఠ్య తపపా
మ్, తేజభ్యస్త్రీతమ్; కిరీటం అపారయత్ - పారయామాన. తేజః
పుష్టకిరీటయోగపారనరూపసాధర్మ్యమాదాయ ఉపమా. పరమేశ్వర
ప్రపాదనిదానతపస్తేజఃపతరాభావే తన్య అవధ్యత్వాభిప్రాయేణో
భయనుప్యపారయదిత్యర్థః. పద్మరాగమణికిరీటే తపస్తేజఃపుష్టతా
దాత్మ్య సమ్భావనయా స్వరూపోద్భేదావా యథారుచిసమ్పా
దయైరాలకలనీయమ్. స్వాగతావృత్తిమ్ || ౭౯ ||

తదన్వితీ || తదను - కిరీటపారనానన్తరమ్, సచాసావవమా
నశ్చ తదవమానః - సభాయాం స్వకిరీటపారనరూపః, తేన హేతు
నా, కుపితేన - క్రుద్ధేన, తేన - రావణేనసహ, చిరం నియుధ్య -
బాహుయుద్ధంకృత్వా, స్వయం ఏకాకితయా - అసహాయ త్వేన,
|| సూ || ఏకాదాకినిచ్చానహాయత్తత ఏకశబ్దాదాకినిత్ప్రత్యయః.
అన్య - రావణన్య, మాటెనయుధ్యతత్తతీ కూటయోధీ || సూ || తా
చీచ్ఛల్యేణినిః. తన్యభావస్తత్తా తాంకపటయోధితమిత్యర్థః; మా
యావిత్యమితయావత్. పరిచిన్త్య - ఆలోచ్య, సచమతాగ్రమ్ -
శీఘ్రమిత్యర్థః, ఏకోత్పాతేన - ఏకేనేవోద్భవనేన, నిజసమీపభా
జం వానరరాజమ్ - సుగ్రీవమ్, భరతాగ్రజః - శ్రీరామః, ఏవం వ
త్కృమాణప్రకారేణ, ఉపాలభత - అనిష్ఠత్. దులభమ్ప్రప్తవితి
థాతారుపపూర్వాత్కర్తరిలజ్జ || ౮౦ ||

తదుపాలక్ష్మప్రకారమాహ — పరేషామితి || పరేషామ్ -
శత్రూణామపి, స్వేషామ్ - ఆత్మీయానాంచ, మనస్సితిమ్ - మ

షామపిచ స్వేషామజానానోమనస్థితిమ్ । కర్తృత్వమివకార్యాణాం
 పజ్జేహస్తీచమజ్జతి ॥ ౮౧ ॥ కాసల్యాతనయస్య శత్రుహృదయంవి
 జ్ఞాతుమిచ్ఛోస్తతఃకృత్వా శాసనమద్వదస్వశిరసి ప్రజ్ఞా ప్రతాపార్ణ
 వః । పాక్రారం తరసావిలఙ్ఘ్య సదనం లఙ్కాపతేరావిశన్నిశ్శక్తం
 నోనిశ్చయమ్ , ఏవమేవానుష్ఠేయమితి సిద్ధాంతార్థమిత్యర్థః . అజా
 నానః - అనవగచ్ఛక్ , జ్ఞాథాతోర్లటశ్శానచ్ . ॥ సూ ॥ జ్ఞాజనో
 ర్దైతిజాదేశః . త్వమివ కార్యాణాం కర్తృ పజ్జే - కర్దమే , హస్తీ -
 గజభవ , మజ్జతి - మగ్నోభవతీత్యర్థః . తథాచరామాయణే , “అ
 సమ్మత్త్ర్యమయాసార్దం తదిదం సాహసంకృతమ్ । ఏవంసాహస
 యుక్తాని సమర్పన్తిజనేశ్వరాః” తిత్తి . స్వపక్షపరపక్షాభినన్ధిమనభి
 జ్ఞాయ భవానివ కార్యప్రవృత్తౌనరః పజ్జల్లీనవరణోవారణభవ స్వ
 శరీరమాత్రరక్షణేవ్యక్షమోభవతి , కిముత స్వపక్షవిజయఇతి భావః .
 ఉపమాలఙ్కారః . ॥ ౮౧ ॥

అథేదానీం “సన్ధిమిచ్ఛన్తిసాధవః” ఇతి న్యాయేన సన్ధిపక్షా
 భిమానవతో రామచంద్రస్య శత్రోరాశయావగమనాయ దూతప్రే
 షణమాహ — కాసల్యాతనయస్యైతి ॥ తతః - సుగ్రీవోపాలంబు
 నానన్తరమ్ , ప్రజ్ఞా - బుద్ధిః , ప్రతాపః - పరాక్రమః , తయోరణా
 వః - సముద్రః , అక్షయ్యప్రజ్ఞాప్రతాపఇత్యర్థః . ఏతేన తస్య కాలా
 చితయుక్తియుక్తవచనచాతురీ ప్రతిపక్షసమక్షమపి తదీయదోషనిర్వ
 చనధీరతాచ ప్రకాశితా . అజ్ఞదః - వాలిసూనుః , శత్రోః - రావ
 ణస్య , హృదయమ్ - సీతాం సమర్ప్య శరణాగతోభవేత్ , ఉత
 సమరవ్యవసాయఏవ సజ్జీభవేదితి తదీయమనోభావమిత్యర్థః . విజ్ఞా
 తుం ఇచ్ఛోః - అపేక్షమాణస్య , కాసల్యాతనయస్య - రామభ
 ద్రస్య , శాసనమ్ - ఆజ్ఞామ్ , స్వశిరసి కృత్వా - శిరసాధృత్వేత్యర్
 థః . తరసా - వేగేన , పాక్రారం విలఙ్ఘ్య , లఙ్కాపతేః - రావ

ప్రకటిచకార నదసి ప్రాశ్నిగతాం వాన్మితామ్ ॥ ౮౨ ॥ అపికుశల
మశేషేరక్షమారీచపూర్వైశ్చిరత్నవ తవరూఢా కిం స్వసుచ్చిన్ననా
పా । సురపతిసుతపుత్రం వేత్సి పాలస్త్య కింమాం రణఖరఖరమృత్యో

శస్య, నదనమ్ - గృహమ్, ఆవిశకానక, నదసి - సభాయామ్, ప్రాశ్నిమ్ - ప్రాశ్నిగలభ్యమ్, గతామ్ - ప్రాప్తామ్, వాన్మితామ్ - వాక్పాటవమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ వాచాన్మినిరితి మత్స్వర్ణియోన్మినిప్రత్యయః. నిశ్శజగమ్ - నిర్భయం యథాతథా, ప్రకటిచకార - ప్రకటయామాన. శౌద్ధాలవిక్రీడితవృత్తమ్ ॥ ౮౨ ॥

అథ పశ్చాభిరన్జదస్య వచనచాతురీమేవ వివృణ్వన్నాదౌరా
వణం ప్రతితస్య కుశలప్రశ్నమాహ — అపీతి ॥ హేపాలస్త్య! పా
లస్త్యైతి సమోభధనం తదాభిజాత్యకథనాభిప్రాయగర్భమ్. అ
క్షః - అక్షకుమారః, మారీచః - హిరణ్మయమృగీభూతః, తౌ పూ
ర్వా యేహంతేరశేషైః రాక్షసైస్సహేతిశేషః. అపికుశలమ్ -
త్రైసుంకిమ్? అపిశబ్దప్రశ్నే. ఏవముత్తరత్రాపి సమృభ్యతే. అ
క్షమారీచయోఃపూర్వమేవమృతత్వాత్తత్సూచ్యైరితి ప్రశ్నోమ
ర్హోద్ఘాటనార్థమ్. ఏవమగ్రేపి. స్వసుః - భగిన్యాశ్శూర్పణఖాయా
ఇత్యర్థః, చిన్ననాపా - కృత్తానాసికా, అపిరూఢా - పునఃప్రా
దురాసకిమ్? కథం చిన్నస్యపునఃప్రరోహ ఇత్యాశజాగ్రయాంని
దర్శనమాహ తవశిరత్నవేతి, యథా పరమేశ్వరప్రీణనార్థం చిన్న
మపితవశిరః పునఃప్రరురోహ తద్వదిత్యర్థః. మామ్, సురపతిసు
తస్య - వాలినః, పుత్రం అన్జదంసంతం వేత్సికిమ్ - జానాసికిమ్?
తస్య వాలవేష్టనాదిభిరనుభూతవాలివిక్రమత్వాత్తత్సుతమిత్యభిజ్ఞా
నకథనమ్. భవతు కిమర్థమత్రాగమనమిత్యత్రాహ, రణఖరేతి ॥ ర
ణై - యుద్ధే, ఖరః - క్రూరః, యఃఖరః - తవభ్రాతా, తస్యమృత్యోః
మృత్యురూపస్య, వీరస్య రామస్య దూగమ్ - సన్దేశవారంచ, వే

ర్షిరరామస్య దూతమ్ ॥ ౮౩ ॥ కింబ్రామఃఖలజనసాహచర్యదో
షం యల్లాభాదపి మహతాముదేతి హానిః । పాలస్త్య త్వయి రఘువీ
రదారచోరే బన్ధాభూదిహబత సిన్ధుబాన్ధవస్య ॥ ౮౪ ॥ భువనసుదృ
శాం హర్తాప్రీతి ప్రమత్తదురాగ్రహోన్మనుకులపతేస్త్యం దారేభ్యః

స్పికిమ్ ! వేత్రేజ్ఞానార్థకాతగ్రరరిలట్. అనేన రాక్షసేషుసామో
పాయస్య అకిశ్చిత్గరత్వాత్స్వపక్షశౌర్యాతిశయవర్ణనేన భేదో
పాయఃప్రదర్శితఇత్యవగస్తస్యమ్ . మాలినీవృత్తమ్ . ॥ ౮౩ ॥

అథ సన్ధిపక్షమాశ్రిత్య కర్తవ్యముపదిదిక్షన్నాహ — కిం
బ్రామిభృతి ॥ ఖలజనానామ్ - దుజ్జనానామ్ , సాహచర్యస్య -
సహవాసస్య, దోషం కింబ్రామః . కుతఇత్యత్రాహ , యస్య -
ఖలసాహచర్యస్య, లాభాత్ - ప్రాప్తేర్నైతోః , మహతామ్ - మ
హాత్మనామపి , హానిః - నాశః , ఉదేతి - సన్భవతీ , తదేవ అర్థా
న్తరన్యాసేన ద్రఢయతి పాలస్త్యేతి ॥ హేపాలస్త్య త్వయి రఘువీ
రస్య దారాణామ్ - పత్నీభ్యః , చోరే - అపహర్తరిసతి , ఇహ - ఇ
దానీమ్ , సిన్ధుబాన్ధవస్య - సాగరస్య , బన్ధః - సేతురూపబన్ధనమ్,
అభూత్ . బతేతిభేదే, ఆశ్చర్యేవా. అత్ర దుర్జనసంసర్గజన్యము
వాద్దానేః సామాన్యస్య రావణసాన్నిధ్యసమ్భూతేన సిన్ధోర్భుజేన
సమర్థనాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౮౪ ॥

తదీయదుశ్చరితం ప్రకటయకానిషేధతి — భువనే? ॥ హే
ప్రమత్త - ప్రమాదవిశిష్ట , అనవహితేత్యర్థః . త్వమ్, భువనసుదృ
శామ్ - జగత్త్రియసుభ్రువామ్ , హర్తాప్రీ - అపహరకౌభవామి ,
ఇతి దురాగ్రహోత్ - దురభినివేశాత్ , మనుకులపతేః - మనువంశ
తిలకస్యరామస్య, దారేభ్యః - భార్యయై , స్పృహామ్ - ఇచ్ఛా
మపి , మాకృధాః - మాకురు , స్పృహారీషితే ఇతి సమ్ప్రదానత్వా
చ్ఛతుర్థీ . కిముతాపహరమితిభావః . కరోతేర్నాజుపపదాద్విధౌలుజ్ .

స్పృహామపిమాకృధాః । వివిధసుమనసస్తోమ క్రీడావిశాలరుచేరభై
స్సరభిశననాశకశ్చస్పర్శా నచమ్మకమజ్జజరీ ॥ ౮౫ ॥ ప ॥ ద్యాము
క్షేప్తుమధాధరోత్తరయితుం విశ్వమ్భరాంకింపునర్లజాగంభజ్జుగ్ర
మనార్యనిర్భరసం సుగ్రీవసేనార్ణవమ్ । వేలేవాద్యరుణద్దిరామక

తస్య అకార్యత్వమేవ దృష్టాంతపథయా సమర్థయతి వివిధేతి ॥ వివి
ధసుమనస్తోమేషు క్రీడాయామ్ - మకరందాస్వాదనలీలాయామ్ ,
విశాలా రుచిరభిలాషో యన్యతాదృశస్య, అళేః - భ్రీమరస్య, సు
రభిశమ్ - పరిమళవిశిష్టమ్, వనం యేనతథోక్తా, స్వీయపరిమళవశే
న అఖిలమప్యరణ్యం సురభీకుర్వంతీత్యర్థః. చమ్మకమజ్జరీ - చమ్మ
కస్తబకః, శకశ్చస్పర్శా న - స్పృష్టుమప్యశక్యేత్యర్థః; తస్యాః భ్ర
మరమరణహేతుద్వాదితీభావః. ఏవం భవతోపి జానకీవిషయస్పృ
హో, అతా మాకుర్విత్యర్థః. హరిణీన్పత్తమ్ ॥ ౮౫ ॥

స్వపక్షశౌర్యంప్రకటయన్ ప్రకృతమాహ — ద్యామితి ॥
హే అనార్య - నీచేతిసమ్బాధనమ్, ద్యామ్ - అస్తరిత్రమ్, ఉక్షై
ప్తుమ్ - దూరంప్రేరితుమ్, అథవా విశ్వంభరామ్ - భూమిమ్, అ
ధరోత్తరయితుమ్ - అధరోత్తరాంకర్తుమ్, అధరోత్తరశబ్దాత్తత్రగ్ర
రాతీతి నిచితుమున్ప్రత్యయః. వ్యత్యాసయితుమిత్యర్థః. కింపునః -
కింబహునేత్యర్థః, లజాగ్రమపిత్వదీయభుజనర్గదుర్గపాలితామపీతి
భావః. భజ్జుగ్రమ్ - వినాశయితుమ్, నిర్భరః - పరిపూర్ణః, రసోరా
గః, అభిలాషఇతియావత్. సపవరసః - జలమితి స్లిష్టరూపకమ్.
॥ ౧౧ ॥ గుణైరాగైరవేరసఇత్యనురః. యన్యతత్తాదృశమ్; అత్యు
త్సుకమిత్యర్థః. సుగ్రీవస్య సైవేవ అర్ణవః ఇతివ్యస్తరూపకమ్, స్వే
న ఈరితుం శీలమస్యేతి వైవరీ ॥ సూ ॥ స్వాదీరేరిణోరితివృద్ధిః.
తస్మిన్ - ఆత్మవికత్తనశీల త్వయ్యపి, స్వభార్యాపహర్తర్యపీతిభావః.
అపిర్సిరోధే, వైవరిణీతి దీర్ఘపాత త్వయ్యపి వైవరిణీ స్వచ్ఛద

రుణా హో త్వయ్యపిప్సేర్షిణి వింశత్యాపికరైఃకృతాజ్జలిరవప్రాణాః
 ప్రయచ్ఛాశుతామ్ ॥ ౮౬ ॥ పథానంయది నాద్యగచ్ఛసితవభా
 త్రాపవిత్రాత్తనా యుణ్ణంతర్నిధనుష్కదాదిమగురూరామస్వయం
 ప్రసరేతి రామకరుణాయాః విశేషణమ్ . రామకరుణా - రామచ
 ద్వికృపా, హేతవైదే, మహాపాపేపితవ్యయి రామకరుణావతర
 ణమతికప్తమితిభావః . అద్య - ఇదానీమ్, వేలా - కూలమిన, రు
 ణధి - నిషేధతి, అన్యథాత్వాం హన్యాదేవేతిభావః . తర్ని కింక
 ర్తవ్యమిదానీమితచేత్తత్రాహ, వింశత్యేతి ॥ వింశత్యాపి - వింశతి
 సఖ్యైకైః . ॥ ౧ ॥ వింశత్యాద్యాసన్నదేక త్వే సర్వాసన్నభ్యేయస
 భ్యయోరిత్యమరః . కరైః - పాణిభిః, కృతాజ్జలిః - విరచితాజ్జ
 లిబద్ధస్స, ప్రాణాః అవ - రక్ష, నకేవలమజ్జలిబద్ధేన ప్రాణా
 రక్ష్యంతే, కిన్తు, తామ్ - సీతామ్, ఆశు - శీఘ్రమ్, ప్రయచ్ఛ -
 సమర్పయ, దానోదానశ్చతి ధాతోర్విధౌలాట్ ॥ సూ ॥ పాఘ్రా
 ద్దేత్యాదినాయచ్ఛదేశః ॥ ౮౬ ॥

అన్యథా నకథమపి తే సుఖం సులభమిత్యాహ ॥ పథానమితి ॥
 అద్య - అస్మిన్నాగ్రే, పవిత్రాత్తనా - పరిశుద్ధస్వభావేన, ॥ ౧ ॥
 ఆత్మబుద్ధాధృతౌ పాప్త్యే స్వభావే బహువక్షణాంతివిశయః . ప
 రదారాపహారపాతకినోభవతస్త్వాగాదితిభావః . తవభాత్రా - స
 హోదరేణ విభీషణేన, యుణ్ణమ్ - అభ్యస్తమ్, పథానమ్ - మార్గమ్,
 శ్రీరామచద్విచరణశరణీకరణరూపమ్, నగచ్ఛసీయది - నప్రాప్నో
 పిచేత్, తర్ని - శరణాగత్యభావే, ధనుష్కతామ్ - ధానుషాణా
 మ్, ఆదిమగురుః - ప్రథమాచార్యః, అగ్రేసరశ్చత్యర్థః . రామః, గు
 రూరామశ్చత్యత్ర ॥ సూ ॥ రోరీతిరేఫలావః ॥ సూ ॥ ధ్రులోపేపూ
 ర్వన్య దీర్ఘోణశ్చతిదీర్ఘః . స్వయంతిష్ఠతు - వర్తతామ్, త్వద్ధననేన
 కిచ్చదపి తేనప్రయతితవ్యమితిభావః . లక్ష్మణే - తదనుజే, రుషా -

తిష్ఠతు । వ్యక్తాలక్తకరక్తచక్షుషి ధనుష్పానౌ రుషాలక్ష్మణసత్త్రాసం
 శరణీక్రియేత భవతా యాకాపిసాకానుదిక్ ॥ ౮౭ ॥ పిబతోఽథ వా
 లితనయస్య ముఖాన్నయవాఙ్మయం విశదమాశుపయః । వన్యధేద
 కోపేన, వ్యక్తే - స్ఫుటే, ఉన్నీలితఇత్యర్థః. అలక్తపన అలక్తకః-
 లాత్మారసః, స్వాధ్దేకప్రత్యయః. ॥ ౧ ॥ లాత్మారాత్మాజతుక్ష్ణీబె
 యావాలక్తోద్రిమాలయఇత్యమరః. సఇవ రక్తే - అరుణితే, చ
 క్షుషీ యస్యతాదృశే కుపితఇత్యర్థః. ధనుః పానౌ యస్యతథా
 భూతేనతి, ॥ వ్యా ॥ ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠానప్తమ్యావితిపా
 నిశబ్దస్య పరనిపాతః. భవతా - త్వయా, సత్త్రాసమ్ - సభయమ్,
 యాకాపిదిక్ శరణీక్రియేత - యాంకాంచిద్విశంశరణంప్రాప్నుయా
 ఇత్యర్థః. సమ్భాననాయాంలిజ్. పలాయనం వినా నాన్యస్తవితదా
 జీవనోపాయఇతి భావః. అధూతతద్భావేద్వి నాఇతఃపూర్వం క
 దాపి అశరణీకృతాదిదానీం శరణీకర్తవ్యేతి వ్యజ్యతే. సాదిక్ -
 భవతాశరణీకరిష్యమాణా కాను? నుఇతిప్రశ్నే, కిచ్చిన్నహ్యంవదే
 త్యర్థః. తత్ర గతోపి ప్రాణైస్సహ మోక్ష్యసేవా నవేతి సమ్భా
 నయామీతిభావః ॥ ౮౭ ॥

పిబతఇతి ॥ అథ వాలితనయస్య - అజ్గదస్య, ముఖాతో ని
 ర్గతమితిశేషః. నయవాఙ్మయమ్ - నీతివచనరూపమ్, విశదమ్ - ని
 ర్మలమ్, దోషరహితంచ, పయః - క్షీరమ్, పిబతః - నీతివచనంశృ
 త్వతఇత్యర్థః. దశాస్యః - రావణపవ, భుజగః - సర్పఇతిరూపక
 మ్. తస్య, ఆశు - శీఘ్రమ్, జగత్త్రియస్య భీషణమ్ - భయజనన
 మ్, పరుషమ్ - క్రూరమ్, రోషపవవిషమ్ - గరళమ్, వవృశే - అ
 భివృద్ధమ్, “పయఃపానంభుజజ్ఞానాంకేవలంవిషవర్ధనమ్” ఇతిన్యా
 యాదితిభావః. అజ్గదనీతివచనశ్రవణేన రోషపవదబృన్భుత నతువిన
 యఇత్యర్థః. అత్రనీతివచనపయఃప్రదానేన రోషవిషస్య వర్ధనమితిష్టా

శాన్యభుజగన్య జగత్త్రియభీషణం పరుషరోషవిషమ్ || ౮౮ || ఇ
తిస్త్రయఃప్రలపతిమామతిస్త్రయస్సగృహ్యతాం రుడితికపిర్నిగృహ్యతా
మ్ | భృశాసితా నితిదశకణ్ఠశాసితాక్రూధాగ్రహీదయశుసురా
వధాగ్రహీ || ౮౯ || ౫ || గృహీత్వాతాంశ్చతురశ్చ తురాయం
నిశితగాన్విషధరానివ వైనతేయస్సముత్పతన్నహృరనిపీడ్యగ్రహ

ర్థసముద్యనూదనిష్టా వాప్తిరూపో విషమాలజ్ఞాః సచరూపకాను
ప్రాణితేఞ్చితి తయోస్సజరః. ప్రమితాక్షరావృత్తమ్. ఉక్తంచ —
ప్రమితాక్షరాసజసనైరుదితేతి || ౮౮ ||

ఇతీతి || అతి - అత్యంతమ్, స్త్రయః - గర్వః, యన్యతథాక్తః.
|| ౧ || స్త్రయోనాచ్ఛృతగర్వయోరితిమెదిసి; యః - కపిః, ఇతి - పవ
మ్, అపీత్వాది శ్లోకోక్తప్రకారేణేత్యర్థః. ప్రలపితిస్త్ర - ప్రలపితవాక్,
సకపిః గృహ్యతామ్ - వశీక్రియతామ్, రుడితి - శీఘ్రమ్, నిగృహ్య
తామ్ - శిక్ష్యతామ్, ఉభయత్ర యుష్మాభిరితిశేషః. ఇత్యేవం దశకణ్ఠే
న - రావణేన, శాసితా - ఆజ్ఞప్తా, భృశమ్ - అత్యర్థమ్, అ
సితా - శ్యామలా, అసురా - రాక్షసా, వధే - సంహారే,
అగ్రహః - అభినవేశోఽస్యాస్తీతివధాగ్రహీ - జిహ్వాంసురిత్యర్థః.
అయమ్ - అర్జునః, క్రూధా - కోపేన, అగ్రహీత్ - గృహీతవాక్.
గ్రహణపాదానఇతి ధాతోల్లుజ్జీ; హ్యుచ్చైతివృద్ధినిషేధః. రుచిరా
వృత్తమ్. తదుక్తమ్ — చతుర్గ్రహీరిహరుచిరాజభస్మగ్నఇతి ||

గృహీత్వేతి || చతురః - కుశలః, అయమ్ - అర్జునః, చతురః -
చతుస్సన్ధ్యవతః, తా - ఆత్మానంగృహీతుమాగతానిత్యర్థః. నిశి
చరా - రాక్షసా, వినతాయా అపత్యం వైనతేయః - గరుడః,
విషధరా - సర్పానివ, గృహీత్వా అహృరమ్ - అన్తరిక్షమ్, సము
త్పతన్ సకనిపీడ్య - పీడయిత్వా, గ్రహణేనకేవలమ్ - గ్రహణమా
త్రేజ్ఞేన, భగ్నః - త్రుటితః, శిధిలితఇత్యర్థః. సకలానామ్ - అవ

ణేన కేవలం భగ్న సకలావయవసద్భిబద్ధానిద్రియరథ్య సముద్వాస్త
 సీరద్ధ్రిరుధిరవిస్తూనేతాః పశ్యతేపవ దశముఖస్య పురతొనిపాత్య
 పాదాఘాతనిర్భిణ్ణపాస్రాదశిఖరేణసమం సమంతాదలబ్ధ ప్రతియోధ్య
 వ్యతయా రఘునన్దనచరణారవిన్ద సన్నిధిమేవాధిజగామ ॥ ౯౦ ॥

॥ ప ॥ శ్రుత్వాదశాననమరథ్యవసాయభక్తీం యావద్భువౌకుటిల
 తాం సనినాయరామః । తావత్పురం హరివరాః పరిసప్తరా రాష్ట్రో

యవానామ్ - కరచరణాదీనామ్, సద్భిబద్ధః - యేషాంతథాభూతాః.
 అతపవ ఇద్రియాణామ్ - చక్షురాదీనామ్, రద్ధేభ్యః - వివరే
 భ్యః, సముద్వాస్తాః - ఉద్దిష్టాః, సీరద్ధాః - అవిరళాః, రుధిరా
 ణామ్ - శోణితానామ్, విన్దవః - యేషాం తాదృశాశ్వాసతః, విలా
 కయతపవ దశముఖస్య, పురతః - అగ్రే, పాదఘాతేన - చరణాహ
 త్యా, నిర్భిణ్ణేన - విదీర్ణేన, పాస్రాదశిఖరేణ - సౌధశృంగేణస
 మమ్, నిపాత్య - అధఃప్రక్షిప్య, సమంతాత్ - పరితః, అలబ్ధః - అ
 ప్ప్రాప్తః, ప్రతియోధ్యవ్యః - ప్రతిభటోయేనతథోక్తతయా, యద్ధా
 ర్థం ప్రతిభటాభావేనేత్యర్థః, నతుభయేనేతిభావః. రఘునన్దనస్య -
 శ్రీరామస్య - చరణారవిన్దయోః సన్నిధిమ్ - సామీప్యమేవ, అధిజ
 గామ - ప్రాప్తవాః. ॥ ౯౦ ॥

తదను వానరవరాణాం యుద్ధారమ్భసంరమ్భమాహ —
 శ్రుత్యైతి ॥ సః - రామః, దశాననస్య - రావణస్య, దురథ్యవ
 సాయస్య - పాపనిశ్చయస్య, భక్తీమ్ - “ద్విధాభజ్యేయమప్యేవం
 ననమయింతు కన్యచిత్ । యదిమాంప్రతియుధ్యేరణ దేవగన్ధర్వదా
 నవాః ॥ ససీతాంహాతుమిచ్ఛామిసర్వలोकభయాదపి” ఇత్యాదిప్ర
 కారామ్, శ్రుత్వా యావత్ భువౌకుటిలతామ్ - వక్రతామ్, ని
 నాయ - ప్రాపయామాన, కొపకుటలీకృతభుక్తికటరభవదిత్యర్థః.
 తావత్ హరివరాః - వానరశ్రేష్ఠాః, పురమ్ - లంకానగరమ్,

రాకృతఘ్నమివ కాలభటాముమూర్ధ్వమ్ ॥ ౯౦ ॥ సంరుద్ధస్తస్స
మస్తాన్నగరముపవనశ్రేణిమున్నూలయన్తోగర్జన్తఃప్రస్తరాద్వేర్దిశిది
శిపరిఖాగర్తముత్తానయన్తః । భిన్నస్తస్సానిభిత్తీస్తచుపరినివసద్రక్షిర
త్రాంసి వృత్రైర్నిఘ్నన్తస్తర్జయన్తస్సపది హరిభటాశ్చక్రగ్రస్వా
ఆరాత్ - సమీపే, ॥ ని ॥ ఆరాద్ధూరసమీపయోరిత్యమరః. ఘోరాః.
భయజగరాః, కాలభటాః - యమకిజగరాః, కృతం హస్తీకృత
ఘ్నః - విస్తృతపకారఇత్యర్థః. తాదృశమ్ ॥ వ్యా ॥ మూలవిభు
జాదిత్వాత్సాధుః. ముమూర్షుమ్ - మర్తుమిచ్ఛమివ ॥ వ్యా ॥ మ్రి
యతెస్సన్నస్తాదుప్రత్యయః. పరివపుః - అవృణ్వా. వృణ్వోవర
ణఇతిధాతోర్లిట్. ॥ ౯౦ ॥

అథ వానరనైన్యవిరచితం లజ్జానగరదౌరవస్థ్యం విశిషిష్టమ్ ॥
సంరుద్ధస్తఇతి ॥ హరిభటాః - వానరయోధాః, సపది - శీఘ్రమ్,
ప్రాకారావరణానుపవనమేవేత్యర్థః. నగరమ్ - లజ్జాపురమ్, సమ
స్తాత్ - పరితః, సంరుద్ధస్తః - ఆవృణ్వాస్తః, ఉపవనానాం శ్రేణిమ్ -
పక్షిగమ్, ఉన్నూలయన్తః - సమూలముత్క్షిప్తయన్తః, గర్జన్తః - అట్ట
హాసంకుర్వన్తః, ప్రస్తరాద్వేః - పాషాణప్రభృతీభిః, ఆదిశబ్దేనమ
హీరుహాణాం పరిగ్రహః. దిశిదిశి - ప్రాకారస్య చతుర్దిక్షుపీత్యర్థః.
॥ వ్యా ॥ ఆభీక్ష్యేద్విర్భూతః. పరిఖాయాః గర్జమ్ ॥ ని ॥ ఖేయం
తుపరిఖా ॥ గర్జావతౌ భువిశ్వభ్రమితిచామరః. ఉత్తానయన్తః -
గాఢీకుర్వన్తః. ॥ ని ॥ నిమ్నంగభీరంగమృగముత్తానంతద్విపర్యయ
ఇత్యమరః. ॥ వ్యా ॥ ఉత్తానశబ్దాస్తత్కరోతీతి నిచి శతృప్రత్య
యః. సాలానామ్ - ప్రాకారాణామ్, భిత్తీః - కుడ్యాని, భిన్నస్తః -
దారయన్తః, తాపాం ఉపరి తచుపరి, నివసన్తి - వాస్తవ్యాని, రక్షీ
ణి - ప్రాకారపాలకాని, రత్రాంసి - యాతూని, వృత్రైః నిఘ్న
న్తః - తాడయన్తః, తర్జయన్తః - భస్మయన్తశ్చ సన్తః, ఇథమ్ -

స్థమిథమ్ ॥ ౯౨ ॥ ఉద్వేలప్రచలద్వలీముఖబలత్వైర్వాతకొలాహ
లతుభ్యదాగ్రిక్షసవీరనిష్ఠురకరచ్యాపారితోదుష్టభిః । యుద్ధారమ్భ
ణసమ్భ్రమం పలభజాం చకేగ్రీభగ్రిమన్తన్దరతున్తాబ్ధిధన్వితోద్భ
తైస్సుస్ఫుటితద్గర్భైర్భైర్వైర్భైరవైః ॥ ౯౩ ॥ ౫ ॥ ఉజ్జ్వల్ముమాణే
చసమస్తాత్తప్తేన్నమోఘజసమ్భునదివసావసానసమయసముద్బుద్ధ
సంఘోధనాదిప్రకారేణ, స్వప్తికా తిష్ఠతీతస్వస్థః - స్వచ్ఛద్రానుగు
ణం వర్తమాన ఇత్యర్థః. తస్య భావః స్వాస్థ్యమ్, తదభావోఽస్వా
స్థ్యమ్; చక్రః - కృతవన్తః, రాక్షసానామితి శేషః. ॥ ౯౨ ॥

తదను రాక్షసానాం యుద్ధోద్యోగం వణాయతి — ఉద్వే
లతి ॥ ఉద్వేలమ్ - ఉన్నర్యాదం యథాతథా, ప్రచలతః - ప్రసర
తః, వలీముఖబలస్య - వానరసేనాయాః, త్వైర్వాతాయాః - సిహ్న
నాదస్య, అతికొలాహలెన - అధికకలకలేన, ॥ ౫ ॥ త్వైర్వాతు
సిహ్ననాదేస్వాదిత్యమరః. తుభ్యద్భిః - అన్తః క్షోభం ప్రాప్తైః,
రాక్షసవీరైః - రాక్షసేషు వీరాభి విగ్రహాః. అన్యథా, ॥ సూ ॥
పూర్వపరేత్యాది నావీరశబ్దస్య పూర్వనిపాతప్రసజ్ఞాత్. నిష్ఠురమ్ -
పరుషం యథాతథా, కరైః - హస్తైః, చ్యాపారితః - సన్తాడిత ఇత్యర్
థః. దుష్టభిః - వాద్యవిశేషః, బ్రమతా - పురా సాగరమన్ధనావస
రే మన్థానీభూయచలతా, మన్దరేణ-గిరిణా, తున్తాస్య - క్షోభితస్య,
అబ్ధేః ధ్వనితవ ద్భుతైః, స్ఫుటితః - దళితః, దిశాం గర్భోను
భ్యః యైస్తథోక్తైః. భైరవైః - భయజూరైః, రవైః కరణైః పల
భజామ్ - పిశితాశనానామ్ ॥ ౫ ॥ పలమున్నానమాంసయోరితినానా
ర్థరత్నమాలా. యుద్ధారమ్భణే - యుద్ధసన్నాహే, సమ్భ్రమమ్ -
త్వరామ్, చకేగ్రీ - ఉత్పాదయామాసేత్యర్థః. ॥ ౯౩ ॥

ఉజ్జ్వల్ముమాణఇతి ॥ అమోఘజసమ్భునస్య - బ్రహ్మణః, ది
చసాధసానసమయే - ప్రళయకాల ఇత్యర్థః. సముద్బుద్ధాః - ఉద్భితాః,

ధారాధరగమ్భిరనిధాననిర్విశేషే దుస్తుభినిర్హోషే హృదస్తరాశ
కస్తభితనమరసన్నాహమతయస్తత్వరముద్ధాయ పర్యజగతభాదభి
గమ్య శస్త్రశాలామభ్యవ్యసన్నిహితదేవతాని శస్త్రాస్త్రాని
వివిధాపచారైస్స వైర్వ భయజగరైరుపహారైస్సమృద్ధ్య సక్రా
మవిజయం సభక్త్యుజ్జేషమాదధానాకరైఃకరాభకరవాళభిజ్ఞివాళ
చాపరోపత్రిశిఖవ్రముఖాని జయాయుధాని సమసమయసముద్భూత

తాః, యేధారాధరాః - పుష్కరానర్తకాదయోమేఘాః, తెహం
గమ్భిరాయోధానః - ధ్వనిః, తస్మాత్ - నిర్విశేషే - తస్మాద్భవ ఇ
త్యర్థః. తస్మిన్ దుస్తుభినిర్హోషే - దుస్తుభిర్భవనా, సమస్తాత్ - విష్వక్
ఉజ్జృమ్భమాణే - అభివర్ధమానేనతి, నిశాచరాః - రాక్షసాః, హృ
దస్తరాశ్చే - హృదయాకాశే, కస్తభితా - సంవర్ధితా, నమరసన్నా
హమతిః - యుద్ధోద్యోగాభిలాషాయేహం తథోక్తాస్సంతః. అతప
వ పర్యజగతలాత్ - శయనతలాత్, సత్వరమ్ - శీఘ్రమ్, యు
ద్ధాయ శస్త్రశాలాం అధిగమ్య - ప్రాప్య, సన్నిహితానిదేవతాని
యేహం తథోక్తాని; ఆసన్ననిజనిజాభిమానదేవతానీత్యర్థః. శస్త్రా
స్త్రాని, వివిధాపచారైః - ధూపదీపాదిభిః, అభ్యవ్యస - పూజయి
త్వా, భయజగరైః ఉపహారైః - ఉపాయనైః, మేషమహిషాది
రూపైరిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారఇత్యమరః.
సవైర్వ - ప్రేమయిత్వా, సభక్త్యుజ్జేషమ్ - భక్తేః ఉజ్జేషో వికాసః
తేన సహితత్యర్థః. సక్రామః - యుద్ధమ్, తస్మిన్ విజయమ్, సమృద్ధి
ర్థ్య - యాచిత్వా, కరాభాని - కూర్రాణి, కరవాళః - కృపా
ణః ॥ ౧ ॥ కాక్షేయకోమణ్డలాగ్రకరవాళఃకృపాణవదిత్యమరః.
భిజ్ఞివాళః - స్పృగః, ॥ ౧ ॥ భిజ్ఞివాళస్సృగస్తులావిత్యమరః. చా
పః - ధనుః, రోపః - బాణః, త్రిశిఖమ్ - త్రిశూలమ్, ఏతానివ్రముఖా
నియేహంతథోక్తాని; జయప్రధానాన్యాయుధాని, శాకపార్థివాది

నానావిధధూమకెతూపకేతవోనభావిభాగాభవ దుర్దర్శాకృతయః
కరిబృంహితచకితసముద్బుద్ధాభవ హర్యత్రాగిరికన్దరాన్తందిరాన్ని
మగ్రిమ్య బహిస్సమైశయన్తఃపరివారాన్ సజ్జటయన్తఃపరికరానగ
ణయన్తశ్చతస్థాలసమ్ప్రప్యత్తౌత్పాతమారుతావర్తితపలాలకులసభా

త్వాన్మధ్యమవదలూపీనమానః. ఆదధానాః - పరిగృహ్ణన్తః. అతప
వ సమసమయే - ఏకకాలే, ధూమకేతుర్నామ ఉత్పాతసూచకోఽ
మృరావలమ్బముసలాకారోధూసర రేఖావిశేషః, ఉపకేతురపితద
క్లభూతస్తద్భవ, తే సముద్భూతాః - ఆవిర్భూతాః యేషుతథో
క్తాః, నభోవిభాగాః - అన్తరిక్షోద్దేశాభవ, దుర్దర్శా - ద్రష్టుమశ
క్యా, ఆకృతిః - ఆకారో యేషాం తథాభూతాః; అతిఘోరాభితి
యావత్. కరిణామ్ - గజానామ్, బృంహితేన - గర్జితేన, యద్యపి
॥ ని ॥ బృంహితంకరిగర్జితమిత్యమరః. తథాపి విశిష్టవాచకానాంప
దానాం సతివిశేషణసమవధానే విశేషణమాత్రపరత్వమితి న్యాయో
న బృంహితశబ్దస్య గర్జితమాత్రపరతత్వవధేయమ్. చకితాః - స
మ్భూతాః, అతపవ సముద్బుద్ధాః - జాగరూకాః, హర్యత్రాః -
కేసరిణః ॥ ని ॥ హర్యక్షఃకేసరీహరిరిత్యమరః. గిరికన్దరాత్ - శై
లగుహాయాభవేత్యుపమా, వన్దిరాత్ - భవనాత్, నిష్క్రిమ్య - ని
ర్గత్య, బహిః పరివారాన్ - పరిజనాన్, సమైశయన్తః - సజ్జట
యన్తః, పరికరాన్ - వారవాణగోధాఙ్గుళిత్రాణాదిపరిచ్ఛదాన్,
సజ్జటయన్తః - అవబద్ధన్తః, తత్రాలే - తస్మిన్ ప్రస్థానకాలే, స
మ్ప్రప్యత్తః - సజ్జాతః, య ఉత్పాతమారుతః - రాక్షసారిష్టసూచ
కౌవాయుః, తేన ఆవర్తితమ్ - భ్రమితమ్, పలతీతపలాలః - మస్త
మారుతపరిస్పద్యేనేవగచ్ఛన్ నిష్ఫలః తృణవిశేషః ॥ ని ॥ పలాలో
స్త్రీసనిష్ఫలభ్రత్యమరః. తెషాంకులెన - సమూహేన, సజుగలః -
వ్యాప్తః, యఃపాంసుపుష్పాః - రేణురాశిః, తేన పిష్టరః - కపిశః,

లపాంసుపుష్కపిష్కరగగనాభాగవికసమచ్ఛావచకజగ్రాకాకఘోషపా
షితాశివశివారవాద్యనిమిత్తసమ్భవోన్నతసమరవిజయవిపర్యయావి
ష్కృతబాష్పధారానస్తరేవశపతస్సుతరామేతావదనర్థమూలతయా
కృతాసుఖాం శూర్పణఖాం కరాగ్రావలమ్బితకుమారాణాదారాణా
ప్రాణానివ, సమారుహ్య ససమ్భ్రమోపనతసారధిననాధీకృతఖర

యో గగనాభోగః - గగనవిస్తారః, తత్ర వికసంతః - ఉడ్డీయమానా
ఇత్యర్థః. ఉచ్ఛావచాః - నానావిధాః, కజాః - గృధ్రాః,
కాకాః - వాయసాః, తేహం ఘోషేణ - ధ్వనినా, పోషితః -
బృంహితః, అశివః - అమృతశః, శివానామ్ - జమ్బుకవిశేషానా
మ్, || ని || స్త్రియాంశివాభూరిమాయురిత్యమరః. ఆరవః - ధ్వ
నిరేవ ఆదిర్యేహం. తేహమ్ అనిమిత్తానామ్ - దుశ్శకునానామ్, స
మ్భవేన ఉన్నతః - ఉహితః, యస్సమరవిజయవిపర్యయః - రణే
జయాభావః, తేన అమీఖలస్త్వద్వల్లభా రణాజగ్రాణాత్ప్రజ్ఞేస్స
హ నపునఃప్రతినివర్తంతే ఇతి సమ్భావనయేత్యర్థః. ఆవిష్కృతాః -
ఉన్మృష్టాః, బాష్పధారాః యోస్తా తథాభూతా. కిచ్చ పతా
వదనర్థానామ్ - పతిసుతాదినిధనరూపానామ్, మూలతయా - కార
ణత్వేన, కృతాసుఖామ్ - కృతం అసుఖం యయాతాం శూర్పణ
ఖామ్ - రావణభగినీమ్, || సూ || నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామితిజీవ
నిషేధః. || సూ || పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగత్యిత్యమ్. అ
స్తరేవ - మనస్సైవ, సుతరామ్ - అత్యంతమ్, శపతః - నిష్ఠతః, న
తుబహిః రాజభగినీత్వగౌరవభయాదితిభావః. కరాగ్రేణ - హస్తా
చ్ఛాలేన, అవలమ్బితాః - ఆశ్రితాః, కుమారాః - దారకాః, యోస్త
ధోక్తా. దారాణా - భార్యాః, యుద్ధప్రస్థానకాలే పత్నీసుతానాం
రోదనమేకంచుర్నిమిత్తమ్. ప్రాణానివ అగణయంతః - అలక్షయంత
స్సంతః, ఇతిపూర్వేణాన్వయః. నిజప్రాణానివ తానపి తృణీకుర్వంత

తురజ్జంశతాజ్జం, సమూహ్య చతురజ్జంబలంప్రస్థాయపురతః, సమీర
యన్తాపీరవాదాన్, వానరానామ కీయన్తఇమెచతుష్పాశవః, వి
ధ్వాస్యామోముఖమారుతైః, పాస్యాసుఃకరాళకరవాళధారాపిలూ
నగళనాళనిర్గళితకదుష్టగుధిరధారాం మైరేయధారామివ, నిర్వర్త
ఇత్యర్థః. ససమ్భ్రమమ్ - సత్వరంయథాతథా, ఉపనతాః - ఆగతాః,
స్వాననాదిశైవ స్వామినిర్గమనాత్సమ్భ్రాంతాఇత్యర్థః. యేసారథ
యః తైస్సనాధీకృతాః - సంయోజితాఇత్యర్థః. ఖరతురజ్ఞాః - ఘోరా
శ్వాః, యద్వా, ఖరాః - రాసభాః, తురజ్ఞాః - అశ్వశ్చయస్య
తథోక్తమ్; శతాజ్జమ్ - రథమ్, సమారుహ్యేత్యన్వేతి. ప్రస్థానాన
న్తరం రథసంజ్ఞీకరణమితీదమవ్యవస్థానిమిత్తమ్. చత్వారి అక్షాని హ
స్త్యశ్వరథపాదాతరూపాణి యస్య తచ్చతురజ్జం బలమ్ - వైస్య
మ్, సమూహ్య - సజ్జహ్య, ప్రస్థాయ పురతః - యుద్ధాయ పురో
నిర్గత్య, పురతః - సగరాత్, ప్రస్థాయేతివా. వీరాణాంవాదః వీ
రవాదః - స్వవిక్రమశ్లోఘరూపో వీరజనక్రియమాణావ్యవహారః,
తాన్, సమీరయన్తః - ప్రేరయన్తః, తత్ప్రకారమేవాహ —
వానరానామ, నామేతి కుత్సాయామ్ ॥ ౧ ॥ నామప్రకాశ్య స
మ్భ్రావ్యక్రోధోపగమకుత్సన ఇత్యమరః. ఇమే కీయన్తః - అల్పీ
యాంసఇత్యర్థః. చత్వారిః పాదాయేషాంతే చతుష్పాదః ॥ సూ ॥
సజ్జహ్య సూర్వసేవ్యతి పాదశబ్దస్య సమాసాన్తోలాపః ॥ సూ ॥ ని
త్యంసమాసేనుత్తరపదస్థస్యేతిషత్వమ్. తేచతే పశవశ్చేతి; ము
ఖమారుతైః - పూజారప్రణీతైఃపవనైః, విధ్వాస్యామః - దూరంవలూ
యయిష్యామిఇత్యర్థః. కరాళస్య - కూరిస్య, కరవాళస్య - కృపా
ణస్య, ధారాభిః - నిశితముతైః ॥ ౧ ॥ ధారాపూఃకాపిసేనాగ్రం
పతదమ్భుదినన్తతిః । ఖడ్గాదినిశితప్రాంతఇతినానా. విలూనేభ్యః -
నికృతేభ్యః, గళస్య - కణ్ఠస్య, నాభేభ్యః - వివరేభ్యః, ॥ ౧ ॥

యిష్యామః కస్తుకక్రీడాం, విశిఖనికృత్తొత్తిష్టైశ్శిరోభిర్నర్తయిష్యామః
కబంధలాసకాః సజ్వరరజ్జేషు, సమర్పయిష్యామః స్వామినే జీవగ్రా
హంగృహీత్వా రామలక్ష్మణౌ, భక్షయిష్యామోవాస్తతశ్చితి; క్రమా
దతిలక్ష్మ్య ప్రవహదురుతరప్రతికూలమారుతస్యదపరావర్తికన్ధరేరపి
సారథ్యశిల్పకల్పనూతకరకల్పితకశాగ్రపరిస్పన్దమాత్రవిరచితవిచి

నాశంతునస్త్రియాంకాణ్డేక్షీబెవరశేఫసోరితినానా. నిర్గలితాని -
యాని కదుష్టాని - ఈషదుష్టాని, రుధిరాణి - తెషాం ధారామ్ -
సస్తతిమ్, మైరెయస్య - ఆసవస్య, ధారామివ || ౧ || మైరెయమా
సవశ్శీఘరిత్యమరః. పాస్యామః - ధాస్యామః, విశిఖేన - బాణే
న, నికృత్యైః - లూనైః, తత ఉత్తిష్టైః - ఉద్ధృంప్రేరితైశ్చ, స్నా
తానులిప్తవత్పూర్వకాలేత్యాదినాసమాసః. శిరోభిః కస్తుకః - వి
హారపాదనం వస్త్రాదివిరచితా గొళకవిశేషః, తస్య క్రీడామ్ - వి
హారమ్, నిర్వర్తయిష్యామః - కరిష్యామః, సజ్వరః - యుద్ధమేవ, ర
జ్జమ్ - నాట్యస్థళమితిరూపకమ్, తేషు || ౧ || క్రియాకారప్రతిజ్ఞాప
ద్యుద్ధార్థేపుంససజ్వరః, రజ్జంత్రపుణిరజ్జోనారాగేన్మత్తస్థలరణెభిచ
నానా. కబంధాః - అపమూర్ధకభేదరాణి, తపవ లాసకాః - సర్తకాః,
తాన్వర్తయిష్యామః - నటయిష్యామః, రామలక్ష్మణౌ జీవగ్రాహం
గృహీత్వా జీవతీతిజీవః; జీవా - జీవంతాగృహీత్వా. స్వామినే -
రావణాయ, సమర్పయిష్యామః - ఉపహరిష్యామః, అస్తతః - భక్ష
యిష్యామోవా, ఇతి సమీరయస్తశ్చితి పూర్వేణాన్వయః. ప్రచణ్డ
మ్ - అతిరొద్రంయధాతథా, ప్రవహతః - ప్రసరతః, ఉరుతరస్య - అ
తిమహతః, మారుతస్య - వాయోః, స్యదేన - వేగేన, పరావర్తి
తాః - పరాఙ్ముఖీకృతాః, కన్ధరాః - కణ్ఠాః, యేషాం తథోక్తైరపి,
ఏతేన ప్రతికూలపవనలక్షణం దుర్నిమిత్తంనూచితమ్. సారథ్యోకర్ష
సారథ్యమ్, తదేవ శిల్పమ్ తదేవ ఆకల్పః - నైపథ్యమ్, యేషామ్

త్రఖురపుటవిన్యాసవినిమయైర్వయైఃపురగోపురమ్, ఆలక్షయంతఃక్ష
ణచునిమెషచుపరమివ సాగరప్రవాహం వానరవ్యూహమ్, విష్ణుర
న్తోధనుర్గుణాః, గర్జంతః ప్రళయపర్జనావృత్తవ భయలెశవర్జమ్, సృజ
ంతశ్శరధారాసారాః, సమున్మిషప్రోషానలభాసురానిశాచరాః,
తావదుత్పాటితపాలశైలనఖముఖా యుద్ధేరభిముఖైర్వలీముఖైర్యశో

తేషామ్; సారథ్యకౌశల్యలజ్జుతానామిచ్ఛర్థః. సూతానామ్ -
సారథీనామ్, కరేషు కల్పితా - ధృతా, యాకశా - తాడనీ, || ౧ ||
అశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యసురః. తస్యాః అగ్రస్యపరిస్పృతమాత్రేణ -
ఈషచ్ఛలనమాత్రేణ, విరచితాః, విచిత్రాః - ఆశ్చర్యజనకాః, ఖుర
పుటానామ్ - శఫప్రదేశానామ్, విన్యాసస్య వినిమయాః - విపర్య
యాః, యైస్తథోక్తేః, హయైః - తుర్జైః, పురగోపురమ్ - నగరద్వ
రమ్, క్రమాదతిలజ్ఘ్య - అతిక్రమ్య, అపరమ్ - అన్యమ్, సాగరప్ర
వాహమివస్థితమితీశేషః. వానరవ్యూహమ్ - కపిసైన్యమ్, క్షణ
మ్ - నిమెషః, అక్షిసజ్జోగచః నవిద్యతేయప్రిసర్గర్కణి అనిమెషం
యధాతథా, ఆలక్షయంతః - పశ్యంతః, ధనుర్గుణాః - చాపశిష్ట
నీః, విష్ణురయంతః - ధ్వనయంతః, || వ్యా || విష్ణురశబ్దాత్తతగ్ర
రొతీతిణిచితాబాధ్యః. ప్రళయపర్జనావృత్తః - యుగాంతకాలమేఘ
వృత్తవ, భయలెశవర్జమ్ - నిర్భయమిత్యర్థః. గర్జంతః - సింహనాదంకు
ర్వంత్యత్యర్థః. శరధారాణామ్ - బాణపరస్పరాణామ్, అసా
రాః - అవిచ్ఛిన్నసంపాతాః, సృజంతః, సమున్మిషతా - వికసతా,
రోషానలన - కోపపావకేన, భాసురాః - నిశాచరాః, తావత్ -
తదంతరపవ, ఉత్పాటితాః - ఉన్మూలితాః, యేషాలాః - నృత్యాః,
శైలాశ్చ, యానిచ నఖముఖాని - నఖాగ్రాణి, తాన్యేవ ఆయుధా
ని యేషాం తథోక్తేః. అభిముఖైః - యుద్ధసన్నద్ధైరిత్యర్థః. వలీము

ధనమాయోధనం విధాతుమువచక్రమిరే || ౯౪ || ప || నీరష్ట్రరక్షశ్శ
రవర్షముగ్రం నిరర్థయన్తా గిరిభిః కరస్తేః । లీలాంహరేః కొసలనా
భూతాగోవర్ధనోద్ధారకృతానుచక్రః || ౯౫ || నిసర్గతామ్రేషు
వలీముఖానాం ముఖేషురక్షశ్శరజాన్యస్పృజ్ఞే । నకింఞ్చిదేహంతు జి

హైః - వానరైః, నహేతి శేషః. యశోధనమ్ - యశస్సహృద్దకమిత్య
ర్థః. ఆయోధనమ్ - యుద్ధమ్, విధాతుమ్ - కర్తుమ్, ఉవచక్రమి
రే - ప్రారేభిరే || ౯౪ ||

నీరష్ట్రేతి || కొసలనాథస్య - శ్రీరామచంద్రస్య, దూతాః -
వానరా ఇత్యర్థః. ఉగ్రమ్ - రౌద్రమ్, నీరష్ట్రమ్, రక్షసామ్ -
రాక్షసానామ్, శరవర్షమ్ - బాణవృష్టిమ్, జలవృష్టించ, || ౯౪ ||
శరోదధ్యాద్యగ్రపారే బాణకాణ్డేతృణాన్తరే । శరంతునీరేఇతి నా
నా. కరస్తేః - హస్తస్థితైః, గిరిభిః నిరర్థయన్తః - వృద్ధీకుర్వన్తస్య
న్తః, గోవర్ధనస్య - గిరేః, ఉద్ధారమ్ - ఉద్ధ్వముత్త్రవణమ్ కరో
తీతితత్కృత్. || వ్యా || కర్తరిక్విప్. తథాభూతస్య హరేః - శ్రీ
కృష్ణస్య, కదాచిద్భుగవాః శ్రీకృష్ణః వాసవదర్శనకృతాదతివ
ర్తాత్ గోగోపాలాః పరిత్రాతుం గోవర్ధనవాదుకం గోత్రముద్భృత
వానితి శూర్యైః పురాణేషు. లీలామ్ - విలాసమ్, అనుచక్రః -
అనుకృతవన్తః. వానరాః శైలైర్నిశిచరబాణవర్షమపి వృద్ధీకృత్యప
రాచక్రేమిరఇత్యర్థః. అత్ర వదార్థవృత్తిర్నిదర్శనా, బాణజలోభయ
సాధారణశరశబ్దగతశ్లేషానుప్రాణితేతి తయోస్సంకరఇతి దిక్ ||

నిసర్గైతి || వలీముఖానామ్, నిసర్గతామ్రేషు - న్వభావారు
ణేషు, ముఖేషు రక్షశ్శరజాని - రాక్షసబాణజనితాని, అస్పృజ్ఞే -
రక్తాని, కింఞ్చిత్ - ఈషదపి, నచకాశిరే - భేదన్నప్రాపునన్ని
త్యర్థః. కిన్తు, జితమ్ - స్వశోభయాతిరస్కృతమ్, అజ్ఞానమ్ - క

తాజ్ఞ నేషు చకాశిరే తన్నఖజానిభూయః ॥ ౯౬ ॥ నిర్భిద్యద్విర
దాన్నిహత్య తురగాన్నిర్మథ్యచస్యన్తనాన్నీత్వాపత్తిచయం విపత్తి
మపిచ ద్వేధా విధాయధ్వజాకా । ఉద్యత్సాలిలాయుధాహరిభ

జ్జలమ్, యైస్తాదృశానామ్, అతినీలవర్ణానామిత్యర్థః . ॥ ౯౬ ॥ అజ్ఞా
నావాయుపత్నీనాదిగజేకజ్జలైజ్జ్ఞానమితినానా. ఏషామ్ - రాక్షసా
నామ్, ముఖేషు, తేషామ్ - వానరాణామ్, నఖజాని - నఖరజనితాని
అస్పృజ్జీ భూయః - బహుభమ్, చకాశిరే. అత్ర ప్రథమం స్వభావా
రుణేషు వలీముఖేషు నిశిచరశరజనితక్షతజన్య సాదృశ్యాద్భేదాన
వభాసాన్తీలితాలంకారః. రాక్షసముఖేషు వానరనఖక్షతజనితరు
ధిరభేదస్ఫూర్తైః విశేషకాలంకారః. కదుక్తమ్ చన్ద్రాలాకే —
“మీలితంయదిసాదృశ్యాద్భేదపవనలక్ష్యతే । భేదవైశిష్ట్యయోస్సూ
తాకపున్తీలితవిశేషకా ” ఇతి. అనయోశ్చ పరస్పరవైరపేక్ష్యై
శతీలతజ్జలవత్సంస్పృష్టిః . ॥ ౯౬ ॥

నిర్భిద్యేతి ॥ ఉద్యన్తి - ఉద్ధ్వముద్గతాని, ॥ వ్యా ॥ ఉత్పూ
ర్వాదిణీలబలశ్చత్రాదేశః ॥ నూ ॥ ఇణోయణితియన్. సాలాః -
వృక్షాః, శిలాః - అశ్వానః, తపవ ఆయుధాని యేషాం తథోక్తాః .
చణ్డః - వ్రతణ్డః, అట్టహాసః - హర్షవిరచితోద్వనః, తేన ఉదృఢటాః -
ఉద్ధృతాః, హరిభటాః - వానరయూధపాః, ద్విరదాకా - ద్విపాకా,
నిర్భిద్య - విదార్య, తురగాకా - అశ్వాకా, నిహత్య - ఘాతయి
త్వా, స్యన్తనాకా - రథాకా, నిర్మథ్య - విలాడ్యచ, పత్తిచయమ్ -
పదాతిపమూహమపి ॥ ౯౬ ॥ పదాతిపత్తిపదగపాదాతికపదాజయభ్ర
త్యమరః. విపత్తిమ్ - విపదమ్, నీత్వా - ప్రాప్తయ్య, ధ్వజాకా - కేత
నానిచ, ద్వేధావిధాయ - విభజ్యైత్యర్థః. రక్షోవరస్య - రావణ
స్య, అక్షౌహిణీమ్ - యతిగోష్ఠీతస్థైర్యపరిమితాం సేనామ్, హా
హాకారే - హాహేతిధ్వనా, పరాయణమ్ - తత్పరమ్, విదధిరే -

టాశ్చణ్డౌట్టహాసాద్భటా హాహాకారవరాయణం విదధిరేరక్షోవరా
 ట్టాహిణీమ్ ॥ ౯౭ ॥ X ॥ ఇన్ధంప్రవృత్తేద్వయోరనీకయోస్సంవర్త
 సమయభయజగ్రేకలహాజుగ్రే, నిజకులతిలకయోద్ధాశరధ్యోర్భా
 విభుజగళరబద్ధతీప్రవేదనాం నిరీక్షితుమక్షమభవ చరమగిరిశిఖరతిరో
 చకుః. ॥ ౧౧ ॥ పరాయణం క్షీబమిష్టాశ్రయయోస్తత్పరేతిహానా.
 కపియూధపతిపరిమృదితా నిశిచరసేవా హాహాకారంచకారేత్యర్థః.
 అటాహిణీః క్ష్యాత్వమరణాశే “ఏకేభైకరధాత్ర్యశ్వపత్తిఃపశ్చిప
 దాతికా । పత్యక్షేస్త్రీగుణేనసైవైవక్రమాదాభ్యాయభోత్తరమ్ ।
 సేనాముఖంగుల్మగశౌ వాహినీపృతనాచమూః ॥ అనీకినీదశానీకిన్య
 ట్టాహిణీ” ఇతి. ఇన్ధంచాటాహిణీఘటకానాం హస్త్యశ్వరథపాదా
 ర్శానాం నిష్క్రమస్తాసంఖ్య “అటాహిణ్యామిత్యధికేనప్రత్యాచాప్తభి
 శ్శతైః । సంయుక్తానిసహస్రాణి రథానామెకవింశతిః ॥ ఏవమేవగ
 జానాంతు సఖ్యానంకీర్తితంబుధైః ॥ పశ్చిపత్తిసహస్రాణి షట్కతా
 నిదనేవతు । సఖ్యాతాస్తురగాస్తజ్జైర్విసారక్త్యేస్తురజమైః ॥ నృ
 తాంశతసహస్రంతు సహస్రాణినవైవతు । శతానిత్రిణిచాన్యానిప
 జ్ఞాశత్రుపదాతయః” ఇతి. ॥ ౯౭ ॥

అథ సన్ధ్యావర్ణనపూర్వకం ఇన్ద్రజిద్విక్రమమాహ — ఇ
 ణ్డమితి ॥ ఇణ్డమ్ - పూర్వోక్తప్రకారేణ, ద్వయోరనీకయోః - ఉ
 భయసైన్యయోః, సంవర్తసమయః - ప్రళయకాలః, సత్సవ భయ
 జగ్రే - భయోత్పాదకే, కలహాజుగ్రే - యుద్ధారమ్భే, ప్రవృ
 త్తే - సజ్జాతేనతి, భగవతి వద్మినీదయితే - సూర్య, నిజకులతిలక
 యోః - స్వవంశలలామఘాతయోః, దాశరథ్యోః - రామలక్ష్మణ
 యోః, భావినీ - భవిష్యంతీ - యా, భుజగళరబద్ధేన - నాగాస్త్ర
 నియమనేన, తీప్రవేదనా - యాతనా, అనుపదమేన ఇన్ద్రజితాన
 రాపైర్విజృంభితభావః. తాం నిరీక్షితుమ్ - ద్రష్టుమ్,

హితే భగవతివద్దినీదయితే, కుపితకపికులనన్త్రాసహారపలాయమా
నపితాశనభుజుప్రతాప ఇవ ప్రచలతి పశ్చిమదిద్భాగే సద్ధ్యారాగే,
సజ్వరజ్వనిర్మథితసమదమదావళకపోలతల్లాశ్రయవ్యయనిరాశసము
ద్భాస్త్రభ్రమరపుష్పఇవ సమాకాస్త్రగగనాజ్ఞణే తిమిరగణే, అద్యై
వనిశి జగదేకపీరమపితక్రజేతారమభిభవిష్యతా జగదపాధారణరణక

అక్షయే - అనమర్థఇవ, చరమగిరిశిఖరే - అస్తావలశృణ్ణే, తిరో
హితే - అస్తస్మితేనతి, ॥ వ్యా ॥ ధాళిగర్తరిక్తః ॥ నూ ॥ దధా
తెర్నిరితిహ్యోదేశః. కుపితానాం కపీనాం కులస్య - నమూహ
స్య, యశ్శిలాప్రహారః - పాషాణాఘాతః, తప్తాత్ - సన్త్రాసేన-
భయేన, దూరం పలాయమానః - ధావణ, యఃపితాశనానామ్ -
రాక్షసానామ్, భుజుప్రతాపః తప్తిన్నివృత్తే ఇత్యుత్పేత్తా. స
ద్ధ్యారాగే, పశ్చిమదిద్భాగే, ప్రచలతి - ప్రసరితినతి, సజ్వరజ్వ -
యద్ధాజుణే, నిర్మథితానామ్ - సంహృతానామ్, సమదానా
మ్ - మదసహితానామ్, అన్యధాభ్రమరలాభానవకాశాదితథా
వః. మదావళానామ్ - గజానామ్, కపోలతలమ్ - గజ్జిష్ఠలమ్, త
దేవ ఆశ్రయః - ఆధారః, తస్య వ్యయేన - నాశేన, మృతేగజే
దైమదప్రవణాభావాదితథావః. నిరాశమ్ - ఆశారహితంయథా
తథా, సముద్భాస్త్రానామ్ - ఊర్ధ్వంప్రచలతామ్, భ్రమరాణా
మ్ - అభీనామ్, పుష్పఇవేత్యుత్పేత్తా. తిమిరగణే - అన్ధకారస
మూహే, సమాకాస్త్రమ్ - అన్యతమ్, గగనాజ్ఞణమ్ యేన తథో
క్తనతి. అద్యైవనిశి - అస్యామేవరాత్ర్యామ్, జగత్సు పకశ్చాసా
పీరశ్చేతకర్తృధాయః ॥ నూ ॥ విశేషణం విశేష్యేణబహుళమిత్య
త్రబహులగ్రహణాదేకశబ్దస్య పూర్వనిపాతః. తథాఘాతమ్; లా
వైకపీరమపీత్యర్థః. శక్రజేతారమ్ - ఇన్ద్రజితమ్, అభిభవిష్యతా - తు
రగపారధివ్వజరథాదిధ్వంసెనతినో విష్యతా, జగతి అపాధారణస్య-

ర్మధౌరేయేణ తారేయేణ, జనిష్యమాణాయా వీరమాతా తారేతి ప్ర
శంసాయాస్వయమప్యధీభవితుమివ వియతి కృతావతారాసు తా
రాసు, కతిపయైరేవ వాసరైరవశ్యమనుష్ఠేయా మిష్టజనవిరహపరి
దేవనప్రక్రియాం యాతుధానావరోధవధూరధ్యాపయితుమివ ప్రప
జ్ఞిణదీనక్రేజాగరకలనాసు చక్రవాకలలనాసు, తాదాత్వికకపి

అనువమస్య, రణకర్మణః - సమరకౌశలస్య, ధురంఘహతీతిధౌరే
యః - ధురన్ధరః, || సూ || ధురోయద్ధృకజ్ఞావితిభక్ ప్రత్యయః || ని || ధూ
ర్వహేధుర్యధౌరేయధురీణాసుధురన్ధరా ఇత్యమరః . తేనతారేయే
ణ - అజ్ఞదేన, జనిష్యమాణాయాః - ఉత్పాదిష్యమాణాయాః,
|| వా || జనీపాద్మర్భావేతిథాతాః శిజంతాత్కర్మణిల్పటశ్శాన
చ్ . తారా వీరమాతా - వీరసూః, || ని || వీరమాతాతువీరసూరి
త్యమరః. ఇతి ప్రశంసాయాః - స్తుతేః, స్వయమపి అతిధీభవితుమ్ -
విషయీభవితుమివేత్సుత్పేత్తా. స్వస్యాపి తారాపదవాచ్యత్వా
దితిభావః. || ని || తారోత్యుచ్చైస్స్వరే ముక్తా విశుద్ధే శుద్ధముక్త
కే । తరణౌ చాథతారాస్యాద్వాల్గీష్పతియోషితోః । కనీనికక్షా
యోప్తైషద్వయోస్తారంతు రూప్యకే ఇతినానా . వియతి - ఆకా
శే, తారాసు - నక్షత్రేషు, కృతావతారాసు - ఆవిర్భూతాసు స
తీషు, కతిపయైరేవ వాసరైః - దినపైః, అవశ్యమనుష్ఠేయామ్ -
అవశ్యకతయా అనుష్ఠాతుమర్హామ్, ఇష్టజనానామ్ - ప్రియజనా
నామ్, విరహేణ - వియోగేన, యత్పరిదేవనమ్ - రోదనమ్, త
స్య - ప్రక్రియామ్ - రీతిమ్, నిశాచరాణాం అవరోధవధూః - అ
న్తఃపురస్త్రీః, అధ్యాపయితుమ్ - పాఠయితుమివేత్సుత్పేత్తా .
చక్రవాకానామ్ - కోకానామ్, లలనాసు - స్త్రీషు, ప్రపజ్ఞితా-
విస్తారితా, దీనస్య క్రేజాగరస్య, క్రేమిత్యాకారకశబ్దస్య, కల
నా - క్రియా, యాభిస్తథాక్తాసుసతీషు, తాసాం రాత్రౌ విరహాతి

రాక్షససైన్యయోరనుకుర్వతోరివ హాషవిషాదకరణ్ణయోఃకుముద
 కమలషణ్ణయోరదృష్టచరరజనిచర పరాజయ పరిభవ మసహమానో
 మానవతామగ్రణీః ప్రకటితసిహ్ననాదో మేఘనాదః, ప్రళయపావక
 ఇవ జ్వలితమన్యశ్శతమన్యవిజయసాధనం శరాసనమాదాయ క
 ణ్ణాస్తకలితాకృష్టిభిర్విశిఖవృష్టిభిర్నిఖిలానపి వలీముఖాన్వలాహక
 రేకాదితిభావః . కుముదకమలషణ్ణయోః - సితోత్పలపజ్జ-జనమూ
 హయోః, తదాల్పేభవతాదాత్వికౌ తత్కాలేవర్తమానాభిగన్ధ
 ర్థః . తయోః - కపిరాక్షససైన్యయోః ॥ వా ॥ కర్మణశ్శేషత్వవివక్షా
 యాం షష్ఠీ . అనుకుర్వతోరివ - తత్సదృశయోరివేత్యుత్పేత్రితా .
 తదుక్తం దణ్డినా “ తదన్వేత్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలం తస్మిన్మధతి । త
 స్యవాఽనుకరోతీతి శబ్దాస్సద్భవశ్యవాచకాః ” ఇతి . హర్షశోకరణ్ణ
 యోః - ప్రమోదదుఃఖభాజనయోనసతోః, పూర్వందృష్టః దృష్ట
 చరః, ॥ సూ ॥ భూతపూర్వేచరడితచరత్ . సనభవతీత్యదృష్టచ
 రః - కదాప్యదృష్టఇత్యర్థః . రజనీచరాణామ్ - నిశాచరాణామ్, యః
 పరాజయేన - అపజయేన, పరిభవః - తిరస్కారః, తం అసహమా
 నః, మానవతామ్ - మానినామ్, అగ్రణీః - అగ్రేనరః, మేఘనా
 దః = ఇన్ద్రజిత్, ప్రకటితః - ప్రకాశితః, సిహ్ననాదః యేనతథౌ
 క్తస్సక . ప్రళయపావకః - కాలాగ్నిరివ, ఉజ్వలితః - ఉజ్జ్వలిం
 తః, మన్యః - క్రౌఢః, యస్యతథోక్తస్సంశ్చ . శతంకునయః -
 క్రతవః - యస్య తస్య ఇన్ద్రస్యేత్యర్థః . ॥ ని ॥ మన్యదేవేన్ద్రక్ర
 తౌకుగ్రీధీశ్చభయశ్రాప్యమరః . విజయే సాధనమ్ - కరణమ్, శ
 రాసనం ఆదాయ - గృహీత్వా, కణ్ణాన్తై - శ్రోత్రసమీపే, కలి
 తా - రచితా, ఆకృష్టిః - ఆకర్షణమ్, యాసాంతథౌక్తాభిః, ఆకర్ణా
 కృష్టాభిరిత్యర్థః . విశిఖవృష్టిభిః - బాణవర్షైః, నిఖిలానపి వలీ
 ముఖాన్ వలాహకః - మేఘః, ధారాభిః - ఉదకసంతతభిః, సితచ్ఛ

ఇవ ధారాభిస్సితచ్చ దాన్ ప్రచ్ఛాద్య త్తనాదేవక్రోభయామాస ॥
 ॥ ప ॥ శరవక్షేరవిచ్ఛిన్నో మేఘనాదశ్చకారయత్ । తతఃకి
 మన్యదాశ్చర్యం కలహంసకుతూహలమ్ ॥ ౯౯ ॥ అథత్రపురభజ్ఞ
 నాభికథనజ్ఞయప్రజ్వలచ్చరార్పిషి రుషాహవే హరివమూహవిర్జు
 దాన్ - హంసానివేతుప్రమా . ప్రచ్ఛాద్య - అపవార్య, త్తనాదే
 వక్రోభయామాస - క్రోభితవాన్ . ॥ ౯౯ ॥

శరవక్షేరితి ॥ శరవక్షేః - జలవృష్టిభిః, అవిచ్ఛిన్నః -
 అవియక్తః, సహితఇత్యర్థః . మేఘనాదః - ఘనగర్జితమ్, కలహం
 సానామ్ - మత్తమరాధానామ్, కుతూహలం చకారేతియత్ త
 తః - తదపేక్షయా, కిమన్యదాశ్చర్యమ్ - అన్యదద్భుతంకిమ్, న
 కిమపేత్యర్థః . ప్రసదమ్బుధారాసహితోమేఘధ్వనిర్హంసానాం రు
 జానహృతి ప్రసిద్ధిః . సపన తెహం మదంజనయామానేతీదం పరమ
 మద్భుతమేవేత్యర్థః . శరవక్షేః - బాణవృష్టిభిః, అవిచ్ఛిన్నో
 మేఘనాదః - ఇన్ద్రజిత్, సకుతూహలమ్ - కుతూహలసహితంయ
 థాతథా, కలహమ్ - యుద్ధమ్, చకారేతి ఫలితోఽర్థః . అత్రప్ర
 కృతస్య శక్రజిద్విరచితకలహస్య అప్రకృతస్య ఘనగర్జితకృత
 కలహంసకుతూహలస్యచ ప్రతిపాదనాత్ ప్రకృతాప్రకృతానేకవి
 షయశ్లేషః . తదుక్తమ్ “ నానార్థసంశ్రయశ్లేషః వర్ణ్యావర్ణ్యోభ
 యాశ్రితః ” ఇతి . తత్రాపి శరవక్షేరవిచ్ఛిన్నోమేఘనాదిత్యత్ర
 పదభజ్ఞమనపేక్ష్యైవోభయార్థకోఽడికారాదభజ్ఞశ్లేషః . కలహం
 సకుతూహలమిత్యన్యపదభజ్ఞసాపేక్షత్వాత్సభజ్ఞశ్లేషఇతి వివేకః ॥

అథాజ్ఞదేన తత్పురాజయమాహ — అథేతి ॥ అథ - సేనాక్రో
 భణానంతరమ్, శిఖరిణః - పర్వతస్య, శృంగమ్ - శిఖరమ్, తదేవ
 దోషి - బాహూ యస్యతథోక్తః; కరధృతశ్చేలశిఖరఇత్యర్థః . అజ్ఞ
 దః, ప్రపురభజ్ఞనః - శివః, తస్య అభిశే - లలాటే, యోధనజ్ఞయః -

హ్వతః । బభజ్జ వలభిజ్జితశ్శిఖరిశ్శృంగదోరజ్జదః శ్రుధాసహయసార
ధిధ్వజధనుర్వరూథంరథమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ X ॥ కర్మణాచతేనసాధు
సాధ్వితీశ్లాఘమానేషు దివిచరేషు కషాయితలాచనోభృశం నిశ్వస
న్నిర్ముక్తోరగశ్చ రావణిస్త్రీపాసరిదోఘనిమగ్నశ్చ తత్త్వణమాసా

అగ్నిః, సశ్వవ ప్రజ్వలత్ - దీప్యమానమ్, శరపన అర్పిః - జ్వాలా
యప్తిక తప్తిక; ఆహవే - సమరే యజ్ఞైచ ॥ ౧ ॥ ఆహవాయాగశ
జ్గరావితివిశ్వః. హరిచమూః - వానరసేనా, సైవ హవిః తత్ జు
హ్వతః - ప్రక్షిపతః, వలభిజ్జితః - ఇన్ద్రజితః, హయాః - అశ్వాః,
సారధిః - సూతః, ధ్వజః - కేతనమ్, ధనుః - చాపః, వరూథమ్ - ర
థగుప్తిః ॥ ౧ ॥ రథగుప్తిర్వరూథోనేత్యమరః. పభిస్సహితం రథమ్,
కుక్రిధా - కోపేన, బభజ్జ - నాశయామసెత్యర్థః ॥ వ్యా ॥ భజ్జో
ఆమర్దనశ్శతీధాతోర్లిట్. అత్ర వానరయూధవిసాశకే ఇన్ద్రజియిని
యజమానధర్మారోపాత్తాద్రూప్యరూపకమ్. పృథ్వీవృత్తమ్. ॥ ౧౦౦ ॥

కర్మణేతి ॥ తెన - అజ్గదకృతేన, కర్మణా - సావయవరథ
భజ్జనరూపేణచ, చ స్తవల్పార్థే. దివిచరేషు - అమరేషు ॥ సూ ॥
తత్పురుషేకృతిబహుళమిత్యలుక్. సాధుసాధ్వితీశ్లాఘమానేషు -
స్తునతుసత్సు, రథభజ్జనరూపస్యకర్మణః అల్పతేష్వి ఇన్ద్రజిద్వి
షయకత్వాత్తస్య శ్లాఘ్యత్వమితిభావః. రుషా - కోపేన, కషాయ
తే - అరుణితే, లాచనే - నయనే, యస్యతదాక్తః. రావణస్యా
పత్యం రావణిః - ఇన్ద్రజిత్, ॥ సూ ॥ అతేఇతిఇఇక్ ప్రత్యయః.
నిర్ముక్తః - ముక్తత్వక్, ॥ ౧ ॥ నిర్ముక్తోముక్తకల్పక ఇత్యమరః.
సచాసా ఉరగః - సర్పః, సశ్వ భృశమ్ - అతిమాత్రమ్, నిశ్వ
సక సక, త్రపా - లజ్జా, సైవ సరిత్ నదీ, తస్యాః ఓఘే - ప్ర
వాహే, నిమగ్నశ్చ, రథాదివిధ్వంసనాదతీవ లజ్జితఇత్యర్థః.
తత్త్వణం మాయయా - మోహనకలయా, అదృశ్యతామ్ - చక్షు

ద్యమాయయాఽదృశ్యతాం క్వచన నిలీనోనభసి, సమాపయితు కా
 మోరాసుకథాం, పాథోజనమ్భవవరప్రసాదాదాత్మనశ్శరతామా
 పన్నైః పరుషవిషానలజ్వాలాకలాపాన్తరాళతరళకరాళరసనాద్వ
 యోన్మేషణభీషణముఖైరతిరౌద్రకాయైః కాద్రవేయైః సహసేన
 యా, బద్ధబిచ్చదౌ కమలబద్ధకులనన్దనౌ పురాకబద్ధశవ దోర్భావ్యం
 రవిషయత్వమ్, ఆసాద్య - మాయాతిరోహిత్యత్యర్థః. సమాపయ
 తుమ్ - అవసాదయితుమ్, కామః - అభిలాషః, యన్యసనమాపయ
 తుకామః. || వ్యా || టుమ్పదవశ్యమగ్నకృత్యేతుజ్ఞామమనసార
 పీతి తుమునోమకారస్యలాపః. పాథోజనమ్భవస్య - బ్రహ్మణః, వర
 ప్రసాదాత్ - వరానుగ్రహాత్, ఆత్మనః - స్వస్య, శరతామ్ - బా
 ణభావమ్, ఆపన్నైః - పాగ్నిష్టైః, పరుషవిషానలస్య - కూరిగరళా
 గ్నైః, జ్వాలాకలాపస్య - శిఖాసమూహస్య || ని || కలాపాభూ
 షణైబ్దై కాళ్ళాప్యంసంహతితూణయోరితినానా. అన్తరాళే - మ
 ధేయ, తరళస్య - చక్షులస్య, కరాళస్య - కూరిస్య, రసనాద్వ
 యస్య - జిహ్వయుగళస్య, సర్పాణాంద్విజిహ్వాత్వాదితిభావః.
 ఉన్మేషణై - వికాసనేన, బహిఃప్రసారణనేత్యర్థః. భీషణమ్ - భ
 యజనకమ్, ముఖం యేషాం తథోక్తైః. అతిరౌద్రః - అత్యుగ్రః, కా
 యః యేషాం తథోక్తైః. కదుక్రి - కశ్యపపత్నీ కాచిత్, తస్యా అ
 పత్యాని కాద్రవేయాః - నాగాః, || సూ || స్త్రీభోగ్యధగితిధక్ష్మి
 త్యయః. తేః బద్ధంచిచ్ఛత్యతి బద్ధబిచ్చదౌ - అఖిలజనసాంసారికబద్ధ
 మోచకావిత్యర్థః. స్వయమేవ బద్ధచ్ఛేదకత్వాత్తేనాపి బద్ధమశ
 క్యావితీభావః. తాదృశౌవపి కమలబద్ధాః - సూర్యస్య, యతుగ
 లమ్ - వంశః, తస్య నన్దనౌ, రామలక్ష్మణౌ, సేనయానహ, పురా
 కాళ్ళాప్యరణ్యప్రయాణకాలే, దోర్భావ్యమ్ - బాహుభ్యామ్, కబద్ధః -
 కబద్ధనామాఅసురశవ, నిబద్ధ - విష్టభ్య, నిరుచ్ఛాప్తసయక - నిర్గ

నిబధ్య నిరుచ్ఛాసయన్ప్రతిపద్యకృతార్థతాం ప్రవిశ్య లజ్జాం
పాపితరం పితరం విస్తయానన్దతరగ్గణీనన్దమే నిమజ్జయామాస ||
తదను దశానన శాసనాదారక్షకరాక్షసీభిఃపుష్పకమధిరోష్య కృత
ప్రస్థానామైథిలీ పురస్తాద్యుగపదుపరజ్యన్తావివ పుష్పవన్తా సభా

తః ఉచ్ఛాస్యసోయాభ్యాం తథాభూతౌమర్షకానక, ఉచ్ఛ్వాసితును
ప్యక్షమా విరచయన్నిశ్యర్థః, || వ్యా || నిరుచ్ఛాసశబ్దా త్తేజరో
తీతి నిర్మలాటశ్శత్రాదేశః. కృతార్థతామ్, కృతకృత్యతామ్, ప్ర
తిపద్య - పాప్ర్య, రామలక్ష్మణావేవబద్ధే కేమన్యగ్రత్యమితిభా
వః. లక్ష్మణమ్ ప్రవిశ్య, పాపితరమ్ - అతిశయేనపాపినమిత్యర్థః.
|| సూ || ద్వివచనవిభజ్యోపపదేతరవీయసు నావితితరప్, పరదారా
పహరిత్వాత్. యద్వా, అఖిలలూకబద్ధవిచ్ఛిదోరపి రామలక్ష్మణ
యోర్బద్ధకారణీభూతకార్యకారిత్యాదితిభావః. పితరమ్ - రావ
ణమ్, విత్తయః - రామలక్ష్మణావపి క్షణమాత్రేణజిగాయమెఘనా
దృత్యాశ్చర్యమ్, ఆనన్దః - కృతకృత్యోష్ఠీప్తీసన్తోషః, తావేవ తర
గ్గణ్యో - నన్ద్య, తయోస్సన్దమే నిమజ్జయామాస - స్నపయామాసే
త్యర్థః. లూకే పాపినోహి నదీనన్దనుస్సానంప్రశస్తమ్, అస్మాపి
పాపితరత్వాత్ సన్దమస్సానం కారితవానిత్యర్థః. ఇన్ద్రజితా రామ
లక్ష్మణయోర్జయమవధార్యరావణః అద్భుతానన్దతున్దిలోబభూవేతి
వాస్తవోఽర్థః || ౧౦౦ ||

తదనివృత్తి || తదను దశాననస్య శాసనాత్ - నిదేశాత్, ఆ
రక్షకరాక్షసీభిః - సీతాసంరక్షణాయ నియుక్తాభీరాక్షసస్త్రీభిః, పు
ష్పకమ్ - కుజరాదపహృతంవిమానమ్, అధిరోష్య || వ్యా || అ
ధిపూర్వాదుగ్రహణోర్జిచి, క్త్వోల్బపి రుహఃపోన్యతరస్యామితివ
కారః. కృతం ప్రస్థానమ్ - ప్రయాణం యస్యాస్తథోక్తా. మైథిలీ -
సీతా, పురస్తాత్ - అగ్రే, యుగవత్ - సమకాలమ్ - ఉపరజ్యన్తా

ష్ఠౌ తౌ యప్తిన్నలోకత సక్షణస్తస్యాకీదృగభూదీదృగభూదితి
నిర్వక్తుం నాహమారణ్యకౌవలీకజన్మామునిః ॥ ౧౦౨ ॥ అత్రాస్త
రే రాక్షసతయా తదస్త్రాస్పృష్టేనాపి తదుపస్పృష్టసుహృజ్జనా
లోకనవ్యసనదహనాస్త్రాదహ్యమానహృదయేన విభీషణేన సజల

రాహుణాగ్రస్యమానావిత్యర్థః. ॥ వాగ్మీ ॥ ఉపపూర్వాద్రజ్జాతైశ్చ
వాదికాత్ లటశ్శత్రాదేకః. ॥ ౧ ॥ ఉపరాగోగ్రహేరాహుగ్రస్తే
త్పిదౌచపూష్టిచేణ్యమరః. పుష్పవస్తా - చంద్రాసూర్యావినస్థితావి
త్యుత్పత్తౌ. తయోరేకదేవోపరాగానమృద్ధైపితథోపరక్తయో
స్తయోస్సాదృశ్యవర్ణనాదభూతోపమా. ॥ ౧ ॥ ఏకయోక్త్యాపు
ష్పవస్తాదివాకరినిశాకరావిత్యమరః. తౌ - రామలక్ష్మణౌ, సబా
ష్ఠంయథాతథా, యప్తిక్షణే ఆలూకత - అపశ్యత్, సక్షణః -
కాలవిశేషః, కీదృగభూత్ - కింరూపః జాతః, ఈదృక్ - ఏవం
రూపః, అభూత్ ఇతి - ఏవంరీత్యా, నిర్వక్తుమ్ - స్పష్టికర్తుమ్, అ
హమ్, అరణ్యేజాతః ఆరణ్యః, ఆరణ్యకాదయా లేశశూన్యహృ
దయా ఇతి భావః. వలీకాజన్మయస్య సతాదృశోమునిః - వాల్మీకిర్న,
॥ సూ ॥ ఆవర్జ్యోబహువ్రీహిర్వ్యధికరణౌజన్మాద్యుత్తరపదఇతి వామ
నసూత్రాద్వ్యధికరణౌబహువ్రీహిః. నిర్తయమానసో వాల్మీకిరే
వాఖిలజగన్మజ్జశచరితాయా జానక్యాస్తాదృశీమవ్యవస్థాం వర్ణయ
తుంక్షమః నాహమిత్యర్థః. ఏవంచతస్యాస్త్రాత్కలికీదుర్దశా సుదు
స్సహేతిభావః. ॥ ౧౦౨ ॥

అత్రాస్తరభి ॥ అత్రాస్తరే, రాక్షసతయా - నిశాచర
త్వేనహేతునా, తదస్త్రాస్పృష్టేన - నాగపాశాచుమ్భితేనా
పి, తేన - సర్వాస్త్రేణ, ఉపస్పృష్టానామ్ - బద్ధానామ్, శోభ
నంహృదయం యేషాంతే సుహృదః తేచతేజనాఃతేషాం అవలూకనే
న - నిరీక్షణేన, యద్వ్యసనమ్ - దుఃఖమ్, తదేవ దహనాస్త్రమ్ -

పాణినా కృతోపచారేషు మనాకృతిపద్యచేతనాంసుగ్రీవాదిషు
శనైశ్శనైఃపరివార్య రాఘవౌతాభ్యాంసమముచ్చావచంమస్త్రీయ
మాణేషు ॥ ౧౦౩ ॥ ప ॥ వేగోద్ధూతదుక్రిమాఘస్థగితసురపథకశ్చి
దాశ్చర్యవాతోజాతస్తైనావలీధాఃపరమురురభసాదుదుక్రిపుఃకాద్ర
వేయాః । ముక్తస్సమ్భవ్యతాభ్యానుధసవిధగతఃపక్షిరాడక్షతాభ్యాం

ఆగ్నేయాస్త్రమితిరూపకమ్ . తేన దహ్యమానం హృదయం మ
నః యస్యతథోక్తేన విభిషణేన, సజలపాణినా - ఉదకసిక్తకరేణస
తా, కృతః ఉపచారః - నేతావమార్జనాదిః యేహంతథోక్తేషు సుగ్రీ
వాదిషు - కపిసైనికేష్విత్యర్థః . మనాక్ - ఈషత్ , చేతనామ్ -
ప్రజ్ఞామ్ , ప్రతిపద్య ప్రశమితమూర్ఛాభివ్యర్థః . శనైశ్శనైః - మ
స్తంమస్తమ్ , రాఘవౌ పరివార్య - ఆవృత్య , తాభ్యామ్ - రాఘల
క్షుణాభ్యాంసమమ్ , ఉచ్చావచమ్ - అనేకప్రకారమ్ , ॥ ౧ ॥ ఉ
చ్చావచంనైక భేదమిత్యమరః ॥ వ్యా ॥ మయూరవ్యంసకాదిషు ఉ
చ్చోచ్చనీచోచ్చపరాచోచ్చావచాకించనాకుతోభయానీతి తత్పురు
షేనిపాతనాత్సాధుః . మస్త్రీయమాణేషు - ఆలోచయత్సునత్సు ॥

అథ వారదవచనాద్గరుత్మదాగహనేన తయోర్నాగపాశవి
మోచనమాహ — వేగోద్ధూతేతి ॥ వేగేన ఉద్ధూతేన - చాలితేన,
దుక్రిమాఘేన స్థగితః - ఆచ్ఛాదితః, సురపథః - సురాణాం పథాః -
॥ సూ ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాన్తోఽప్రత్యయః . అస్తరిక్షమా
ర్గః, యేనతథోక్తః . కశ్చిత్ ఆశ్చర్యవాతః - ఆకస్మికత్వాదతివిస్త్రయ
జనకః మారుతఃజాతః, ఉత్పన్నః . కాద్రవేయాః - నాగాః, తే
న - వాతేన, అవలీధాః - ఆస్వాదితాః, స్పృష్టాభివ్యర్థః . ఉరుర
భసా - మహతావేగేన, దుదుక్రిపుః - పలాయాంబభూవుః . అథ -
సర్పాణాంపలాయనాస్తరమ్ , సవిధగతః - సన్నిధింప్రాప్తః, పక్షి
రాట్ - గరుడః, అక్షతాభ్యామ్ - అవ్రణాభ్యామ్ , తద్దర్శనేన -

ప్రాయోజాయేతన్ ప్రైర్విపదభయదిసా నస్థిరాధార్మికేషు॥౧౦౮॥
 || ౧ || అథ యథాపురముత్థాయ హద్వాట్టహాసముఖరేషు వలీముఖే
 షు, విచార్య హృషికారణం భగ్నమనోరథతయా రాఘవవధాయ
 క్రమశః ప్రహితానాం ధూమాగ్నివజ్రదంష్ట్రాకమ్పననామ్నామ
 ప్రకమ్ప్యభుజబలానాం త్రయాణాం మధ్యే ప్రథమాన్తిమయోర్మారు
 నర్పదంశనజనితక్షతాన్యపి పరిమృష్టానీతిభావః. తాభ్యామ్ - రా
 మలక్ష్మణాభ్యామ్, నమ్భవ్య - సమ్భవ్య, ముక్తు - విశృప్తః, ధా
 ర్మికేషు - ధర్మిష్ఠేషు, ప్రాయః - బహుశః, ఉచ్చైః - మహతీ,
 విపత్, సజాయేత - సభవేదేవేత్యర్థః. అథ యదిసావిపత్ - స్యా
 చ్చేత్, నస్థిరా - చిరంనతివృత్తీత్యర్థః. సామాన్యేన విశేషసర్థమన
 తూపోఽర్థాన్తరన్యాసః. || ౧౦౮ ||

అథేతి || అథ, పురా అనతిక్రమ్య యథాపురమ్ - యథాపూ
 ర్వమ్, అవ్యయమిత్యాదిసా సమాసః ఉత్థాయ వలీముఖేషు హ
 షాట్టహాసేన - సన్తోషజనితద్వనివిశేషేణ, ముఖరేషు - శబ్దాయ
 మానేషుసత్సు, హర్షకారణమ్ - గరుత్మద్వైభవేనసర్వాస్త్రవిమో
 క్షణరూపమ్, విచార్య - రాక్షసముఖేనాకర్ణ్యైత్యర్థః, భగ్నః -
 నష్టః, మనోరథో రామజయూభిలాషః, యస్య తస్య భావస్తత్తాః
 తయాహేతునా, రాఘవవధాయ - రామలక్ష్మణసంహారార్థమ్, తా
 దర్శ్యచతుర్థీ. క్రమశః - క్రమేణ, ప్రహితానామ్ - హ్రీహితానామ్,
 ధూమాగ్నివజ్రదంష్ట్రాకమ్పనాగ్నితీ నామ - ఆఖ్యా యేషాం తథోక్తా
 నామ్, అప్రకమ్ప్యమ్ - అప్రధర్ష్యమ్, భుజబలమ్ - బాహుశక్తిః,
 యేషాం తథోక్తానామ్, త్రయాణాం రాక్షసానాం మధ్యే || సూ ||
 యతశ్చ నిర్ధారణమితివక్ష్యే. ప్రథమాన్తిమయోః - ప్రథమపరమయో
 ధూమాగ్నికమ్పనయోః, మారుతస్యావత్యం మారుతిః - ఆజ్ఞ నేయః,
 తస్య భుజవ్రతాపః - భుజపరాక్రమ ఏన ప్రదీపః తస్య శలభతామ్ -

శిభుజప్రతాపప్రదీపశలభతామన్యస్యశతమన్యపాశ్రభుజదర్పప్ర
మృష్టలలాటలిపితామపి హతశేషేర్విజ్ఞాయ దుర్తనాయమానేన
శశాననేన సబహుమానమానీయ సమరాయద త్తనియోగః శ్లోఘనీ
యభుజబలప్రశస్తిప్రహస్తోనామ సమస్తరక్షశ్చమూపతిస్సమూళ
సక్తామసముచితసంవిధానస్యస్తనమలఙ్కారస్వన్నతిచటులఖురపు

పతజ్జత్వమ్, ॥ ౧ ॥ సమాపతజ్జశలభావిత్యమరః. అన్యస్య - వజ్ర
వంష్ట్రస్య, శతమనోః - ఇన్ద్రస్య, పుత్రస్యాపత్యంసాత్రః - ఆ
జ్ఞదః, ॥ వ్యా ॥ గిదాదిత్వాదభి. తస్య, భుజదర్పణ - బాహు
గర్వేణ, ప్రమృష్టాః - శౌధితాః, లలాటలిపయః - ఫాలదేశస్థితవ
ర్ణాః, యన్యతన్యభావస్తత్తా, తామపిగతాయషగతామిత్యర్థః.
హతశేషైః - సంహృతావశిష్టైః, విజ్ఞాయ - జ్ఞాత్వా, దుర్తనాయమా
నేన - దుఃఖతేనేత్యర్థః. ॥ సూ ॥ భృశాదిభ్యాభున్యచ్ఛ్లోపశ్చహ
లభ్యత్యఘాతతద్భవేక్యజ్ సలాపశ్చ, తదన్తాల్లలశ్శానచ. దశాన
నేన, సబహుమానమ్ - ససన్తానంయథాతథా, ఆనీయ - ఆమన్త్య
సమరాయ యుద్ధాయ, దత్తః - వితీర్ణః, నియోగః - ఆజ్ఞా, య
న్యతధోక్తః శ్లోఘనీయా - శ్లోఘితుంయోగ్యా, భుజబలప్రశ
స్తిః - బాహువరాక్రమఖ్యాతిర్యన్యతధోక్తః. ప్రహస్తోనామ, నామే
తిప్రసిద్ధా. సమస్తరక్షశ్చమూపతిః - నిఖిలనిశాచరవాహినీనాయ
కః, సమూఢమ్ - సజ్జహీతమ్, ॥ వ్యా ॥ వహీకర్తృణిక్తప్రత్యయే
సమ్ప్రసారణమ్. సక్తామసముచితం సంవిధానమ్ - యుద్ధయో
గ్యముపకరణమ్ యేన తధోక్తస్సకా, స్యస్తనం అలఙ్కార్యక - ర
థారూఢఇత్యర్థః అతిచటులాని - ఆత్యంతచఞ్చలాని, యానిఖు
తపుటాని - శఫప్రదేశాః, తపవటజాగః - పాషాణభేదిన ఆయుధ
విశేషాః, ॥ ౧ ॥ పాషాణభేదనష్టజగ్రత్సమరః. త్రైస్సముట్టజిగ
తాయాః - విదీర్ణాయాః, విశ్వమ్భరాయాః - భూమేః, గర్భగ

టటజగ్రాసముట్టజిగ్రాతవిశ్వస్సు రాగర్భగహ్వా రావిర్భూతనిభాచరర
జౌ రాజిభి గ్వాజిభిర్జవాదవగాహమానో వానరచమూమన్త్రితసద్ధా
నముక్తిమర్త్యభిశ్శరోర్మిభిర్యూథం యూథం నిపాతయన్ స్లవజ్ఞమాన్
ఉత్సారయన్ దిశిదిశి గోలాక్ష్మాలానస్థికుర్వన్నచభల్లాన్ ప్రవర్త
యన్ రక్తవాహినీస్స న్తర్పయన్ భూతగణాన్ సజ్జనయన్ శత్రురపి
ష్టాఘాశిరఃకమ్పం సనుదశౌత్రవవధూచికురనికురతిమిరభారచిచ్ఛదు

హ్వరః - మధ్యవిలమ్, తస్మాత్ ఆపర్భూతాః - ఉష్ణతాః, నిర్భ
రరజౌరాజయః - అపరిమిత కేణుపటలాని, యేషాం తథోక్తేః; వాజి
భిః - అశ్వైః, వానరచమూం జవాత్ అవగాహమానః - ప్రవిశన్,
ఆనిర్ణీతమ్ - అనిశ్చితమ్, సద్ధానముక్త్యోః - మార్పిసంయోజనమో
చనయోః, మర్త్య - రహస్యమ్, యేషాం తథోక్తేః; శరోర్మిభిః - బా
ణపరమ్పరాభిః, స్లవజ్ఞమాన్ - వానరాన్, యూథం యూథమ్ -
సజ్ఞశః, వీహ్నయాంద్విర్భూతః; నిపాతయన్ - సంహరన్ సన్ని
త్యర్థః. గోలాక్ష్మాలాన్ - కపిష్ఠాస్యకపిచిశేషాన్ - దిశిదిశి - ది
క్షు, సముత్సారయన్ - ఉచ్చాటయన్, అచభల్లాన్ - ఋక్షాన్,
అస్థికుర్వన్ - కాణీకుర్వన్, భగ్నిమయన్నిత్యర్థః. రక్తవాహినీః -
శోణితనదీః, ప్రవర్తయన్ - ఉత్పాదయన్నిత్యర్థః. భూతగణాన్ -
పిశాచసమూహాన్, సన్తర్పయన్ - సంతోషయన్, శత్రురపి - అ
రెరపి, స్తాఘాయా - స్తుత్యా, శిరఃకమ్పమ్ - శిరశ్చాలనమ్, సజ్జ
నయన్ - ఉత్పాదయన్, నిజభుజవిక్రమేణవైరిభిరపిష్టాఘృమానశ్చ
త్యర్థః. సనుదానామ్ - మదనహితానామ్, శౌత్రవవధూనామ్ -
శత్రుప్రీతామ్, చికురనికరః - కుంతలకలాపవవ తిమిరభారః - త
మస్సంహతః, తస్య చిచ్ఛదురా - భేదికా, || సూ || విదిభిదిచ్ఛదేః
కురచితకుర్చన్. దోష్టరోః - భుజయోః, వీలా - విలాసః యస్యతాదృ
శేన - నీలెన - కపిసేనాపతినా, యుడితి - శీఘ్రమ్, నిపత్యహ

రదోర్లీ లేన నీలేన యుడితి నివత్య హతామ్రురుధే || ౧౦౫ || ప ||
 హామాయప్రతిపశ్యతాం సురమునేస్తద్వాయభూయోప్యసృగ్వర్షా
 యస్ఫురదాజికాశలరసోత్కర్షాయదోశ్శాలినామ్ | అన్యోన్యంత
 రుభిశ్శరైఃప్రహరతారుదవ్యుతోర్గర్జతోస్సేనానాయకయోర్యశోజ
 నకయోర్జజ్జైరణోదారుణః || ౧౦౬ || అథ వపుషినిభాతక్రూరనా
 తాత్ - బలాత్కారేణ, రురుధే - రుద్ధః || వ్యా || రుధిర్ ఆవరణ
 ఇతిధాతోఃకర్పణిలిత్ . || ౧౦౫ ||

తయోర్యుద్ధంవిశిషి - హామాయేతి || అన్యోన్యమ్ -
 పరస్పరమ్, తరుభిః శరైః ప్రహరతోః - తాదయతోః, తత్ర నీల
 స్తరుభిః, ప్రహస్తశ్శరైరితివివేకః. ఉద్వల్లతోః - ఉల్లవమానయోః,
 గర్జతోః - సింహనాదంకుర్వతోః, యశోజనకయోః - కీర్తిసమ్పద
 కయోః, సేనానాయకయోః - ప్రహస్తనీలయోః, దారుణః - భ
 యజగరః, రణః - యుద్ధమ్, ప్రతిపశ్యతామ్ - ద్రష్టాణామ్, హ
 ద్వాయ - సంతోషాయ, సురమునేః - నారదస్య, తద్వాయ - అభిలా
 షాయ, || ౧ || కామోభిలాషస్తర్షేత్పత్యమరః, భూయోపి - అ
 తిశయేన, అసృగ్వర్షాయ - రుధిరవృష్టయే, దోశ్శాలినామ్ - బా
 హుశాలినామ్, స్ఫురత్ - ప్రకాశమానమ్, అజికాశలమ్ - రణ
 వేపుణమ్ యప్తకానతథోక్తః. రసః - వీరరసః, తస్య ఉత్క
 ర్షాయ - అతిశయాయ, తయోర్యుద్ధదర్శనేన పరాక్రమిణాంవీర
 రసాతిరేకఉజ్జ్వల్ముతేఇతిభావః. సర్వత్ర తౌదర్శ్యవతుర్ధీ, జజ్జై -
 జాతః || వ్యా || జనీప్రాదుర్భావఇతి ధాతోఃకర్తరిలిత్ || ౧౦౬ ||

అథ నీలేన ప్రహస్తవధమాహ - అథేతి || అథ వపుషి - శ
 రీరే, నిభాతస్య - నిహాతస్య, క్రూరనారాచస్య - నిశేతబాణస్య,
 పుక్తే - మూలదేశే, || ౧ || పుక్తశ్చేనేశరాదాచేతినానా. గ్రథితా
 నామ్ - బద్ధానామ్, || ౧ || గ్రథితంగ్రన్థితంబద్ధమిత్యమరః. విహ

రాచపుష్కరధితవిహగపక్ష్యోల్లాసనీలస్సనీలః । బృహదుపలనిపాతా
న్నాన్నిశేషం వ్యతానీన్నిరుపమశరపక్షిప్రహస్తం ప్రహస్తమ్ ॥
అస్తంగతే ప్రహస్తే స్వే యుక్తం ప్రాప్తవిహస్తతామ్ । తథాపిరా
వణస్యాసీత్తదాయుధి మహాశయః ॥ ౧౦౮ ॥ గ ॥ అథ దశముఖప

గపక్ష్యాణామ్ - కఙ్కరగరుతామ్, ఉల్లాసెన - వికాసెన, నీలః - నీ
లవర్ణః, స నీలః - కపిసేనావతిః, నిరుపమే - అసదృశే, శరపక్షై-
బాణవృష్టౌ, పక్షిప్రః - లఘుః, అతిచతురశ్చతియావత్. హస్తః య
స్యతథాక్తమ్, ప్రహస్తమ్ - రక్షసేనావతిమ్, బృహదుపలన్య -
మహాశిలాయాః, నిపాతనాత్ - ప్రక్షేపణాత్, నాన్నిశేషమ్ -
అవశిష్టమ్, ప్రహస్తశ్చతి నామమాత్రావశేషం నతుజీవితావశేషమి
త్యర్థః. వ్యతానీత్ - చక్రై, మహత్వా శిలయా హతవానిత్యర్థః.
అత్ర పూర్వాద్ధై నిషక్తపక్ష్యోల్లాసనీలత్వానమృద్ధేపి తత్సమ్మ
న్దవర్ణనాత్ సంబద్ధాతిశయోక్తిః. మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౦౯ ॥

అస్తమితి ॥ స్వే - ఆత్మీయే, ప్రకృష్టో హస్తః ప్రహస్తః త
స్మిన్ - ఉత్తమకరే, అన్యత్ర ప్రహస్తనామకసచివే, అస్తమ్ - నా
శమ్, గతే - ప్రాప్తేనతి, విహస్తతామ్ - విగతకరత్వమ్, విహ్వల
తాంచ ॥ ౧౧ ॥ విహస్తవ్యాకులౌసమావిత్యమరః ప్రాప్త. రావణశ్చ
తిశేషః; ఉచితహస్తై వినష్టై విహస్తత్వం యుక్తమేవేతి భావః. త
థాపి - హస్తరహితత్వేపి, రావణస్య తదాయుధి - యుద్ధే, మ
హాశ్వాసాశయశ్చ మహాశయః - మహాకరః, ॥ సూ ॥ ఆత్మహ
హతస్సమానాధికరణజాతీయయోరిత్యాత్వమ్. ॥ ౧౧ ॥ పశ్చిశాఖశ్శ
యః పాణిరిత్యమరః. ఆసీత్ - జాత ఇతివిరోధః, మహా ఆశయః -
అభిప్రాయః, ఆసీదితిపరిహారః. సేనావతో హతేనతి రావణస్త్వ
యమేవ యోధుమచీకమత్యర్థః. విరోధాభాసోలఙ్కారః. సచ
స్తేషోత్థాపితశ్చతి తయోరక్షాజ్ఞేభావేన సఙ్కరః ॥ ౧౧౦ ॥

న రుద్రయాణోన్ముఖే విధూయ సమరభయమహమహమికయా పు
రస్తామ్యగవదుష్పలతో హస్త్యశ్వరథపదాతివర్గస్య నిష్ఠురచరణా
క్రమణనిష్పిష్టవసున్ధరాతలసముత్థితా కాచిదభ్రజూషా భూభీపార్థి
రదిరాన్నిగీర్య దిగ్దేశకాలమర్యాదామాహవాద్భుతవిలాకనైకజీవి
నా దేవమునేరామన్త్రితాయేవ నాకలోకమవ్యభజత || ౧౦౯ ||

అథ రావణస్య యుద్ధయాత్రానందమ్మమేవ వివృణోతి ||
అథేతి || అథ - ప్రహస్తవధాననరమ్, దశముఖే - రావణపవ, రణ
ప్రయాణే - సమరయాత్రాయామ్, ఉన్ముఖే - అభిముఖేనతి, సమ
రభయమ్ - రణభీతిమ్, విధూయ - త్యక్త్వా, అప్తత్ప్రభురేవ స్వ
యం యుద్ధాయ ప్రస్థితః కేమస్తాకంభయమితిభావః. అహమహమిక
యా || ౧ || అహమహమికాతుపాస్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహక్తౌ
గర్భితస్యమరః. మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః. పురస్తాత్ - అ
గ్రతః, యుగవత్ - ఏకదా, ఉచ్ఛలతః - నిర్గచ్ఛతః, హస్త్యశ్వ
రథపదాతివర్గస్య, నిష్ఠురాణామ్ - కఠినానామ్, చరణానాం ఆక్ర
మణేన - సహ్పరేణ, నిష్పిష్టాత్ - నిఘ్నస్థాత్, వసున్ధరాతలాత్,
సముత్థితా - ఉచ్ఛలితా, అభ్రం మెఘం కవచీత్యభ్రజూషా - జల
దమజ్జలవ్యాపినీత్యర్థః. || సూ || సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకవత్సతిః
చ్. కాచిద్భూభీపార్థి - రజోరాజిః, అదిరాత్ - శీఘ్రమ్, దిగ్దేశ
కాలమర్యాదామ్, దిక్షుర్యాదా - ఇయంప్రాచీ ఇయముదీచీతి;
దేశమర్యాదా - ఇయం భూమిరయంసాగరఇతి; కాలమర్యాదా -
ఇదండినం ఇయంరాత్రిరితి. ఏవంహూపాం స్థితిమ్, నిగీర్య - ఇయం
ప్రాచీత్యాదిజ్ఞానమవలుప్తేత్యర్థః. ఆహవాద్భుతస్య - యుద్ధా
శ్చర్యస్య, విలాకనేనేకేన - దర్శనమాశ్రేణ జీవతి తాచ్ఛిల్యే
నేతితజ్జీవి, || వ్యా || తాచ్ఛిల్యేణిని. యుద్ధాశ్చర్యదర్శనేనేవ
జీవత్యత్యర్థః. అన్యథా నారదో నజీవేదేవేతిభావః. తస్య దేవము

॥ ప ॥ కల్పవృద్ధుటభైరవాబ్జహసితస్యకాగ్రిభకాగ్రిరవతుభ్య
చ్ఛేషశిరోవకుఞ్చనదరవ్యత్యస్తమర్వీతలమ్ । పౌలస్త్యఃకలయన్
ష్టనల్లపృతనాం వేగాజ్జగాహేరథాద్వాయోరగ్నిరివాటవీమరుమ

నేః - నారదస్య, ఆమస్త్రీణాయ - ఆకారణాయేవేతుత్పేత్తా.
నాకలోకమపి - స్వర్గమపి, అభజత - ప్రిప్తా. స్వర్లోకవ్యాపీ
నీలభూవేత్యథాః. ॥ ౧౦౯ ॥

కల్పవైతి ॥ పౌలస్త్యః - రావణః, ఉర్వీతలమ్ - భూత
లమ్, కల్పవై - ప్రళయకాలే, ఉద్భుటస్య - ఉద్భవస్య, భైరవ
స్య - కాలభైరవావతారస్య పరమేశ్వరస్యైత్యర్థః. అట్టహసితమ్ -
అట్టహాసః, తస్య స్యక్ అధఃకరోతీతస్యకాగ్రి - తరపాగ్రిత్యర్థః.
భకాగ్రియాః - యశశపటహస్య ॥ ౧౧ ॥ స్యాద్యశశపటహోభక్తేత్య
మరః. యః రవః, తేన యుభ్యతః - క్రూరం పాశ్రీపునతః, శేషస్య-
భరణీభరస్య, శిరొవకుఞ్చనేన - ఫణానమనేన, దరవ్యత్యస్తమ్ -
ఈషద్విపర్యస్తంసత్, కలయన్ - కుర్వన్, ష్టనల్లపృతనామ్ - వా
నరచమూమ్, వేగాత్ - శీఘ్రమిత్యర్థః. రథాత్ - స్వస్థనాత్,
జగాహే - రథమధిరుహ్యజగాహిత్యర్థః. ॥ సూ ॥ లబ్ధజ్ఞాపేవ
ఞ్చమృధికరణేచేతి వఞ్చమీ; గాహేర్భావాదికాతగర్తరిలిట్.
తత్రోపమానమాహ - వాయోరితి ॥ అగ్నిః వాయోర్నైతోః - మా
రుతేనప్రేరితఇత్యర్థః, అటవీమ్ - అరణ్యమివ, ఉరుమదాత్ - అత్య
స్తమదాద్ధేతోః, కుమ్భి - గజః ॥ ౧౨ ॥ సింధురస్సామజకుమ్భిత్యమ
రః. రమ్భాణామ్ - కదళీనామ్, ॥ ౧౩ ॥ కదళీవారణబుసారమ్భమో
చాంశుమత్ఫలేత్యమరః. వనీమ్ - సూక్ష్మవనమివేతి వనశబ్దాదల్పా
ధైస్త్రీత్వవివక్షాయాంజీవ్. తదుక్తమ్ “స్త్రీస్యాత్కాచిన్మణా
థ్యాదిర్వివక్షాపచయేయది” ఇతి. అత్రపూర్వాధై రావణకర్తృకౌ
ర్వీతలవిపర్యాసానమ్బుధైపి తతస్సమ్బుధవర్ణనాతస్సమ్బుధాతిశయో

దాతుక్మీనరమ్భావనీమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ X ॥ ప్రవిష్టమాత్ర పవ చిర
బుభుక్షిత క్షరతురివ మృగశౌభనివహం వానరవ్యూహమల్పావశే
షయన్ననల్పరూపావేశపరవశతయా నిజోపరి నీరన్ధ్రనిపాతితగిరిత
తిం హరిసతిం తరసానిపాత్య, తలాతలిసమరసజ్జం మరుజ్జమవ్యశని
నిష్ఠురముష్టిప్రహారనిమిషనిహ్నుతచేతనమహ్నయాపహాయ, విశ్వ
క్షిః; అన్యతోపమాలజ్కారః. తయోరనోన్యవైరపేక్ష్యాత్
తలతణ్డలవత్సంస్పృష్టిః ॥ ౧౧౦ ॥

ప్రవిష్టమాత్రశ్చతి ॥ సనిశౌచరః - రావణః, ప్రవిష్టమాత్రపవ -
ప్రవేశానుపదమేవేత్యర్థః. చిరమ్ - బహుకాలాత్, బుభుక్షితః - తు
ధితః, ॥ వ్యా ॥ భుజేస్సన్నతాతరర్తరిక్తః. తరతుః - మృగాద
నః ॥ ని ॥ తరతుస్తుమృగాదనశ్చత్యురః. మృగశౌభానాం నివ
హమివేత్యుపమా. వానరవ్యూహమ్, అల్పావశేషమ్ - కిళ్ళిద
విశిష్టమ్, కుర్వక్, అనల్పరూపావేశేన - అత్యధికకౌపాభినివేశేన,
పరవశతయా - పరాధీనత్వేన హేతునా, ఆత్మీయసేనావిధ్వంస
నాదితథావః. నిజోపరి - స్వాపరిభాగే, నీరన్ధ్రమ్ - నిబిడమ్, ని
పాతితా, గిరితలిః - పర్వతసముదాయః, యేనతథోక్తమ్. హరిప
తిమ్ - సుగ్రీవమ్, తరసా - బలేన, ॥ ని ॥ తరసీబలరంహసోరితివి
శ్వః. నిపాత్య - అధఃక్షిప్త్వా, తలైశ్చ తలైశ్చ ప్రహృత్యేదం
యుద్ధంప్రవృత్తమితితలాతలి ॥ సూ ॥ తత్రతేనెదమితిసరూపశ్చతి బ
హుప్రీహిః; సమాసాంతశ్చప్రత్యయః. అన్యేషామపి దృశ్యతెత్యతి
పూర్వపదాంతస్యదీర్ఘః. యస్సమరః తస్మిన్ సజ్జమ్ - సన్నద్ధమ్,
మరుతిజాతోమరుజ్జః - హనూమాక్, ॥ సూ ॥ సప్తమ్యాంజనేర్దృశ
తడప్రత్యయః. తమపి, అశనిః - వజ్రమ్, సత్తవ నిష్ఠురా - పరు
షా, యాముష్టిః తస్యాః ప్రహారేణ - భూతేన, నిమిషనిహ్నుతచేత
నమ్ - క్షణనిరాసితప్రజ్ఞంసంతమ్, అహ్నీయ - శీఘ్రమ్, అపహా

విష్ణుయకరశరీరలాఘవవిశేషకారనిర్వర్తితధ్వజచాపకోటికిరీటాచ్ఛల
చఙ్క్రమచమతాగరదురానదశరవ్యబద్ధనం ధనజ్ఞయనన్దనం నిజప
రిహాసవినోదాపకర్షదుస్సహామర్షభారసంప్రేషితపావకపాయకేన
నిర్దహా, అనిర్దేశ్యకార్ముకకలామూలఙ్కరకౌశలోత్కర్షవర్షిత
దురాధర్షనిస్సంభ్రష్టపత్రిణా సౌమిత్రిణా ప్రతిక్షణం విలక్షణం నియుధ్య

య - విస్మయ, విశ్వస్య - జగతః, విష్ణుయం కరోతీతి విష్ణుయకరమ్
॥ సూ ॥ కృష్ణో హేతుతాచ్ఛిల్లానులూమ్యేష్వితిప్రవృత్తయః. య
చఙ్క్రీరలాఘవమ్, తస్య వశీకారేణ - వశీకృత్యా, నిర్వర్తితః - విరచి
తః, ధ్వజే - కేతనే, చాపకౌటే - శరాసనాగ్రే ॥ ని ॥ కొటిస్త్రీ
ధనుషాగ్రశ్రోత్రతి మెదిసి. కిరీటాచ్ఛలై - మకుటాగ్రభాగచ, య
శ్చంక్రమచమతాగరః - సంచారకౌశలమ్, తేన దురానదమ్ - ఆ
సాదితుమశక్యమ్, శరవ్యస్య - లక్ష్యస్య, బద్ధనమ్ - నిర్దేశః, య
స్త్రికా తథోక్తమ్; ధనజ్ఞయనన్దనమ్ - అగ్నిసుతం నీలమ్, నిజపరిహా
సవినోదేన - ఆత్మాసహాసలీలయా, యః అపకర్షః - నైచ్యమ్, తేన
దుస్సహేన - సోఘమశక్యేన, అమర్షభారేణ - క్రోధాతిశయేన హే
తునా, సంప్రేషితేన - ప్రహితేన, పావకపాయకేన - ఆగ్నేయా
త్త్రైణ, స్వయంకేనాపుపాయేనాజయ్యోపి పిశ్యగౌరవాద్వాప
రాజితోభూయాదితిభావః. నిర్దహాసకః; అనిర్దేశ్యేన - ఇదమిథ్యమితి
నిర్దేష్టుమశక్యేన, కార్ముకకలాయాః - ధనుర్విద్యాయాః, మూలఙ్క
రః - పారగామీ, యగకరః - హస్తః, తస్య కౌశలోత్కర్షణ - వై
పుణ్యాతిశయేన, వర్షితాః - విస్మయప్రకృత్యర్థః. దురాధర్షః - అధర్ష
తుమశక్యాః, పూర్వవర్ణః; అప్రతీకారాత్కృత్యర్థః. నిస్సంభ్రాంతః -
అపరిమితాః, పత్రిణః - ఇషవః, యేనతథోక్తేన. సౌమిత్రిణా - లక్ష్య
ణేనసహ, విరమ్, ప్రతిక్షణమ్, విలక్షణమ్ - అద్భుతం యథాతథా,
నియుధ్య - యుధ్వా, తేన - లక్ష్యతేన, క్షిణ్ణితకౌదర్జదర్జస్సన్క,

చిరం తేన ఖడ్గితకొదణ్డదణ్డః, ప్రచణ్డం నినదన్నతిరభసగ్రహణవిలో
 లవిలమ్బిజామ్బూనదఘణ్టాశతఘణ్డఘణ్డరణితమాత్రప్రిత్రాసితసు
 త్రామప్రముఖదిక్పాలకల్పితపలాయనప్రసక్త్యా శక్త్యా గాఢము
 రసి నిహత్య భువి నిపాతయన్ లజ్జానినీషయా లీలాసమున్నులిత
 శజగ రాచలైరపి తం కరాఞ్చలైఃకిఞ్చిదుచ్ఛాలయితుమపి నశశా
 కసనిశాచరవతిః ॥ ౧౧౧ ॥ ప ॥ క్రుద్ధోహనూమానధబద్ధపూర్వాం
 దుష్టస్య ముష్టిం హృదయేనిపాత్య । సౌమిత్రమాదాయ తదా ప్ర

ప్రచణ్డమ్ - అతిక్రూరం యథాతథా, నినదన్ - గర్జన్, అతరభసేన -
 అత్యంతత్వరయా, గ్రహణేన - స్వీకారేణ, విలోలస్య - చఞ్చ
 లస్య, విలమ్బినః - విద్రంసినః, జామ్బూనదఘణ్టానామ్ - సువర్ణ
 ఘణ్టానామ్, శతస్య ఘణంఘణరణితమత్రేణ - ఘణఘణాతాగ్ర
 రమాత్రేణ, విత్రాసితానామ్ - భీషితానామ్, సుత్రానూ - ఇ
 న్ద్రపీన, ప్రముఖః యేషాంత్రైః దిక్పాలైః, కల్పితా - కారితా, పలా
 యనప్రసక్తిః - ధావనప్రసక్తః, యయాతథోక్తయా; ఇన్ద్రాదయో
 పి శక్తిఘణ్టారవశ్రవణమాత్రేణ పలాయంత్యతిభావః. శక్త్యా - శ
 క్త్యాయుధేన, గాఢమ్ - దృఢం యథాతథా, ఉరసి - వక్షసి, ని
 హత్య, భువి నిపాతయన్, లజ్జానినీషయా - స్వపురీం నేతుమిచ్ఛ
 యా, లీలయా - విలాసేన, సమున్నులితః - ఉత్పాటితః, శజగ
 రాచలః - కైలాసగిరిః, యైస్తథాభూతైరపి, కరాఞ్చలైః - హ
 స్తాగ్రైః, తమ్ - సౌమిత్రమ్, కిఞ్చిదుచ్ఛాలయితుమపి - ఈష
 త్కమ్పయితుమపి, నశశాక - సమర్థోనాభూత్. తంకరైశ్చాల
 యితుమప్యసమర్థోబభూవ కిముతన్వపురం నేతుమితిభావః ॥ ౧౧౧ ॥

క్రుద్ధఇతి ॥ అథ - లక్ష్మణవక్షసి శక్తిపాతనానంతరమ్, క్రు
 ద్ధః హనూమాన్, దుష్టస్య రావణస్య, హృదయే - వక్షసి, పూ
 ర్వంబద్ధాబద్ధపూర్వా తామ్ ॥ న్యా ॥ సుపునీతినమానః. ॥ సూ ॥

సూనమాలామివ ప్రావయతిస్తరామమ్ ॥ ౧౧౨ ॥ వ్యాపారయ
న్నేకముదశులత్తుణ్ణేకోపారుణంవైరిణిచాన్యదీక్షణమ్ । నినుజ్జయా
మాససశోకసాగరే నైన్యంస్వసున్యచ్ఛ మహాభయార్ణవే ॥ ౧౧౩ ॥
అథత్రైలాక్యవీరస్య శుశ్రువేచాపకూజితమ్ । మూర్ఛితాశ్వస్త
భూతపూర్వేచరిడితనిరైశాత్పుర్వశబ్దస్య పరనిపాతః . రావణము
ష్టిప్రహారానస్తరమేవబద్ధామ్, ముష్టిం నిపాత్య - ముష్ట్యాతమాహ
త్యైత్యర్థః . తదా - తస్మిన్కాలే, సౌమిత్రమ్ - లత్తుణమ్, ప్రసూన
మాలామివ ఆదాయ - తద్వల్లీలయా గృహీత్వా, రామం ప్రాప్తయ
తిష్ఠ - గమయామాస ॥ సూ ॥ లట్ స్త్యతిభూతార్థైలట్ ॥ ౧౧౨ ॥

వ్యాపారయన్నితి ॥ సః - రామః, ఉదశు - ఉత్ ఫ్లుతవా
న్వమ్, ఏకం ఈక్షణమ్ - చక్షుః, లత్తుణ్ణే వ్యాపారయన్ - ఉద్యో
జయన్, లత్తుణమతిదుఃఖేనపశ్యన్నిత్యర్థః . వైరిణి - శత్రో రావ
ణే, కోపారుణమ్ - రోషరక్తమ్, అన్యదీక్షణం వ్యాపారయన్ - రి
పుంరోషేణపశ్యన్, స్వమ్ - స్వకీయమ్, నైన్యం శోకసాగరే - దుః
ఖసముద్రే, నినుజ్జయామాస - స్థావయామాస, అన్యత్ ప్రేన్య
మ్ - శత్రునైన్యమ్, మహాభయార్ణవే - భీతసముద్రే, నినుజ్జ
యామాసేత్యన్వయః . భ్రాతృవిషయిణీంరాఘవస్య శుచంవిజ్ఞా
య కపివైరికాశ్మోకవ్యాకులాబభూవుః . రావణవిషయిణీం రుషం
జ్ఞాత్వా రాక్షసా భీతాబభూవురిత్యర్థః . ॥ ౧౧౩ ॥

అథేతి ॥ అథ, త్రయాణాంలాకానాంసమాహారః త్రిలాక్, అకారాంత్రరపదోద్విగుప్తియామిష్టశ్చితి వచనాత్ ప్రీత్యై
॥ సూ ॥ ద్విగోశ్చేతిజీఘ్ . త్రిలాక్యేనత్రైలాక్యమ్; స్వాభా
వ్యర్థ . తస్మిన్కాలే - త్రిభువనైకశూరశత్యర్థః . తస్య శ్రీరామస్య,
చాపకూజితమ్ - ధనుర్ధ్వనిః, ప్రథమమ్ మూర్ఛితః - లుప్తచేతనః,
అనస్తరమ్, ఆశ్వస్తః - ప్రత్యాగతప్రజ్ఞః, తథాభూతస్య సౌమిత్రేః

సామిత్రి చేతనాస్వాగతంకిల ॥ ౧౧౮ ॥ రామణబాణేనహతైకశే
షీకృతస్సపాషీకృపయావిస్పృష్టః । ప్రస్థానతేజారవిరస్తలైలదరి
మివ ప్రాప్తపురీంస్వకీయామ్ ॥ ౧౧౯ ॥ అథశయాళుమబోధయ
దుద్యమైరసచయే వివిధైరనుజంనిజమ్ । సచవిచార్యనిజాగ్రజవైక్య

చేతనాయాః - ప్రజ్ఞాయాః, స్వాగతంకిల - సుఖాగమనప్రశ్నత్తన,
కిలెతి సమ్భావనాయామ్. శుశ్రువే - శ్రుతిః, శ్రీరామచన్ద్రీచాప
కూజితే సామిత్రిచేతనాస్వాగతసమ్భావనయావస్తాప్యేత్తా ॥

రామేణతి ॥ రామణ కర్తా, బాణేన కరణేన ॥ సూ ॥
కర్తృకరణయోస్తృతీయేతుభయత్ర తృతీయా. ఏకశ్వాసాశేష
శ్చేషి కర్తృధారయః. ఏకశేషీకృతః - ఏకపవావశిష్టనకృతత్వర్థః.
హతశ్వాసాపకశేషీకృతశ్చ; ఉభయత్ర పూర్వకాలత్యాదినాన
మానః. తదను కృపయా - దయయా, విస్పృష్టః - తృక్తః, నతు
జేతుసుసామర్థ్యేనేతిభావః. సపాషీ - రావణః, పరదారాభిమర్శా
త్పాపీతిభావః. ప్రస్థానం తేజః యస్యతథోక్తః, నష్టకాన్విసృన్విశ్చ
ర్థః. రవావపీదంయోజ్యమ్; రపిః - సూర్యః, అస్తలైలస్య - పశ్చి
మాచలస్య, దరిమ్ - గుహామివ, స్వకీయామ్ - ఆత్మీయామ్, పు
రీమ్ - లజ్గామ్, ప్రాప్త - ప్రాప్తవాన్, ఉపమాలజ్గారః. ॥

అథకుమ్భకర్ణప్రబోధనమాహ — అధేతి ॥ అథ - నిజపరా
జయానంతరమ్, శయాళుమ్ - నిద్రాళుమ్ ॥ ని ॥ స్వప్నకృచ్ఛయా
ళుర్నిద్రాళురిత్యమరః. ॥ వ్యా ॥ శీజోవాచ్యత్తి వార్తికేనఆళు
చ్. నిజం అనుజమ్ - కుమ్భకర్ణమ్, అసమయే - అకాలే, పణ్యాసా
భ్యంతరపవేత్యర్థః. వివిధైః - కుతారప్రహారాదిభిరిత్యర్థః. ఉద్యమైః -
ఉద్యోగైః, బోధనోపాయైరిత్యర్థః. అబోధయత్ - బోధితవాన్,
సచ - కుమ్భకర్ణశ్చ, నిజాగ్రజస్య - రావణస్య, వికృతమెవవైక్య
తమ్ - స్వాధ్యైచ్. సచివస్తేన్యాదివివాశనిజపరాజయరూపం వి

తం ప్రబుబుధేమరణంశరణంరణే || ౧౧౬ || X || అథ జ్ఞాతసారోపి
పిత్రమస్వధావానుగుణముత్తంసితభ్రాతృశాసనః కొవక్మశానుపున
రుక్తనిద్రాచేదపరిణతనయనరక్తిమా శిరోభాగనంసక్తివహుతవ
హజ్వలత్రవాజ్ఞానాచలః ప్రాకారముల్లభ్య సమరాజగణమభిజగ్గా
మనిద్రాశేషవిజృంభముమాణజృంభుణారంభుఃకుంభకర్ణః || ౧౧౭ ||

కారమిత్యర్థః. పితార్య, రణే - యుద్ధే, మరణమ్ - మృత్యుమ్, శరణ
మ్ - రక్షకంసత్, ప్రబుబుధే - అవగతవాః, బుధఅవగమనేతితిథా
తోః దైవాదికాల్లిట్. అకాలే ప్రబోధనేన రావణవరాజయేనచ ర
ణేస్వస్య మరణమేన నిశ్చితవానిత్యర్థః. దుర్రథవిలమృతవృత్తమ్ ||

అథేతి || అథ - బోధనానంతరమ్, కుంభకర్ణః, జ్ఞాతః - విది
తః, సారః - స్థిరాంశః, విజయాభావరూపః యేనతథోక్తోపి; య
థాకథిచ్చిదపి ఇదానీం రాక్షసానామవజయకాలత్రై నిశ్చితబుద్ధిరపీ
త్యర్థః. పిత్రమస్వధావానుగుణమ్ - పరాక్రమస్వరూపానురూపమ్,
కథమపి రణాజగణే యావజ్జీవం స్వపరాక్రమానుగుణం చేష్టితవృ
మితిబుద్ధ్యేత్యర్థః. ఉత్తంసితమ్ - శిరసాధృతమ్ || వ్యా || ఉత్తంస
శబ్దాత్తత్రారోతీతశౌకర్మణిక్తః. భ్రాతృః - రావణస్య, శాసనమ్ -
నిదేశః, యేన తథోక్తస్స; కొవక్మశానునా - రోషానలేన, పున
రుక్తః - ద్విగుణితః, నిద్రాచేదేన - నిద్రాభక్తేన, పరిణతః - సం
జాతః, నయనయోః రక్తిమా - ఆరుణ్యమ్, || సూ || గుణవచనే
త్యాదినాశ్రమనిచ్. యస్యతథోక్తస్స; తతోపమానమాహ —
శిరోభాగే - శిఖరదేశే, సంసక్తే - సక్తతే, దవహుతవహస్య - వ
హగ్నః, జ్వాలె - అర్చిషీ, యస్యతథోక్తః. అజ్ఞానాచలః - అ
జ్ఞానపర్వతత్రవస్థిత ఇతి. ప్రాకారమ్ - పాలమ్, సముల్లభ్య - అతి
క్రమ్య, నిద్రాశేషేణ, అసమయప్రబోధనాదితిభావః. విజృంభ
మాణః, జృంభముమాణస్య - ఆలసేనాస్యవ్యాదానస్య ఆరంభః

॥ ప ॥ ఆకాశభ్రమితత్రిశూలమశనిప్రాయాట్టహాసస్వనత్రస్య
న్నాకికులం చలస్తమివతం నిధాయ విధ్యాచలమ్ । భ్రశ్యద్దేర్భ
ముదీర్ణకమ్పముదయద్విగ్భాత్రి చింతాకులం ప్రక్షీణస్పృతయఃప్లవక్తవ
తయఃపేతుఃపరే నిర్యయః ॥ ౧౦౮ ॥ X ॥ అథ తానజ్జవస్సాధ్వ
సోద్విగ్నమానసాన్నివార్య సదైర్భవిదమవాదీత్ ॥ ౧౦౯ ॥ X ॥

యస్యతథోక్తస్సకా ; ॥ ౧ ॥ జృమ్భస్సాన్యత్త్రిషుజృమ్భణమిత్య
మరః . సమరాజుణమ్ , అభిజగామ - ఉపగతవాక్ . ॥ ౧౧౭ ॥

తద్దర్శనేన వానరాణామవస్థామాహ — ఆకాశేతి ॥ ఆకా
శే భ్రమితమ్ - ఘూర్ణితమ్ , త్రిశూలమ్ - త్రిశిఖమ్ , యేనతథోక్త
మ్ . అశనిప్రాప్తస్య - వజ్రప్రహారసదృశస్య , అట్టహాసస్య స్వ
నేన - శబ్దేన , త్రస్యత్ - విభ్యత్ , నాకినామ్ - దేవానామ్ , కు
లమ్ - సమూహః , యస్యతథోక్తమ్ . అతపవచలస్తమ్ - సజ్జ్వర
స్తమ్ , విధ్యాచలమ్ - విధ్యలైలమివస్థితమ్ . కుమ్భకర్ణమ్ , నిధా
య - దృష్ట్యా , ప్లవక్తవతయః - వానరాధీశాః , భ్రశ్యత్ - గళత్ ,
దేర్భం యష్టికకర్తృణితద్యథాతథా , ఉదీర్ణః - ఉత్పన్నః , కమ్పః -
వేపధుః , యష్టికకర్తృణితద్యథాతథా , ఉదయద్విగ్భాత్త్రి - ఉద్భ
వద్విగ్భభ్రమంయథాతథా , చింతయా - హాహతాన్తః కింకుర్వావయ
మిదానీం కాగతిరిత్యాద్యాలాచనయా , ఆకులమ్ - వ్యాకులమ్ య
థాతథా . ప్రక్షీణస్పృతయః - వినష్టజ్ఞానవిశేషాస్సవ్రతః . పేతుః - అ
ధఃపతితాః . పరే - ఇతరే , ఈషద్దేర్భశాలినఇత్యర్థః . నిర్యయః -
నిర్గతాః , పలాయామ్భుభూపురిత్యర్థః . ॥ ౧౧౮ ॥

అథేతి ॥ అథ - ఏవంసేనాభ్రంశానస్తరమ్ , అజ్గదః - వాలిసూనుః ,
సాధ్వసేన - భయేన , ఉద్విగ్నమ్ - సమ్భ్రాంతమ్ , మానసమ్ - మ
నః యేషాంతథోక్తా . తాకా - కపిప్రేనికాకా , నివార్య - పలాయమా
నాన్నిరుధ్య , సదైర్భమ్ , ఇదమ్ - వక్ష్యమాణమ్ , అవాదీత్ ॥ ౧౧౯ ॥

భోభౌ యూధనాథాః మాస్త కథమివ ప్రవీరకులకేదారకలమాఙ్గు-
రాఅపి అనివార్యశౌర్యరసప్రసవభూమయోపి సహస్రశస్పక్లామక
ర్మలబ్ధయశోవిశదాలపి మానధనాలపి పరీక్షితభక్తయోపి రాజన
యనియమాకూపారపారదృశ్యానాపి హృదయజ్ఞానుసుగ్రీవశాసనని

తద్వచనప్రకారిమేవాహ — భోభౌ ఇతి || భోభో యూ
ధనాథాః - సేనాపతయః, ప్రవీరాణామ్ - శూరాణామ్, కులమ్-
వంశః, తదేవ కేదారః - నదీమాతృకక్షేత్రవిశేషః, || ౧ || పున్న
పుంసకయోర్వప్రంకేదారంక్షేత్రమిత్యనురః. తస్య కలమానామ్-
శాలివిశేషాణామ్, అఙ్గురాః - ప్రరోహరూపాలపి, వీరకులప్ర
సూతాలపీత్యర్థః. అథకథంవీరకులప్రసూతిమాత్రేణైర్భావలబ్ధ
నమితిచేదాహ — అనివార్యస్య - పరైః అప్రకమ్ప్యస్య, నిసర్గసిద్ధ
త్వాదితిభావః. శౌర్యస్య - పరాక్రమస్య, ప్రసవభూమయోపి -
ఉత్పత్తిభూమయోపి, నకేవలం వీరకులప్రసూతాయూయం అపితు
స్వయమప్యప్రతిహతపరాక్రమాఇత్యర్థః. కింఞ్చ, సహస్రశః - బహు
వారమ్, సక్లామకర్మణా లబ్ధేన - ప్రాప్తేన, యశసా - కీర్త్యా,
విశదాః - ప్రకాశమానాలపి, అస్త్యేవమ్ - తథాపీదానీకుష్టదన్త
త్పానిరక్షణార్థం పలాయనస్య కాక్షతిరితిచేత్ తత్ప్రామా — మా
నధనాఇతి || మానవధనమ్ - ధనవద్రక్షణీయంవస్తుయేషాంతథాక్తా
అపి, తదుక్తమ్ “ప్రాణంవాపిపరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షతు |
అనిత్యాభవతిప్రాణోమానఆచన్ద్రితారకమ్” ఇతి. కించ, పరీక్షిత
భక్తయోపి - ప్రాణిత్యాగేనాపి భక్త్యా స్వామికార్యధౌరన్ధరా అ
పీత్యర్థః. మాస్త్యస్తాకం స్వామికార్యధౌరన్ధరమితిచేన్నసా రా
జనీతిరితితేషాం రాజనీతిజ్ఞత్వంచ స్పష్టికరోతి; రాజనయేతి || రాజ
నయస్య - రాజనీతేః, యోనియమః - నిబన్ధనమ్, సవవ అకూపా
రః - సముద్రఇతిరూపకమ్, తస్య పారంద్రష్టా పారదృశ్యా || వ్యా ||

స్త్రింశధారాఅపి విస్తృత్య కులశీలాదీన్యకృతప్రజ్ఞాశ్చన క్వచన క
దాచన కిచ్ఛిద్దప్యనాఘ్రాతసన్తామిగన్ధాశ్చన స్వప్నేవ్యనాలక్షిత
రక్షఃకీటాశ్చన పాకృతాశ్చన జన్తవస్సమస్తాదపి పలాయవై భవన్త
స్సర్జరముఖాత్ || ౧౨౦ || ప || ఆకృత్యాన్నత్యమాత్రేణ మాభ్యేష్ట

దృశ్యేక్వనిష్ప్రత్యయః. తథాభూతాఅపి - పారగామినోపీత్యర్థః.
అస్త్వైతత్యగ్వమపి; సుగ్రీవాజ్ఞాకథనువ్యసుప్తయైవేత్యాహ—హృ
దయన్తమెతి || హృదయం గచ్ఛతీతి హృదయన్తమః || సూ || గ
మశ్చేతిభిచ్. అరుద్విషదిత్యాది నాముమాగమః. చిత్తవ్యాపినీత్య
ర్థః. సుగ్రీవస్య శాసనమ్ - ఆజ్ఞా, తదేవ నిష్త్రింశస్య - శిష్టస్య,
|| ని || ఖడ్గేతునిష్త్రింశచన్త్రహాసానిరిష్టయత్సమరః. ధారా -
అగ్రభాగః యేషాం తథాక్తః; విదిగసుగ్రీవాజ్ఞాత్రైత్త్యాఅపీత్యర్థః.
ఏవంభూతాభవన్తఃకులశీలాదీని - ఆభిజాత్యస్సభావాదీని, ఆదిశ
బ్దేన శౌర్యాదీనాంపరిగ్రహః. విస్తృత్య, ఆకృతప్రజ్ఞాశ్చన - అశిక్షి
తబుద్ధయశ్చన, కించ, క్వచన - కుత్రచిత్, కదాచన - కస్మిన్శ్చి
తాగ్రాలపి, కిచ్ఛిత్ - ఈషదపి, అనాఘ్రాతః సన్తామిగన్ధః యై
స్తైతథాక్తాశ్చన. స్వప్నేపి - నిద్రాయామపి, అనాలక్షితః - అదృ
ష్టః, రక్షఃకీటః - రాక్షసక్రిమిః, యైస్తేతథాక్తాశ్చన. పాకృతా
జన్తవః - యుద్రపాగ్రిణీనశ్చవచ; సర్జరముఖాత్, సమస్తాత్ - పరి
తః, కథమివ పలాయన్తే - కథంవావిద్రవన్తి, హస్తేత్యాశ్చ క్యే. ప
రేశ్వుపసర్గపూర్వాదయగతావితి ధాతోల్లబ్ధ || సూ || ఉపసర్గప్ర
యతావిశ్వుపసర్గరేఫస్యలత్వమ్. భవద్యోగాత్పరిధమపురుషః ||

ఆకృత్యాన్నత్యేతి || హేమహితౌజనః - మహాబలాః || ని ||
ఓజోదీప్తబలైశ్చత్యమరః. ఆకృతైః - ఆకారస్య, ఔన్నత్యమ్ -
ఉన్నతత్వమ్, తదేవ తన్మాత్రం తెన, కేవలం ఆకారోన్నతిరేవ న
హితావద్బలాలిశయత్తితిభావః. మాభ్యేష్ట - భీతామాభవత. || వ్యా ||

మహితౌజసః । నహన్తిస్మశాబకీమద్రుజ్జంమత్యజమ్ ॥౧౨౦॥
 తదభ్రజగషవష్టాః॥౧౨౧॥ వృత్రంవజ్రవదజ్జసా । గృహీత్వాఛైర్యద
 మ్మౌళిం హనామ తస్మపిప్రుహమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ ఇత్యజ్జడేన గది
 తాహరయౌనివృత్య యానక్రిపా శిఖరిణఃపరితశ్చుప్తాస్తై । విద్వా
 జ్జీభీభయేత్ ఇతి ధాతోఃమాడిలుజిత్యనునయేలుజ్ . నమాన్యోగఇత్య
 డాగమప్రతిషేధః ; కథమతిమహతోపి భూతాద్భయాభావఇతి చే
 త్రమెవార్థం సమర్థయతి — సింహశాబకః - కణ్ఠీరవశిశుః , అద్రిమి
 వతుజ్జమ్ , మత్యజమ్ - మత్తదన్తినమ్ , నహన్తికిమితికాకుః . హ
 న్త్యైవేత్యర్థః . తద్వద్యాయమపీతిభావః . అతపవ మహితౌజసఇతి
 సాభిప్రాయంవిశేషణమ్ , అత్ర విశేషేణ సామాన్యసనమధానరూ
 పార్థానైరన్తరన్తానః . ॥ ౧౨౧ ॥

కిమిదానీమస్తాభిరాచరణీయమితిచేదాహ — తదితి ॥ తత్ -
 తస్మాత్కారణాత్ , అభ్రజగషతీతి అభ్రజగషమ్ - మేఘమణ్డల
 చుమ్బి , ॥ సూ ॥ సర్వకూలాభ్రీకరీషేషు కషత్ ఇతిఖచ్ . ముమా
 గమః ; వష్టా - శరీరమ్ , యస్యతథోక్తమ్ . ॥ ౧౨ ॥ శరీరంవష్టా
 విగ్రహఇత్యమరః . అత్యున్నతవిగ్రహమిత్యర్థః . ఋషిభ్యోమృహ్య
 తీతి ఋషిభ్యుక్ ॥ సూ ॥ సత్సూద్విషెత్యాది నాక్ష్విప్ . తమ్ - ము
 నిద్యేషిణమ్ , తమ్ - కుశ్చుకర్ణమ్ , ఛైర్యమెవదమౌళిః - నజా
 యుధమితిరూపకమ్ , తమ్ , గృహీత్వా - ఛైర్యమవలమ్యైత్యర్థః .
 వృత్రమ్ - వృత్తాసురమ్ , వజ్రణాతుల్యం వజ్రవత్ - ఇన్ద్రీభవ ,
 ॥ సూ ॥ తెనతుల్యంక్రియాచేద్యతిరితి వతిప్రత్యయః . అజ్ఞాసా - శీ
 ఘ్రమ్ , హనామ - మారయామ , హనథాతోర్లోట . ॥ ౧౨౨ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - ఏవంరీత్యా , అజ్ఞడేన , గదితాః , హరయః -
 కపయః , నివృత్య - ప్రత్యాగత్య , యా శిఖరిణః - పర్వతాః , అ
 క్రిపా - పాతయామానుః , తె - పర్వతాః , పరితః , చ్యుతాః - ప్ర

యమానవపుష్కన్య నిశాచరస్య ప్రత్యస్తభూభృతఇనాతితరాం
విరేజః ॥ ౧౨౩ ॥ ౫ ॥ అథనమేతాస్సర్వేతమనం భువి నిపాతయి
తుమనసావనానకనస్సహసా యుగపదాశరాధ్యక్షమధ్యరుక్ష ॥
॥ ౪ ॥ తస్మిన్విభూన్వతివపుస్తరసాబలిష్ఠైలగ్నాపి శుక్రితిముఖావ

స్తాస్సన్తః, విధ్యభవ ఆచరతీతి విద్యాయమానం- విధ్యసదృశమిశ్య
ధః. ॥ సూ ॥ కర్తుఃకృజిత్యాదినాకృజ్; తదన్తాల్లటశ్శానచ్
వపుః - శరీరమ్, యన్యతథాక్తస్య. ఆన్య నిశాచరస్య - కుమ్భ
కర్ణస్య, ప్రత్యస్తభూభృతభవ - ఆనన్మమహీధరాభవ, అతితరా
మ్ - అత్యస్తమ్, అతీత్యన్యాయమ్ ॥ సూ ॥ ద్వివచనవిభజ్యేత్యాది
నాతరపికిమేత్తిజవ్యయాదామ్యద్రవ్యప్రకర్షైతి ఆప్రత్యయః.
విరేజః - ప్రచకాశిరే, ॥ ౧౨౩ ॥

అథేతి ॥ అథ, వనం ఓకః స్థానం యేషాస్తే వనాకనః - వా
నరాః ॥ ౧ ॥ ఓకఆశ్రయమాతేచమన్దిరేచ నపుంసకమితిమెదినీ.
సమేతాః - మిళితాస్సన్తః, తమ్ - తథా అత్యున్నతశరీరమిత్యర్థః.
ఏనమ్ - కుమ్భకర్ణమ్, భువిపాతయితుం మనః యేషాం తథోక్తాః -
పాతయితుమిచ్ఛన్తః, సహసా - బలెన, ॥ ౧ ॥ సహోబలంసహ
మార్గైతిత్యమరః. యద్వా, సహసేత్యన్యాయమ్; అతర్కితంయ
థాతథేత్యర్థః. ॥ ౧ ॥ అతర్కితేతుసహసేత్యమరః. యుగపత్ -
ఏకదా, అధ్యరుక్ష - ఆరురుహః. రుహథాత్సకర్తరిలుజ్. ॥

తస్మిన్నితి ॥ బలిష్ఠే - అతిశయేన బలవతి, ॥ వ్యా ॥ అతిశా
యినేతమభిష్టనావిలీప్తప్రత్యయః. తస్మిన్ - కుమ్భకర్ణే, తరసా-
బలెన, ॥ ౧ ॥ తరసీబలరంహసోరిత్యమరః. వపుః - శరీరమ్, వి
భూన్వతి - కమ్పయతినతి, శుక్రితిముఖావయవేషు - కర్ణాద్యఖిలా
క్షేషు, యత్నాత్ - ప్రయత్నెన, లగ్నాః - సంసక్తాఅపి, అతిధృ
ఢంకర్ణాద్యవయవానాలమృతస్థితా అపీత్యర్థః. కవయత్తి శేషః.

యవేషునున్నాత్ । జన్మనిలస్యదకదర్శితవైకళాఖదామ్రచ్ఛలా
టవశ్వవ న్యవతన్నవన్యామ్ ॥ ౧౨౫ ॥ జిత్యా నీలమధోనిపాత్యశర
భం హత్యాయుధేనాజ్ఞదం విధ్వా సంయతి గన్ధమాదనమపి క్షిప్త్వా
గవాక్షంక్షణాత్ । ఆహత్యాతివిశాలయావ శిలయా సుగ్రీవమగ్రే
సరశ్శూరాణాం పరిగృహ్యచప్రతియయా లజ్జామలజ్జా రిణీమ్ ॥
॥ ౫ ॥ అథ తత్ర వృధారాజపిణ్డోవజీవిషు లజ్జానివాసిషు నియ

జన్మనిలస్య - ప్రచణ్డవాయోః, స్యదేన - జవేన, కదర్శితాః - పీడి
తాః, కమ్పితాశ్చత్యర్థః. వైకళాఖాః - అనేకవిటపాః, యస్య త
స్మాత్తథోక్తాత్; ఆమ్రాత్ - రసాలవృక్షాత్, ॥ ౫ ॥ ఆమ్రశ్చూ
తారసాలశ్చేత్యమరః. ॥ సూ ॥ ధ్రువమపాయేఽపాదానమిత్యపా
దానసంక్షా, శలాటవశ్వవ - అపక్వఫలానీవ ॥ ౬ ॥ ఆమెఘలెశలా
టుస్సాన్విదిత్యమరః, అవన్యామ్ - భూమ్యామ్, న్యవతణ - నిపతి
తాః, వస్త్వధాతోఽకర్తరిలిజ్. ఉపమాలజ్జారః. ॥ ౧౨౫ ॥

జిత్యేతి ॥ శూరాణామ్ - వీరాణామ్, అగ్రే సరతీత్యగ్రే
సరః - అగ్రగామీ, కుమ్భకర్ణః, సంయతి - యుద్ధే, నీలమ్ - సేనా
పతిమ్, జిత్యా, శరభమ్ - తన్నామానం కపియూధవమ్, అధః, ని
పాత్య - పాతయిత్వా, అజ్ఞదమ్, అయుధేన, హత్యా, గన్ధమాద
నమపి, విధ్వా - న్యథయిత్వా, క్షణాత్ - క్షణకాలేన, గవాక్షం
క్షిప్త్వా - ఉత్త్రిప్య, అతివిశాలయా శిలయా సుగ్రీవంచ ఆహత్య -
తాడయిత్వా, పరిగృహ్య - గృహీత్వాచ, అలజ్జారిణీమ్ - మణ్డన
వతీమ్, కుమ్భకర్ణేన వానరరాజోజితశ్చతి ముదా రాజాజ్ఞయా అల
జ్జుతామిత్యర్థః. లజ్జాంప్రతియయా - జగము, సర్వత్ర సమా
నకర్తృకయోఽపూర్వకాలశ్చతి క్త్వాప్రత్యయః. ॥ ౧౨౬ ॥

అథేతి ॥ అథ - స్వస్థి లజ్జాప్రాప్తానంతరమ్, ప్లవగానా
మధిపతిః - సుగ్రీవః, తత్ర - లక్ష్మణాయామ్, లక్ష్మణనివాసిషు - లజ్జా

తమయ మేకపవ ప్రకటితపారుషలక్షణస్సముద్ధర్తాచ స్వజనహృద
యశజ్ఞానామితి ప్రహర్షబహుళాభిర్నహితాభిరభినిర్వర్తితేషు
శిశిరోపచారేషు సారఘనసారపటిరోశీరనంసా-రసురభిశీతశశలిల
శీకరాసారేణ ప్రసాదితనవాతాయనసమీరితకుసుమోపహారపరిమ
ళోద్ధారచారుతరసమీరితశీరనిభ్రాతేణచ కథంబున ప్రత్యాగతిచేత

వాస్తవ్యేషు జనేషు, వృధా - వృద్ధమ్, రాజ్ఞఃపిణ్డం రాజపిణ్డమ్-
రాజసమ్బుద్ధిజీవనమ్, || ౧ || పిణ్డోవపుషినివాపేగోళైవృథపిణ్డము
యసిగర్భశిశౌ | ఆజీవనేత్యతినానా. తేన ఉపజీవతి తాచ్ఛిల్యేనేతి
తదుపజీవీ, ఉభయత్ర || సూ || సుప్యజాతాణినిస్తాచ్ఛిల్యేత్యతినానిః;
తథాభూతేషు సత్సు, సర్వేష్వపిరాక్షసేషు వృధా రాజాన్నేన
ఉదరంభరిషు సస్త్విత్యర్థః. అయం కుమ్భకర్ణః, పకపవ ప్రకటితం
పారుషస్య - పరాక్రమస్య, లక్షణం యేనతథోక్తః. స్వజనహృ
దయశజ్ఞానామ్ - బద్ధజనమనశ్శూల్యానామ్, సముద్ధర్తా - పరి
హర్తాచ, || ౧ || శజ్ఞానవర్ణైసిరాజాలెయాదోభేదేస్త్రీపభ్య
యోః - స్థానోకీలమేహనేచేతినానా. ఇతి ప్రహర్షైణ బహుళాభిః-
అత్యధికానందయుక్తాభిరిత్యర్థః. మహితాభిః - అజ్ఞనాభిః, శిశిరో
పచారేషు అభినిర్వర్తితేషు - విరిచితేషుసత్సు, సారాణామ్ - శ్రీ
స్థానామ్, ఘనసారః - కర్పూరపరాగః, పటిరః - చందనమ్, ఉశీ
రిమ్ - లామజ్జకమ్, తెషాం సంసారేణ - మేళనేన, సురభీణా
మ్ - సుగంధీనామ్ || ౧ || సురభిస్తుగవిస్త్రీయామ్ | వసన్తైత్రయోః
పుంసి శ్రేషుసౌమ్యసుగంధిరితినానా. శీతలనాం సలిలనాం యేశీక
రాః తేషాం ఆసారేణ - ధారాసమ్పాదేన, నికేతనే నికేతనే ప్ర
తినికేతనమిత్యవ్యయాభావః - ప్రతిమద్దిరమ్, వాతాయనేన - గవా
క్షమార్గేణ, సమీరితః - పీరితః, యఃకుసుమానాం ఉపహారః - ఉ
పాయనమ్, తస్య, పరిమళస్య; ఉద్ధారేణ - ప్రసరణేన, చారుత

వోనిష్పవ్తగాత్రపవ! మాస్త, నీతపవాప్తి పరమదారుణరక్షపిశాచేనా
 మునాస్వనగరిం, ప్రత్యాసన్నైవహి కారాగారకుటుమ్బితా, వృద్ధైవ
 ప్రతిశ్రుతవిజయోప్తి మహోపకారిణే రఘుకుమారాయ మన్దభాగ్య
 తి బహువిధవిన్తావరతన్తోపి, భవతు తావదేవమితి ప్రత్యున్నమతి
 ర్ముడితి సమున్నత్యకరాభ్యాం కర్ణౌ ముఖేనచ నాసికాముత్పత్య వి
 దార్యచ చరణాభ్యాం విద్విషఃపార్శ్వ జ్యానిర్గతశ్చ మార్గణస్స
 రస్య సమీరకిశోరస్య - మన్దమారుతస్య, సజ్ఘారేణ కథంబన ప్రత్యా
 గతచేతనః - లబ్ధప్రజ్ఞస్సౌ, నిష్పవ్తగాత్రపవ - నిష్పలశరీరపవ, అ
 న్యథా తేన లబ్ధసంజ్ఞతీ జ్ఞాయే తేతిభావః. మాస్త - కష్టమ్, అము
 నా పరమదారుణేన - అతిభీషణేన, రక్షపిశాచేన - రాక్షసపిశా
 చేన, నీతపవాప్తి - ప్రాప్తపవాభవమ్, కారాగారకుటుమ్బి
 తా - బద్ధనాలయసంపాతా, కారాగృహనివాసశ్చత్యర్థః. ప్రత్యా
 వన్నా - సన్నిహితైవహి, అయమేవమేవ మాం పరిగృహ్యకారాగృ
 హేనిక్షిపత్యేవేతిభావః. మన్దభాగ్యః అహమితిశేషః. మహోపకా
 రిణే - శత్రుసంహారపూర్వక రాజ్యప్రదానాదిభిశ్చ తోపకారాయ,
 రఘుకుమారాయ - రామవన్ద్రాయ, వృద్ధైవ ప్రతిశ్రుతః - ప్రతిజ్ఞా
 తః, విజయః - రావణజయః, యేనతథోక్తస్సౌ || సూ || ప్రత్యాజ్ఞే
 భ్యాంశ్రుతపూర్వస్య కర్తృతసమ్ప్రదానసంజ్ఞా . అప్తి - అభవమ్,
 ఇత్యేవం బహువిధాభిః - చిన్తాభిః, పరతన్త్రీః - పరాధీనోపి, భవ
 తుతావదేవమ్ - అస్తునామేవమ్, ఇతి ప్రత్యున్నా - ఉపాయాలాచ
 నయా సజ్ఞాతామతిః - బుద్ధిర్యస్యతథాభూతస్సౌ, ప్రత్యున్నమతి
 స్తాదాత్మికౌపాయకుశలశ్చతీతివిదః. యుడితి - శీఘ్రమ్, సమున్నత్య-
 ఉత్థాయ, విద్విషః - కుంభకర్ణస్య, కర్ణౌ కరాభ్యామ్, నాసికాం
 ముఖేనచ, ఉత్పత్య - ఉన్ముల్య, చరణాభ్యామ్, పార్శ్వ - క
 థాధఃప్రదేశౌ, విదార్య - విదళయ్య, జ్యానూః - మార్వాః,

ముత్పత్తన్నాసపాద దాశరథిసన్నిధిమధిపతిఃస్తవగానామ్ ॥ ౧౨౭ ॥

॥ వ ॥ పుత్రయోర్ముఖపాద్యశ్యమేకమాత్మకయోరితి । వార్తాశూ
ర్పణభాకుగ్భుకర్ణయోర్మృషాఽజని ॥ ౧౨౮ ॥ X ॥ తతస్తథావి
ధనూత్తానం పాశ్రయితుం పారయవతీనేత్రాగ్రానుపత్రపాకులచి

నిర్గతః - నిహస్తః, మార్గణః - శరణ్యవేత్సుపమా . సముష్పాశ్శా -
ఉత్సవమానస్సా, దాశరథేః - శ్రీరామస్య, సన్నిధిమ్ - సమీప
మ్, ఆసపాద - పాశ్రవణా . పస్త్యగతాలిట్ ॥ ౧౨౭ ॥

పుత్రయోరితి ॥ ఏకా మాతా జననీ యయోస్తా ఏకమాత్మ
కా, మహితాచ పుత్రశ్చ పుత్రా ॥ సూ ॥ భాగ్యపుత్రాస్వస్య
దుహితృభ్యమిత్యేకశేషః . పుత్రశ్చ పుత్రశ్చేత్యేకశేషానా . త
యోః, ముఖపాద్యశ్యమ్ - నదనసామ్యమ్, భవతీతిశేషః . ఇతి
వార్తా - లోకవార్తా, శూర్పణభాకుగ్భుకర్ణయోర్విషయే మృషా
నాజని - మిథ్యానబభూవ, చిన్నకర్ణనాసికా త్వేన ఉభయోర్ముఖం
తుల్యంబభూవేత్యర్థః . అశ్రవేసర్గికముఖపాద్యశ్యాభిప్రాయేణ ప్ర
సిద్ధాయాః పుత్రయోర్ముఖపాద్యశ్యమితి లోకవార్తాయాః అన్య
భిప్రాయవరికల్పనయా లూననాసాకర్ణయోశూర్పణభా కుగ్భుక
ర్ణయోర్ముఖపాద్యశ్యేన లబ్ధాదాహరణతోక్త్యా వక్రక్రమలక్షా
రః . తదుక్తమ్ “వక్రక్రమశ్చైషాకుభ్యానుపగార్థప్రకల్పనమ్”
ఇతి . ఆత్ర పాద్యశ్యశబ్దావేసర్గికాపాధికౌఠయ పాద్యశ్యపరత్వ
ర్థశ్చైషోపద్యవగస్తవ్యః ॥ ౧౨౮ ॥

తతః ॥ తతః - కర్ణనాపాచిదారణానంతరమ్ , ప్రశుత్రః -
ఆనవహితః ॥ ౧ ॥ ప్రమాదోపపదానలేత్యమరః . అయం - కుమ్భక
ర్ణః, తథావిధమ్ - నికృతకర్ణనాసమిశ్యర్థః; ఆశ్చానమ్ - శరీరమ్,
॥ ౧ ॥ ఆత్మాయత్సేధ్యుతిస్వాస్తవ్యభావపరమాశ్చను . జీవబుద్ధిశరీ
రేష్వితినానా, పురేభవాఃపారాః; శత్రభవశ్శిశ్నో . తాశ్చా

ప్రప్రసూత్వైఽయం ప్రతినివృత్తపార్శ్వద్వయప్రవృత్తరుధిరప్రవాహ
సంధ్యకృతపక్షురీవ క్షితిధరః పునరెత్యరణవసున్ధరాముచ్చావ
చం విధ్వంసయన్వానరధ్వజినీం గ్రాహం గ్రాహమయుతనియుతా
దినఙ్ఘ్రియా కరాభ్యాం కపీనశ్యవహరన్నలక్షయన్యూధపతీనుపే

యువత్యశ్చేతికిర్మధారయః . || సూ || ప్రియాఃపుంసదిత్యాదిసా
పుంవద్భావః, యుధాతోశ్శతరి, ఉగితశ్చేతిజీపి యువతేతజ్జసిద్ధిః.
తాసాం నేత్రాణామ్ - యువత్యశ్శఖలు విశేషతో వికృతం పుగుష
మపహసన్తీరిభావః. యద్వా, పురుషస్య యువతికర్తృకాపహాసోఽ
తీవదుస్సహృది. పాత్రయితమ్ - పాత్రీకర్తుమ్, యువతీదృష్టి
గోచరీభవితమిత్యర్థః || వ్యా || పాత్రశబ్దాత్తత్ర రొతీత నిచతు
ముఖ. అపత్రపయా - అన్యతోలజ్జయా || ని || మద్దాక్షంహ్రీస్త్రీ
పావ్రీథా లజ్జాసాఽపత్రపాన్యతృత్యమరః. ఆకులమ్ - వ్యాకులమ్,
చిత్రమ్ - మనః, యన్యతథోక్తః. అతపవ ప్రశనిన్వతః - పురీమప్రవి
శ్చేవనిర్గతః, పార్శ్వద్వయే - ఉభయపార్శ్వయోః, ప్రవృత్తః -
ప్రస్ఫుతః, రుధిరస్య - రక్తస్య, ప్రవాహః - ఝరః, యన్యతథో
క్తః. అతపవ సద్యః - తక్షణమ్, కృత్తా - భిన్నా, పక్షతిః - ప
క్షమూలం యన్యతథోక్తః || ని || స్త్రీపక్షతిఃపక్షమూలమిత్యను
రః. క్షితిధరః - శైలశ్చవస్థితః, రణవసున్ధరామ్ - యుద్ధభూమిమ్,
పునః ఏత్య - ప్రాప్య, వానరధ్వజినీమ్ - కపిసేనామ్, ఉచ్చావ
చమ్ - అనేకప్రకారమ్, విధ్వంసయన్ - నాశయన్, కరాభ్యామ్ -
హస్తాభ్యామ్, కపీన్ - వానరాన్, అయుతమ్ - దశసహస్రాణి,
నియుతమ్ - పంచవింశతినహస్రాణి, తదాదినఙ్ఘ్రియా - అపరిమ
ితం యథాతథేత్యర్థః. గ్రాహం గ్రాహం - పునఃపునఃగృహీత్వా,
|| సూ || ఆభీష్ట్యైశాముల్ . అభ్యవహరన్ - భక్షయన్, యూధ
పతీన్ - సేనాధీశాన్, అలక్షయన్ - అగణయన్, లక్ష్మణమపి ఉ

త్య లక్ష్మణమపి నిరవద్యచాపవిద్యాభి రామేణ రామేణసమమమర
పారికాష్ఠ్యే శాపవృష్టచరం సమరమతిచిరమ తానీత్ ॥ ౧౨౯ ॥ ప ॥
కాకుత్స్థకార్ముకలతాచలితార్థచన్ద్రచ్ఛిన్నస్తదాసమితిమాంసభుజో
భుజోఽస్య । బ్రహ్మర్షిగోషరభిసార్పితసర్పజన్తా దూరాన్పాతన

పేక్ష్య; నిర్గతం అవద్యం పాపం యస్యాస్మి నిరవద్యా - నిర్దోషే
త్యర్థః. ॥ వా ॥ అవద్యపణ్యనర్యాగ్న్యపణితవ్యానిరోధేష్వితిని
పాతనాత్సాధుః. చాపవిద్యా - ధనుర్విద్యా, తయా అభిరామే
ణ - మనోహరేణ, రామేణసమం అమరపారికాష్ఠ్యే శా - దెసమి
శానారదేనేత్యర్థః. ॥ ని ॥ తపస్వీతాపసఃపారికాష్ఠ్యే వాచంయ
మోమునిరిత్యమరః. పూర్వం దృష్టఃదృష్టచరః, సనభవత్యదృ
ష్టచరః - కదాప్యనవలోకినః, తథాభూతం సమరమ్ - యుద్ధమ్,
అతిచిరమ్ - బహుకాలమ్, అతానీత్ - చక్రే, తనూకరణే ఇతి ధా
తోర్లుక్ ॥ ౧౨౯ ॥

కాకుత్స్థతి ॥ సమితి - యుద్ధే, కాకుత్స్థస్య - శ్రీరామ
చన్ద్రస్య, శివాదిత్వాదాత్. కార్ముకం లతేవ కార్ముకలతా - ధనుర్వ
న్నీ, ఉపమితసమాసః; తస్యాః - చలితేన - నిర్గతేన, అర్థచన్ద్ర
ణ - అర్థచన్ద్రాకారపాణేన ॥ ని ॥ అర్థచన్ద్రోనఖితుతే । గళహస్తేబా
ణభేదే ఇతిమేదిన్. చిన్నః - లూనః, అస్య మాంసభుజః - కుంభ
కర్ణస్య, బుజః - బాహుః, బ్రహ్మషేః - అగస్త్యస్య, గోషరభి
సేన - కొపాతిరేకేణ, అర్పితమ్ - వితీర్ణమ్, సర్పజన్త - అజగరా
వస్థా యస్యతదౌక్తః; అతపవ తృతీయా ద్యౌః త్రిదివః - స్వర్గః,
తస్మాత్ అథః - భూమా, నహుషఇవ - నహుషాఖ్యభూపతిరివ,
దూరాత్పాత - పతితః, ఉపమాలజ్జారః. పురాఖిలునహుషోరా
జా శతేనాశ్వమేదైః లబ్ధుఃపేద్యశ్రీః శవీకుద్ధిరంప్రతి యానమ
ధిరుహ్య గచ్ఛన్ సగర్వః సర్పసర్పేతి భగవన్తనుగస్త్యమాక్షిప్య

శూషస్త్రిదివాదివాదః ॥ ౧౩౦ ॥ అథ చిక్రిషురన్యశిరఃక్రుధా
రఘుపతిస్సమధత్తశరాసనే । మఘవదైవతమస్త్రీమనర్గళం సుమ
భరంచ కరేషు సురస్త్రియః ॥ ౧౩౧ ॥ ఉత్పతచ్ఛ నిపతచ్ఛయా
కోవకలుషీకృతేన తేన సర్పభవేతిశస్త్రః అజగరస్సౌ పపాతభూ
మావతి పారాణికే కథాత్కృతసుసద్దయా ॥ ౧౩౨ ॥

అథేతి ॥ అథ, రఘుపతిః, అన్య - కుమ్భకర్ణస్య, శిరః -
మస్తకమ్, చిక్రిషుః - కర్తితుమిచ్ఛస్సౌ, కృతీచ్ఛేదనశ్చితి ధా
తోస్సన్నతామప్రత్యయః. క్రుధా - కొపేన, శరాసనే, మఘవా
దైవతం యన్యతథోక్తమ్ - ఇన్ద్రదేవతాకమ్, నిరర్గళమ్ - అప్రతి
హతమిత్యర్థః, అస్త్రీమ్ - ఆయుధమ్, సమధత్త - నష్టభే. డుధాఞ్
ధారణశ్చితి తోర్లక్ష్యే. సురస్త్రియః కరేషు సుమభరమ్ - ప్రసూన
పుష్పమ్, సమదధతేతి విపరిణామేనయోజ్యమ్, నష్టఘరిత్యర్థః. ర
ఘుకులతి కేన కుమ్భకర్ణశిరచ్ఛేదనాయ ఐన్ద్రాస్త్రీగృహీతే తాద్భ
వలోకకర్ణకపరిహారసమ్భవనాజనితానన్దాస్సరసుభ్రువోఽపి కుసు
మవృష్టిం రచయితుం సన్నద్ధాబహుపురిత్యర్థః. అత్రవర్ణస్య శ్రీరా
మచన్ద్రస్య ఇతరాపాం సురాజ్ఞానావాంచ ధారణరూపైకధర్మాన్వ
యాత్తుల్యయోగితాలంకారః. తదుక్తమ్ “ వర్ణ్యానామితరేషాం
వాధమైకకృతుల్యయోగితా ” ఇతి. యద్వా, సురాజ్ఞానాకర్తృ
కసన్తోషజనితపుష్పవృష్ట్యర్థకమసుమధారణప్రతి రామచన్ద్రీకర్తృ
క కుమ్భకర్ణసదఫలకైన్ద్రాస్త్రీసన్ధానస్య కారణత్వాభ్యవగమేన
కార్యకారణయోగస్సహత్వవర్ణనాత్ అక్రమాతిశయోక్తిః. తదుక్తమ్
అక్రమాతిశయోక్తిస్సాన్యతహ త్వేహేతుకార్యయోః ఇతి ॥ ౧౩౧ ॥

అథతేనైవాస్త్రేణతచ్చిరశ్చేదనమాహ — ఉత్పతదితి ॥
రాఘవస్య అస్త్రేణ - ఐన్ద్రాస్త్రేణ, దధితమ్ - చిన్నమ్, అతప
వ ఉత్పతత్ - ఉర్ధ్వముత్థాపమానమ్, నిపతత్ - అధఃపతచ్ఛ,

తునోరాఘవాస్త్రీదధితం శిరోఽన్యగాత్ । ఉద్ధ్వగం రవిమయూ
ఖభస్మితం పక్షసీమ్నిచ జటాయురగ్రజమ్ ॥ ౩౨ ॥ హలేప్యము
ష్టిక పాలస్త్యో నసీతాం హాతుమైహత । అవివేకోహి మూఘాణాం

ప్రభమం ఛేదనక్షణపవాత్పతత్ అనంతరం శౌరవాన్నిపతదిత్యర్థః .
యాతునః - రాక్షసస్య కుమ్భకణాన్య, శిరః, ఉద్ధ్వంగచచ్ఛతీ
త్యూర్ధ్వగః, అన్యత్రాపి దృశ్యతఇతివార్తికేనగమేర్థః . తథాఘా
తమ్ అతపవ పక్షసీమ్ని - గరుత్మజేశే, రవిమయూఖేన - సూర్య
కిరణేన, భస్మితమ్ - సూర్యకరదగ్ధపక్షమిత్యర్థః . జటాయుషః - గృ
హ్రరాజస్య, అగ్రజమ్ - జ్యేష్ఠభ్రాతరం సమ్పాతినమిత్యర్థః . అన్య
గాత్ - అనుసపార . పురాఖిలు సమ్పాతిజటాయుర్నామానౌ పర
స్పరం భ్రాతౌకదాచిత్ నిజనిజసామర్థ్యసృష్టికరణాయ విరచి
తశచథా ఉద్ధ్వమూర్ధ్వముడ్డినా తయోరన్యతరస్సమ్పాతిర్నిజానుజ
మర్క-కరనస్తప్తం వీక్ష్య వాత్సల్యేన స్వపత్రాభ్యామాచ్ఛాదయన్
స్వయమేవ భస్మీకృతపక్షపచాలేతి పారాణికాఃకథయన్తి . అత్ర
కుమ్భకర్ణశిరస్సమ్పాత్యోరుపమావ్యజ్ఞకేవాదిశబ్దప్రయోగాభావేపి
అనుగమనక్రియయైవ తయోరుపమాయాః ప్రతీయమానత్వాదుప
నూలజ్ఞానః . రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౧౩౨ ॥

హతఇతి ॥ పాలస్త్యః - రావణః, అముష్టిక - కుమ్భకర్ణై,
జాతే - సంహృతేసత్యపి, సీతామ్ - జానకీమ్, హాతుమ్ - త్యక్తు
మ్, నైహత - నైచ్ఛత్, ఈహకాక్ష్మాయామితిధాతోర్లజ్ . తథా
హిత్యనేన తస్మిన్నేవాధ్ధాన్తరంస్యస్యతి — మూఘాణామ్ - స్వయం
పణ్డితం మన్యతేన్వ అన్యాభిహితం హితమపి వచనమశృణ్వతామి
త్యర్థః . అవివేకః - కార్యాకార్యవిచారాభావః . జీవితం అవధిస్సీమా
యస్తేకకర్మణితద్యథాతథా - యానజ్జీవమిత్యర్థః . ॥ ౩ ॥ అవధిస్త్య
వథా నేస్యాత్సీమ్నికాలేబిలెపుమానితిమెదిసి . దుస్త్యజః - త్యక్తుమశ

జీవితావధిమస్త్యజః ॥ ౧౩౩ ॥ గ ॥ అథ కుమ్భకర్ణవధశోకపరిష్కా
నముఖం పఞ్చి-ముఖమాశ్వాస్య, భ్రాతరా మహోదరమహాపా
ర్శ్వా కుమారాశ్చ దేవాన్తకనరాన్తకాతికాయత్రిశిరసో మనోజవ
పా మనోజవపాటోవనైస్థవస్యస్థనసింధురాశ్శౌర్యమదబన్ధరాస్సము
క్యః, ॥ సూ ॥ ఈషద్ధుసుస్పిత్వాదివాఖిల్ . అతపవాయమపి
సోదరవిపత్తావపి నిశాచరవంశవివాశనిదానం జానకీం రామాయ స
మర్పయితుం నేయేషేతిభావః . అత్ర సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూ
పోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౧౩౩ ॥

అథేతి ॥ అథ - కుమ్భకర్ణవధానన్తరమ్, భ్రాతరా మహో
దరమహాపార్శ్వా రాక్షసా, కుమారాః - పుత్రాః, మనోజవపాః -
పితృసన్నిభాః, శౌర్యేస్వపిత్రా రావణేన సదృశాత్కత్యర్థః. ॥ ని ॥
అథ మనోజవసంపితృసన్నిభాత్కత్యమరః. దేవాన్తకనరాన్తకాతికా
యత్రిశిరసః - పతన్నామానో రాక్షసాశ్చ, కుమ్భకర్ణస్య వధేన -
సంహారేణ హేతువా, యశ్శౌకః, తేనపరిష్కానమ్ - నష్టతేజస్కా
మ్, ముఖం యస్య తం తథోక్తమ్; పఞ్చి-ముఖమ్ - దశవదనమ్,
పఞ్చి-శబ్దోదశసంఖ్యావాచకః ॥ వ్యా ॥ పఞ్చి-వింశత్ త్రింశత్ చత్వారి
ంశత్పంచాశత్ షష్ఠీసప్తత్యశీతినవతిశతమితి నిపాతనాత్సాధుః. ఆ
శ్వాస్య - సమాధాయ, మనోజవాః - మనోవేగాః, సాటోపాః -
సమదాః, నైస్థవస్యస్థనసింధురాః - హయరథమాతక్లాః, యేహం తె
తథోక్తాః. తెషు మనోజవాః నైస్థవస్యస్థనాః, సాటోపాస్సింధురా
త్కతివివేకః ॥ ని ॥ హయనైస్థవసప్తయః ॥ శతాంశస్యస్థనోరథః ॥ సి
ంధురస్సామజగకుమ్భిమాతక్లశ్చమదావళః ॥ ఇతియథాక్రమమమరః.
శౌర్యమదేన - విక్రమదర్శేణ, బన్ధురాః - వ్యాప్తాః, అతపవ సము
న్నమితాః - ఉద్ధతాః, కన్ధరాః - కన్ధాః యేహం తె తథోక్తాః. గ
ర్వాతిశయేన ఉన్నమితగ్రీవాత్కత్యర్థః. సమరాడమృతస్య - యుద్ధ

స్సమితకన్ధరాస్సమరాజమ్బరధురన్ధరాశ్చ సమసమయమవతేరు
రాజివసున్ధరామ్ || ౧౩౪ || ప || వానరాన్తకతాం ప్రాప్తే క్రు
ధాతత్ర నరాన్తకే | తదన్తకేన తారాయాస్సమభావితనూభవా ||
తదేవాన్తకసాన్నిధ్యమేషదేవాన్తకౌభ్యగాత్ | హనూమతా

సంరమ్భవ్య, ధురన్ధరాః - ధూర్వహః, || ౧ || ఆడమ్బరొస్త్రీ
సంరమ్భగర్జితేతూర్యనిన్వనశ్చతినానా. ధూర్ శబ్దసమావార్థకోఢు
రాశబ్ద ఆకారాన్తస్త్రీలిङ्గః || స్తో || “వష్టివాగురిల్లోపమవాప్యో
రుపనర్తయోః | ఆపజ్ఞైవహలన్తానామ్” ఇతివచనాదాబన్తః. తాం
ధారయతీత్యర్థే || సూ || సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిధారిసహితపిద
మశ్చతిఖన్ ప్రత్యయః. ధారీత్యత్ర || సూ || ఖిచప్రాన్వశ్చతిహ్రీ
స్వః, ఖత్యనవ్యయశ్యేతి పూర్వపదస్యహ్రీస్వః, అరుర్ద్విషదిత్యాది
నాముమ్, ఏవంభూతాస్సన్తః, సమసమయమ్ - ఏకకాలపన || సూ ||
కాలాభ్యనోరిత్యాది నాద్వితీయా — అజివసున్ధరామ్ - యుద్ధభూమి
మ్, అవతేరుః - ప్రాపురిత్యర్థః. శ్లోకసవతరణయోరితి ధాతో
ర్లిట్ || సూ || శ్లోకలెత్యాది నా ఏత్వాభ్యాపలాపా || ౧౩౪ ||

అథాన్లదేన నరాన్తకవధమాహ — వానరాన్తకతామితి ||
తత్ర - యుద్ధే, నరాన్తకే - తన్నామ్నీఅసురే, క్రుధా - కొపేన,
వానరాణామ్ - కపీనామ్, అన్తకతామ్ - యమత్వమ్, ప్రాప్తేన
తి - ఉపగతేనతి, వానరసంహారకేనతీత్యర్థః. తారాయాః - వాలి
పత్నీయః, తనూభవా - పుత్రేణ అన్లదేన, తస్య - వానరాన్తక
స్య, అన్తకేన, సమభావి - అజనీత్యర్థః. తంజఘానేతి యావత్;
భూధాతోభావేలుక్ . || ౧౩౫ ||

మారుతినా దేవాన్తకత్రిశిరస్సంహారమాహ — తదేవేతి ||
ఏషదేవాన్తకః - తన్నామాఅసురః, తనూమతా - మూర్తిమతా,
ప్రతాపేన - పరాక్రమేణ, పరాక్రమశాలినేతియావత్. హనూమ

త్రిమూర్తాద ప్రకాశితా తమామితా ॥ ౧౩౬ ॥ లాకానాం జన
యన్ పీఠాం భూయోజనభేదైకకర్తృణా ॥ తీర్ణై నాగ్నికుమారేణ ప్ర
శాన్తోఽభూన్మహోదరః ॥ ౧౩౭ ॥ యుషభేణ స్థవక్త్రా నామృషభేణః

తా - అజ్ఞ నేయేన హేతునా, తదేవ - నరాంతకప్రాప్తమేవ, అస్త
కస్య - యమస్య, సన్నిధిరేవ సాన్నిధ్యమ్ - సామీప్యమ్, తత్,
॥ సూ ॥ చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్సన్విధేష్య ఇన్. అభ్యుగాత్ - జగామ,
త్రయః మూర్ధానః యస్య సత్రిమూర్ధా - త్రిశిరాశ్చ ॥ సూ ॥ ద్వి
త్రిభ్యం షమూర్ధ్నైశ్చ తిషప్రత్యయస్తున. అనేనేషజ్ఞాపనేన సమాసా
స్తవిధేరనిత్యత్వాత్, అభ్యుగాదిత్యనేన సమృద్ధః. ఇన్ ధాతో
ర్లుజీ. ॥ సూ ॥ ఇహోగాలుజీతిగాదేశః. దేవాంతకప్రశిరసా మారు
తినా హతావిత్యర్థః ॥ ౧౩౬ ॥

అథ నఛైవ మహేందరహననమాహ — లాకానామితి ॥
లాకానామ్ - జనానామ్, అపధ్యేన - అహితేనకర్తృణా, భూయః-
భూరియధాతధా ॥ ౧౩ ॥ స్థితం భూయశ్చ భూరిచేత్యమరః. పీ
ఠామ్ - బాధామ్, ॥ ౧౩ ॥ పీఠాబాధావ్యధాదుఃఖమిశ్యమరః. జ
నయన్ - ఉత్పాదయన్, మహోదరః - మహోదరనామాఅసురః,
తీర్ణై - కూరైః, అగ్నికుమారేణ - అనలసుతేన నీలనేత్యర్థః.
ప్రశాన్తః అభూత్ - నీలైవ హత ఇత్యర్థః. అన్వత్ర, లాకానాం పీ
ఠాంజనయన్, అపధ్యేనకర్తృణా - తైలమాషాపూపమాహిషదధ్యా
దీసేవనేన, భూయఃపీఠాంజనయన్, మహోదరః - మహోదరనా
మాకల్పిదామయవిశేషః, తీర్ణై న అగ్నికుమారేణ - అగ్నికుమారనా
మ్నా దౌషధఘటికావిశేషేణ, ప్రశాన్తోఽభూత్. అత్ర అగ్నికుమారే
శబ్దశక్త్యా ప్రతీయమానాభ్యాం నీలనామకవానరౌషధవిశేషా
భ్యాం మహోదరశబ్దవాచ్యరాక్షసరొగవిశేషయోఃప్రశాన్తివర్ణనా
త్ ప్రకృతాప్రకృతగోచరోఽయమర్థశ్లేషః ॥ ౧౩౭ ॥

లియసా । మహాపార్శ్వహతస్స క్షేమహాపాతకలమ్బటః ॥౧౩౮॥

॥ ౧ ॥ ఏవం పునరుక్తవత్సత్వేషు నరాస్తకాదిషు వత్సస్వపివీరే
షు తదీయశుచాగరిష్టః షష్ఠోఽతికాయోఽపరిమెయకౌపవిధేయహృ
దయో విధాయ సజ్యం ధనురజస్రనిస్సృతాభిశ్శరధారాభిర్దిశిదిశి కాన్తి

అథ ఋషభేణ మహాపార్శ్వవిశసనమాహ — ఋషభేణైతి ॥

సఖ్యై - యద్ధే ॥ ని ॥ మృగమాసగ్ధనంసఖ్యమిత్యమరః . స్లనక్తా
నామ్ - కపీనామ్ , ఋషభేణ - శ్రేష్ఠేన , ఋషభశబ్దశ్రేష్ఠవాచీ,
తదుక్తమమరసిహ్లాన “ సిహ్లాశార్దూలనాగాద్యాఃపుంసి శ్రేష్ఠార్థగో
చరాః ” ఇతి . బలీయసా - అతిశయేనబలశాలినా , ॥ వ్యా ॥ ద్వి
వచనేత్యాదినా ఈయసుకప్రత్యయః . ఋషభేణ - ఋషభనామకే
నవానరేణ , మహాపాతకే - బ్రహ్మహత్యాదిపాతకే , లమ్బటః -
ఆసక్తః , మహాపార్శ్వరాక్షసః , హతః - హింసితవ్యత్యక్తః . ॥

ఏవమితి ॥ ఏవమ్ - పూర్వోక్తరీత్యా , నరాస్తకాదిషు వత్స
స్వపి వీరేషు , పునరుక్తమ్ - ద్విగుణితమ్ , వత్సస్వమ్ - వత్సస
ఖ్యైవిశిష్టత్వం మరణించ , యేషాం తేషు తథోక్తేషునత్సు . ॥ ని ॥
స్యాత్పత్సృతాకాలధర్మోద్దిష్టాస్తాఃప్రళయోఽత్యయిత్యత్యమరః . తదీయ
శుచా - తత్సమ్బద్ధి శోకేన , ॥ ని ॥ మన్యుశోకాతుశుక్స్త్రియా
మిత్యమరః . అతిశయేనగురుః గరిష్టః - గురుశోకవ్యత్యర్థః . ॥ సూ ॥
అతిశాయనేతమవిష్టనావితీప్తక , ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోర్గరాజేశః
షష్ఠాంపూరణష్టష్టః , అతికాయః - తన్నమానిశాచరః , అపరిమె
యస్య - పరిమాతుమశక్యస్య , అత్యధికసేవ్యత్యర్థః . కోపస్య -
క్రోధస్య , విధేయమ్ - అధీనం హృదయం యస్య తథోక్తస్సకా ;
రోషపరవశమానసవ్యత్యర్థః . ధనుః - చాపమ్ , సజ్యమ్ - మార్వీస
హితమ్ , ఆరోపితమార్వీకమిత్యర్థః . విధాయ - కృత్వా , అజస్రని
స్సృతాభిః - నిరస్తరనిర్గర్భితాభిః , శరధారాభిః - బాణపరమ్పరాభిః ,

శీతతాముపదిశకాకపీనామశరణహన్యమానవానరపైన్యకొలాహలా
కర్ణననముదీర్ణకొపపావకయావకితముఖశశలక్ష్మణాలక్ష్మణేన॥౧౩౯॥

॥ ప ॥ త్వమసి నిశితరేష్టప్రాథపాణిశ్శరాసే ననుగిరితరుయోధీకే
వలం కీశసంజ్ఞః । త్వజ తమిహపృషతౌగ్రాణముఖ్యకర్ణాన్తకృష్టా

కపీనాం దిశిదిశి, వీహ్నయాందిష్టార్భావః, కాన్దిశీకతామ్ - భయదు
తత్త్వమ్ ॥ ని ॥ కాన్దిశీకభయదుతత్త్వత్వమరః. ఉపదిశక - కపీ
పలాయయన్నిత్యర్థః. అశరణమ్ - రక్షకశూన్యమ్, అతపవ హన్య
మానమ్ - హింస్యమానమ్, యద్వానరపైన్యమ్ తస్య, కొలాహల
స్య ఆకర్ణనేన - శ్రవణేన హేతునా, నముదీర్ణః, యః కొపపావకః -
క్రోధానలః, తేన యావకితః - యావకవదాచరణ, అరుణితత్త్వ
స్థః ॥ వ్యా ॥ సర్వప్రాప్తిపదికైభ్యః క్విభ్యావక్తవ్యైశ్చ తి యావకవచ్చ
జ్ఞాదాచారాద్ధైర్విత్. తదంతాతగర్తరిక్తః. ముఖమ్ - ఆస్యమేవ,
శశలక్ష్మ - చస్త్రీః, యస్యతేన తథోక్తేన, లక్ష్మణేన ॥ ౧౩౯ ॥

త్వమితి ॥ హేనిశితరేష్ట - రాక్షసశ్రేష్ఠ ఇతి సమ్బోధనమ్,
త్వం శరాసనే - ధనుషి, ప్రాథపాణిః - కుశలహస్తస్సక, అసి, కీ
శసంజ్ఞః - వానరసమూహః, కేవలం గిరితరుభిర్యుధ్యతే తాచ్ఛీల్య
నేతి గిరితరుయోధీ ॥ వ్యా ॥ తాచ్ఛీల్యేణినిః. నతు జాత్వప్యాఘ్రాతథ
నుర్వేదగర్థః, నన్విత్యనునయే, ధనుర్వేదరహస్యవేదినస్తవ తదజ్ఞైస్స
హ యుద్ధమనుచితమితిభావః. తన్నికిజగర్తవ్యమితిచేదాహ - త్వ
జేతి ॥ తమ్ - వానరసంజ్ఞమ్, త్వజ - జహీహి. అపి కేనసహ యోద్ధ
వ్యమితిచేదాహ - ఇహేతి ॥ పృషతౌగ్రా - బాణాణ, కర్ణాన్తమ్ -
కర్ణపర్యంతమ్, కృష్టాణసతః - ఆకర్ణాన్తమాకృష్టైశ్చ్యర్థః. ఇహ -
మయి, ముఖ్య - త్వజ. కస్త్యయి విశేషఇతిచేదాహ - ప్రతిభటా
నామ్ - ప్రతిదృష్టినామ్, యా రణకణ్ఠాః, కణ్ఠూర్నామ నఖము
ఖౌల్లేఖనాద్యవసేయస్త్యగ్రోగవిశేషః ॥ ని ॥ కణ్ఠూః ఖర్జూశ్చక

ప్రతిభిటరణకర్ణాగర్వనర్వజగ-మోహి. ౧౪౦ ॥ ౫ ॥ ఇత్యభిధాయా
భిముఖమాపతతా లక్ష్మణేన కేసరిణేన వారణఃక్షణేన సమగచ్ఛత ॥
॥ ప ॥ ఉపేయుషి నకాతుకే సురమునా శతానన్దతాం సమస్తసుమనః
స్తుతే రఘువరేపుష్పద్రప్తృతామ్ । శ్రుతిప్రణయిభిర్గుణైశ్చలితశస్త్ర)

జ్ఞాయాఇత్యమరిః. యుద్ధసంరమ్భఇతియావత్. తయో యోగర్వః
దర్పః, తస్య సర్వంకవతీతి సర్వజగ-పః. సర్వపరిహారకః, అస్తి.
ద్వస్త్యయుద్ధప్రదానేన తవ దర్పదమునా యాహ మేవ క్షమోనాయం
కేశసంస్థుస్తదేహీ మయాసహ యోధుమితిభావః ॥ ౧౪౦ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - పూర్వోక్తప్రకారేణ, అభిధాయ - ఉక్త్వా,
ముఖమభి అభిముఖమ్, స్వాభిముఖమిత్యర్థః. ఆపతతా - ఆగచ్ఛ
తా, లక్ష్మణేన - లక్ష్మణేనసహిత్యర్థః. కేసరిణా - సింహాసనహ,
వారణః - గజఇన, సమగచ్ఛత - సజ్గతః, సమ్భూర్వాగ్రమేర్గ్లః.
॥ సూ ॥ సమోగమృచ్చిభ్యామిత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౧౪౧ ॥

ఉపేయుషీతి ॥ శతక్రతుః - ఇన్ద్రః, తస్యేవ పరాక్రమః
యయోస్తా తథోక్తా, లక్ష్మణాతికాయా, నకాతుకే - సమరివిలో
కనకుతూహలనహితే, సురమునా - దేవర్షా నారద, శతానన్దతా
మ్ - బ్రహ్మత్వమ్ శతం ఆనన్దాః యస్యతథోక్తతాంచ, అధికానన్దం
చేత్యర్థః. ఉపేయుషి - పాప్తవతి సతి, ॥ సూ ॥ ఉపేయివాన
నాశ్వాననూచానశ్చేతి నిపాతనాత్సాధుః, సమస్తసుమనోభిః - స
ర్వదేవైః, స్తుతే రఘువరేపి, ఉపద్రప్తృతామ్ - పిక్షకత్వమ్, ఉపే
యుషిసతి, శ్రుతిప్రణయిభిః - కర్ణైర్ద్రక్ష్మపైః, గుణైః - మార్పిభిః,
అన్యత్ర - శ్రుతిప్రతిపాదితైరౌదార్యాదిగుణైః కరణైః ॥ ౧ ॥ శ్రు
తిరామ్నాయవార్తయోః । కర్ణైర్ద్రక్ష్మపైః ఇతినానా. చలితానాం
శస్త్రాణామ్ - ఆయుధానామ్, ఘోషైః - ధ్వనిభిః, ఉజ్జ్వలమ్ -
ప్రకాశమానమ్, మస్త్రీఘోషోజ్జ్వలమితిచ గమ్యతే. పృథుః -

ఘోషాజ్జ్వలం శతక్రతుపరాక్రమావృధురణక్రతుంచక్రతుః ॥ ౧౪౨ ॥

॥ ౫ ॥ తతస్సుమిత్రానన్దనస్పర్శనలాలితేషు మార్గణేషు లుబ్ధమివా
ధిగమ్య యాతుధానమెనం లబ్ధముఖభిజ్ఞేషు హిరణ్యగర్భవరసమా

మహాః, రణః - యుద్ధమేవ, క్రతుః - యజ్ఞః, తం చక్రతుః - వి
తేనతుః. అత్ర రణే క్రతుత్వారోపంప్రతి నారదే బ్రహ్మత్వారోపస్య
రామచంద్రే ఉపద్రష్టృత్వారోపస్య చ బ్రహ్మపద్రష్టృః యజ్ఞాన్త
త్వేన అజ్ఞత్వాత్ పావయమా రూపకాలజ్ఞా రః ॥ ౧౪౨ ॥

తతః ॥ తతః - ఆనంతరమ్, సుమిత్రాయాః - దశరథప
త్నయః, నన్దనస్య - సుతస్య లక్ష్మణస్య, స్పర్శనేన - కరస్పర్శేన,
మోచనేనేత్యర్థః. లాలితేషు - ఉపలాలితేషు, అన్యత్ర సుప్తు,
మిత్రస్య - సూర్యస్య, ఆనన్దయతీత్యానన్దనః ॥ సూ ॥ నన్దాదిత్వా
ల్యుః. ప్రీతిజనకః, సుతః - కర్ణశత్యర్థః. తస్య యత్ స్పర్శనమ్, దా
నమ్, తేన లాలితేషు - కర్ణవితరణత్వప్తమానసేష్విత్యర్థః. ॥ ౧ ॥
మిత్రం సుహృదినారివౌ । స్పర్శే త్వగిన్ద్రీయే దానే స్పర్శనం మాదుతే
పుమాః । నన్దనం వానదో ద్యానే సుతేనాహర్షకేత్రిషు ఇతి వనానా.
మార్గణేషు - బాణేషు యాచకేషుచ, ॥ ౧ ॥ అథ మార్గణమ్ । యా
చాన్వేషణయోగ్యేతే పుమాః । యాచక బాణయోరితి నానా. ఏనం
యాతుధానమ్ - అతికాయ నామానమ్, లుబ్ధమివ - శృంగమివే
త్యుపమా. ॥ ౧ ॥ లుబ్ధాభిలాషుకస్తృష్టగిత్యమరణి అధిగమ్య-
ప్రాప్య, ఏకత్ర శరవ్యత్వేన అన్యత్ర దాతృత్వశమ్భవసమేతి భావః.
అబ్ధిః - ప్రాప్తిః, ముఖస్య - ధారాయాః, భిజ్ఞః - మోటనమ్, అ
న్యత్ర ముఖభిజ్ఞః - ముఖపరాజయః, తిరస్కారభరిత్యావత్. యై
స్తథోక్తేషు సత్సు. ఏకత్ర తృటితముఖేషు, అన్యత్ర తృప్తితముప్రా
ప్య ప్రతినివృత్తైష్వితి కార్థః. మరుత్ - వాయుః, అన్య - అతిరా
యన్య, హిరణ్యగర్భః - బ్రహ్మ, తస్య వరేణ - ప్రసాదేన, ॥ ౧

సాదితదుర్భేదకవచసద్భరితగాత్రతయా పితామహస్తస్త్రిమస్తరేణ
దుర్జయతామన్య లక్ష్మణశ్రవసిమరుదనురహసముపదిదేశ ॥ ౧౪౩ ॥
॥ ప ॥ నిశమయ్య సమీరవచస్సజవాదఖిలాస్త్రవిదస్త్రమథ త్తవిధేః ।
జహునాకిమ నేనధుతం నిమిషాదతి కాయశిరోవ్యతికాయమభూత్ ॥

దేవప్రసాదే వరణే జామాతరి వరఃపుమానితినానా . సమాపాదితేన -
పాస్త్రేన, దుర్భేదేన - భేత్తుమశక్యేన, కవచేన - కఙ్కుశేన,
సద్భరితమ్ - సజ్జటితమ్, గాత్రం యస్య తస్యభావస్తత్తాతయా
హేతునా, అభేద్యకవచతయేత్యర్థః . పితామహస్య - బ్రహ్మణః,
అస్త్రమ్, అస్తరేణ - వినా ॥ సూ ॥ అస్తరాస్తరేణయైకైశ్చతి ద్వి
తీయా . దుర్జయతామ్ - జెతుమశక్యత్వమ్, అనురహసమ్ - రహ
సి, ॥ సూ ॥ అన్వవతప్తాద్రహసశ్చతి సమాపాస్తప్తచ్ . లక్ష్మణస్య
శ్రవసి - శ్రోత్రే, ఉపదిదేశ - ఉపదిష్టవాన్ ॥ ౧౪౩ ॥

అథ లక్ష్మణేన తస్య సంహారమాహ — నిశమయ్యేతి ॥ అ
ఖిలాస్త్రవిత్ - సర్వాస్త్రకుశలః, సలక్ష్మణః, సమీరవచః - మో
రుతవచనమ్, నిశమయ్య - శ్రుత్వా, ॥ వ్యా ॥ శమేర్జివి శమోద
ర్శనేశ్చతి మిత్యాద్ధ్రస్యః తతఃక్వోల్యప్ లఘుపూర్వాదితీ జేరయా
దేశః . జవాత్ - పేగాత్, వాయువచనశ్రవణానుపదమేవేత్యర్థః .
విధేః అస్త్రమ్ - బ్రహ్మస్త్రమ్, అథ త్త - ధృతవాన్, ధాఙ్గోలజ్ .
జహునాకిమ్ - జహునాఉత్తేన కింప్రయోజనమిత్యర్థః, అనేన - బ్ర
హ్మస్త్రేణ, నిమిషాత్ - నిమిషమాత్రేణ, ధుతమ్ - స్థానాచ్ఛాప్త
వితమ్, అతికాయశిరోఽపి, అతికాయమ్ - అతిక్రాంతకాయంసత్,
అభూత్ . బ్రహ్మస్త్రేణ చ్ఛిన్నమతికాయశిరోఽతిక్రమ్య శరీరమూ
ర్ధ్వముత్పపాతేత్యర్థః . అత్ర అతికాయశిరసోఽవ్యతికాయత్వమితి
చిత్రమ్, తోటకవృత్తమ్ . తదుక్తమ్ “ ఇహ తోటకమమ్బుధిస్తేః
కథితమ్ ” ఇతి . ॥ ౧౪౪ ॥

॥ ప ॥ తనుజానుజశోకవిక్లబం పితరం రావణిరాహవోద్భటః । నిజ
యా విజయప్రతిజ్ఞయా చిరమాశ్వాస్య రణాయ నిర్యయా ॥ ౧౪౫ ॥

॥ గ ॥ గత్వా రణాఙ్గణమనోన్యస్తేన్యయోస్సన్నహృతోరథమ్.
భితోరక్షిణస్సహాదిశ్య ప్రవిశ్య లఙ్కాం విచిత్రాభిరాహుతిభిర్విధి
వదశ్యర్చ్య తేన సప్తార్షిషా సహర్షితశస్త్రాస్త్రసమ్మారః, పున

తదను ఇన్ద్రజితోరణప్రయాణమాహ — తదనుజైత ॥ తను
జానుజయోః - అపహాయ కున్భకర్ణయోః, శోకేన - దుఃఖేన, వి
క్లబమ్ - దీపమ్, పితరమ్ - రావణమ్, ఆహవోద్భటః - సమరోద్ధ
తః, రావణస్వాపత్యం గావణిః - ఇన్ద్రజిత్, నిజయా - స్వకీయ
యా, విజయప్రతిజ్ఞయా - అహమిదానీం రామలక్ష్మణౌ జితైస్స
గమిషామీతి నిశ్చయేన, చిరమ్, ఆశ్వాస్య - సమాధాయ, రణా
య నిర్యయా - నిర్గతః. వియోగినీవృత్తిమ్, తదుక్తమ్ “ విషమేన
సజాగురుస్సమే సభరాలాఽథగురుర్వియోగినీ ” ఇతి ॥ ౧౪౫ ॥

గత్వైతి ॥ రణాఙ్గణమ్ - సమరభూమిమ్, గత్వా, అనోన్య
న్యస్తేన్యయోః - కపిరాక్షససేనయోః, సన్నహృతోః - యుద్ధా
యకృతసన్నాహయోస్సహోః, రథమభితః - రథస్య సమంతాదిత్యర్థః.
॥ సూ ॥ అభితఃపరితత్త్యాదివాద్వితీయా రక్షిణః - పాలకాః,
సమాదిశ్య - ఆజ్ఞాప్య, లఙ్కాం ప్రవిశ్య, విచిత్రాభిః - అద్భుతాభిః,
ఆహుతిభిః, విధిగుర్వతీతి విధివత్ - యథాశాస్త్రమ్ ॥ వ్యా ॥ త
దర్శితీవతేప్రత్యయః. అర్చితేన - పూజితేన, సప్తార్షిషా - అగ్ని
నా, సమర్పితః - ప్రతిపాదితః, శస్త్రాస్త్రాణాం సమ్మారః -
సమూహః యస్తేతథోక్తః, పునః సన్ద్రామభూమిమ్ - యుద్ధరణ
మ్, ఏత్య - ప్రాప్య, హేమంతసమయఇవ, చావస్య - ధనుషః,
ఆగమేన - ప్రాప్త్యా, యద్వా, చాపాగమేన - ధనుర్విద్యయా,
సముజ్జృంభమాణైః - అభివర్ణమానైః, అన్యత్ర చాపాగమేన -

రేణ్య సక్తామభూమిం హేమ స్తపమయభవ చాపాగమ సముజ్జ్వల్గు
మాణేర న్రితదిగ న్రితూ న్నరా లేరిషుతుషారైరవలుష్క రాజహం
సయోస్తేజఃప్రకర్ష మస్త్రేణ బ వైరిత్థేన సేనయ కుళలమా లేఖ్యవన్య
స్తమివ విరచయ్య క్షణేన పరావన్మతే || ౧౮౬ || తదను ముహూ
ర్తమాత్ర ప్రతిపాలితతదస్త్ర బద్ధేన గన్ధవహనస్తనేన నిష్ప ర్తికారవి
ధనుస్సజగ్రామణేన, సముజ్జ్వల్గు నాణేః. అస్తరితమ్ - ఆచ్ఛాది
తమ్, దిశామ్ - ఆశానామ్, అస్తరిత్య - గగనస్యచ, అస్తరా
శమ్ - మధ్యప్రదేశః, యైస్తై సప్తోక్తైః. అఽనివిదతయా దిగన్తర
మాచ్ఛాదయద్భిరీతుభయత్రతుల్యమ్, ఇషుభిరేవతుషారైరితియాప
కమ్. రాజహంసయోః - రాజశ్రేష్ఠయోః రామలక్ష్మణయోః, అ
న్యత్ర రాజహంసయోః - హంసశ్రేష్ఠయోః, లేజఃప్రకర్షమ్ - ప్రతా
పాతిశయమ్, అన్యత్ర కాన్త్యతిశయమ్, అవలుష్క - నాశయక,
హిమనిపాతేన రాజహంసా జర్జ్వరపత్రాభవన్తిప్రసిద్ధిః; వైరిత్థా
న - బ్రహ్మదేవతాకేన, సాన్యదేవతేన్యత్. అస్త్రేణ, అఖిలం
సైన్యమ్ - సర్వం వానరబలమ్, ఆలెఖ్యే - చిత్రకర్తృణి, వన్యస్తమ్ -
సమర్పితమివ, విరచయ్య - కృత్వా, స్తమ్భిక్మత్యేత్యర్థః. క్షణే
న - క్షణకాలేన, పరావన్మతే - ప్రతినివృత్తః || ౧౮౬ ||

తదన్వితీ || తదను - బ్రహ్మస్త్రబద్ధేననిఖిలసేన్యవిష్టమ్భనా
నస్తమ్, ముహూర్తమేవ ముహూర్తమాత్రమ్ - ముహూర్తకాలప
ర్యస్తమిత్యర్థః. ప్రతిపాలితః - నిరీక్షితః, తదస్త్రస్య - బ్రహ్మస్త్ర
స్య, బద్ధః యేనతథోక్తేన, పితామహవరప్రసాదవినివారితోఽవ్యస్త
బద్ధః గౌరవాత్ కఞ్చితకాలం ప్రతిపాలితఇతి భావః. నిష్ప ర్తికా
రః - ప్రతిక్రియాశూన్యః, యో విపదేవ ఆకూపారః - శముద్రః,
|| ౧ || సముద్రోఽర్ధిరకూపారఇత్యమరః. తస్మిన్ సమగ్నానాం
ష్వజనానాం సముద్ధరణాయ - విపదస్సముత్తరణాయేత్యర్థః. ఏకమ్ -

పదకూపారసమ్మగ్నస్వజననముద్ధరణైకలబ్ధజన్మనా విభీషణవచనసు
ధానేకనమాశ్వాసితజామ్బవదభిహితాం దవీయసీమపి పదవీమచి
రాదతిలఙ్ఘ్యై కైలాసగిరిపర్యవ్రవర్తిని సమూలమున్నూలితే సమాసీ
తేచ సలీలమోషధివర్వతే పరిసరపరిస్పర్శమానపవమానమాణవకస
మాహృతతదగ్రశిఖరదేదీప్యమానదివ్యాపధిగచ్ఛేన ఘ్రాణగ్రాహి

ముఖ్యం యథాతథా ॥ ని ॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాత్మత్యమరః. లబ్ధిమ్-
ప్రాప్తమ్, జన్మ - ఉత్పత్తిః, యేనతథోక్తేన; స్వజనవిపదుద్ధరణై
కఫలకజనుషెత్యర్థః. గర్భవహనస్థనేన - హనూమతా, విభీషణస్వ
వచనమ్ - సమాధానోక్తిరేవ, సుధా, తస్యాస్మినేన - సేవనేన
హేతునా, సమాశ్వాసితేన - శాంతమూఛేన, జామ్బవతా, అ
భిహితామ్ - సప్రపఞ్చప్రతిపాదితామ్, దవీయసీమ్ - అతిదూరవ్యా
పిసీమపీత్యర్థః. ॥ వ్యా ॥ దూరశబ్దాదీయసుని స్థూలదూరేత్వాది
సాయణాదిపరలూపే పూర్వస్య గుణః. పదవీమ్ - పథానమ్, ॥ ని ॥
పథానఃపదవీన్మతిరిత్యమరః. అచిరాత్ - శీఘ్రమ్, అతిలఙ్ఘ్య -
అతిక్రమ్య, కైలాసగిరేః పర్యవ్రవర్తిని - సమీపస్థితే, ఓషధివర్వ
తే, సలీలం యథాతథా, ఉన్నూలితే - ఉత్పాటితే, పమాసీతే - ఆ
హృతేనతిచ, ఘ్రాణగ్రంక్షుప్తతీతి ఘ్రాణగ్రాహి ॥ వ్యా ॥ తా
చ్ఛీల్యేణిః. తాదృశేన ఘ్రాణేంద్రియాప్యాయకేనేత్యర్థః. ప
రిపరే - పర్యవ్రవణమా, ॥ ని ॥ పర్యవ్రవణఃపరిసరత్మత్యమరః.
పరిస్పర్శమానేన - కిచ్చిత్సత్కర్పరమాణేన, పవమానమాణవకేన -
మన్దమారుతేనేత్యర్థః. ॥ ని ॥ బాలస్త్రస్యాన్తాణవకత్మత్యమరః, న
మాహృతేన - ఆసీతేన, తన్య - కైలస్య, అగ్రంవతత్ శిఖరంచే
తికర్తృధారయః, హస్తాగ్రగ్రహస్తయోర్ధ్వగుణిన్ ర్భదాభేదాచి
తివాచననూత్రాత్సమానాధికరణస్సమానః. తస్మిన్ దేదీప్యమా
నానామ్ - భృశంప్రకాశమానానామ్, ॥ వ్యా ॥ దీపీదీప్తావితిధా

కా నివృత్తనిఖిలజరామరణశ్చైవ సర్వేషాం ప్రకృతిమలభంత ॥౧౪౬॥

॥ ప ॥ భృత్యబాన్ధవమిత్రేషు తాదృగేకోపిదుర్లభః । రాజ్ఞాంవిపత్సు యోధీరం హనూమానివ చేష్టతే ॥ ౧౪౭ ॥ గ ॥ తదను దివ్యాషధి సారభాఘాగ్రణవీకృతభుజవీరైర్వైర్వరిసర్వైస్సుగ్రీవాఙ్మయా దహ్యా మానాయాం లఙ్కాయాం సమ్భావ్య పితృవ్యనిదేశం సమీకాభిము

తోర్యజన్తాల్లటశ్శానచ్ దివ్యాషధీనామ్ - సన్ధానకరణ్యాద్యోషధిల తానామ్, గన్ధేన నివృత్తః - ప్రశాంతః, నిఖిలః - సర్వః, జరామ రణయోఃశ్లేశః యేషాం తథోక్తాస్సంతః, ప్రకృతిమ్ - స్వభావమ్, అలభంత - ప్రాప్తవంతః, ఓషధిగన్ధమాఘ్రియ వృద్ధాలపి తరుణా యునైస్త్య; మృతాలపి పునరుజ్జీవీపురిత్యర్థః. ॥ ౧౪౬ ॥

అథ తాదృశస్వజనవిపత్సముద్ధర్తారమోషధిగిరిహర్తారమే వకవిర్విశేషస్త్రి - భృత్యేతి ॥ భృత్యాః - కర్తృకరాః, బాన్ధవాః - దేహసమ్బంధినః, మిత్రాణి - సమసుఖదుఃఖాజనాః, తెషుమధ్యే యతశ్చనిర్ధారణత్వే నిర్ధారణేనప్తమ్. తాదృక్ ఏకోపి పుమాన్ దుర్లభః - లబ్ధుమశక్యః, యఃపుమాన్ రాజ్ఞాంవిపత్సు - విపత్సేషు యేష్యిత్యర్థః. ధీరంయథాతథా, హనూమాన్ - ఆఙ్గనేయత్వవ, చేష్టతే - ఉపకర్తుం వ్యాప్రియతత్వత్యర్థః. తాదృగితి పూర్వేణ స మ్బంధః. ॥ ౧౪౭ ॥

తదన్వీతి ॥ తదను - కపివీరాణాం యథాపురమవస్థానానంత రమ్, సుగ్రీవస్వ ఆజ్ఞయా, దివ్యాషధీనామ్ - సన్ధానకరణ్యాదీనా మ్, సారభన్య - గన్ధన్య, ఆఘ్రీణేన నవీకృతమ్ - నూతనంకృ తమ్, భుజవీర్యమ్ - బాహువరాక్రమః, యేషాంతథాఘ్నతైః . హరివరైః - వానరోత్తమైః, లఙ్కాయాం దహ్యామానాయాం సత్యామ్. పితృవ్యన్య - పితృభ్రాతూరావన్య, ॥ ౧ ॥ పితృ భ్రాతృపితృవ్యస్సాన్యదిత్యమరః. పితృవ్యమాతులమాతామృహపి

భౌ న్లాఘనీయసమరసంరహ్నా కుమ్భవికుమ్భానామ కుమ్భకర్ణతను
సమ్భవౌ నిజసాహాయ్యానుగతప్రజ్ఞాకమ్పనశోణితాక్షయూపాక్ష
నిధననిశమనద్విగుణితప్రతిఘానలప్రపఞ్చితదోర్విక్రమా క్రమేణ తప
నపవనతనయనయనగోచరావభవతామ్ ॥ ౧౮౯ ॥ ప ॥ పరచక్రేభు

తామహోత్పత నిపాతనాత్సాఘః . నిదేశమ్ - ఆజ్ఞామ్ , సమ్భవ్య -
సమ్భూజ్య , శిరసాధృత్వైత్యర్థః . సమీకాభిముఖా - యద్దోస్తు
భౌ , ॥ ని ॥ మృగమాసూంద్రనం సజ్జ్యం సమీకం సామ్పరాయకమి
త్యమరః . న్లాఘనీయః - న్లాఘర్హః , ॥ వ్యా ॥ అపైక్యత్యత్యచ
శ్చేత్యనుశాసనాత్ అహ్లాథైఅనీయర్పిత్యయః . సమరసంరహ్నః -
యద్దోద్యోగః , యయోస్తాదృశౌ . కుమ్భవికుమ్భానామ నామె
తి ప్రసిద్ధావవ్యయమ్ . కుమ్భకర్ణతనృతనుసమ్భవౌ - ఆత్మజౌ , ని
జసాహాయ్యర్థమ్ , అనుగతానామ్ - అనుసృత్యాగతానామ్ , ప్రజ
ఞ్నాకమ్పనశోణితాక్షయూపాక్షాణామ్ - రక్షావిశేషాణామ్ , నిధ
ననిశమనేన - మరణవార్తాశ్రవణేనేత్యర్థః . ద్విగుణితేన పునరుక్త
న , ప్రతిఘానలెన - క్రోధాగ్నినా , ॥ ని ॥ ప్రతిఘాతుకృక్రొధాస్త్రి
యామిత్యమరః . పూర్వంయుద్ధకాలపవ జాజ్వల్యమానః క్రోధాన
లస్తన్నిధననిశమనేనద్విగుణితత్యర్థః . ప్రపఞ్చితః - సంవర్ధితః ,
దోర్విక్రమః - బాహువీర్యమ్ , యయోస్తాదృశౌసంతా , క్రమేణ -
యథాక్రమమిత్యర్థః . విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమ్ . తపనపవనతన
యయోః . సుగ్రీవహనూమతొః , నయనగోచరా - చక్షుఃప్రత్యక్ష
విషయాసంతా , అభవతామ్ - బభూవతుః , కుమ్భస్సుగ్రీవేణ నికు
మ్భోహనూమతాచ యథాక్రమం దృష్టావిత్యర్థః . ॥ ౧౮౯ ॥

అథ సుగ్రీవేణ క్షుప్తవధమాహ — పరచక్రగతి ॥ పరేషామ్ -
అరీణామ్ , చక్రే - పైన్యే , అన్యత్ర పరే - శ్రేష్ఠే , చక్రే - ఘ
టసాధనే , ॥ ని ॥ పరః శ్రేష్ఠారిదూరాన్యోత్తరేక్షీబంతుకేవలశ్చక్ర

జదజ్జాబ్రమితం కుమ్మంపయోధరాకారమ్ । రష్ట్రద్వకాకపిపతినా
 క్షిప్తం జగ్రాహదజ్జధరపవ ॥ ౧౫౦ ॥ X ॥ అధ నికుమ్మేపి ప్రభ
 జ్జనసుతెన సహోదరసరణిముపనీతే శిరసాప్రతిగృహ్య భర్తృశాసన
 భయత్రాపి మెదినీ ॥ ౧౧ ॥ చక్రభృచ్చయేజలావరై రధాక్షేరాష్ట్రస్యై
 న్యయోః । ఘటసాధనభేజేపి స్త్రీజెకొకేపిపుంస్యయిమిత్యుభయత్రా
 పినానా. భుజదజ్జైన - దజ్జనదృశబాహునా, అన్యత్ర భుజస్థితదజ్జేన,
 భ్రమితమ్ - ఆవర్తితమ్, పయోధరాకారమ్ - జలధరసమానవర్ణ
 మ్, అన్యత్ర కామినీకుచనదృశమ్ ॥ ౧౧ ॥ స్త్రీస్తనాజ్ఞాపయోధరా
 వితినానా. రష్ట్రమ్ - ఛద్రమ్ ॥ ౧౧ ॥ ఛద్రంనిర్వ్యథనంరోకొరష్ట్ర
 మిత్యమరః. పశ్యతీతి రష్ట్రద్వక, కర్తరిక్విప్. తేన రద్ధాన్వేషి
 తా, అన్యత్ర ఛద్రదర్శినా, కపిపతినా - సుగ్రీవేణ, అన్యత్ర కముదకం
 పిబ స్తీతి కపయః - జలపాయినః, తేహం పతిః - శ్రేష్ఠః, జలాభిలా
 షితాం జలప్రదాత్రైత్యర్థః. తేన క్షిప్తమ్ - అధానిపాతితమ్, అన్య
 త్ర క్షిప్తమ్ - విస్ఫుప్తమ్, జలాదానానుపయోగాదితిభావః. కుమ్మ
 మ్ - కుమ్భాభిధం రాక్షసమ్, అన్యత్ర ఘటమ్, ॥ ౧౧ ॥ కుమ్భఃకుజ్జ
 రమూర్ధాగ్రై కుమ్భకర్ణసుతే ఘటఇతినానా. దజ్జధరః - అన్తకప
 వ, అన్యత్ర దజ్జస్య - చక్రభ్రామణోపకరణీభూతాయా యస్యైః,
 ధరః - ధర్తా కులాలపవ, జగ్రాహ - గృహీతవాక్, నిక్రైత్రా
 సరష్ట్రత్వాత్ప్రకృతం కుమ్భం కుమ్భకారపవ స్వీచకాకేత్యేతద్వ
 క్తమేవేతి భావః. అత్ర ఏకనాథావలమ్బిఫలద్వయవదేశశబ్దేనోభ
 యార్థప్రతీతేః ప్రకృతాప్రకృతగోచరోఽయమర్థశ్లేషః ॥ ౧౫౦ ॥

అథేతి ॥ అధ - కుమ్భవధానంతరమ్, నికుమ్మేపి - కుమ్భా
 వరజే రాక్షసేపి, ప్రభజ్జనసుతెన - హనుమతాకర్త్రా, సహో
 దరస్య - నిజభ్రాతుకుమ్భస్య, సరణిమ్ - పద్ధతిమ్, యమపురీ
 మార్గమిత్యర్థః. ॥ ౧౧ ॥ సరణిఃపద్ధతిఃపద్యాత్మత్యమరః. ఉపనీతే -

మవతీర్ణరణవసుద్ధరాతలం కిమేభిః పశుభిరాహవః జితైరపి యశోభృ
శమోజస్వినామిత వానరానుష్టుచ్య, జనస్థానస్థచతుర్దశసహస్రసే
నాధ్యక్షస్య పితుర్వామమనిహస్తృతయా శూరజనరేఖావసానగణ
నీయతామాపన్నస్సమానవశిశుః కన్యనునిలీన ఇత్యాత్మానమేవాన్విష్య

ప్రాపితేసతి, భర్తుః - రాజ్ఞో రావణస్య, శాసనమ్ - ఆజ్ఞామ్, శిరసా
ప్రతిగృహ్య - సమ్మన్యేత్యర్థః. అవతీర్ణరణవసుద్ధరాతలమ్ - ప్రా
ప్తసమరాజుణమ్, అహవే - యుద్ధే, విజితైరపి పభిః పశుభిః - వా
నరైః, అనాఘ్రీతసమర సారభాణామమీషాం జయేనాపీత్యర్థః.
ఓజః - బలమ్, అవప్తమ్భావా, || ౧ || ఓజోదీప్తావవప్తమ్భప్ర
కాశబలయోరపీతిమెదినీ. తద్వతామ్ - ఓజస్వినామ్, అస్తాకమితి
భావః. || సూ || అస్తాయామేధాన్రజోవినిరితి వినివ్రత్యయః. కిం
భృశం యశః - కావామహతీకీర్తిః భవేత్, నకాపీత్యర్థః. ఉక్తంచ
“ నానోననున్నోనున్నానః । శ్వనారోహేకుతోమానః పతనే కావ
మానితా ” ఇత్యాది. ఇత్యేవమభిప్రాయేణ, వానరాః ఉన్ముచ్య-
త్యక్త్వా, తైస్సహ అయుధ్యేత్యర్థః. జనస్థానేతిష్ఠతీతిజనస్థానస్థా,
|| సూ || సుపిస్థితకప్రత్యయః. యా చతుర్దశసహస్రాణామ్ - చ
తుర్దశసహస్రస్థ్యాకానామ్, రక్షసాం సేనా, తస్యాః అధ్యక్ష
స్య - నాయకస్య, వా - అథవా, మమపితుః - మజ్జనకస్యభరస్యే
త్యర్థః. నకేవలం చతుర్దశసహస్రసేనాధ్యక్షత్వాదేవ భరోనశూ
రః, కిన్తు వజ్జనకత్వాచ్ఛూరఇతిమన్తవ్యఇతిభావః. నిహస్తృత
యా - సంహారకత్వేన, శూరజనరేఖాయాః - పీరలోకశ్రేణ్యాః,
అవసానే - విరామే, గణనీయతామ్ - సజ్జ్యేయత్వమ్, ఆపన్నః -
ప్రాప్తః, మత్పిశ్యనిహస్తృత్వాత్ శూరజనరేఖాయాం కుత్రాపి
కథంచిద్గణ్యత ఇతిభావః. సమానవశిశుః - మనుష్యశాబకః, కన్య
నునిలీనః - కుత్రవాప్రచ్ఛన్నః, ఇతి - ఏవమ్, ఆత్మానమ్ - స్వమేవ,

ఘుష్యంతం మకరాక్షం నామ ఖరాత్మజం ధురినిరీక్ష్య సనుస్తస్థితమి
దమాహ రామః ॥ ౧౫౧ ॥ ప ॥ నిరవధికపటధురన్ధరఖరహననే కా

అన్విష్య ఘుష్యంతమ్ - గజాంతమ్, మకరాక్షం నామ, నామేతి
ప్రసిద్ధా. ఖరాత్మజమ్ - ఖరసుతమ్, ధురి - అగ్రే ॥ ని ॥ ధూర్నా
ధూపేస్తీతుకమ్ప విత్తేభారేయగ్రయోరితినానా. నిరీక్ష్య -
దృష్ట్వా, రామః, సనుస్తస్థితం యథాతథా, ఇదం - వక్ష్యమాణమ్,
ఆహ ॥ వ్యా ॥ బ్రూహ్మవ్యక్తాయాం వాచీతి థాతోర్లట్. బ్రూహ
పజ్ఞానామాదిత ఆహోబ్రూవత్సాహదేశః. ॥ ౧౫౧ ॥

అథ తద్వచనప్రకారమేవాహ — నిరవధీతి ॥ నిరవధేః -
అపారస్య, కపటస్య - కైతవస్య, ధురన్ధరస్య - ధూర్వహస్య,
అతివేలంమాయావినశ్యత్యర్థః. ధురన్ధరశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ఖరస్య -
తవపితుః, హననే - సంహారే, మను కాన్దాఘా - స్తుతిః, నకాపీ
త్యర్థః. వీరస్య హననే శ్లాఘాభవేత్, నహి కపటధురన్ధరస్యాస్యే
తిభావః. కించ నిర్గతోఽవధిరవసానం యేభ్యస్తే నిరవధికాః ॥ సూ ॥
శేషకవితికమ్; అనంతాత్మత్యర్థః. పటాః - వస్త్రాణి, తెషాం ధు
రన్ధరస్య - భారవాహినః, యద్వా, నిరవధికం యథాతథా పటధు
రన్ధరస్య - ఆజానమామరణాద్వస్త్రభారవహనఖిన్నస్య, ఖరస్య -
గర్వభస్య, ॥ ని ॥ రాసభాగర్వభాః ఖరాత్మజమరః. హననే కా
మమ్ - అత్యంతమ్, అన్దాఘా - శ్లాఘాభావవచన. అత్రాభివార్థ
కొనఞ్. తదుక్తమ్ “తత్సాదృశ్యగుభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా।
అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నఙ్గద్ధాష్టత్ప్రకీర్తితాః” ఇతి. వస్త్రవహనే
వైవచీనస్య గర్వభస్య హననేన వీరాణాం పరంనివైవ నస్తుతిరితిభావః.
నిరవధికపటధురన్ధరత్వత్ర పదభజ్జవైచిత్ర్యేణ ప్రతీయమానాభ్యా
మద్ధాభ్యాం ఖరగర్వభయోసాదృశ్యం చ గమ్యతే. త్వం పితుః -
ఖరాత్, అధికం శ్లాఘ్యః - శ్లాఘనీయః, శ్లాఘాన్విత్యర్థః. అధి

మమన్లాఘా । పితురధికన్లాఘ్యస్త్వం సఖరో ముఖరో యదద్య భ
వాన్ ॥ ౧౫౨ ॥ అథ రామశరశౌరేశ్చక్రం నక్రమివావిధీత్ ।

కి శ బైస యోగేన స్తమీ విజ్ఞమ్యవిష్యేతే, తస్మిన్నధికమితీయస్తాద
ధికమితీచనిర్దేశాదిత్యుక్తత్వాగ్నోచ్చమీ . యత్ - యస్తాతా-రణా
త్, సః తపపితా, ఖమ్ ముఖా న్నర్వర్తి ఆకాశమస్యాస్తీతి ఖరః ॥ ౧॥
అనన్తం సురవత్సఖమిత్యనురః . మహావదనాకాశవానిత్యర్థః . భ
వాన్ - అద్య - ఇదానీమ్, ముఖమస్యాస్తీతి ముఖరః - విశాలముఖవా
నిత్యర్థః . ॥ వ్యా ॥ రక్తకరణే ఖముఖమజ్ఞాభ్యుదయసంభ్రాంతమిత్తుభ
యత్రాపి న తస్వర్థీయోరప్రత్యయః . ఖరముఖశబ్దవాచ్యయోర్భృ
వయోరర్థపామ్యేపి, సఖరః త్వం ముఖరఇతి వన్దాధికశబ్దవాచ్యత్వా
ద్భవణః పితురధికన్లాఘ్యత్యేత్యర్థః . అతస్తద్ధననే మమ కామం
న్లాఘాభ వేదితభావః . నిరవధికపటధురన్ధరఖరహననే ఇత్యత్ర ఏక
నాల్పావలమిచ్ఛలద్వయవదేకేనైవ శబ్దేనోభయార్థప్రతీతేరర్థశ్లేషః .
కామమన్లాఘేత్యత్ర పదభిజ్ఞేనోభయార్థప్రతీతేశ్శబ్దశ్లేషః . ఖర
నిద్రాపూర్వకం న్లాఘ్యాసీత్తుక్త్యా విపరీతలక్షణయా నిద్రైవ గ
మ్యతే ॥ ౧౫౨ ॥

అథమక రాక్ష స్యవధమాహ — అథ రామస్య శరః - బాణః,
శౌరేః - విష్ణోః, చక్రమ్ - సుదర్శనమ్, మహత్ సత్త్వమ్ - బలం
యస్యతంతథోక్తమ్ . అన్యత్ర మహచ్ఛత్రత్ సత్త్వంచేతి కర్తృధార
యః . బృహజ్జలచరజన్తుమిత్యర్థః . ॥ సూ ॥ ఆత్మహతశ్చత్వాదినామ
హచ్ఛబ్దస్య ఆస్వామ్ . ॥ ౧ ॥ సత్త్వంద్రవ్యేపిశాచాదాన్యవపాయ
స్వభావయోః । గుణప్రాణిబలస్వాన్తనత్తాన్వస్తీత్రితుజన్తుష్యిహ
నా . అనేకాని - బహుళాని, పరుషాణి - నిష్ఠురాణి, ఉదితాని -
జల్పితాని, యస్యతంతథోక్తమ్ . ॥ ౧ ॥ ఉక్తంభాషితముదితం జ
ల్పితమిత్యనురః . ॥ వ్యా ॥ వదేర్భావేక్తప్రత్యయే సమ్ప్రసార

మకరాక్షంశహానత్వమనేకపరుషోదితమ్ ॥ ౧౫౩ ॥ హుత్వాపున
స్థితవహాధిగతప్రసాదో గత్వారణం నభసి వానవజిన్నిలీయ । నిర్వా

ణమ్ . అన్యత్ర పకభిన్నమనేకమ్ , తెనద్వాభ్యాంపిబతీతి అనేకపః -
గజః , ॥ వ్యా ॥ సుపిష్ఠత్యత్యత్ర సుపీతి యోగవిభాగాత్కః . ॥ ని ॥
ద్విరదోఽనేకపోద్విపత్త్యశ్యురః . తస్మిన్ దుషా - తద్విషయకోపేన ,
ఉదితమ్ - ఉద్భితమ్ , ఉత్సూర్వాదిన్ ధానోర్దత్యధాకర్తకేత్యా
దినాకర్తరిక్తః . మకరాక్షమ్ - తన్నామానం ఖరసుతమ్ , నక్రం - కు
మ్భిరమివ ॥ ని ॥ గ్రాహోవహారోనక్రస్తుకుమ్భిరశ్యురః . అవ
ధీత్ - జఘాన , హస్తైః కర్తగిలుజ్ . ॥ సూ ॥ హనోవధలుజీవధాదే
శః . పురాఖలు కేనచిన్నకేణ హింసయమానక్రద్దృక్ కుజ్జరశ్చకేణ
నక్రం హత్వా భగవతా రక్షితత్వతి సారాణికే కథానుసంధేయా . అత్ర
అనేకపరుషోదితమిత్యత్ర పదభజ్జసాపేక్షత్వాత్సభజ్జః శ్లేషః . మ
హానత్వమిత్యత్ర తదభావాదభజ్జః శ్లేషః . తౌ వనక్రమిత్యుపమాయా
అజ్జమితీ సజగరః . ॥ ౧౫౩ ॥

హుత్వేతి ॥ వానవజిత్ - రావణిః , పునః హుత్వా - అగ్ని
మాహుత్వా సమ్మాజ్యేత్యర్థః . వహతీతివహః వచాద్యచ్ ; హు
తస్యవహః హుతవహః - అగ్నిః , కర్తృణశ్చేషత్వవివక్షాయాం ష
ష్ఠీనమాసః . తస్మాత్ అధిగతః - ప్రాప్తః , ప్రసాదః - అనుగ్రహః ,
గతచాపాదిరూపః , యేనతథోక్తస్స . ॥ ని ॥ ప్రసాదోఽనుగ్రహః
కావ్యప్రాణస్వాస్థ్యం ప్రసన్నతేతినానా . రణప్రయాణసమయే ఇ
న్ద్రజితాపూజితోఽగ్నిస్తస్యైగతచాపాస్త్రాణి దదాతీతి ప్రసిద్ధిః . ర
ణమ్ - సమరమ్ , గత్వా - ప్రాప్య , నభసి - అన్తరిక్షే , నిలీయ -
మాయయా ఆశ్వానం ప్రచ్ఛాద్యేగ్యర్థః ; స్వయం పరైరదృష్టత్వతి
యావత్ . పరేషాం - శత్రూణామిత్యర్థః . మర్మసు - మర్మస్థానేషు ,
విశిఖైః - శరైః , భిదామ్ - భేదనమ్ , ॥ సూ ॥ షిద్ధిదాభ్యోఽజ్

యమర్హసాభిదాం విశిష్టైః పరేషాం మత్వా త రాఘవరుషం పరుషాం
ప్రసాదే ॥ ౧౫౪ ॥ ౫ ॥ అథ నికుంభిలాయాం మహావిధినా హుత
మానారాధ్య దుర్జయతా వార్జయిశుః ఛత్తనా ప్రతార్య సర్వాన

ఇత్యేషో ప్రత్యయః. నిర్మాను - కృత్వా, శత్రూణా మర్హసు నిర్భిద్యే
త్యర్థః. పరుషామ్ - కూగ్రామ్, రాఘవస్య - లక్ష్మణస్య రామభ
ద్రస్యవా, ఉభయోర్వా, రుషమ్ - కొపమ్, తథాచాక్షం శ్రీరా
మాయణే ॥ ౧౫౫ ॥ “లక్ష్మణస్సు సుసంక్రుద్ధో భ్రాతరం వాక్యసంబ్రవీ
త్ । బ్రాహ్మనుస్త్రీం ప్రయోక్త్యామి వధార్థం సర్వరక్షసామ్ ॥”
తతశ్చ రామభద్రేణోక్తం తత్రైవ “నేకస్య హేతోరక్షాంసం పృ
థివ్యాం హస్తుచర్హసి । అప్రేవతువధేయత్నం కరిష్యామహమోబల ॥
యద్యేవభూమిం విశతే దింవా రసాతలం వాపి నభస్థలం వా । ఏ
వం నిరూఢోఽపి మమాస్త్రీదగ్ధః పతిష్యతే భూమితలెగతాసుః ॥ ఇత్యే
వముక్త్యావచనం మహాత్మా ఘోరప్రవీరః స్తవగో తమైర్వృతః । వధా
య రౌద్రస్య నృశంసకర్మణస్తదా మహాత్మా త్వరితం నిరీక్షతే ॥”
ఇతి. మత్వా - జ్ఞాత్వాచ, ప్రతస్థే - ప్రయయా. ప్రపూర్వాత్రిష్ట
తేల్లిట్. ॥ సూ ॥ సమప్రవిభ్యస్తథిత్యాన్న నేపదమ్ ॥ ౧౫౪ ॥

అథేతి ॥ అథ - పురహృత్ప్రసన్నరమ్, సుత్రానుజిత్ - ఇ
ష్ట్రీజిత్, నికుంభిలాయామ్ - నికుంభిళాభ్యాం స్థలాయామ్,
మహావిధినా - మహతావిధానేన, శత్రుమారణయోగహాపేణ త్య
ర్థః. ॥ ౧ ॥ విధిర్విధానేనైవేచేత్యుచరః. హుతపహమ్ - అగ్నిమ్,
ఆరాధ్య - పూజయిత్వా, దుర్జయతామ్ - వర్తైర్జయతుశక్యత్వమ్,
అర్జయతుమ్ - నహ్నదయతుమ్, సర్వాణా - అఖిలాణాశత్రూనిత్య
ర్థః. ఛత్తనా - శపటన, ॥ ౧ ॥ శపటోస్త్రీవాణీవ మౌఘపథయ
శ్చత్తకైతవత్త్యుచరః. ప్రతార్య - వజ్ఞయిత్వా, అవసరమ్ - న
మయమ్, విధివద్యాగనిర్వహణార్థమితి భావః. అధిగస్తమ్ - పా

వనరమధిగన్తుకామసున్నత్రామవేరీ రథోపరిపరికల్ప్య మాయామ
యీం మేధిలీం నిమగ్నస్య పశ్చిమదిగ్గోపురాదాజ్ఞానైయస్య పుర
తస్సానవప్తమ్భుమాకృష్ట్య కోశాతకరాశకరవాళలతాం, హానాథ!
సో మదర్థఖణ్డితఖణ్డపరశుకోదణ్డ! హా మిథిలానగరజనలోచనాసేవ

పుమ్, కామోయస్యనః తథోక్తః. రథస్య ఉపరి - ఊర్ధ్వభాగే, సు
పుసేతినమానః. మాయా - మోహనవిద్యా, ॥ ౧ ॥ ప్యాన్త
యాశామ్బురీతివిశ్వః. తస్యాః ఆగతాం మాయామయీమ్, మా
యాపరికల్పితామిత్యర్థః. ॥ న్యా ॥ తతఆగతశ్చత్యధికారేమయత్
చేతివిధానాన్తయత్; టిత్వాట్టిట్టాణిత్యాది నాజీప్. మైధిలీమ్ -
సీతామ్, పరికల్ప్య - స్థాపయిత్వైత్యర్థః. పశ్చిమదిగ్గోపురాత్ -
పశ్చిమదిగ్విర్తిపురద్వారాత్, నిమగ్నస్య - బహిర్నిర్గత్య, అజ్ఞా
నాయాః అవత్యం ఆజ్ఞానేయః - హనూమాత్, స్త్రీభ్యాధగితిశ
క్. తస్య పురతః - పురోభాగే, కరాళామ్ - కూరామ్, కరవా
ళః - కృపాణః, ॥ ౧ ॥ కాత్మేయకొమణ్డలాగ్రకరవాళకృపాణ
వదిత్యమరః. నః లతేవేత్సుపమితనమానః. తాం కొశాత్ - పిధా
నాత్, ॥ ౧ ॥ కొశోస్త్రీకుత్సలెఖిన్దపిధానేర్థ్వామదివ్యయోరిత్యమ
రః. సావప్తమ్భుమ్ - సగర్వం యథాతథా, ఆకృష్ట్య, హా నాథ!
హేతిభేదే, ॥ ౧ ॥ హావిషాదశుగార్తిష్విత్యమరః. ఏవమగ్రేపి,
హా మదర్థమ్ - మత్పాణిగ్రహణార్థమిత్యర్థః. ఖణ్డితమ్ - భిన్నమ్,
ఖణ్డపరశోః - ఈశ్వరస్య, ॥ ౧ ॥ భూతేశఃఖణ్డపరశురిత్యమరః.
కొదణ్డమ్ - ధనుః, యేనతథోక్తః; తస్య సమ్బుద్ధిః. హా మిథిలాన
గరజనానామ్ - మిథిలాపురీవాస్తవ్యానామ్, లోచనయోః, ఆసా
చనక - తైరత్యాదరాదత్పవ్యదిభిర్వప్తశ్చత్యర్థః. తదుక్తమ్ “ తదా
సేచనకం తృప్తైర్నాస్త్యస్తో యన్యదర్శనాత్ ” ఇతి. హా భృగోః
గోత్రీవత్యం భార్గవః - జామదగ్న్యః, సశ్చత్యవదేశోవ్యాజోయ

నక ! హా భార్గవావదేశకాలసర్పదర్పవిషనిషూదన ! హా చిత్రకూట
శిఖరవనోద్దేశతరులతామాత్రసాక్షికప్రణయపార ! హా విరాధఖడ్జన !
హా గోదావరీనిర్మలవాలుకావిహారవినోదప్రియసఖ ! హా నిమిషమాత్ర
నిర్మక్షిణీకృతజనస్థాన ! తవాపి ప్రియగృహీణ్యా అనాథాయా ఇవ దా
రుణేన రక్షసా మృత్యురేవంవిధఇతి నమో భవితవ్యతాయై, స్వప్తి
స్య తథోక్తః; యః కాలసర్పః - కృష్ణసర్పః, తస్య దర్పః - గర్వప
వ, విషమ్ - గరభమితిరూపకమ్, తస్య నిషూదన - పరిహారక, హా
చిత్రకూటస్య - గిరేః, వనోద్దేశే - వనప్రదేశే, యేతరవః - వృక్షాః,
లతాః - వీరుధః, తావన తరులతామాత్రం నాన్యదిత్యర్థః. సాక్షి
యస్యన తత్సాక్షికః । సూ । శేషకవితికప్ . ప్రణయస్య - ప్రీ
తేః, సారః - స్థిరాంశః యస్య తథోక్తః. చిత్రకూటవనస్య వివిక్త
త్వాదతి విస్రభకృతక్రీడేత్యర్థః. హా విరాధస్య - తన్నామ్నోరా
క్షసస్య, ఖడ్జన - భక్షక; హా గోదావర్యాః, నిర్మలవాలుకాసు -
విశదసికతాసు, । ని । వాలుకా సికతాసుస్యాత్కిలచ హరివాలు
కేతివానా. విహారవినోదే - క్రీడావిలాసే, ప్రియసఖ । సూ । రా
జాహన్సఖిభ్యష్టచితిత్వం నమాసాంతః. హా నిమిషమాత్రే - న్వల్ప
కాలపవేత్యర్థః. నిర్మక్షిణీకృతమ్ - మక్షికాశూన్యంకృతమ్, జన
స్థానమ్ - లఙ్కాశాఖానగరమ్, యేన తథాభూత, జనస్థానస్థిత మ
క్షికా అపి వినాశితాస్తవ్యా కిముతరాక్షసా ఇతిభావః. తవాపి,
అపిశబ్దేన సమస్తరక్షసకులవిత్సవణదక్షస్యాపీతి జ్ఞాయతే. ప్రియ
గృహీణ్యాః - ప్రియవత్సాభ్యః, అనాథాయాః - అశరణాయా ఇవ,
దారుణేన - క్రూరేణ, రక్షసా ఏవంవిధః - శస్త్రేణ కణ్ఠచ్ఛేదనరూ
పభృత్యర్థః. మృత్యుః - మరణమ్, ఇతిహేతోః నమోభవితవ్యతా
యై - విధయే నమః, స్వప్తిమన్థరాయై - కుష్టాయైత్సమమస్తు, ఏ
తావదనర్థమూలత్వాదితిభావః. । సూ । వమస్వప్తిత్వాదినా ఉ

మన్థరాయాఇతి తారముతోగ్రీశ స్త్రీం ముహుర్ముహురాలక్ష్య పవన
తనయమశ్రుధా రామత్పజ స్త్రీం గృహీతకేశకలాపాం తామితక ర్త
వ్యతామిన చ రు త్తనయస్య కదలీలావనులాపీత్ ॥ ౧౫౫ ॥ తదను
ధీనూనపి హనూమానతథ్యం పి తథ్య ఏధాఽగ్ని సదనార్కం గ్రస్త

భయిత్రాపి చతుర్థి. ఇతి - ఏవం ప్రకారం, మన్థరాయై ఇత్యేత్ర
॥ సూ ॥ ఏచోయావాయావ ఇత్యాం దేశే లోపశ్శాకల్యస్య
త్యనేన వైకల్పికేయలాపే మన్థరాయాఇతి సిద్ధమ్. తామ్ - ఉ
చ్చైః, ॥ ౧ ॥ తారోఽశ్రుచ్చైస్త్రీయస్త్రీష్యిత్యనురః. ఉతోగ్రీ
శ స్త్రీమ్ - ఉచ్ఛ్వాప్య రుద స్త్రీమిత్యర్థః. ముహుర్ముహుః పవనతనయమ్ -
ఆజ్ఞ నేయమ్, అలక్ష్య - దృష్ట్వా, అయం వా మోచయేన్వామితిభా
షః. అశ్రుధారామ్ - బాష్పధారామ్, ఉత్పజ స్త్రీమ్ - విసృజ స్త్రీమ్,
గృహీతకేశానాంకలాపః - నమూహః, యస్యాస్త్రాంతథోక్తమ్;
కేశేగృహీతామిశ్యర్థః. తామ్ - మాయాన యాం మైథిలీమ్, మ
రుత్తనయస్య - మారుతేః, ఇతి కర్తవ్యతామ్ - వివేకమిన, కదలీ
మిన లూత్వాకదలీలావమ్, అలాపీత్ - విచ్ఛేద. కదలీకాణ్డవదనా
యాసేన చకర్తెత్యర్థః. ॥ వ్యా ॥ లూఞ్కోఽదనే ఉపమానేకర్తృణిచేతి
ణముల్. కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగఇతి లూఞ్కోఽనుప్రయో
గః, లుక్. సివివృద్ధిః పరప్రకరణేష్యితివృద్ధిః. ॥ ౧౫౫ ॥

తదన్వితీ ॥ తదను - అనన్తరమ్, ధీనూనపి - ఇదమిథమితి
యథావస్థితం జ్ఞాతాపీత్యర్థః. హనూమాన్, అతథ్యమ్ - అనత్యమ
పి, మాయామయత్వాదితిభాషః. అనార్యమ్ - శీచమ్, తతగ్న
త్యమ్, తథ్యమ్ - సత్యంసత్, అవధార్య - నిశ్చిత్య, ఇదం సత్య
మేవేతి నిశ్చయేనజ్ఞా త్వేత్యర్థః. చణ్డాలగ్రహణ - చణ్డాలపిశా
చేన, ॥ ౧ ॥ గ్రహణిగ్రహనిర్బంధ గ్రహణేషు రణోద్యమే । సూ
ర్యాదౌ పూతనాదౌచ సైంహికేయవరాగయోరితిశేషః. గ్రస్తః -

ఇవ చక్షాలగ్రహేణ శస్త్రవ మహాషిభిః సాపరాధవన గురుజనే
 య ప్రత్యాఖ్యాతవ రాజసభాయాం మగ్నోత్థితవ మహాప్రదే,
 భగ్నోద్యమవ లాభప్రవృత్తిం ఖలైరవహృతసర్వస్వవచ త
 నురైః ప్రాకృతలోక సాధారణ్యేన జడీకృతకతిపయేషు క్షణేషు
 పశ్యాదుద్భుద్భవయజురరోహ వేశసముత్పాతితవిశాల శిలాచక్రన

ఆవిష్టవ, మహర్షిభిః - బ్రహ్మఋషిభిః, శస్త్రః - ఆశ్రుష్టవ, గు
 రుజనేషు - మహాత్మసు, సాపరాధవన, రాజసభాయాం ప్రత్యా
 ఖ్యాతః - నిరాకృతవ, ॥ ౧ ॥ ప్రత్యాఖ్యాతోనిరాకృతవత్వమ
 రః. మహాప్రదే - అగాధజలాశయే, ॥ ౧ ॥ జలాశయోజలాధా
 రస్తత్రాగాధజలహృదవత్వమరః. మగ్నోత్థితవ, మగ్నశ్చాసా
 వృత్తశ్చేతి పూర్వకాలేత్యాదినానమానః. లాభస్య ప్రవృత్తిం -
 ప్రసక్తిం, ఖలైః - దుష్టైః, భగ్నోద్యమః - ప్రతిహతోద్యోగవ,
 తత్ చార్యం కరోతీతి తనూరః ॥ సూ ॥ కృష్ణోహేతుతాచ్ఛిల్యాను
 లామ్యేష్వీతి స్తవ్రత్యయః ॥ వ్యా ॥ తద్భూహతోకరవత్సోశ్చోరదేవ
 తయోరితి సుడాగమః. తైః - చోరైరిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥ చోరైకాగారిక
 పైనదస్యతనూరమోషకావత్వమరః. అవహృతమ్ - బలాన్వీకృ
 తమ్, సర్వస్వమ్ - అఖిలధనమ్, యస్య తథోక్తవ ॥ ౧ ॥ సో
 ప్త్రియాంధనేవత్వమరః. ప్రాకృతలాకాః - పామరజనాః, తే
 షాం సాధారణ్యేన - సామ్యేన, కతిపయేషు క్షణేషు - కాలవిశేషే
 షు, జడీకృతః - స్తమ్భీకృతవత్వర్థః. పశ్యాత్ - అనన్తరమ్, ఉ
 ద్బుద్ధః - ఉత్థితః, యః భయం కరోతీతి భయజురః - భీజనకః,
 ॥ సూ ॥ మేఘుర్నిభయేషు కృశిభిః. రోహవేశః - క్రోధాభి
 నివేశః, తేన హేతునా, సముత్పాతితస్య - సమున్నతలితస్య, వి
 శాలస్య శిలాచక్రస్య - పాషాణఫలకస్య, సమ్మలెన - విక్షేపేణ,

మృతేన సంచూర్ణయన్ విద్విషస్సరథితురగననాథం రథం, తత ఉ
 ఘ్నవృత్త జవాదవక్రావై తస్మిన్నికుమ్భిభామువజన్తుషి నిరాశఃప్రతి
 నివృత్త వృత్తాన్తమముం రామం కులిశశతమివ యుగవదవనీధరమ
 తిక్మచ్ఛ్రీణ గమయామాన ॥ ౧౫౬ ॥ వ ॥ పాగభుజ్యతతద్దవః

విద్విషః - శత్రురిస్త్రీజితః, సారథితురగననాథమ్ - సూతాశ్వస
 హితమ్, రథం సంచూర్ణయన్ - చూర్ణికుర్వన్, ॥ వ్యా ॥ చూర్ణ
 శబ్దాత్తత్రోరీతిణ్యన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః. తతః - రథాత్, జవాత్ -
 వేగాత్, ఉఘ్నవృత్త, అవక్రావై - నిగతే, తస్మిన్ - ఇస్త్రీజ
 యని, వికుమ్భిభాం ఉవజన్తుషి - ప్రాప్తేనతి, గమెర్లిటి. ॥ సూ ॥
 క్వసుశ్చేతి క్వసురాదేశః. యద్యవ్యత్ర భూతేలిట్ తస్య క్వసుశ్చ
 భవస్యేవ, తథాపి. బహుశోలోకేపి సాధుత్వమవగతవ్యమ్. తథా
 చోక్తం శ్రీమతా కాళిదాసేన — “శ్రేయాంసి సర్వాణ్యధిజన్తుష
 వై” ఇతి. నిరాశః - ఆశారహితస్య, నిశాచరనిగ్రహనిదానమేవ
 వినష్టమితఃకంకార్యమితిభావః. ప్రతినివృత్త, అముం వృత్తాన్తమ్ -
 సీతావినాశమాపమ్, రామం అతిక్మచ్ఛ్రీణ - తస్య వక్త్రమపి దుస్స
 హత్వాదితిభావః, గమయామాన - ప్రాప్తయామాన, ॥ వ్యా ॥ గ
 మెర్లిజన్తాల్లిట్. తస్మిన్నుపమానమాహ — కులిశశతమితి ॥ అవనిధ
 రమ్ - శైలమ్, యుగవత్ - ఏకదా, కులిశానామ్ - వజ్రాయుధా
 నామ్, శతమ్ - అనేకమివ, గమయామాసేతి పూర్వేణాన్వయః.
 అత్ర శతశబ్దాన్తేకౌపలక్షణమ్. యుగవదనేకదమ్నోభిపాతే మ
 హీధరో యథా విశీర్షేత తథాతద్వార్తాశ్రవణేన రామో వికలే
 వ్రియగ్రామో బభూవేత్యర్థః ॥ ౧౫౬ ॥

ప్రాగితి ॥ తత్ - మారుతిప్రతిపాదితసీతావినాశవృత్తాన్తజ
 న్యం దుఃఖమ్, పాగ్ - ప్రథమమ్, ప్రేవ్యైః - కపిసేనాభిః, అభుజ్య
 త - అన్వభూయత ॥ వ్యా ॥ భుజైఃకర్షణిలజ్. తత్రోపమానమాహ -

ఖం ప్రేన్యైః ప్రాముణికైరివ । యతో వార్తాచ మూర్ఛాచ రాఘ
వం జగ్ముతుస్సనుమ్ ॥ ౧౫౭ ॥ ౫ ॥ తతః ప్రబుద్ధో దాశరథీర్దృ
శతాదృశతాగోచరస్య శోకసాగరస్య తరణాయ జీవితమేవాతరం

ప్రాముణికేః - అతిథిభిరివేతి ॥ ౫ ॥ అతిథిస్సౌత్పాహుణిక ఇత్య
మరః. యథా యతిగృహ్యేచ్ఛిచ్ఛిపితం భోజ్యాది ప్రథమమతిథయో
భుజ్జతే తద్వదితిభావః. అథ తద్దుఃఖస్వభావమేవాహ - యత్యతి ॥
యతః - దుఃఖాత్, పశ్చిమ్యస్తసః. రాఘవం వార్తా - సన్పత్తాంతః,
మూర్ఛా - మోహశ్చ, సనుమ్ - యుగవదేవ, జగ్ముతుః - ప్రాప
తుః. వార్తాశ్రవణసమకాలమేవ శ్రోతుర్మూర్ఛావహం తద్దుఃఖమి
త్యర్థః. యద్వా, యతః - యస్తాతాగరణాత్, రాఘవమ్ - తద్దుః
ఖస్య ప్రథమానుభోక్తారమిత్యర్థః, వార్తాచ మూర్ఛాచ సనుం జ
గ్ముతుః; తస్మాత్ - వార్తాశ్రవణక్షణపవ శ్రీరామచంద్రస్య మూర్ఛ
నాద్దేహోః, ప్రేన్యైః ప్రాగభుజ్యతేత్యర్థః. మూర్ఛితస్య రామస్య
తద్దుఃఖానుభవానవకాశాదితిభావః. నహిమూర్ఛైవదుఃఖానుభవ
రూపేతివాచ్యమ్. విసప్తవ్రజ్జతాహిమూర్ఛా, అతస్తస్యాం మాన
సేంద్రియప్రవృత్త్యభావాత్ తస్మిన్పత్తైరివ ఇదంసుఖమిదం దుః
ఖమితి జ్ఞానస్య కారణత్వాచ్చ నదుఃఖపాతూత్కారః. అత్రనా
ర్తామూర్ఛయోద్వైతు కార్యయోస్సహత్వ వర్ణనాదక్రమాతిశయోక్తిః.
తల్లక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౧౫౭ ॥

తత్యతి ॥ తతః, ప్రబుద్ధః - ప్రత్యాగతచేతనః, దాశరథిః, ఇ
దమివవశ్యతీతీదృశః, నభవ వశ్యతీతి తాదృశః, ఉభయత్రాపి ॥ నూ ॥
త్యదాదిషు దృశోనాలూకనే కథో చేతికథో. ఏకత్ర ఇదంకిమోరీ
శీరీతదంశబ్దస్య ఈశాదేశః. అన్యత్ర ॥ నూ ॥ ఆనర్వనామ్న ఇ
త్యాత్మమ్. ఈదృశశ్చ తాదృశశ్చేతి ద్వైత్వః తయోర్భావస్తత్తా,
తస్య అగోచరస్య - అవిషయస్య, ఇత్థం తథేతి వివేక్షుమశక్యస్యేత్య

నిశ్చిన్వానోదీనదీనమిదమవాదీత్ ॥ ౧౫౮ ॥ ప ॥ త్వం యాహి వ
త్స భరతం నవిముఞ్చ దూనం త్వంగచ్ఛ మిత్ర కపిభిస్సమమృశ్య
మూకమ్ । త్వంకుత్రయాస్యసి విభీషణవద్ధ్యవాచంక్రూరం విహాయ

ర్థః . శోకపాగరస్య - దుఃఖసముద్రస్య, తరణాయ - లఙ్ఘనాయ,
జీవితమేవ ఆతరమ్ - తరవణ్యమ్, ॥ ని ॥ ఆతరస్తరవణ్యంస్యాది
త్యమరః . అత్ర జీవితే ఆరోప్యమాణస్య ఆతరస్య స్వతశ్శోకపాగరస
ముత్తరణోపయోగిత్వాసమ్భవేన ప్రకృతజీవితాత్తనా పరిణత్యపే
క్షణాత్పరిణామాలంకారః . నిశ్చిన్వానః - నిశ్చయేన మన్వాన
స్సః, ॥ వ్యా ॥ చిహ్నధాతోస్సేవాదికాతగ్రరీరిటశ్శానక్ . సీ
తావినాశజన్యదుఃఖనివృత్తయే ప్రాణిత్వాగపివోపాయశ్చ తి మన్వా
న ఇత్యర్థః . దీనదీనమ్ - దీనప్రకారమిత్యర్థః . ॥ సూ ॥ ప్రకారేగు
ణవచనస్యేతి ద్విర్భావః; కర్తృధారయవదుత్తరపదేష్వితి కర్తృధార
యవద్భావాత్సులోపః . ఇదమ్ - వక్ష్యమాణమ్, అవాదీత్ ॥ ౧౫౮ ॥

శ్రీరామస్తత్రైవాత్మనావినాశం నిశ్చిన్వత్ లక్షణాదీయ
దాహ తదేవ వివృణోతి — త్వమితి ॥ హేవత్స - లక్షణ, అతి
వాత్సల్యాద్వత్సేతి సమోద్భవమ్ . త్వం యాహి - గచ్ఛ . అ
యోధ్యామితి శేషః . దూనమ్ - అస్తద్విరహోద్దుఃఖితమ్, భరతం న
విముఞ్చ - మాత్యజ, ప్రథమమేవ మద్విరహదుఃఖతః త్వయాపి
శరీర్యక్తశ్చేద్విసశ్యేదేవేతిభావః . హేమిత్ర - సుగ్రీవ, తస్యసమ
సౌఖ్యదుఃఖత్వాత్ మిత్రేతి సమోద్భవమ్; కపిభిస్సమమ్, ఋశ్య
మూకమ్ - గిరిమ్, గచ్ఛ - ప్రాప్నుహి . భవతోమదీయదుఃఖపమ
భాగిత్యేపి మదనుజ్ఞయైవ గమనే నకృతఘ్నతేతిభావః . హేవిభీషణ,
త్వం కుత్రయాస్యసి - హితవచనవిముఖాన భాగ్రాపి తిరస్కృతో
మయాపి విఫలీకృతమనోరథః క్వగమిష్యసి? వద్ధ్యా - నిష్ఫలా,
వాక్ - “దత్తంమయా లేదశకణ్ఠరాజ్యమ్” ఇత్యాదివచనమ్, యస్య

గతిమేవ భజత్రిశజ్జోగః ॥ ౧౫౯ ॥ హాజానకి త్వమసి పూర్వమరణ్యమార్గై పాతేన పుష్పరజసామపి పాటలాన్తే । పాత్వంకథంకథయ దారుణమర్విపాకం ప్రాప్తాలతేవ లవలీ బరవజ్రఘాతమ్ ॥ ౧౬౦ ॥

తథోక్తమ్. అనువదమేన జీవితత్యాగ కుతస్తద్వచనసఫలీకరణమితి భావః. క్రూరమ్ - నృశంసమ్, శరణాగతవరిత్యాగాదితిభావః. యద్వా, నన్యవాచం మామ్ క్రూరం తనభ్రాతరంచేత్యర్థః. విహాయ, పునస్తదుపసర్పణే నిఖలనిశాచరవినాశనిదానం త్వాం మాన్యాదేవేతిభావః. త్రిశజ్జోగః - త్రిశజుగనామ్నోరాజ్ఞః, గతిమేవ భజ - చాప్రీపుహి, ఉభయవలమ్బుననాశాత్త్రిశజ్జోగగతిరేవ సిద్ధేతిభావః. ॥ ౧౫౯ ॥

హేతి ॥ హేజానకి - జనకపుత్రి, హా - కష్టమ్, త్వం పూర్వమ్ - దణ్డకారణ్యవ్రవేశకాలత్తత్యర్థః. అరణ్యమార్గై పుష్పరజసామ్ - కుసుమవరాగాణామపి, అపిశబ్దేన అతిసుకుమారాణామితి గమ్యతే. పాతేన పాటలమ్ - శ్వేతరక్తమ్, అజ్లమ్ - శరీరమ్, యస్యాస్యా పాటలాన్తే. ॥ ౧౬౦ ॥ అజ్లగాత్రకణ్ఠేభ్యో వక్తవ్యమితిజీయే. జాతేతిశేషః. కుసుమవరాగసంసర్గేణాపి అరుణగాత్రీ ఆఘాతత్యర్థః. అనెన తస్యాస్సేకుమార్యాతిశయోవ్యజ్యతే. సా - తాదృశీ, త్వం దారుణమ్ - ఘోరమ్, దుర్విపాకమ్ - కరాళకరవాళకర్తనరూపమ్, లవలీ - మృదుర్లతావిశేషః, వజ్రఘాతమ్ - ఇష్టాయోధప్రహారమివ, కథం ప్రాప్తాసి? కథయ, బలేతి ఖదె. అత్రోభయతస్త్వం కారవ్రయోగోఽవస్థాభేదేన తస్యాః భేదవచనాభిప్రాయగర్భితీ సూక్ష్మమతిభిరూహనీయమ్. అత్ర తదీయాజ్ఞసాకుమార్యన్తరణప్రతీయమానస్య శృంగారరసస్య కరుణరసాన్త్యాద్రవవదలజ్జాగరః ॥ ౧౬౦ ॥

|| ౫ || ఇత్యాదిరీత్యా విలపస్తమేనం సరభసముపేత్య నక్తచ్ఛర
మాయాప్రభావవిద్రావణానుజః స్వామిన్నస్థానేకౌఽయం తవాపి
వ్యామోహః ప్రాగ్విహారికేణ తేన దురాత్మనా నిష్ప్రయోగహక్రి
యాలాభాయ ప్రదశేతోమాయాప్రసక్తిఃఖల్వయం యదిపున
స్సంజ్ఞం నిర్వర్త్య నికుమ్భిభాయాం క్రియామిమాముత్సహేత యో

ఇతీతి || ఇత్యాదిరీత్యా - పవమాదివ్రకారేణ , విలపస్తమ్ -
విలప్య రుదస్తమిత్యర్థః . పనమ్ - రామమ్ , నక్తచ్ఛరాణాం మా
యా - మోహానకలా , తస్యాః ప్రభావమ్ - వైభవమ్ , వేత్తీతి తద్వి
త్ , తస్య నిశాదరపాజాత్యాదితిభావః . || వ్యా || సర్వాద్విషే
త్యాదినాక్వేపి . రావణానుజః - విభీషణః , సరభసమ్ - త్వరితమ్ ,
ఉపేత్య , స్వామిః || వ్యా || స్వామిన్నేశ్వర్యభి స్యశబ్దాస్తత్స
ర్థీయ ఆమినన్ . అస్థానే - అవిషయే , తవాపి , నర్వజ్ఞస్వాపీత్యర్థః .
కౌఽయం వ్యామోహః - చిత్తవేకల్యమ్ , మోహావిషయేపి మోహ
స్తనానుదిత్యర్థః . మోహావిషయత్వమేవ ప్రసక్తియతి—ప్రాగ్వి
హారికేణేతి || అయమ్ - సీతావినాశరూపః , ప్రాగ్విహారికేణ - మా
యావినా || ని || స్యావ్వాయాశామృతీమాయాకారస్తుప్రాగ్విహారిక
ఇత్యనురః . దురాత్మనా - దుష్టేన , తేన - రావణీనా , నిష్ప్రయో
గమ్ - నిర్విఘ్నం యథాతథా , || నూ || ఇదుదుషధస్యచాప్రత్య
యస్యేతిషత్వమ్ . క్రియాయాః - నికుమ్భిభాయాం శత్రుమారణ
యాగకార్యస్య , లాభాయ - సిద్ధయే , ప్రదర్శితః - ప్రకాశితః ,
మాయాప్రసక్తిఃఖలు . నికుమ్భిభాయాం ఇమాంక్రియామ్ - యా
గరూపామ్ , పాజ్ఞంయథాతథా , నిర్వర్త్య - సమాప్త్య , పునః యో
జ్ఞం సముత్సహేతయది - ప్రయతేతచేత్ , తదా నిగృహీతుమ్ - జే
తుమ్ , తేన శక్యేత , నశేనాపీత్యర్థః . || నూ || శకధృషేత్యాదినా
తుముః ; హేతుహేతుమతోర్లజితి ఉభయత్ప్రాపిలిక్ . తత్ - తస్మా

భుం తదా కేన శక్యేత నిగృహీతుం తదలం వ్యర్థవిషాదేరద్యేవ వి
ర్యాతు విజయమజ్ఞభాయ సౌమిత్రిరితి నిర్వ్యభీకమభిధాయ స్వవచ
సి చిత్రీయమాణేన రఘువతినా వరమాశిషః ప్రయుజ్య ప్రస్థాపితమ
ధిరూఢహనూమస్తమతీకాయహస్తారం పురోధాయ నైవ్యైస్సహ
వికుమ్భిభాద్వారమువరురోధ ॥ ౧౬౧ ॥ ప ॥ నన్మణికాకణికైఃక

తాగరణాత్, వ్యర్థవిషాదైః అలమ్ - నిర్ధక్వ్యసవేషాభ్యం నా
స్తీత్యథాః. గమ్యమానక్రియా అపి కారకవిభక్తా ప్రయోజక
త్వాత్కరణే తృతీయా, విజయమజ్ఞభాయ - శత్రువిజయరూపమ
జ్ఞభార్థమ్, తాదర్శ్యచతుర్థి. సౌమిత్రః - లక్ష్యణః, నిర్యాతు - ని
ర్గచ్ఛతు, ఇతి. నిర్గతం వ్యభీకం అప్రియం యస్మిన్కార్యణి తద్యథాత
థా, హితమితియావత్. ॥ ౧ ॥ వ్యభీకం దుఃఖవైలక్ష్యా ప్రియకా
ర్యేష్వపీతిమెదిసి. అభిభాయ - ఉక్త్వా, స్వవచసి చిత్రీయమాణేన -
విస్తయమానేన, ॥ వ్యా ॥ నమోవరివశ్చిత్రక్షక్యజితి చిత్రజ్ఞశబ్దా
త్కావత్, తతశ్చానన్. రఘువతినా, వరమాశిషః - విరజ్జీవ శత్రుంజ
హిత్యాది ఆశీర్వచనాని, ప్రయుజ్య, ప్రస్థాపితమ్ - ప్రేషితమ్,
అధిరూఢః - ఆరూఢః, హనూమా యేన తంత్రాక్తమ్. అతీకాయ
స్య - ఆసురస్య, హస్తారమ్ - లక్ష్యణమ్, పురోధాయ - పురస్కృ
త్య, నైవ్యైస్సహ - నికుమ్భిభాయాః ద్వారమ్, ఉవరురోధ -
తుర్ధవా. ॥ ౧౬౧ ॥

నన్మణికేతి ॥ అథ - నిరోధానస్తరమ్, నన్మణికాః - లాలాః,
॥ ౧ ॥ నన్మణికాన్యస్తనీలాలెత్యుచురః. తాసాం కణికాః - లవాః,
తాభిన్నహవస్తమానైః, లాలావిశిష్టైరిత్యర్థః. కపీనాం పూత్యా
నైః - పూత్యానైః, అభిహతః - నిర్వాపితః, వికానస్య క్రతోః,
॥ ౧ ॥ క్రతువిస్తారయోరస్త్రీవికానమిత్యుచురః. హుతాశనః - అ
గ్నిః, భయాత్ దుశ్రితమ్ - శీఘ్రమ్, వేదికామ్ - యజ్ఞవేదికామ్,

పిపూర్ణతైరభిహతోఽథ వితానహుతాశనః । ద్రుతమపాస్య భ
యాదివ వేదికాం మఖమనన్తప్రవివేశ రుషశ్చలాత్ ॥ ౧౬౨ ॥ X ॥
అథ భగ్నుమనోరథతయా రుషా జాజ్వల్యమానస్సయజ్వాపశదః
స్వాహాకారవిరసయా రసనయా హాహాకారమూరీకు ర్వాణః | స్రస్త
అపాస్య - త్యక్తాస్య, రుషః - కోపస్య, చలాత్ - వ్యాజాత్, మ
ఖనః - యజమానస్య, రావణైర్తునన్తప్రవివేశ - ప్రవిష్టభవ, కపిభిర్నిహ
తనిజమనోరథోరావణిర్భృశం కొపేన జజ్వాలెత్యర్థః. అత్ర కపిపూ
ర్ణతై నిర్వాపితస్య యజ్ఞహుతాశనస్య యజమానమనన్తప్రవేశ స
మ్భావనయా స్వరూపాత్ప్రేక్షా. సాచరుషః చలాదిత్యపహ్న
వాత్థాపితేతి తయోన్మజరః. ॥ ౧౬౨ ॥

అథేతి ॥ అథ భగ్నుః - నప్తః, మనోరథః - నికుమ్భిభాయా
గాభిలాషః, యస్యతథోక్తః తస్యభావస్తత్తా. తయా హేతునా,
హేతు తృతీయా, రుషా కరణేన, తథాచ మనోరథభజ్ఞహేతు
కక్రోధేన కరణేనేత్యర్థః. జాజ్వల్యమానః - ముహుర్ముహురుజ్జ్వ
లన్, జ్వలదీప్తా యజ్ఞంతాత్కర్తరి లటశ్శనన్. యజ్వాచాసా అప
శదశ్చేతి కర్తృధారయః; కుక్లితాని కుతస్సనైరితినమానః. స ఇస్త్రి
జయీ, స్వాహా - దేవహవిర్దానమ్, ॥ ౧ ॥ స్వాహాదేవహవిర్దా
నమిత్యనురః, స్వాహాకారః - తస్యకరణమితిస్వాహా శబ్దాచ్చా
రణమిత్యర్థః. ॥ వ్యా ॥ భావేషుభో. తెనవిరసయా - ద్రవరహి
తయా, రసనయా - జిహ్వయా, హాహాకారమ్ - హాహాత్కర్త్యా
కారకశబ్దాచ్చారణమ్, హేతివిషాదే, తస్మైవద్విర్భావః. ॥ ౧ ॥
హావిషాదశు గార్తిష్విత్యనురః. శేషం పూర్వవత్; ఊరీకుర్వాణః -
అగ్నేకుర్వన్, ॥ ౧ ॥ ఊరీకృమగ్నేకృతమిత్యనురః. స్రస్తః - గభిరః,
స్మిరః - యజ్ఞపాథనవిశేషః, యష్మాత్తేన తథోక్తేన పాణినా - కరే
ణ, శరాసనమ్ - చాపమ్, ఆదాయ - గృహీత్వా, మనోరథమివ

సువేణ పాణినా శరాసనమాదాయ మనోరథమివ శిథిలమధిరు
హ్య పురాతనమేవ రథం హవముత్సృజ్య దాశధినాఽఽహవమేవక
ర్తుమారేభే ॥ ౧౬౩ ॥ ప ॥ అథ రాఘవమేఘనాదయోద్ధనుషీ తా
రతరం చుకూజతుః । భయభగ్నశిరోధరైరిభైస్సహ సంచుత్సుభిరే
దిశస్తదా ॥ ౧౬౪ ॥ విఫలీకృతనశ్రశక్తిభిస్తతతస్యన్తిశచీద్యగశ్రుభిః॥

శిథిలమ్ - శీర్ణావయవమ్, మారుతినా కపటజానకీకణ్ఠాచ్ఛేదనకాలప
వచూర్ణితత్వాదితీభావః. పురాతనమ్ - పూర్వారూఢమిత్యర్థః. రథం
అధిరుహ్య, హవమ్ - యజ్ఞమ్ ॥ ౧ ॥ హవ ఆజ్ఞాధ్వరాహ్వనేతిమే
దిశీ. ఉత్సృజ్య - విహాయ, దాశరథినా - లక్ష్మణేనసహిత్యర్థః. ఆ
హవమ్ - యుద్ధమేవ, ॥ ౧ ॥ అభ్యామర్దనమాఘాతనక్రామాభ్యాగ
మాహవాత్సల్యమరః. కర్తుమ్ - విధాతుమ్, ఆరేభే - ఆరబ్ధవాః. ॥

అథేతి ॥ అథ - ఇన్ద్రజితస్సమరసన్నాహోనన్తరమ్, రాఘ
వమేఘనాదయోః - లక్ష్మణేన్ద్రజితోః, ధనుషీ తారతరమ్ - అత్యు
చ్చైరీత్యర్థః. చుకూజతుః - దధ్వనుః, ॥ వ్యా ॥ కూజఅవ్యక్తేశద్వై
లిక్. తదా - తత్కాలే, దిశః భయేన భుగ్నః - అవసరః, శిరోధ
రః - కణ్ఠః, యేహం తాదృశైః, ఇభైః - గజైస్సహ ॥ ౧ ॥ ఇభస్త
మైర్మరమఃపక్షీత్యమరః. సఙ్కుత్సుభిరే - త్రోభంప్రాపుః. లక్ష్మ
ణేన్ద్రజితోః ధనుర్ద్వనినా దిగ్గజాదిశశ్పచకమ్పిరే ఇత్యర్థః. దిశః
ఇభైస్సహ సఙ్కుత్సుభిరే ఇతి సహభావవర్ణనాత్సహజాక్రిల
జాగరః. సవ ధనుర్విష్ఫూరేణ తయోః త్రోభాసమ్బంధేఽపి తత్స
మ్బంధవర్ణనాత్సమ్బంధాతిశయోక్త్యా సంస్మజ్యతే ॥ ౧౬౪ ॥

విఫలీకృతేతి ॥ పటుః - రణచతురః, ఇన్ద్రజిత్, విఫలీకృ
తా - మోఘీకృతా ॥ వ్యా ॥ అఘాతతద్భావేవ్యః. వజ్రస్య - దమోఘ
తే, శక్తిః యోస్తదోక్తైః. సతతం స్యన్తస్తథితి సతతస్యన్తీని, తాచ్ఛి
త్యణిని. శచ్యాః - ఇన్ద్రాణ్యః, ద్యుగశ్రాణి యేభ్యస్తాదృశేః,

పిదధే పటుమూర్తిభాసఖం న్యదసాజ్కారిగరుద్భిరాశునైః ॥౧౬౫॥
 చలితా జగతీన్ద్రానన్దనాత్సుమనన్దైః ఘృతమాచిచ్ఛలీముఖాః । యయు
 నిరన్తరసముత్పాదితశచీశోకబాన్దైరిత్యథః . పురన్దరిపీడాజనక
 త్వాదితిభావః . న్యదేన - రంహసా , ॥ ని ॥ రంహస్తరసీతురయః
 న్యదత్తత్యమరః . సాంకర్యతీతి న్యదసాజ్కారి - సామితిశబ్దం కు
 ర్వన్నిత్యర్థః . గరుత్ - పక్షః , యేషాం తైస్తాద్భుతైః . ఆశునైః -
 విశితైః , ॥ ని ॥ ఆశుగౌవాయువిశిఖావిత్యమరః . ఊర్తిభా - జనక
 రాజపుత్రీ , తస్యాస్సఖా తత్సఖః ॥ వ్యా ॥ సమాసాన్తప్తచ్ . తమ్ -
 ఊర్తిభాసహచరం లక్ష్మణమిత్యర్థః . పిదధే - ఆచ్ఛాదయామాస ;
 బాన్దేర్జఘానేత్యథః . అపీతుప్రసర్గపూర్వాద్ధాన్తాథాతోర్లిట .
 ॥ స్తో ॥ “ వష్టిభాగురిన్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ” ఇతి వచనా
 దకారలూపః . ఏతదేవ ప్రవర్జితమమరసం హేన “ అపిధానతిరో
 ధానపిధానాచ్ఛాదనానిచ ” ఇతి . ॥ ౧౬౫ ॥

చలితాశ్చితి ॥ సుమనోభిః - దేవైః , కీరైర్వాకర్తృభిః , శ్లా
 ఘృతమాత్ - అతిశయేన శ్లాఘనీయాత్ , వీరాగ్రేసరాయమితి
 స్తూయమానాదిత్యర్థః . అన్యత్ర సర్వర్తునిర్వృతికరత్వాదితిభావః .
 యద్వా , సుమనోభిః - కుసుమైర్దైతుభిః , శ్లాఘృతమాత్ , ॥ ని ॥
 సుమనాఃపుష్పమాలతోష్ఠ్రియాం నాదేవధీరయోరిత్యమరశేషః .
 జగతీన్ద్రాః - దశరథః , తస్య నన్దనాత్ - సుతాల్లక్ష్మణాత్ , అన్య
 త్ర జగతీనామ్ - లోకానాం త్రయాణామ్ , ఇన్ద్రాస్య - ఈశ్వరస్య
 శతక్రతోః , నన్దనాత్ - నన్దనవనాత్ , ॥ ని ॥ నన్దనం వాసవోద్భా
 వే సుతేనాహర్షకేత్రిప్వితినానా . ॥ సూ ॥ ధృవమపాయేఽపాదా
 నమిత్యపాదానత్వమ్ . చలితాః - నిర్గతాః , శిలీముఖాః - బాణాః ,
 భ్రమరాశ్చ , ॥ ని ॥ అభిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః . ఆశు - శీ
 భ్రమ్ , అనయతి జీవయతీత్యాననః , అనప్రాణనశ్చితి ధాతౌఃకర్తరి

రాశుపలాశకాననం లఘుతాత్యక్తగుణైర్నగణ్యతే || ౧౬౬ || పు
త్రాదిసింహాపవిశేషభీషణాంవైయ్యాప్నుజాతంవహతస్తవోచితా ।

ల్పః . పలాశకానాం అననమ్ - నిశాచరకులజీవాతుమ్ , మేఘ
నాదమిత్యర్థః . అథవా , పలం మాంసం అశ్నన్తి - ఖాదన్తీతి పలా
శః , కాననమివ తత్ , అరణ్యవదతినిబిడా రాక్షసానిత్యర్థః . అ
న్యత్ర పలాశానామ్ - కింశుకానామ్ , కాననమ్ || ౧౬ || పత్రే పలా
శంహరితే రాక్షసే కింశుకే పుమానితినానా . యయుః - ప్రిపుః .
ఉభయత్రాప్యపితృముపపాదయన్నద్ధాన్తరంస్యస్యతి . త్యక్తః -
ఉత్సృష్టః , గుణః - సత్త్వాదిః సూర్యచ , || ౧౬ || మార్వాన్తం గ్ర
వ్యాశ్రితే సత్వే శుక్లసద్భ్యాదికేగుణితినానాద్ధేష్వమరః . యైస్త
థాక్షైః , సన్లుణరహితైరిత్యర్థః . అన్యత్ర జ్యానిర్గతైరిత్యర్థః .
లఘుతా - లాఘవమ్ , నగణ్యతే - నలక్ష్యతే , అత ఏవ త్యక్తగు
ణానామమీషామపి పలాశకాననప్రాప్తిరుచితైవేతిభాషః . అత్ర ఏ
కేవైవ శబ్దేన అర్థవ్యయప్రతీతేరర్థశ్లేషః ; ప్రకృతాప్రకృతవిషయః ,
తదుజ్ఞాపితశ్చ . లఘుతాత్యక్తగుణైర్నగణ్యతే ఇతి సామాన్యేన విశే
షసమర్థనరూపాన్తద్ధాన్తరన్యాస ఇతి తయోస్తుజరః || ౧౬౬ ||

తదను విభీషణంప్రతి ఇన్ద్రజితశ్చక్రీప్రహారమాహ — పు
త్రాదినీమితి || అథ - అనన్తరమ్ , సః - ఇన్ద్రజిత్ , పాపమస్యా
ప్రీతిపాషః . || వ్యా || అర్మకదిత్వాదచ్ఛత్యయః . హేపాప -
పాతకీ విభీషణ , పుత్రమత్తి తాచ్ఛీల్యేనేతి పుత్రాదినీ , తథాభూ
తాం సుతఘాతినీమిత్యర్థః . అతఏవ విశేషేణవిభీషణామ్ - భయజననీ
మ్ , వ్యాఘ్రాణామియం వైయాఘ్రీ , || వ్యా || తస్యేదమిత్య
న్ . || సూ || నయ్యాభ్యాం పదాన్తాభ్యాం పూర్వాతుతాభ్యా
మైచ్ఛతి వృద్ధిప్రతీషేధవికాదేశశ్చ . తాదృశీచసా జాతిశ్చ వై
యాఘ్రీజాతిః . || వ్యా || ప్రియాః పుంసదిత్యాదినా పుంసదాభ

పభీషణాఖ్యతి పితృవ్యముద్దిశా రౌద్రాకృతింశక్తిమధౌత్సనర్జనః ॥
 శిఖామణిస్సంశ్రితవత్సలానాం సలక్షణస్తీక్ష్ణశీఖైః పృషతైః । చి
 ఛ్చేనతామేవ పరంనశక్తిమత్సహశక్తిం చపరామరాతేః ॥ ౧౬౮ ॥

పః . వ్యాఘ్రసామాన్యధర్మః , ॥ ౧ ॥ జాతిజాతంచ సామాన్యమి
 త్యమరః . వ్యాఘ్రస్వసృతా శ్వయమేవ ఖాదస్తీతిప్రసిద్ధిః . తాం
 వహతః - భజతః , తవవిశేషేణభీషయతీతి విభీషణః ॥ వ్యా ॥ నన్ద్యా
 దిత్వాల్లభ్యః . తథేత్యాఖ్యా - అభిధానమ్ , ఉచితా - యుక్తా , పుత్ర
 స్యాపిమమవధే విహితోద్యోగస్య భవతోవిశేషేణభీషయతీతి పుత్ర
 తృత్యా విభీషణ ఇతి నామధేయముచితమితిభావః ; ఇతి - ఇత్యుక్త్యై
 త్యర్థః . పితృవ్యమ్ - పితృభ్రాతరమ్ , విభీషణమ్ , ॥ ౧ ॥ పితృభ్రా
 తాపితృవ్యస్వాదిత్యమరః ; పితృవ్యనూతులమాతామహాపితామ
 హాఇతి నిపాతనాత్సాధుః . ఉద్దిశా - లక్షితుర్వశా , రౌద్రాకృతిమ్ -
 ఉగ్రాకారామ్ , శక్తిమ్ - శక్త్యాయుధమ్ , ఉత్సనర్జ - ఉత్సృష్ట
 వా , ప్రేరయామానైత్యర్థః . అత్ర పభీషణఇత్యాఖ్యానాయో
 గతః అర్థాన్తరకల్పనయా నిరుక్తిరలంకారః . తదుక్తమ్ “ నిరుక్తి
 ర్యోగతోనామ్నామపరార్థప్రకల్పనమ్ ” ఇతి . ॥ ౧౬౯ ॥

శిఖామణిరితి ॥ సంశ్రితేషు - ఆశ్రితేషు , వత్సలానామ్ -
 ప్రేతిమతామ్ , ॥ సూ ॥ వత్సాంసాభ్యాజ్ఞామబలఇతి కామవదధే
 మత్స్వర్ణియోలచ్ . శిఖామణిః - చూడారత్నమ్ , శ్రేష్ఠఇత్యర్థః . స
 లక్షణః , తీక్ష్ణశీఖైః - నిశితాగ్రైః , పృషతైః - బాణైః , ॥ ౧ ॥
 పృషతగ్రబాణవిశిఖాఇత్యమరః . అరాతేః - శత్రోరిన్ద్రజితః , తా
 మేవ - పూర్వోక్తమేవ , శక్తింపరమ్ - శక్త్యాయుధం కేవలమ్ ,
 నచిచ్ఛేద ; కింతు పరామ్ - ఉత్కృష్టామ్ , ఉత్సాహశక్తిం చ చిచ్ఛే
 ద . శత్రుసమాపనప్రహితస్య శక్త్యాయుధస్య ఛేదనాత్ ఇన్ద్ర
 జిమత్సహశక్తిశూన్యోబభూవేత్యర్థః . శక్తిత్రయేహ్యన్యతమా

॥ ౫ ॥ అథ ప్రతిదన్విభగ్నదన్తశ్చైరావసానావసానమప్రకర్షేణ
రథనిర్విశేషం రఘూద్వహం తముద్వహన్తమక్షహన్తారమహన్తార
చితవల్లువల్లనమసుహృజ్జనహృజ్జనితాఽతిలోహితలాహితపానైకకృ
తవ్యవసాయకైస్సాయితైర్ముహూర్ముహూరాజఘన రాజఘనామగ్ర

అత్యధికవిక్రమచేష్టాజన్యా ఉత్సాహశక్తిరిత్యుచ్యతే ॥ ౧ ॥ పద్మణా
శ్శక్తయస్త్రిస్రప్రథావోత్సాహానున్త్రీకాశ్చత్యమరశ్చ ॥ ౧౬౮ ॥

అథేతి ॥ అథ - శక్తిచ్ఛేదనానన్తరమ్, ప్రతిదన్తీ - ప్రతికూల
ద్విరదః, తేన భగ్నదన్తః - తుర్రితరదనః, విరావణః - విరావతశ్చన
స్థితః, నమరైకసాధనశక్త్యాయుభభక్త్యాదితిభావః. రాజ్ఞో ఘ్నస్తీతి
రాజఘాః, ॥ వ్యా ॥ రాజఘ ఉపసంక్త్యానమితి హస్తైష్ట్ర టిలోపా
ఘత్వంచ నిపాతనాత్. తేషాం అగ్రణీః - అగ్రనరః, క్షత్రియ
కులహస్తేత్యర్థః. రావణిః - ఇన్ద్రజిత్వా, అమర్షప్రకర్షేణ - క్రో
ధాతిశయేన, రఘూద్వహమ్ - లక్ష్మణమ్, రథాత్ నిర్గతోవిశేషా
యస్మిన్ కర్తృణితద్యథాతథా, ఉద్వహన్తమ్ - న్యప్తనవదనాయా
సేన తం సగృహ్యై ఆరొప్య వర్తమానమిత్యర్థః. అహన్తయా - అహ
మ్భావేన, రదితం వల్లు - చమత్కారకారి, వల్లనమ్ - సజ్జారః,
యేనతంత్రోక్తమ్. అక్షహన్తారమ్, సుహృదోనభవస్తీగ్యసుహృదః,
యద్యా, అసూహారస్తీతి అసుహృతః - శత్రుః, కర్తరిక్ప్వ ॥ సూ ॥
హ్రీన్యన్యపితకృతితుగితితుగాగమః ॥ ౧ ॥ అసుహృత్ప్రీత్యనష్టా
త్ప్రతిపక్షవిరోధినశ్చశ్యమరః. తాదృశానాం జనానాం హృది -
హృదయే, జనితస్య - ఉత్పాదితస్య, అతిలోహితస్య - అత్యంతా
రుణస్య, లోహితస్య - క్షతజస్య, ॥ ౧ ॥ రుధిరేన్మగ్లోహితా
న్ర క్తక్షతజశోణితమిత్యమరః. పానే పకః - ముఖ్యః, కృతః వ్య
వసాయః - ఉద్యోగః, యైస్త్రోక్తైః ॥ సూ ॥ శేషికవితికపి. పా
యితైః - శత్రైః, ముహూర్ముహూః అజఘన - హతవాక్, హస్తేర్లిట్

ణీః ॥ ౧౬౯ ॥ ప ॥ క్రవ్యాద్దుర్విసయానహిష్టురనుజస్సితాపతేః
కోవశ్శౌర్యశ్రీసఫలీకృతానిమిషదృక్సమృత్తిభిఃపత్రభిః । తస్యై
తస్యధనుర్గుణం గుణచణం సూతం వియోతంతథా కేతుం గౌరవహే
తుమవ్యరితరసగర్తా చకర్తాచిరాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ X ॥ అథ నిర్విషీ

ణల్ ప్రత్యయే హోహానైరితికుత్సమ్ ॥ ౧౬౯ ॥

క్రవ్యాదితి ॥ క్రవ్యమ్ - మాంసమ్, ॥ ని ॥ పిశితం తరసం
మాంసం పలలంక్రవ్యమిత్యమరః . తదత్తీతి క్రవ్యాత్ - రాక్షసః,
॥ సూ ॥ క్రవ్యేచేతి విచ్ఛత్యయః . తస్య - ఇన్ద్రజితః, దుర్విస
యమ్ - దుర్నితమ్, హానామద్ధింసనరూపామ్, అనహిష్టుః - అప
హమానః, ॥ సూ ॥ అలంకృతో ఇత్యాదిహ ఇష్టుచ్ఛత్యయః .
శౌర్యశ్రీయా - విక్రమసమృత్త్యా, ॥ ని ॥ శోభాసమృత్తిపద్మాసు
లక్ష్మీఃశ్రీరితికథ్యతథితశబ్దార్థవే . సఫలీకృతా - సార్థకీకృతా, అనిమ
షాణామ్ - దేవానామ్, దేవానామనిమిషదృష్టిసృష్టేర్గతుణశౌర్య
నిరీక్షణమేవ వరమం ప్రయోజనమితిభావః . దృక్సమృత్ - దృ
ష్టిసమృద్ధిః, యేనతథోక్తః . అరీణామ్ - శత్రూణామ్, తిరస్క
ర్తా, సీతాపతేః అనుజః - లక్ష్మణః, కొవతః - రోహద్యతోః, పత్రభిః
పత్రభిః - బాణైః కరణైః, ॥ ని ॥ పత్రరోపఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః .
తస్య - తథాదుష్టస్యత్యధః . ఏతస్య - రావణేః, ధనుర్గుణమ్ -
శాపమార్కమ్, గుణైః - కళాఘాతకరకాశలాదిభిః, విత్తః - ప్రసిద్ధః,
గుణచణః ॥ సూ ॥ తేనవిత్తశుశ్చుష్పణపావితీ చణప్రీత్యయః .
వియోతమ్ - భృష్టమ్, ॥ ని ॥ భృష్టైశ్చష్టుర్వియోతశ్చేత్యమరః .
సూతమ్ - సారథిమ్, తన్వేవ గౌరవహేతుమ్ - మహత్వకారణమ్,
కేతుమ్ - భవజమపి, అచిరాత్ - శీఘ్రమ్, చకర్త - చిచ్ఛేద, కృ
తీచ్ఛేదనేతి భాతోఃకర్తరిలిట్ ॥ ౧౭౦ ॥

అథతి ॥ అథ, అనిర్విషః నిర్విషః నన్నద్యమానఃకృతః -

కృతే నేవ విషధరేణ కేవలం వినిశ్చసతా పురుషూతజితా సరోషప్రే
షితాం మన్తాస్త్రాస్త్రపరమ్పరాం ప్రత్యస్తైర్విఫలయన్నూర్తిభా
జానిరయమేవ సమయః ఖలనిగ్రహస్యతి నిర్ణీయ తూణీరముఖాదు
ద్దధారకమపి త్రేభువనశివజగరం శరమ్ ॥ ౧౭౮ ॥ ప ॥ సన్ధాయ
త్వరయా తముగ్రధనుషి శ్రద్ధాభురావరయన్నైస్త్రామన్త్రామధా

ఉష్ణాతపిషడ నైత్యర్థః. తాదృశేన విషధరేణ - సర్వేణేవేత్యవమా,
కేవలం నిశ్చసతా నత్వవరాధినం హింసతేత్యర్థః; పాధనభక్త్యాదితి
భావః. పురుషూతజితా - ఇన్ద్రజితా, సరోషయథాతథా ప్రే
షితామ్ - ప్రహితామ్, మన్తాస్త్రాస్త్రామ్ - మన్తప్రయుక్తా
స్త్రాస్త్రామాగ్నేయాదీనామ్, శాకపాద్ధివాదిత్వాన్నభ్యమపదలోపీ
సమాసః. పరమ్పరామ్, ప్రత్యస్తైః - వారుణాదిభిః, విఫలయన్ -
వ్యర్థీకుర్వన్, విఫలశబ్దా త్తత్కరోతీతి శౌలటశ్శత్రాదేశః. ఉర్తి
భా - జనకసుతా, జాయా - భార్యా, యస్యసః ఉర్తిభాజానిః,
జాయాయానిజ్ ఇతినిజాదేశః. ఖలనిగ్రహస్య - పిశునపరిహారస్య,
॥ ౧ ॥ పిశునోచుర్జనః ఖలఇత్యమరః, అయమేవ సమయః - కాలః,
ఇతి నిర్ణీయ - నిశ్చిత్య, తూణీరస్య - నిషక్తస్య, ముఖాత్త్రయా
ణాం భువనానాం సమాహారప్రేభువనమ్. తస్య శివమ్ - మజ్జశమ్,
కరోతీతి శివజగరః. తమ్ - మజ్జశకరమ్, లూకకణ్డకపరిహారకత్వా
దితిభావః. ॥ ౧ ॥ త్నేమజగరోఽరిష్టతాతిశ్శివతాతిశ్శివజగరః. క
మపి శరమ్ - బాణమైన్ద్రాస్త్రమ్, ఉద్దధార - ఉద్భృతవాన్, ॥

అథేన్ద్రజితోవధమాహ — సన్ధాయేతి ॥ సుమిత్రాసుతః -
లక్ష్మణః, తమ్ - తూణీరముఖాద్భృతంశరమ్, త్వరయా - వేగేన,
ఉగ్రధనుషి - రాద్రకొదణ్డే, సన్ధాయ, ఐన్ద్రమ్ - ఇన్ద్రదేవతాక
మ్, ॥ సూ ॥ సాస్యదేవతేత్యన్, మన్త్రమ్, శ్రద్ధాభుః - శ్రద్ధ
యాయుక్తస్సన్, శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః, శ్రద్ధాన్తరోరుపసర్గవద్వృత్తి

నుచిన్త్యసకలశ్రేయసగ్రం భ్రాతరమ్ । ఆకృష్య శ్రవణావధిమృ
తనుముం ముఖ్యం సుమిత్రాసుతశ్శత్రోహి శిరోఽచ్చినతి మవ
రం జీవన్ముతో రావణః ॥ ౧౭౨ ॥ పుష్పేషునన్దనభవేషుభువిచ్యుతే
షు దివ్యేషు దున్దుభిషుచ ప్రణదత్సుధీరమ్ । సర్వైరుపేత్యజయీ

రిత్యుక్తమ్; శ్రదిత్యవ్యయపూర్వాద్ధాధాతోర్భావేక్వేపి . తతః -
॥ సూ ॥ స్పృహిగృహీవతిదయినిద్రాతద్వ్రాత్రద్ధాభ్య ఆభుజిత్యా
భుచ్ ప్రత్యయః . ॥ ని ॥ శ్రద్ధాభుశ్శ్రద్ధయా యుక్తభిర్యమరః . ఆ
వర్తయన్ - ముహురుచ్ఛరన్, అథ సకలాని శ్రేయాంసి - శత్రువి
నాశాదిరూపాణి, కరోతీతి సకలశ్రేయసగ్రః ॥ సూ ॥ కృష్ణో
హేతుతాచ్ఛీల్యానులామ్యేష్యతి హేతౌష్టప్రత్యయః . తిమ్ - అఖిల
శ్రేయానిదానమ్, భ్రాతరమ్ - రామభద్రమ్, అనుచిన్త్య - అను
స్మృత్య, తథావశ్రీరామాయణే లక్ష్యణవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ “ధర్మా
త్కానత్యసన్దశ్చ రామోదాశరథిర్యది । పారుషేచాప్రతిదృష్టశ్శ
రైనంజహిరావణిమ్” ఇతి . శ్రవణావధి - కర్ణవర్యన్తమ్, ఆకృష్య,
అముమ్ - శరమ్, ముఖ్యం - ప్రయుజ్ఞానస్సక్, శత్రుద్రోహిణః -
ఇన్ద్రశత్రూః, శిరః అచ్చినత్ - చిచ్ఛేద, తిదిర్ ద్వైధీకరణ
ఇతిధాతోరాధాదికాల్లజ్ . కిమవరమ్ - అవరం కిమస్తికార్యమిన్య
ర్థః . కుతభిర్యత్రాహ . రావణః జీవన్ మృతః - నష్టః, ఇన్ద్రజి
హోవి నాశే రావణోజీవన్మపి మృతప్రాయభిర్యర్థః . తస్య తదేక
ఖలత్వాదితిభావః . ॥ ౧౭౩ ॥

పుష్పేష్యతి ॥ నన్దనభవేషు - దేవోద్యానజాలేషు, పు
ష్పేషు, భువి - భూమా, చ్యుతేషు - పతితేషునత్సు, దివ్యేషు -
నాకభవేషు, దున్దుభిషు, ధీరమ్ - గమ్భీరం యథాతథా, ప్రణద
త్సు - ధ్వనత్సునత్సు, సౌమిత్రవిజయనిరీక్షణజనితానన్దాసుసరా
నవర్ణుఃకుసుమాని వాదయామాసుశ్చ భేరిరిత్యర్థః . విజయః - జయ

క్షతభూషితాశ్చో లజ్జానతస్సవది సప్రణానామరామమ్ ॥ ౧౭౩ ॥
 ॥ ౫ ॥ తదానీమితి తృప్తితృప్త పీయూషప్రాదం నిస్వత్సవచ నిధిం ప
 శ్యస్తేధిలీజానిరతిమాత్రవాత్సల్యాదేనమజ్జ-మారోష్య పరిరభ్యదో
 ర్భూయామూహ్రయచ శిరసి ముహుర్ముహురున్నతృత్త ఇవానుష్ఠితమేవా
 నుతిష్ఠా పరమానందనిర్భరోఽపి సాశ్రురిత్యమకథయత్ ॥ ౧౭౪ ॥

శీలః, క్షతేన - శస్త్రీహృతలక్షణేన, భూషితమ్ - అలంకృతమ్,
 అజ్ఞమ్ - శరీరమ్, యస్య సతథాక్తః; క్షతమపి సమరవిజయినాం
 భూషణమితిభావః. తదుక్తమ్ భర్తృహరిణా ॥ “ మణిశ్శాఖోన్మీళ
 స్సమరవిజయీహేతిదళితః ” ఇత్యాది. సః - లక్ష్మణః, రామమ్,
 నర్తయః - విభీషణాదిభిన్నహ, ఉపేత్య - ఆసాద్య, సవది - తత్త్వ
 మ్, లజ్జానతః, శత్రుశరక్షతం స్వశరీరం రామాయ ప్రదర్శయితు
 మితిభావః. ప్రణానామ - నమస్కృతవాక్. ॥ ౧౭౩ ॥

తదానీమితి ॥ తదానీమ్ - తస్మిన్నామై, మైధిలీజానిః - శ్రీ
 రామః, పనమ్ - లక్ష్మణమ్, తృప్తితః - పిపాసితః, గత్యర్థాకర్తృ
 కేత్యాదినాకర్తరిక్తః. పీయూషస్య - అమృతస్య, హ్రీదం - అగా
 ధజలాశయమివ, ॥ ౫ ॥ జలాశయోజలాధారస్త్రాగాధజలెహ
 దత్తత్యమరః. నిస్వః - దరిద్రః, ॥ ౫ ॥ నివ్వస్తుదుర్గతోదీనోదరిద్ర
 త్యమః. నిధిమ్ - అక్షయధనాకరమివ, అతిమాత్రవాత్సల్యాత్ -
 అత్యంతప్రీతేః, పశ్యన్, అజ్ఞమ్ - ఉత్సర్జమ్, ఆరోష్య - అ
 జ్ఞే ఉపవేశ్యేత్యర్థః, దోర్భూమ్ - బాహుభ్యామ్, పరిరభ్య -
 ఆలింగ్య, శిరసి ఆహ్రయచ, ముహుర్ముహుః - శశ్వత్, ఉన్నతృ
 త్సవ - భ్రాంతచిత్తత్సవ, అనుష్ఠితమేవానుతిష్ఠా - కృతమేవమర్పణ,
 పరమానందనిర్భరః - అత్యానందపరిపూర్ణోఽపి, సాశ్రుః - బాహ్నివి
 లలోచనః, ఆనందభరితత్వేనబాష్పత్వం విరుద్ధమ్, అరివిజయవార్త
 ప్రవణేనానందః, అనుజన్యక్షతశరీరదర్శనేన శౌకబాష్పమితిపరిహారః

॥ ప ॥ ప్రాజ్యోదయం తృణమివ త్యజతాపిరాజ్యమేకో మయా ని
ధిరివాయమలమ్భివత్సః । తస్యాపి గాత్రమతిదారుణబాణవిధ్ధంపశ్యా
మి వజ్రహృదయఃకిమితఃపరేణ ॥ ౧౭౫ ॥ X ॥ అథ లఙ్కాయాం
కింజరముఖాదవగతసుతనిధనవృత్తాన్త్రోరావణః కులిశదారితఇవ భూ
ధరోధరాయాం నిపత్య చిరాదుష్టాయ విదితశోకరసరుచిః భృశమి

ఇత్థమ్ - వక్ష్యమాణవిధయా , అకథయత్ - అవోచత్ ॥ ౧౭౪ ॥

తదుక్తిప్రకారమేవాహ — ప్రాజ్యేతి ॥ ప్రాజ్యః - ప్రచు
రః, ఉదయః - అభ్యుదయః, యస్యతత్తథోక్తమ్ ॥ ని ॥ ప్రభూతంప్ర
చురంప్రాజ్యమిత్యమరః. నిఖిలభౌగావహమిత్యర్థః. రాజ్ఞః భావో
రాజ్యమ్, రాజాసేత్థితీయత్, తృణమివ - తద్వదనాదరేణేత్యర్థః
త్యజతా - విస్మజతా, మయా ఏకోఽయంవత్సః - లక్ష్మణః, నిధిరీవ
అలమ్భి - ఆశ్రితః, లభఃథాతోఃకర్తృణిలుక్. తస్యాపి - రాజ్యాద
పృతిప్రీతిభాజనస్య వత్సస్య, శరీరం అతిదారుణబాణవిధ్ధమ్ - అతి
ఘోరశరాహతంనత్, వజ్రమివ హృదయం యస్యతాదృశః - క
ఠినమాననస్సక్, పశ్యామి. ఇతః - అప్రాత్, పరేణ - అన్యేన,
కఠినవిషయదర్శనేన కింభవతీత్యర్థః. ఏతాదృశస్య వత్సస్య క్షత
శరీరనిరీక్షణమాప్రేక్షేవ విదీర్ణచేతసామయాభవితవ్యమ్; తథాపి
కఠోరచేతాఃపశ్యామి, కిమితఃపరం దుర్దర్శమితిభావః ॥ ౧౭౫ ॥

అథేతి ॥ అథ, లఙ్కాయామ్, కింజరముఖాత్, అవగతసు
తనిధనవృత్తాంతః - విదితేన్ద్రజిత్తురణప్రవృత్తిః, రావణః, కులిశ
దారితః - దమ్భోభిదభితః, భూధరః - శ్రేలఇన, ధరాయామ్ -
భూమా, నిపత్య చిరాదుష్టాయ, విదితః - జ్ఞాతః, శోకరసస్య రు
చిః - ఆస్వాదః, యేన తథోక్తస్సక్, భృశమ్ - అత్యంతమ్, ఇత్థ
మ్ - వక్ష్యమాణత్యా, అరొదీత్ - విలలాప. రుదిర్ అశ్రువిమో
చనేత్థి థాతోఃకర్తృణిలుక్. ॥ ౧౭౬ ॥

స్థమరోదీత్ ॥ ౧౭౬ ॥ వ ॥ హాహస్తపుత్రవిధిరద్యనిహస్తకామం
పాలస్త్యవంశవిశిఖోమనుజాకృతిస్తామ్ । నేతుం తవాన్తికభవం
సకథంకృతాన్తో దిక్పాలకుజ్జరహారే రభజత్సదైర్యమ్ ॥ ౧౭౭ ॥
॥ X ॥ ఇతి ముక్తకణ్ఠం ప్రరుదణదశకణ్ఠస్సశోకావేగవిలుప్తవివేకః

రావణవిలాపప్రకారం వివృణోతి — హాహస్తైతి ॥ హాహ
స్త - కష్టమ్, పుత్రస్తరణాదేవ శోకరసాస్పాదానువాదః; హాపు
త్ర! త్వామ్ - పులస్త్యస్యాం పాలస్త్యః - పులస్త్యసమ్బుధీ, తస్యే
దమిత్యేత్. వంశః - కులమేవ, వంశః - వేణురితిశ్లిష్టరూపకమ్ ॥ ౧ ॥
వంశో వెణౌకులపితేత్యుచితః. తస్య విశిఖః - తోమరనామా౭౭యు
ధవిశేషః, వంశోచ్ఛేదకఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ విశిఖస్తామరేశరేణితిమేదినీ.
యద్వా, విశేషేణ శిఖా జ్వాలా యన్యసః విశిఖః - అనలః, పా
లస్త్య వంశవనదావానలఇత్యర్థః. మనుజాకృతిః - మనుష్యరూపః,
లక్ష్మణరూపఇతిభావః. విధిః - దైవమ్, కామమ్ - యథేచ్ఛమ్, ని
హస్త - హస్తాత్, దైవగతేరలక్ష్మ్యత్వాదితిభావః. కృతాంతః -
యమః, నేతుమ్ - ప్రాప్యతుమ్, త్వాం స్వపురీమితిచశేషః. స
యతేర్ద్వికర్షకత్వాత్. దిక్పాలాః - ఇంద్రాదయోదిగధీశాః, తపవ
కుజ్జరాః - కరిణిఇతిరూపకమ్, తేషాం హరేః - సింహస్య, నిఖల
దిక్పాలవిదళనక్షమస్యేత్యర్థః. తవ అన్తికభవమ్ - సమీపప్రదేశమ్,
కథం సదైర్యమభజత్ - ప్రాప్తవాన్, సజానే తదాగమనే భ
యాభావహేతుమిత్యర్థః. ॥ ౧౭౭ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - ఏవమ్, ముక్తకణ్ఠః యస్మిన్కర్తృణితద్యథా
తథా - ప్రకాశితకణ్ఠరవమిత్యర్థః, అత్ర కణ్ఠశబ్దేన కణ్ఠధ్వనిర్లక్ష్యతే.
ప్రరుదణ - విలపణ, దశకణ్ఠః - రావణః, నుతశోకావేగేన - పుత్ర
శోకాతిశయేన, విలుప్తః - వినష్టః, వివేకః - కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచా
రః, యన్యతాద్భుతః, కృత్యాకృత్యవిచారమూఢస్సన్నిత్యర్థః.

కొపాతిరేకాజ్ఞానకీం జిహ్వాంసుర నికగతైర్నిచార్యమానోరణాయ
స్వయమేవ జిగమిషురగ్రప్రాప్తిహిణోతిమపిబలమ్ ॥ ౧౭౮ ॥

॥ ప ॥ అనీనయదసన్న్యాతం విఖ్యాతబలపారుషః । గాన్ధర్వాస్త్రై
జితత్సర్వం రామోనామావశేషతామ్ ॥ ౧౭౯ ॥ గ ॥ అథ హత
పతిసుతానాథనాగరికవధూనికరనయనవారిపరీవాహవజ్జిలనరపతి

కోపాతిరేకాత్ - రోషాతిశయాత్ , జానకీం జిహ్వాంసుః - హస్త
మిచ్చుస్సక్ , ॥ సూ ॥ హస్తైస్సన్నతాదుప్రత్యయః . అనికగతైః -
సమీపస్థితైః , రాక్షసీజనైః , నిచార్యమాణః - స్త్రీవధోనకర్తవ్య
ఇతి నిషిధ్యమానః , రణాయ స్వయమేవ జిగమిషుః - గన్తుమిచ్ఛుః ,
అగ్ర - పురతః , కిమపిబలమ్ - ప్రేన్యమ్ , మూలబలమిత్యర్థః .
ప్రాప్తిహిణోత్ - ప్రేషితవాక్ . ప్రపూర్వాత్ హిగతావతి సావా
దికథాతోర్లక్ష్య . హినుమీనాఇతిజన్మమ్ ॥ ౧౭౮ ॥

అనీనయదితి ॥ విఖ్యాతబలపారుషః - ప్రసిద్ధబలపరాక్రమః ,
రామః అనన్న్యాతమ్ - అపరిమితమ్ , సర్వం తద్బలమ్ , గాన్ధర్వా
స్త్రైః - గన్ధర్వదేవతాకేన ఆస్త్రైః , నామావశేషతామ్ , అనీన
యత్ - ప్రాప్తయామాన . తదఖిలమపిబలం సన్న్యాహారేత్యర్థః . నీళ్
ప్రాప్తేఇతిథాతోర్లిజన్మాత్కర్తరిలుక్ . ॥ ౧౭౯ ॥

అథ రావణస్య రణప్రయాణ సంరంభమహా — అథేతి ॥
అథ - మూలబలవినాశానంతరమ్ , దశకన్ధరః - రావణః , హతపతి
సుతానామ్ - మృతరమణతనుజానామ్ , నగరేభవానాగరికయః ,
అధ్యాత్మాదేరాకృతిగణత్వాత్ ॥ సూ ॥ తస్యేకఇతి ఇకాదేశః .
తాసామ్ - వధూనామ్ , నికరస్య - సమూహస్య , నయనవారిపరీ
వాహేణ - బాహ్యోదకప్రవాహేణ , యుగపజ్జః - కర్దమః , సో
స్యాస్తీతిపజ్జిలః ; పిచ్ఛాదిభ్యైలజితిమత్వర్థీయైలచ్ . అనేనపా
రవధూనాం శౌకబాష్పబాహుశ్చంద్రతీయతే ; యః నరపతిపథః -

పథసంఖ్యారదుర్లభశేమి ఘోషముదుడుపథం రథమాస్థాయ ప్రతిమన్ది
రకన్దళదమన్దదీనాక్రన్దనన్దోహేన సమ్పద్యమాన వాద్యఘోష ఇవ
స్యన్దనముపర్యుపర్యుపకాస్తచక్రచక్రముణగృధ్రచక్రతయా స
ముద్భృతాతపత్రఇవ ప్రతిదిక్షుఖముఖరభైరవఘోరవారవతయా వన్దిభి

రాజమార్గః, తస్మిన్ సఖ్యారేణ దుర్లభః - లబ్ధామశక్యః, నేమః -
చక్రాస్తస్య, ఘోషః - ధ్వనిః, యన్యతం తథాభూతమ్, అశ్రూ
యమాణచక్రసంఖ్యారణధ్వనిమిత్యర్థః. ఉదుడుపథమ్ - లక్ష్మితనత్వ
త్రమార్గమ్, రథమాస్థాయ - పాప్రేత్యర్థః, మన్దిరేమన్దిరేప్రతి
మన్దిరమ్, అవ్యయం విభక్తిత్యాది నాన్వయీభావః. కన్దళితస్య -
వర్ణితస్య, అమన్దస్య - అనల్పస్య, దీనాక్రన్దస్య - రోదనస్య,
సన్దోహేన, సమ్పద్యమానః - సమ్భవః, వాద్యానాం ఘోషః -
ధ్వనిరన్యతథాభూతఇవేత్యుత్పత్తిః; ఏవమగ్రేపి, స్యన్దన
ముపర్యుపరి - రథస్యోపరిష్ఠాత్సమీపదేశే, || సూ || ఉపర్యధ్యధన
సామీప్యే ఇత్యుపరిశబ్దస్య ద్విర్భావః. తత్సాహచర్యాద్విత్తీయా
|| శ్లో || “ ఉభనర్వతసోఽకార్యాధిగుపర్యాదిషు త్రిషు । ద్విత్తీయా
ప్రృథితాస్తేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే || ” ఇతివచనాత్. ఉప
క్రాస్తమ్ - ఆరబ్ధమ్, చక్రచక్రముణమ్ - మణ్డలభ్రమః, యేన
తత్తథాభూతమ్, గృధ్రాణామ్ - కఙ్కానామ్, చక్రమ్ - స
మూహః, యన్యసతథోక్తఇతి బహువ్రీహిగర్భబహువ్రీహిః; త
న్యభావస్తత్తా, తయా హేతునా, సముద్భృతాతపత్రఇవ - ఉద్భవ
ముత్త్రిప్తచక్రత్రఇవ; ప్రతిదిక్షుఖమ్, అత్రాపి పూర్వవదన్యయా
భావః. ముఖరాః - శబ్దాయమానాః, భేరవాః - భయఙ్కరాః,
ఘోరవాణామ్ - జమ్బూకానామ్, || ని || ఘోరఘోరవజమ్బూకాఇత్య
మరః. ఆరవః - ధ్వనిరన్యతన్యభావస్తత్తా తయా, వన్దిభిః -
స్తుతిపాఠకైః, ఉద్గీయమానమ్ - స్తూయమానమ్, అపదానమ్, పూ

శుద్ధీయమానాపదాన ఇవ ప్రతికూలవాతసముద్ధూత భారతలభూళీన
ముద్ధూళితమాళితయా బద్ధభిరవకీర్యమాణపటవాసపాంసురివ సా
రధిద్వితీయోఽపి వింశతివిధదోరగఽశ్వాన్దోళితవివిధాయుధనివహత
యా ముఖదశకసముద్భిషద్వీరఘోషణితయాచ సపరివారఇవ పు
రానిష్క్రమ్య ససమ్భ్రమోపన్మత్వైర్విరూపాక్షదుర్ధ్వాదిభిః
ర్వచరితమ్, యస్యతథాభూతఇవ ॥ ని ॥ అపదానంకర్వవృత్తమి
త్యమరః. ప్రతికూలవాతేన - ప్రతికూలపవనేన, సముద్ధూతాభిః -
సముద్ధూపితాభిః, భారతలస్య - భూతలస్య, భూళీభిః - రేణుభిః,
సముద్ధూళితా - లిప్తా, సముద్ధూళైతి జిజ్ఞాస్తాత్కర్తృణీకృతః. మాభిః -
మకుటమ్, యస్యతథోక్తతయా; బద్ధభిః అవకీర్యమాణః - విక్షి
ప్యమాణః, పటవాసస్య - పిష్టాతస్య, ॥ ని ॥ పిష్టాతఃపటవాసకః
ఇత్యమరః. పాంసుః - యస్యతథాభూతఇవ; సారధిరేవ ద్వితీ
యః యస్యతథాభూతోఽపి, ఏకాక్యపీత్యర్థః. వింశతివిధాభిః - విం
శతివ్రకారాభిః, దోరగఽశ్వాభిః - బాహుపరిమైః, పరిభునదృశభుజై
రిత్యర్థః; ఆన్దోళితః - అవలంబితః, చురాదౌబహుశమేతన్నిదర్శన
మితీగణసూత్రానుశాననాత్ ఆన్దోళితాతోఽకర్తృణీకృతః. వివిధాయు
ధానాం నివహః - సమూహః, యస్యతథాభూతతయా; ముఖా
వాందశకాత్ - దశాస్యపరిమాణమిత్యర్థైకస్మిన్త్యయః. సముద్భి
షత్ - సముద్భవత్, వీరఘోషణమ్ - వీరవాదః, యస్యతథా
భూతతయాచ, సపరివారః - పరిజనసహితఇవ; స్వయమేకొపి విం
శతిభుజవేష్టితత్వాద్దశభిర్బుధైరపి శబ్దాయమానత్వాచ్చ అనేకఇవ
దృశ్యతఇత్యర్థః. పురాత్ - నగరాత్, నిష్క్రమ్య - నిర్గత్య, స
సమ్భ్రమమ్ - సావేగంయథాతథా, ॥ ని ॥ సమ్భ్రమోత్పాద
రేభీతావావేగేతి నానా. ఉపన్మత్వైః - ఆగచ్ఛద్భిః, ॥ సూ ॥
ఇన్ద్రియైర్నిర్విభక్త్యరవితిస్పృహతోఽకర్తృత్వే. విరూపాక్షదుర్ధ్వాది

తైశ్చనపశ్చాదనుభావ్యమానో మహతాసంరమ్భేణ దర్పితవగృహీ
తవిగ్రహః క్రోధితవ కాలభైరవస్య సశరీరబద్ధస్సనురాజరమాజగా
మ సక్రామాభినివేశరసబద్ధురోదశకన్ధరః ॥ ౧౮౦ ॥ ప ॥ ఆలక్యల
క్యంరఘుపుణ్యవస్య దోర్లక్షిణస్త్రైణమాచకమ్మే । సుప్రాప్తతాయాః

భిః - తైశ్చన రాక్షసేః, పశ్చాత్ - పృథ్వీ, అనుభావ్యమా
నః - అనుస్రీయమాణః, గృహీతవిగ్రహః - శరీరవాణ, దర్పితవ,
సశరీరబద్ధః - శరీరబద్ధసహితః, కాలభైరవస్య - యుగాంతకాలరు
ద్రస్య, క్రోధః - కోపితవ; సక్రామాభినివేశేన - సమరాగ్రహే
ణ, బద్ధరః - వ్యాప్తస్సృణ, మహతాసంరమ్భేణ, సమరాజిరమ్ -
యుద్ధాజరణమ్, ఆజగామ - పాపి. ॥ ౧౮౦ ॥

ఆలక్యేతి ॥ లక్యమ్ - శరవ్యమ్, ॥ ని ॥ లక్యంలక్షంశ
రవ్యశ్చేత్వమరః. ఆలక్య - దృష్ట్యా, రఘుపుణ్యవస్య - శ్రీరామస్య,
దక్షిణః దోః - దక్షిణభుజః, తత్త్రైణమ్ - తస్మిన్నేవక్షణే, సుప్రాప్తి
తాయాః - శయితప్రబుద్ధాయాః, ॥ సూ ॥ పూర్వకాలెత్వాదినా
స్నాతానులిప్తవత్సమానః. పటుశౌర్యలక్ష్మ్యాః - విక్రమశ్రేయః, పటు
రితివిశేషణం సుప్తాయాఅపి తస్యాకార్యవిషయజాగరూకత్వాభి
ప్రాయగర్భమ్. అన్తర్గతమ్ - గుప్తమ్, అజ్ఞభజ్జమ్ - స్వాపాలస్య
పరిహారార్థం క్రియమాణం శరీరభజ్జమ్, శంసక - కథయన్నివ, ఆ
చకమ్మే - పుష్కర, అత్ర శ్రీరామచంద్రస్య శత్రువిజయపిశునద
క్షిణభుజస్పన్తనే సుప్రాప్తితశౌర్యశ్రీ శరీరభజ్జతాదాత్మ్యసమ్భవనా
త్సవరూపోత్పేత్తా; కమ్పనక్రియాయాధాత్వధైరవ ప్రతిపాది
తత్వాదుక్తవిషయా. నన్వత్ర కమ్పనకర్తృతాదోషాహిదృశ్యతే;
నతస్య వీక్షణకర్తృత్వమనమ్భవాత్. అతస్సమానకర్తృకయోః
పూర్వకాలగతి ఆలక్యేతిక్వాప్రత్యయానుపపత్తిప్రసక్తగతిచేదుచ్య
తే; వీక్షణకమ్పనకర్తృత్వాశ్రయయోః రఘుపుణ్యవతిద్దోష్టోరవయ

పటుశౌర్యలత్యైశ్శంసన్నివాస్తవమశ్శశమ్ ॥ ౧౨౧ ॥ గ్రా
సవ్యాసక్తగృధ్రవ్రముఖగులతోటికోటిప్రమున్నక్రవ్యాదుద్దణ్ణ
ముణ్ణస్థపుటరణతటిదృష్టిసజ్జటజన్మా । ఉద్వల్లప్థగ్ధవల్లీరుచిరుచిభ
వావయవినోరభేదమాశ్రిత్య ప్రతిపాదితమతొనైషదోషః . అథవా,
రఘుపుజ్జనస్య దోరాచకమే కథమిత్యత్రాహ లక్ష్మమాలక్ష్మసు
ప్రోష్ఠితాయాః పటుశౌర్యలత్యైశ్శ ఇత్యన్వయే ప్రథమం స్వోచితల
త్యైభావాత్సుప్తాయాః తదను తాదృశంలక్ష్మంపీక్ష్మ ఉష్ఠితాయా
ఇత్యర్థలాభేన నకావ్యనువవత్తిః . ॥ ౧౨౧ ॥

తదను రావణస్య సమరాడమ్బరమేవ ప్రతిపాదయతి చతు
ర్థిః — గ్రాసతి ॥ గ్రాసవ్యాసక్తానామ్ - కబలాసక్తానామ్ ,
గృధ్రవ్రముఖానామ్ - కబ్రవ్రభృతీనామ్ , ఖగానామ్ - పక్షిణా
మ్ , యతులమ్ - మణ్ణలమ్ , తస్య త్రోటీనామ్ - చక్పానామ్,
॥ ౧ ॥ చుక్చుస్త్రోతిరుభేష్ఠీయామిత్యమరః. కొటిభిః - అగ్రైః,
విలుతితా యే క్రవ్యాదానామ్ - పిశితాశనానామ్, ఉద్దణ్ణాః - ప్రవ
ణ్ణాః, ముణ్ణాః - శిరాంసః, ॥ ౧ ॥ ముణ్ణోదైత్యాస్తరేరాహామూ
ర్ధ్వితిషుతుముణ్ణీతేతితానా. తైః స్థపుటా - విషమా ॥ ౧ ॥ స్థపుటం
విషమం నిమోన్నతమితి త్రివిజ్ఞశేషః . యా రణతటి - యుద్ధభూ
మిః, తయాసహ దృష్టీనామ్ - రావణవీక్షణానామ్ , యస్సజ్జటః -
సజ్జషః, తేన జన్మయస్యతథాభూతః; సజ్జట్యోష్ఠితత్యర్థః. ఉ
ద్వల్లన్త్యాః - ఉచ్చలన్త్యాః, ఖద్గవల్యాః - అనిలతాయాః, రుచిరైః -
మనోహరైః, రుచిభరైః - కాన్త్యతిశయైః, ధూమవత్తామ్ - ధూమ
విశిష్టత్వమ్ , దధానః, ఖద్గకాన్తిభిస్సజ్జాతధూమఇత్యర్థః. యా
తూనామ్ - రక్షసామ్ , నెతుః - నాయకస్య రావణస్య, ॥ ౧ ॥ అ
ధిభూర్నాయకౌనేతేత్యమరః. క్రోధపవ అగ్నిరితి శ్లిష్టరూపకమ్ .
కొపానలః, స్లవగపరివృధాః - వానరశ్రేష్ఠాః ॥ ౧ ॥ ప్రభుఃపరిబృ

రైఘానువత్తాం దధానఃకో ధాగ్నిర్యాతు సేతుః స్థవగపరిబృఢైరిష్ట
వైరుద్ధిదీపే || ౧౮౨ || తస్థద్ధతుఃకృతహరిప్రవీరకణ్ఠచ్ఛిద్రాధ్వచ్యు
తరుధిరప్రవాహపూర్ణాత్ | పాథోధేరుదయముపేత్య పుష్పవస్తా
జాయే తేజగతిముహూర్తరక్తగాత్రా || ౧౮౩ || అవిష్టపమనీనయా

థోఽభిసత్కృత్యమరః. || సూ || ప్రభౌపరిబృఢభృతి నిపాతవాత్సాఢుః.
తైరేవ ఇష్టవైః - ఏవాభిసకరణైరితివ్యస్తరూపకమ్. || ౧ || ఇష్టనం త్వే
థ ఇత్తమేధస్సమిత్ స్త్రియామిత్యమరః. ఉద్ధిదీపే - ఉజ్జ్వలితః.
దీపీదీప్తావితీదైవాదికాల్లిఖక ర్తరి, అత్ర విషయివిషయవిశేషణానాం
పరస్పరమైక్యారోపవ్రతీతేస్సావయనం రూపకమ్ || ౧౮౨ ||

తదితి || తస్య - రావణస్య, ఖడ్గేన కృతీతస్య - చిన్నస్య,
హరిప్రవీరాణాం కణ్ఠస్య యచ్ఛిద్రమ్ - రద్ధ్రమ్, తస్య అధ్వనః -
మార్గాత్, చ్యుతేన - నిస్సృతేన, రుధిరప్రవాహేణ పూర్ణాత్ పా
థోధేః - సాగరాత్, పుష్పవస్తా - చంద్రీసూర్యా || ౧ || ఏకయో
క్త్యాపుష్పవస్తాదివాకరనిశాకరావిత్యమరః. ఉదయమ్ - ఆవిర్భా
వమ్, ఉపేత్య జగతి ముహూర్తమ్ - ఉదయక్షణభృత్యర్థః. రక్త
గాత్రా - అరుణశరీరాసంతా, జాయేతే - భవతి, జనిప్రాదుర్భా
వే ఇతిదేవాదికాల్లిఖ || సూ || జ్ఞాజనోర్జ్జితజాదేశః. అత్ర చంద్రీ
సూర్యయోరైస్సగ్నికపాపి ఉదయకాలానచ్ఛిన్నస్య ఆరుణ్యస్య
తదహేతావపి రావణనిహతకపివీరగళరుధిరపూర్ణప్రయోనిధేరుదయే
హేతుత్వసమ్భవనయా హేతుత్వేత్తా. పాథోధేస్తమృధిర
పూర్ణత్వాసమ్బుధేఽపి తస్యమ్బువప్రవర్ణనాత్సమ్బుధాతిశయోక్తిః; ఏన
యోశ్చ పరస్పరపాపేక్షత్వాత్సజగరః. ఏతేనచ రావణేన అనేక
కపివీరహననరూపం వస్తువ్యవ్యభృత్యలక్ష్ణారేణ వస్తుభ్యనిః || ౧౮౩ ||

అవిష్టపమితి || తదా - తతాఽలె, నయాతుథానాధిపః -
రావణః, యధి - యుద్ధే, ధృతగదాయుధస్సకా, వటూనామ్ -

త్వటువిరోధియోధావభీం తదాధ్యతగదాయుధాయుధి నయాతుధా
నాధిపః । ప్రసాద్యనిరవద్యయాచిరనిరూఢయా సేవయా సుపర్వసు
దతీజనైర్వరదతాం కిముచ్చాపితః ॥ ౧౮౪ ॥ దిశాదశకతర్జనైర్దశగ
భీగళదృజః నైర్భుజప్రకరవిక్రమైర్భుజననభీషణప్రక్రమైః । ఉదగ్రవివి
ధాయుధైరుపచితారి తేజోవదైరయుధ్యత సరావణస్త్రిజగతామపా

పీరాణామ్, విరోధియోధానామ్ - అరాతిభటానామ్, ఆవిధిమ్ -
పక్షిమ్, తృతీయం విప్లవం త్రివిప్లవమ్ - స్వర్గమ్, అనీనయత్ -
ప్రావయతిన్త. అత్రాత్మైక్షతే, ప్రసాద్యేతి ॥ సుపర్వణామ్ -
దేవానామ్, సుదతీజనైః - అజ్ఞనాజనైఃకర్తృభిః, ॥ సూ ॥ వయ
సిదంతస్య దత్పృథి దంతశబ్దస్య దత్తాదేశః. ఉగిత్యాజీప్. నిరవ
ద్యయా - నిర్దోషయా, చిరనిరూఢయా - అనేకకాలాభ్యంతయా,
బహుకాలాత్తాసాం రావణేన బద్ధీకృతత్వాదితిభావః. సేవయా -
శుశ్రూయా కరణేన, ప్రసాద్య విరోధృతఃపతిరిష్టార్థశ్చ తందదాతీతివ
రదః, ఆతోఽనుపనగైకృతికప్రత్యయః. తస్యభావస్తత్తాతాం ప్రా
పితః - నీతఃకిము, అమరవిలాసినిసేవానస్తుప్తమనా దశకణ్ఠస్తాసాంవ
రదోఽభూతిగ్మిత్వర్థః. నమరవినిహతానాం వీరాణాం వీరస్వర్గప్రా
ప్త్యైరమృత్యుస్సరఃపరిరమ్భనమ్భవాదితిభావః, అత్రాపిపూ
ర్వనదుత్పత్తితా. ॥ ౧౮౪ ॥

దిశేతి ॥ దిశాదశకస్య - దశదిశామపీత్యర్థః. తర్జనైః - తి
రసార్గరక్షైః, కర్తరిబుద్ధిః. దశానాంగళానాం సమాహారఃదశగ
భీ తస్యాః కణ్ఠదశకాదిత్యర్థః. గళద్భిః గర్జనైః - సింహనాద్యైః,
భువనభీషణప్రక్రమైః - లోకభయజ్గురప్రకారైః, భుజప్రకరస్య -
బాహువింశతేః, విక్రమైః - పరాక్రమైః, ఉపచితః - సంవర్ధితః,
అరీణామ్ - శత్రూణామ్, లెజనః - ప్రతాపవ్య, ॥ ని ॥ తేజో
బలప్రతాపేఽగ్నోత్పిషీతినానా. వధః - నాశః, యైస్తథాక్షైః.

ధారణః ॥ ౧౮౫ ॥ గ ॥ ఏవం దశకన్ధరగన్ధసిన్ధురక్రీడాక్రోడీకారజ
ర్మురన్జనం ప్లవగబలోద్ధానం దృశౌఽనుగృహ్యవిగర్హ్యచ బహు
ధావిపత్నేషు తిఃతమితామవలమ్బితత్రాత్రసౌమిత్రః క్షణాదభ్యమిత్రీ
ణస్సపత్నహృదయవిదారణాసాధారణనిశితధారయా శరధారయా

ఉదగైః - తీర్ణైః, వివిధాయుధైఃకరణైః, ప్రీణచితాని జగన్తి
చేతి కర్తృధారయః, సమాహారే ఏకవద్భావస్య దుర్వారత్వాత్ శ్రవ
వయవాని జగన్తిచేతి మధ్యమపదలోపావా, తేషాం అసాధారణః -
అసదృశః, సరావణః అయుధ్యత; యుధేదైవాదికాల్లజ్ ॥ ౧౮౫ ॥

ఏవమితి ॥ శౌర్యస్య - వీర్యస్య, ఖనిః - ఆకరః ॥ ౧ ॥ ఖ
నిస్త్రియామాకరస్సౌందర్యనురః. సౌమిత్రః - లక్షణః, ఏవమ్ -
పూర్వోక్తరీత్యా, ప్లవగబలోద్ధానమ్ - వానరసేనారామమ్, ద
శకన్ధరఏవ గన్ధసిన్ధుః - గన్ధహస్తీ, తస్య క్రీడాక్రోడీకారేణ - లీలా
ల్లుణ్ణసేన, జర్మురమ్ - శిథిలమ్ న్జనంచ, దృశౌ - దృష్ట్యా, అ
నుగృహ్య, విపత్నేషు - శత్రుషు, తిఃతమితామ్ - సహిష్టుతామ్,
॥ నూ ॥ గుప్తిజ్ కిద్భ్యస్సౌ తితి తిజైః త్రామాయాం స్వాధైస్; తదంతాదుప్రత్యయః. తతోభావేతత్. బహుధా - బహుప్రకారే
ణ, ॥ నూ ॥ ప్రకారవచనే ధాలితధాల్, విగర్హ్య - వినివృత్త, శ
త్రుషు నక్షమోచితే త్యభ్యుపేత్యత్యర్థః. అవలమ్బితః - ఆశ్రితః,
త్రాత్రః - క్షత్రధర్మః, పౌరుషమిత్యర్థః. యేన సతథాక్తస్సౌ, క్ష
ణాత్ అభ్యమిత్రీణః - శత్రుమభిముఖీకృత్యగచ్ఛన్తిత్యర్థః. యో
గచ్ఛత్యలం విద్వివరఃప్రతి ॥ ౧ ॥ సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రీయోప్య
భ్యమిత్రీణిత్యపీత్యమరః. సపత్నానామ్ - రిపూణామ్, హృదయ
స్య - వక్షసః, ॥ ౧ ॥ హృదయం చిత్తవక్షసోఽపితి నానా. విదార
ణ - విదళనే, అసాధారణాః - అనుపమాః, శితాః - తీర్ణాః, ధా
రాః - అగ్రభాగాః, యస్యాస్తథోక్తయా, శరధారయా - బాణ

శౌర్యఖనిరస్య నిరస్య భుజపారగర్వవర్వస్వం శతాజ్ఞతురజ్జకేతన
 శరాసనపారధిప్రమాథకోపితేన తేన సరభసవిముక్తయా గతివేగని
 ష్కమ్మ కిజ్జిణీగణానజూగ్గరితరణితాభిన్యక్త్యా శక్త్యా ప్రియత
 మయేన హృదయప్రవిప్లయా మోహమవగమ్య సజ్జరరజ్జవర్యజ్గ
 మధిశిశ్యే ॥ ౧౮౬ ॥ వ ॥ తాదృగితిధానుజవిలాకనలబ్ధజన్మా క్షీ
 రాసఖఃప్రళయధూర్జటిఫాలవహ్నిః । కొవశక్తసామృదుహ్మదోఽ

పరమ్పరయా, అస్య - రావణస్య, భుజపారగర్వవర్వస్వమ్ - అ
 ఖిలబాహుబలదర్పమ్, నిరస్య - నిరాకృత్య, శతాజ్ఞతురజ్జాః -
 రథ్యాశ్వాః, కేతనమ్ - ధ్వజః, శరాసనమ్ - ధనుః, పారథిః -
 సూతః, తేహం ప్రమాథేన - వివాశనేన, కొపితేన - కోపంపా
 పితేన, తేన - రావణేన, సరభసముక్తయా - ద్రుతం ప్రేషిత
 యా, గతివేగేన నిష్కమ్పాత్ - నిశ్చలాత్, కిజ్జిణీగణాత్ -
 త్సుద్రఘట్టాసమూహాత్, అనజూగ్గరితా - అనావిరూప్యతా, ॥ ౧౮ ॥
 అజూగ్గరస్త్యజుగ్గరస్త్యువితిద్విరూపకౌశః. రణితస్య - ధ్వ
 నేరభివ్యక్తిః యస్యాం తథాభూతయా, శక్త్యా - శక్త్యాయుధేన,
 ప్రియతమయేన - కాంతయేన, హృదయం వక్షఃప్రవిప్లయా, అన్య
 త్ర మనస్సంసక్తయా, మోహమ్ - మూర్ఛాం చిత్తవైకల్యంచ,
 ఉపగమ్య, సజ్జరరజ్జమ్ - సమరాజిరమేన వర్యజ్గమ్ - మక్ష్మమి
 తిరూపకమ్, అధిశిశ్యే - తస్మిన్ అధిశయితవానిత్యర్థః. అధిశీక్
 ష్టాసాంకర్తైత్యనైన కర్తృత్వమ్. ॥ ౧౮౬ ॥

తాదృగితి ॥ తమిషవశ్యతీతి తాదృక్ - తథాభూతా, విధా -
 ప్రకారో యస్యతథోక్తస్య, శక్త్యాయుధనిహితమార్భితస్యైత్యర్థః.
 అనుజస్య - లక్ష్మణస్య, విలాకనేన - నిరీక్షణేన, లబ్ధం జన్మయ
 స్యతథోక్తః, ప్రళయధూర్జటేః - కాలరుద్రస్య, ఫాలవహ్నిః - నిటి
 లలావనాగ్నేః, క్షీరాసఖః - నర్మసుహృత్, తత్సదృశశ్చిత్త్యర్థః.

పిరఘూర్వహస్యకర్తుం జవాజ్జగదరాక్షసముజ్జజ్ఞమౌఘే ॥ ౧౮౭ ॥
 విష్ణురయామాస విదద్ధలీలా విచిత్రశబ్దాద్భుతకారణజ్యమ్ । ధను
 స్సురాణాం శరణం దధానః పురామరాతిస్తస్మిన్మామైషః ॥ ౧౮౮ ॥
 గృహీత్వాకొదణ్డం మనుజపతిరేకేన నియతం పరాన్నారాచానాం గ్ర

కృపామృదుహ్మదోఽపి - దయాశ్రీకృతమననస్యాపి, పిఘూర్వ
 హస్య, కొవః జవాత్ - జేగాత్, జగత్ - లోకమ్, అరాక్షసమ్ -
 నిర్నిశాచరం సత్, కర్తుం ఉద్దజ్ఞమౌఘే - వన్మధే. నయానిధిరపి దా
 శరధిరసుజపిషయకవాగ్నిల్యాటశయేన భృశఁచుకొపేన్మర్థః ॥ ౧౮౭ ॥

విష్ణురయామాసేతి ॥ విదద్ధా - పూరితా, లీలా - విలాసః
 యస్యసః విదద్ధలీలః, సమరలీలాకుశలశత్యర్థః. ఏషః - శ్రీరామః,
 సురాణామ్ - దేవానామ్, శరణమ్ - గృహమ్, మేరుమిత్యర్థః.
 దధానః - ధనూకూపేణధరణ, తస్మిన్మామై - పురామరామ - పురత్రయస్య,
 అరాతిః - పరమేశ్వరత్వన, విచిత్రశబ్దానామ్ - టజ్జగరస్ఫుజ్జా
 రాదీనామ్, ఉద్భవస్య - ఉత్పత్తయే, కారణమ్ - హేతుభూతా,
 జ్యో - నూర్వి, యస్యతథాభూతమ్, ధనుః, అన్యత్ర విచిత్రాః
 యేశబ్దాః సుబంతశ్చిన్తాదిరూపాః తేషాముద్భవే కారణం మహా
 భాష్యప్రణయనేన తత్ప్రకాశకః పతజ్జలిరూపః శేషః సర్వవిశేషః,
 సపవజ్యాయస్యతాదృశంధనురితి. విష్ణురయామాస - భగవయా
 మాస. ॥ సూ ॥ విష్ణురశబ్దాత్తత్రోపితితణిచి తదన్తర్లిట్ ॥ ౧౮౮ ॥

తదను శ్రీరామస్య రావణేనసమం సమరం వర్ణయతిత్రిభిః —
 గృహీత్వేతి ॥ మనుజపతిః - నరపతిః శ్రీరామః, ఏకేన కరేణకొద
 ణ్డమ్ - ధనుః, గృహీత్వా - ఆదాయ, పరాక కరాక నారాచా
 నామ్ - శరవిశేషాణామ్, గ్రహణమ్ - రూణీరముఖాదుద్ధరణమ్,
 ఘటనా - మారావ్యం సన్ధానమ్, ముక్తిః - మోచనమ్, తాను
 క్రియాను ప్రత్యేకిమ్ - పృథక్పృథక్, నియుజ్య - పైకకస్యాంక్రియా

హాణఘటనామక్తిమకరాకా । నియుజ్యప్రత్యేకం ప్రకటితచతుర్వా
 హురభవతిగ్రామకాముక్తానాం కథమితరథా తుల్యముదయః ॥
 అగ్రసరస్వేవశరప్రజేషు కాకుత్స్థకొదణ్డుగుణోఽస్మి తేషు । సర్వా
 యామేకైకముపయుజ్యేత్యర్థః . ప్రకటితాః - ప్రకాశితాః, చత్వా
 రోబాహవః భుజాః యస్యతథాభూతః, అభవత్, నియతమ్. సా
 త్సాల్లక్షీపతేఃక్షీరాద్భిశ్చాయనః అపరావతారశ్రీరామచన్ద్రః అవల
 మ్బితమానుషవేషోఽపీదానీం నిజరూపోచితం చతుర్భుజత్వం ప్రకా
 శితవానిత్యర్థః . తదేవాత్తరవాక్యేన సమర్థయతి — క్రియాణాని
 తి ॥ ఇతరథా - అన్యథా, ప్రకటితచతుర్వాహుత్వాధావత్సర్వార్థః .
 ఉక్తానాం క్రియాణామ్ - కొదణ్డుగ్రహణాదీనాం చతస్యణాంక్రియా
 ణామ్, తుల్యంయథాతథా - సమకాలమేవ, ఉదయః - ఆవిర్భావః,
 కథమ్ భవేత్ . అతఃప్రకటితచతుర్వాహురేవాభవదిత్యర్థః . అత్ర
 అప్రసిద్ధస్య సమర్థనసాపేక్షస్య రావణసమరకాలికస్య రామచన్ద్ర
 చతుర్వాహుత్వప్రకటనస్య, కొదణ్డుగ్రహణశరార్ధరణ సద్ధానమో
 క్షక్రియాచతుష్టయస్య సమకాలమేవ అన్యథోదయానుపపత్తికథనే
 న సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కాన్యలిక్తమలంకారః . తల్లక్షణం
 తు “ సమర్థనీయస్యార్థస్య కాన్యలిక్తంసమర్థనమ్ ” ఇతి. ॥ ౧౮౯ ॥

అగ్రసరస్వేతి ॥ కాకుత్స్థకొదణ్డుగుణోఽస్మి తేషు - రామ
 చన్ద్రచాపమార్పినిర్గతేషు, శరప్రజేషు - బాణసమూహేషుమధ్యే,
 యతశ్చనిర్ధారణమితి నిర్ధారణేనప్రమీ, అగ్రసరతీత్యగ్రసరః - పు
 రస్సరః, పురోగ్రతోగ్రముసరైరితిష్టప్రత్యయః . అగ్రేత్యేదన్తస్య
 మపి సూత్రపవనిపాతనాత్ . తస్యైవప్రళమం నిర్గతస్వేవ శరస్యే
 త్యర్థః . సర్వాపసరస్త్రిణామ్ - నిఖిలసురవారవధూనామ్, శ్వశుర
 త్వస్య - పతిజనకత్వస్య, లాభే - ప్రాప్తా సత్వామ్, ॥ ౧ ॥ పతిప
 త్నోఽప్రసూశ్వశుక్రః శ్వశురస్తు పితృతయోరిత్యమరః . సమరో

పురస్త్రీశ్చశురత్వలాభే భూయోన్మహాభూన్మనశ్చేచ్ఛురభ్యైః ॥౧౯౦॥
 చిత్వాచాపం రఘువశః రేః పత్రభిర్వజ్రమితైర్ద్విరోద్ధిక్తైఃపి రథ
 హయానాం సారధించ ద్వజంచ । హాహాభగ్నోఽన్యశరణతయాకిం
 విధేయం క్వయాయామిత్కుద్భాగ్రైవై ద్విషతి ధగితీ ప్రాప్త సామి

ద్భటానాం పీరాణాం స్వర్గప్రాప్తేన పత్రదానాదతిభావః. పృ
 షా - ఇంద్రః, భూయః - పునః, అభ్యైః - సముద్రస్య కర్తృణః, మ
 నశ్చేచ్ఛుః - మథనాశంసీనా, అభూత్, విస్తరించుచుకొనుటయ్య
 యా నైశ్చిషిర్నిపాతః. ప్రథమశరనిహతానాం పీరాణాం వరణాదేవ
 సర్వాసానుపురసాంవిరమాత్ ఇతరశరనిహతానాం పీరాణాం అస్స
 రోభావాచ్చ పునరపురస్త్రీ సముత్పిపాదయిషయా జలధిమథనమై
 చ్చదిత్యర్థః. పతేన రఘువరశరస్యైకస్యాపి అనేకరక్షాకులవినా
 శకత్వం న్యజ్యతే. అత్ర ఇంద్రస్య అభిమథనేచ్ఛుత్వాసమ్బద్ధైఃపి
 తస్యస్పృహనన్తనాస్సమ్బద్ధాతిశయోక్తిః; లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౧౯౦ ॥

చిత్వేతి ॥ రఘువశః - శ్రీరామః, పత్రస్య మిత్రైః - ద
 మ్భౌళిపద్యతే, పత్రభిః - చాణేః, అరేః - రావణస్య, చాపమ్ -
 ధనుః, దరోహామ అశ్వనాం తేజః, తద్వ సత్వగుణప్రకాశకోఽ
 న్తస్సారవిశేష ఏవ, తచ క్తం శ్రీభోజరాజేన “తేజోనిగజంస
 త్వం నాజినాం స్ఫురణంరజః । కోధస్తమితిజ్ఞేయాస్త్రయోపి స
 హజాగుణాః” ఇతి. తేన ఉద్రిక్తా - ఉద్భటా, రథహయానా -
 స్యస్తనాశ్వానాం, సారధిం ద్వజంచ, చిత్వా - నికృత్య, ద్విషతి -
 శత్రో, అశరణతయా - రక్షకాభావేన, భగ్నోఽస్మి - నిహతోఽ
 స్మి. హాహా - కష్టమ్, కింవిధేయమ్ - కింకర్తవ్యమ్, క్వయాయా
 మ్ - కుత్రగచ్ఛేయమ్, ఇత్యేవం ఉద్భాగ్రైవై - ఉద్విగ్నేనతి, ధ
 గితీ - ధిక్త్యామిత్కుత్వైత్యర్థః. ఆర్తమ్ - శక్తిప్రహారమూర్ఛితమ్,
 సామిత్రిమ్ - లక్ష్యమ్, ప్రాప్త - ప్రాప్తవా. ॥ ౧౯౧ ॥

త్రిమూర్తమ్ ॥ ౧౯౧ ॥ గ ॥ దృష్ట్వా తమసమగ్రప్రభం ప్రభాతశశి
నమిన సామి నిమీలితనయనమహోత్పలం చకితమతరిదమ భాణీత్ ॥
॥ ప ॥ రాజ్యక్షమస్య బలయస్య వనేనివానశకర్తృపి కన్దఖననం వస
నంచదీరమ్ ॥ తస్యాయుషఃక్షతికృతేచ కృతప్రయత్నం నత్వాహు
హుహాతవిధే కరుణారుణద్ధి ॥ ౧౯౩ ॥ గ ॥ ఇతి విషీదతపవలీలా

దృష్ట్వతి ॥ ప్రభాతే - పాతకాలే, శశినమిన, అనమ
గ్రప్రభమ్ - అనమ్బుద్ధతేజసమ్, సామినిమీలితే - అర్ధనబ్జుచితే,
నయనమహోత్పల - నేత్రకమలై యస్యతథాభూతమ్ ॥ ని ॥ సామి
త్వరైజగుప్సితత్వమరః. తమ్ - లక్ష్మణమ్, దృష్ట్వా చకితమతః,
ఇదమ్ - వక్ష్యమాణమ్, ఆభాణీత్ - ఉక్తివాక్ ॥ ౧౯౨ ॥

తదుక్తి ప్రకారమేవాహ్నేకేన శ్లోకేన — రాజ్యేతి ॥ రా
జ్యకర్తృభావోవా రాజ్యమ్, రాజాసేత్తితి యస్మిన్ త్యయః. తస్మా
క్షమస్య - అర్హస్య, రాజభాగయోగ్యస్యైత్యర్థః. యస్య - ల
క్ష్మణస్య, వనే - అరణ్యే, నివాసః - వనతిః; కర్తృపి - కృత్యమపి,
కన్దానామ్ - అభవహారోచితానామోషధిమూలానామ్, ఖనన
మ్ - అవదారణమ్; నాన్యతిగ్రమపి పాతకహింసనమితీధానః. వస
నమ్ - వస్త్రించ, చీరమ్ - వల్కలమ్, నతుకాశేయమ్, తస్య - త
థాదీనస్యైత్యర్థః, ఆయుషః - జీవితకాలస్య, క్షత్యై - క్షతికృతేచ,
క్షయార్థమిత్యర్థః. కృతప్రయత్నమ్, త్వాం హతవిధే - విధిహతక,
యద్యపి కుత్సితాని పుత్రనైరిత్యనుశాసనాద్విధిశబ్దస్య పూర్వనిపా
తేన భవితవ్యమ్. తథాపి పూర్వనిపాతప్రకరణస్య అనిత్యత్వజ్ఞాప
నాత్సమాధేయమ్. ఏనం ప్రయోగాశ్చ దృశ్యవై. “కింకింవావిదధా
సి రేహతవిధే! త్వన్మార్గ ఏవాపరః” ఇత్యాది. కరుణా - దయా,
నరుణద్ధి - నావృణోతీతి కాకుః, ఏతాద్భవస్య వత్సస్య ఆయుః క్ష
యకారిణోభవతిః నాల్పాపి కరుణేత్యర్థః. ॥ ౧౯౩ ॥

మానుషస్య నిమిషేణ సుషేణఫణితసమీరిత సమీరితసయపునరానీత
గిరిశిఖరమహాషధినిషేవణనిధ్ధాత మోహం విధుంతుదవదననిష్టా
స్తమివ నిశాకాస్తమసుజమవలూకయశశ్చైతసి నిర్వేలముజ్జ్వలహు
మాణయోరానస్తనమరకౌతుక సాగరయోరజని కశ్చిదన్యోన్యసం
మర్దః ॥ ౧౯౪ ॥ ప ॥ తావదన్యరథారూఢస్సాయం సాహసికా

అతీతి ॥ ఇతి - ఇత్థమ్, విషీదతః - దుఃఖమనుభవతపవ, న
తుసమాహితవతఇత్యర్థః. లీలామానుషస్య - లీలార్థంమనుష్యధర్మ
మాశ్రితస్య, భగవతోరామస్య నిమిషేణ - యస్మిన్నిమిషేరామః
దుఃఖతః తేనైవ నిమిషేణ, సుషేణస్య - కపివరస్య, ఫణిత్యా -
ఉక్త్యా, సమీరితేన - గచ్ఛత్వం సజ్జీవనాషధిమానయేతిప్రేరితేన,
సమీరితనయేన - మారుతినా, పునరానీతాయాః - అహ్వాతాయాః,
గిరిశిఖరమహాషధేః - సజ్జీవనలైలశ్మశ్చస్థిత మహాషధిలతాయాః,
నిషేవణేన - సేవనేన, పరినివిభ్యిత్యాదినాపత్వమ్ షాత్పరత్వా
ణ్ణత్వమ్. నిధ్ధాతమోహమ్ - విధ్వస్తమూర్ఛమ్, అతపవ విధుంతు
దతివ్యథయతీతి విధుంతుదః - రాహుః, విధ్వరుషోస్తుదఇతిఖిచ్.
అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః. ॥ ౧౯ ॥ తసుస్తురాహుస్వర్భా
నుస్సైంహికేయోవిధుంతుదఇత్యమరః. తస్యవదనాత్ - ముఖా
త్, నిష్క్రాంతమ్ - గ్రస్తముక్తమిత్యర్థః. నిశాకాస్తమ్ - చస్త్ర
మసమివస్థితమ్, అసుజమ్ - లక్ష్మణమ్, విలోకయతః - పశ్యతః,
చేతసి - హృదయే, నిర్వేలమ్ - ఉన్నర్యాదంయధాతథా, ఉజ్జ్వలహు
మాణయోః - వర్ధమానయోః, అనన్దః - సమాశ్చస్తసామిక్రివీక్షణ
జనితస్సన్తోషః, సమరకౌతుకమ్ - యుద్ధకుతూహలమ్, తేపవసా
గరావతిరూపకమ్, తయోః కశ్చిదనిర్వాచ్యఇత్యర్థః. అన్యోన్య
సమర్దః - పరస్పరసంఘర్షః, అజని - జాతః. ॥ ౧౯౪ ॥

తావదితి ॥ తావత్ - లక్ష్మణసమాశ్వాసనాభ్యస్తరపవ, అ
న్యరథారూఢః - అన్యంరథమధిష్ఠితః, సహసావర్తస్తఇతి సాహసి

గ్రణీః । ఆసపాదాజిసీమానం విధినేవప్రచోదితః ॥ ౧౯౫ ॥ X ॥
 తదను పరస్పరధనుర్గుణరవనిర్భిణ్ణవిధ్యణ్ణకటాహయోరశ్రాస్తపక్షిత
 శరజాలదుర్దిశీకృతదిజ్జుణ్ణలయోః కృతప్రతికృతిరచనాచతురయోః
 పదాతిరధికయోస్సుగ్రీవనఖదశగ్రీవయోస్సుమరమననురూపం మన్వా
 నేన మరుత్వతా ప్రేషితమరాతివిజయమనోరథాయ ఝడితి మా
 కాః , ఓజసస్సహోమ్భసానర్తతత్తతరత్ . తేషామగ్రణీః - శ్రేష్ఠః ,
 సోఽయమ్ - రావణః , విధినా - దైవేన , ప్రచోదితః - ప్రేరితత్వే
 త్యుత్ప్రేతా . తదానీమేవ తస్యసన్నిహితమృత్యుత్వాదితిభావః .
 అజిసీమానమ్ - యుద్ధరంజమ్ , ఆసపాద - పాస్త్రవాణ ॥ ౧౯౫ ॥

తదన్వితీ । తదను - అనన్తరమ్ , పరస్పరస్య - అన్యోన్యస్య ,
 పరస్పరశబ్దావ్యుత్పాదితః . ధనుర్గుణరవేణ - చాపమార్వీశబ్దేన ,
 నిర్భిణ్ణః - విదీర్ణః , విధ్యణ్ణమ్ - బహ్మణ్ణమేన , కటాహః - భాజనవి
 శేషః , యయోస్తయోః , అశ్రాస్తమ్ - నిరన్తరమ్ , వర్షితాః శరాః -
 బాణావన , జలానీతి శ్లిష్టరూపకమ్ , ॥ ౧౯ ॥ శరోదధ్యాద్యగ్రసారే
 బాణేశాణ్ణేతృణాస్తరే శరంతునీరే ఇతినానా . తేషాంజాలేన - న
 మూహేన , ॥ ౧౯ ॥ జాలంసమూహానాయత్తతియాదవః , దుర్దిశీ
 కృతమ్ - మలినీకృతమిత్యర్థః , మలినత్వసాధారణ్యాదత్రోప
 చారికఃప్రయోగః , అభూతతద్భావేద్విః . దిశాంమణ్ణలం యయో
 ర్భావ్యాంవా తథాభూతయోః , కృతస్య - కార్యస్య , ప్రతికృతిః -
 ప్రతిక్రియా , తస్యాః రచనాయామ్ - కరణే , చతురయోః - కుశల
 యోః , పాదాభ్యాం అటతి సతతంసచ్చరతీతిపదాతిః - పాదసంభ్రా
 రీ , ॥ ౧౯ ॥ అతపాతత్యగమనే , పాదస్య పదాజ్ఞాతిగోపహతే
 ప్షితి పాదశబ్దస్య పదాదేశః . అజ్యతిభ్యాం పాదేచేతి అతథాతో
 ర్లిప్రత్యయః . రథమస్యాస్తీతిరధికః - రథీ , అతత్తనిరసాదితత్ ప్ర
 త్యయః . ॥ ౧౯ ॥ రథికోరథిరొరథీత్యనురః . తయోః - తథాభూత

ముపతిష్ఠస్వేతి రామసునుశాసితం సాత్వాదవతరస్తమివ భాన్వ
స్తం మణిమయం మాతలిసనాథం రథం సబహుమానమారురోహర
ఘువీరః ॥ ౧౮౬ ॥ ప ॥ అద్యత్క్వావిగతజ్వరాస్తు ఋషయస్తుష్యన్తు ని
ష్కాన్తకాదికాపలాశ్చభవన్తు లబ్ధవిభవానస్సర్వేపి పశ్యన్తి ॥ ౧౮౭ ॥

యోః, సుగ్రీవసఖదశగ్రీవయోః - రాఘవరావణయోః, సమరం అన
సురూపమ్ - అననుగుణమ్, మన్వానెన, పాదచారి రథస్థితయో
ర్నోచితం యుద్ధమిత్యాలావయతా, మరుత్వతా - ఇద్వైగ్రిణ, ప్రేషి
తమ్, అరాతివిజయమనోరథాయ - శత్రువిజయాభిలాషాయ, యు
డితి - ద్రాక్ష, మాముపతిష్ఠన్వ - భక్త్యాభజన్వ ॥ వ్యా ॥ ఉపాద్యే
వపూజాసజ్జతికరణదానేష్వీతి వార్తికేన తిష్ఠతేరాత్మనేపదమ్. అరి
విజయసిద్ధ్యై మాం భజన్స్వేతి రామం అనుశాసితమ్ - ప్రతిబోధయ
తుమ్, సాత్వాత్ - స్వయమేవేశ్వర్యః. అవతరస్తమ్ - అవరోహస్త
మ్, భాన్వస్తమ్ - సూర్యమివేశ్యుత్ప్రేతా. అనేన ఆగస్త్యకృతః
ఆదిత్యహృదయోపదేశస్సూచితః. మణిమయమ్, మాతలినా - ఇ
న్ద్రాసారధినా, సనాథమ్ - సహితమ్, రథం రఘువీరః సబహుమా
నం అరురోహ - ఆరూఢవాన్ ॥ ౧౮౬ ॥

అథేదానీం కవిః రాఘవరావణయోస్సమరం వర్ణయన్నాదౌ
రామచన్ద్రస్య వీరవాదాన్ వివృణోతి — అద్యేతి ॥ దాశరథిః -
శ్రీరామభద్రః, సమరే - యుద్ధే, అద్యత్క్వా - భూమిః, విగతజ్వ
రా - సప్తసంతాపా, అస్తు - భూయాత్; ఋషయః నిష్కాన్తకాః -
విగతశత్రవస్సన్తః, ॥ ౧౮౭ ॥ సూచ్యగ్రేతుద్రశత్రోవరోమహర్షైక
జ్జైకభిర్యమరః. తుష్యన్తు - నన్దన్తు, దికాపలాః - ఇన్ద్రాదిదిగధీశా
శ్చ, లబ్ధాః విభవాః యైస్తథాభూతాః, భవన్తు - సమ్ప్రప్తవిజని
జైశ్చర్యాభూయానురిత్యర్థః; సర్వత్రాప్యాశిషిలోట్. సర్వే
పి - అఖిలజనాఅపి, పశ్యన్తు, ఇదంసర్వమపీతిశేషః. అత్ర విధౌ

క్షస్త్రికుచకుమ్భకుజుగమలిపి ప్రస్థానమాహూర్తికైర్బాణేర్దాశర
ధిశ్శిరాంసి సమరే చిచ్ఛేదలజ్గాపతేః ॥ ౧౮౭ ॥ అద్యత్సాజ్వరని
ర్భురాస్తు మునయోమజ్జన్తు దుఃఖార్ణవే దిక్పాలాశ్చ భవన్తు దద్ధవిభ
వాన్సర్వేపి పశ్యన్తితి । తతాగ్రలాజుగరితైరుదీర్య వదనైస్సన్వర్గసీ
మన్తినీకారాద్వారచరైశ్శరైర్భుజమదం చిచ్ఛేదసీతాపతేః ॥ ౧౮౮ ॥

లోట్ సర్వాత్రాపిపథావా . ఇతి - ఏవమక్త్యైత్యర్థః , రక్షస్త్రి
ణామ్ - రాక్షసాణానామ్ , కుచకుమ్భయోః , యాకుజుగమలి
పిః - కుజుగమఘున్మూరచితమకరరేఖా ॥ ౧౮ ॥ లిఖితాక్షరవిన్యాస
లిపిర్లిఖితుభేష్టియామిత్యర్థః . తస్మాన్ప్రస్థానస్య - తతోనిర్గమనస్య,
ముహూర్తంవిదన్తితిమాహూర్తికాః - జ్యోతిషికాః , తైః అయము
చితకాలోభవనిర్గమనస్యేతి సమయశంసిభిరిత్యర్థః . అథవా , అ
ద్యనిర్గచ్ఛన్తి మకరికాలిపయిత్యర్థం సూచయద్భురిత్యర్థః ; తా
సాం నిజరమణమరణాదితిభావః . బాణేః లజ్గాపతేః - రావణస్య,
శిరాంసి చిచ్ఛేద - చకర్త . ఛిదిర్ ద్వైధీకరణేలిట్ ॥ ౧౮౭ ॥

తదను రావణస్యపీరవాదాన్వివృణోతి — అద్యేతి ॥ సః -
రావణః , అద్యత్సాజ్వరేణ నిర్భరా - సమ్పూర్ణా , అస్తు . ము
నయః దుఃఖార్ణవే - శౌకసాగరే , మజ్జన్తు . దిక్పాలాశ్చ దద్ధవిభ
వాః - సప్తేశ్వర్యాః , భవన్తు . సర్వేపి పశ్యన్తు . సర్వేపి పశ్యన్తి
తిపారే సర్వజనాలపి పశ్యన్తు - నాశంప్రాప్నువన్తిత్యర్థః . ఇత్యే
వం తతాగ్రలై - వివక్షాకాలే , ఛేదనానుపదమేవవా , అజుగరితైః -
ప్రహణైః , బ్రహ్మవరప్రసాదాదితిభావః . వదనైః - ముతైః , ఉదీ
ర్య - ఉక్త్యా , స్వర్గసీమన్తినీనామ్ - దేవాణానామ్ , రావణేన
బద్ధీకృతానామిత్యర్థః . కారాయాః - బద్ధనాగారస్య , ॥ ౧౮ ॥ కా
రాస్యాబద్ధనాలయిత్యమరః . ద్వారచరైః - ద్వారపాలైర్యర్థః .
యద్వా , కారాద్వారచరైః - ప్రతిరొధకైర్యర్థః . శరైః సీతాప
తేః భుజమదం దోర్ధర్షం చిచ్ఛేద . ॥ ౧౮౮ ॥

॥ ప ॥ ఉత్తిప్య నారాచకరాజురీభిః పునఃపునర్యాతుపతేశ్శిరాం
సి । రేజేనిరం రాఘవశౌర్యలక్ష్మీరణాజ్గణే నర్తితకస్తుకేవ ॥ ౧౮౯ ॥
ఛదే ఛదే యాతుధానస్య మూర్ధ్నాం జిహ్వమాంసాపేక్షిణోభూ
తవగ్ధాః । తృప్తిం పాప్రీపుర్యానదిచ్ఛం గ్రసిత్వా దుష్టభస్వంసాపేక్షి
ణస్తై నజాతు ॥ ౨౦౦ ॥ ఛేదప్రయాసవైయధ్యాలలజ్జై లక్ష్మణా

ఉత్తి ప్యేతి ॥ రణాజ్గణే - సమరాజిరే, రాఘవస్య - శ్రీ
రామస్య, శౌర్యలక్ష్మీః, యాతుపతేః - రాక్షసాధిపతే రావణస్య,
శిరాంసి, నారాచాః - బాణవిశేషపవ, కరాజుభ్యః - కరశాఖాః
ఇతిరూపకమ్, పునఃపునః - ముహుః, ఉత్తిప్య - ఉద్ధ్వంసమృ
ర్య, చిరమ్ - బహుకాలమ్, నర్తితః - తాడ్డావితః, కస్తుకః - గేస్తు
కః, యయాతధాభూతేనేవ రేజే - బభౌ, ॥ ౧౮౯ ॥ గేస్తుకః కస్తుక
ఇశ్యమరః. రాజ్యదీప్తాలిఖ్. అత్ర రాఘవశరచ్చిన్నానాం రా
వణశిరసాం పతనోత్పతనే రాఘవశౌర్యలక్ష్మీకస్తుకనర్తనతాదాత్మ్య
సమ్భావనయా ఉక్తవిషయా స్వరూపాత్పేత్తా. ॥ ౧౮౯ ॥

ఛదే ఛదేతి ॥ యాతుధానస్య - రాక్షసస్య, మూర్ధ్నా
మ్ - శిరసామ్, ఛదే ఛదే - ప్రతిచ్ఛేదమ్, నిత్యవీప్సాయామితిప
దస్యద్విర్భాసః. జిహ్వయాః - రసనాయాః, మాంసం అపేక్ష
న్తఇతిమాంసాపేక్షిణః, తాచ్ఛిల్యేణిని. తధాభూతాః, భూతాని -
పిశాచాదీని, తెషాం వగ్ధాః - సమూహాః, యావతీతిచ్చా యావది
చ్ఛమ్ - యథేవచ్చమిత్యర్థః, యావదవధారణే ఇశ్యన్యయాభావః.
గ్రసిత్వా - కబళయిత్వా, తృప్తిం పాప్రీపుః. తె - భూతవగ్ధాః, జాతు-
కదాపి, దుష్టస్య - రావణస్య, భస్వంసాపేక్షిణః - వినాశేచ్ఛన్, నా
భవన్. తన్నాశేపునరేవం జిహ్వమాంసాలాభాదితిభావః. ॥ ౨౦౦ ॥

ఛేదేతి ॥ లక్ష్మణాగ్రజః, ఛేదస్య - రావణశిరోనికర్తనస్య,
యఃప్రయాసః - పరిశ్రమః, తస్య వ్యర్థస్యభావోవైయర్థ్యమ్ - వై

గ్రజః । రావణస్తు న్వశీమాణాం బలిభక్తుజ్జఖజ్జనాత్ ॥ ౨౦౧ ॥

॥ X ॥ అహో ప్రభావస్తవసామహోమహానుతార్హ్వపరమేశ్వరప్రసాదస్య, అహో వైఫల్యం భగవతోవిశ్వామిత్రస్యాప్యస్తోత్రిపదేశానాం

ఫల్యమ్ ॥ సూ ॥ గుణవచనబ్రాహ్మణేత్యాదినాష్యణ్, సయ్యాభ్యామిత్యాదినా వృద్ధినిపేద్యైతాగమా . తస్మాద్దేహోః, లలజ్జై - లజ్జితవాన్, ఓలప్తీప్రీడాయామితి ధాతోర్లిట్ . రావణస్తు, స్వశీర్షాణామ్, కృత్తానామితిభావః . బలిభక్తుజ్జేన - కాకచఞ్చాపుటేన, ఖజ్జనాత్ లలజ్జై ఇత్యన్వయః . ఉభయోరపి లజ్జాతుల్యైవేతిభావః . అత్ర రామరావణయోరుద్ధప్రవృత్తౌ వర్ణనా నాయాం ఉభయోరపి వర్ణయోర్లజ్జారూప్రేకధర్మన్వయవర్ణనా తుల్యయోగితాలక్ష్యరః . “వర్ణానామితరేషాంవా ధమైకకృతుల్యయోగితా” ఇతి, నచ మదేనభాతికలభః ప్రతాపేనమహీపతిరివత్ దీపకభాగ్నిస్కార్యా, ఉభయోరపి వర్ణ్యత్వాద్దీపకస్య వర్ణ్యవర్ణోభయశ్రయత్వాదితిడిక్ . ॥ ౨౦౧ ॥

అథ రామస్య చింతామాహ — అహోప్రభావస్తవసామ్ - తపోమాహాత్మ్యమ్, కీదృశం తవకృతమనేన; అహోపరమేశ్వరప్రసాదస్య - ఈశ్వరానుగ్రహస్య, ఉత్కర్షః - ఔత్కృష్ట్యమ్, మహా; అహో భగవతః . “ఉత్పత్తించ వినా శంచ భూతానామాగతింగతిమ్ । వేత్తివిద్యామవిద్యాంచ సవాచ్యో భగవానితి” ఉక్త లక్షణస్య, విశ్వం మిత్రం యస్యనః విశ్వామిత్రః, మిత్రేచర్షా పూర్వపదాస్తస్యదీర్ఘః . తస్య, అపిశబ్దేననిరుపమతపఃప్రభావత్వంచ గమ్యతే, అస్తోత్రిపదేశానామ్ - జృమ్భకాద్యస్తోత్రిపదేశానామ్, వైఫల్యమ్ - వైయర్థ్యమ్, యేనకేనా పుష్పాయేన అస్య అవధ్యత్వాదితిభావః . శిరసాం ఛేదే - శీమాణామపి కర్తనే, కిమస్యేహమితిభావః . పునః - భూయః, ఆరోహణ

నే దేహి యది పున గారోహశ్చిరసాం తదా కిమన్యదవశిష్యతే కర్తవ్య
మరినిగ్రహే విజగీషోరితి గరియసీందిస్తాముపగతవతి శ్రమామ్బుజలక
ణచుమ్మివదనామ్బుగుహాభిగామేరామే || ౨౦౨ || ప || గ్రాసా
పహారేణచ తేజసాచ కృశీకృతార్వోమునిరార్వశేయః | వత్సపశిష్ట
స్వపథాఽమునారగం జహిద్విషంచేతి వదంస్తిరోధాత్ || ౨౦౩ ||

యది - ప్రరోహణంచేత్, తదా విజగీషాః - జేతుమిచ్ఛః జనస్య,
అరినిగ్రహే - శత్రునిరసనే, అన్యతాకర్తవ్యమ్ - కార్యమ్, కిమవ
శిష్యతే - నకిమపీశ్యర్థః. ఇతి గరియసీమ్ - అతిశయేనగుర్విమ్, గురు
శబ్దాత్ ద్వివచనవిభజ్యేత్యాది నా ఈయ్యసుని ప్రియస్థిరేత్యాది నా
గురోర్గరాదేశః. దిస్తామ్ - పర్యాలాచనామ్, శ్రమామ్బుకణ్ఠేః -
స్వేదోదకవిష్టుభిః, చుమ్మితేన - వ్యాపైన, వదనామ్బురుహేణ -
ముఖకమలెన, ఆభిరామే - మనోహరే, రామే ఉపగతవతి సతి,
భృశంచిస్తయతినతీశ్యర్థః. || ౨౦౨ ||

తదా అగస్త్యాగమనమాహ — గ్రాసతి || గ్రాసస్య - క
బళస్య, అవహారేణ - సముద్రజలానాం ఆచమనేన, గ్రాసోహి
బాడబన్య అబిష్టనత్వాత్సాగరజలం తదపహారే జీవనాభావాత్,
కృశీభవతీతిభావః. తేజసా - స్వకాన్త్యాచ, కృశీకృతః, అభూ
తతద్భావేచ్ఛిః. ఔర్వః - బడబాగ్నిః యేనతథోక్తః, తేజసాతి
రసగృతశిష్టార్థః. ఊర్వశ్యా అవత్యం ఔర్వశేయః - అగస్త్యః,
స్త్రీభ్యాః క్షణికశక్ ప్రత్యయః, మునిః, వత్సరామభద్ర! అమునా-
ముదుపదిష్టనేత్యర్థః, పథా - మార్గేణ, అరగమ్ - సూర్యమ్, ఉ
పశిష్టస్వ - ఉపాస్వ, ఉపాద్దేవపూజేత్యాది నా ఆస్తనేపదమ్.
ద్విషమ్ - శత్రుమ్, జహించ - వధ్యాశ్చ, హస్తైః ఆశిషిలోట్. ఇతి
వదన్తా తిరోధాత్ - తిరోహితవాన్. తిరగ్భక్తుపపదం దుధాఞ్క్
ధారణపోషణయోరిత్యత్రోలుజ్. || ౨౦౩ ||

॥ ౧ ॥ తత్త ఇమక్షీణహర్షో మహాఘోరనుగ్రహలాభాదయోధ్యాధి
పతిరాష్ట్రాయ మహతీం చిత్తైకాగ్రతా ముపస్థాయచ తదుపదిష్టైన ప
థా భగవన్తనురుణపారధిం సాజ్ఞలిరిష్ఠం ప్రాణంసీత్ ॥ ౨౦౮ ॥ ప ॥
స్వస్యాస్తద్ధిముపేక్ష్య పత్నవిపిన స్థానస్థితీముషోదోష్టే కాభిరుచీం

తత్ తక్షణమితి ॥ అయోధ్యాధిపతిః - శ్రీరావః, తత్త ఇమ-
తస్మిన్ తక్షణే, మహద్వైః - అగస్త్యస్య, అనుగ్రహస్య - సూర్యో
పస్థానాపదేశస్య, లాభాత్ - ప్రాప్తేః, అక్షీణహర్షః - నిరతిశ
యానన్దస్సౌ, మహతీమ్, ఏకం అగ్రం ఆలంబనం యస్యతదేకా
గ్రమ్, ॥ ౧ ॥ అగ్రంపురస్తాదుపరి పరిమాణేఫలస్యచ । ఆలంబనేన
మూహేచ ప్రాప్తేచ స్వాన్నపుంసః మితీమేదినీ . ఏకాగ్రస్యభావః
ఏకాగ్రతా ఏకాశ్రయత్వమ్, చిత్తస్య ఏకాగ్రతా చిత్తస్వాస్థ్యమితి
యావత్, తాం ఆస్థాయ - ప్రాప్య, తదుపదిష్టేన - అగస్త్యప్రాప్తే
న, పథా - మార్గేణ, భగవన్తం అరుణపారధిమ్ - సూర్యమ్, ఉప
స్థాయ, సాజ్ఞలిస్సౌ, ఇష్ఠిమ్ - వక్ష్యమాణరీత్యా, ప్రాణంసీత్ - నమ
స్కృతవాక్. ఇముద్రహస్తే శబ్దచేతి ధాతోఃకర్తరిలుజ్. యవర
మనమాతాం సర్వేతి సగిడాగమా ఉపసగ్గాదసమాసేపి నాపదేశ
సైతి నిత్యమ్ ॥ ౨౦౮ ॥

ఇథం ప్రాణంసీదిత్యుక్తం తత్ప్రకారమేవాహ - స్వ
స్యైతి ॥ స్వస్య - ఆత్మనః, అస్తద్ధిమ్ - అపవారణమ్, ఉపేక్ష్య
అనాదృత్య, ఆత్మవివాశమవ్యవిగయ్యేత్యర్థః. పత్నవిపినస్థానే -
కన్యలవనోద్దేశే, స్థితామ్ - వర్తమానామ్, శ్రీయమ్ - సమ్మత్తమ్,
శోభాంచ, ముష్ణంతీతితథాభూతా, కర్తరికిమ్. దోషాయామ్ -
రాత్ర్యామ్, దోషేషు పాపేషుచ, ఏకా - ముఖ్యా, అభిరుచిః -
కాంతిః అభిలాషశ్చయేషాంతథోక్తా, ॥ ౧ ॥ దోషసాక్షిక్షూషణే
పాపే దోషరాత్రౌ భుజేఽపిచఇతి మేదినీ . అన్యేద్విపాః ద్వీపా

ప్రమిద్రుదయాన్ ద్విపాదరస్థానపి । నిస్సృప్తప్రసరన్తయూషివిశే
వైస్సవచ్చక్షముద్భిష్టతే ఛత్తస్సప్తరవిగ్రహాయ నిధయే తుభ్యంనమ
వైజసామ్ ॥ ౨౦౫ ॥ ౧ ॥ ఇత ప్రణమోఽస్థాయ ప్రసేమమా భువ
నదయుషా సహస్రేణకరైఃకృతాన్లైష ఇవ ప్రతిపద్య కామపి తేజ
స్వితాం దివస్పతిపారథే సంప్రతి ప్రహోదయాశ్వానరాకరధాభిము
క్షునిత వ్యాచత్రాణపవ పశ్యన్నగ్రే నర్హ ప్రమిషూకాన్మైర్మతర్హభ

ప్రరాణే, మయూరివ్యంపకాదత్వతస్సమ:సః, తత్రతప్త న్రితద్విపా
ద్రరస్థాః, సుపిప్థజితప్రత్యయః. తథాభూతానపి, తమిస్రస్మి
యాన్ - తమస్సమాహాన్, నిస్సృప్తమ్ - అపరిమితం యథాత
థా, ప్రసరద్భిః - నిగ్రహద్భిః, మయూషా ఏవ విశిఖాఇత పరాణా
మః, ప్రకృతోచ్చేదనకారోపయోగానురోధాత్. స్వచ్ఛవ్తమ్ -
వైర్వరమ్, ఉద్భిష్టతే - విధ్వంసయతే, ఛత్వోభిః - వేదైః, ॥ ౧ ॥
ఛన్వపద్యేవ పేదచఇతిపిశ్యః. సుద్ధిః విగ్రహః యస్యతాదృశా
య - నిగమననోపారమూర్తయే, తేజసామ్ - కాన్తినామ్, నిధ
యే తుభ్యంనమః. నమస్వస్తీత్యాదిసాచతుర్థి. ॥ ౨౦౫ ॥

ఇతీత ॥ నాశరధిః, ఇత - ఏవమ్, ప్రణమ్య - నమస్కార్య,
ఉక్తాయ ప్రసేమ - నిజౌపాసనప్రసన్నేన, ॥ వ్యా ॥ భాషా
యాం సదవసశునిః ఇత ప్రపూర్వాత్ సదేక్షనుప్రత్యయః. భువ
నదయుషా - సూర్యేణ, పహస్రేణకరైః - కరిసహస్రేణాపీత్యర్థః.
కృతాన్లైషఇవ - పరిచితాలిన్దనఇవేత్యుచ్చేత్రితా; కామపి - అని
ర్హచనీయామ్, తేజస్వితామ్ - కాన్తిమత్తామ్, ప్రతిపద్య - ప్రి
ప్య, దివస్పతిపారథే - మాతలే, సమ్మృత అశ్వాన్ అరాకరధాభి
ముఖమ్ - శత్రురథంప్రతి, ప్రహోదయ - పేరయ, ఇతివ్యాచత్రా
ణః - పదన్నేవ, అగ్రే - పురస్తాత్, ఇషూన్ - బాణాన్, నర్హ
ప్రమ్ - నిరచరం ముఖ్యప్రమ్, ఉపమానాన్తరైః - అన్యోపమానైః,

మనుష మెయమువమానా న్తరైరా సెచనకమత్త్వాం సహస్రాక్షస్యా
 ప్యన్యథవ దాశరథిరాతతాన శరసన్తానసమ్పాదితశరీరవిదారణం ర
 ణమ్ || ౨౦౬ || తదానీంఖలు || ప || తవైకస్యప్రాణాన్ననుసహ
 భువాసాకముభయోఽపి బామోరామేతిద్విదశనిజజిహ్వప్రసరణేః |
 ప్రజల్పన్తోఽనల్పః పరుషవిషపూతాగ్రవిషమా ధనుర్వల్గీకాగ్రా

అనుపమెయమ్ - ఉపమాతుమానర్హమ్, సహస్రాక్షస్యాపి - సహ
 స్రచతుషశ్చస్త్రీస్యాపీశ్యధః. అత్త్వాం ఆసెచనకమ్ - శృష్ట్యజన
 పమ్, కిముతాన్యేహమితిభావః. || ని || తదాసెచనకంతృప్తేర్నా
 స్త్యక్తోయస్యదర్శనాదితశబ్దాగ్లవే. వైరృతానామ్ - రాక్షసానా
 మ్, ఋషభమ్ - శ్రేష్ఠమ్, ఋషభశబ్దశ్రేష్ఠవాచకః, యథాహ
 మరసిష్ఠః “సిష్ఠాశృణూలనాగాద్యాఃపుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః”
 ఇతి. పశ్యేత్సకా అన్యథన - ఇతరోదాశరథివేశ్యధః. తాదాత్మికా
 వస్థాభేదాత్తప్రేవ అన్యత్వోత్పేత్తా. శరసన్తానేన - బాణవర
 మ్పరయా, సమ్పాదితశరీరవిదారణమ్ - కృతగాత్రచ్ఛేదనమ్,
 రణమ్, ఆతతాన - చకార. || ౨౦౬ ||

అథ తయోశ్శస్త్రాశస్త్రీసమరం వర్ణయన్ ఆకౌరావణస్య
 సర్వాస్త్రప్రయోగమాహ — తదానీంఖలు || తవేతి || హేరామ
 పకస్య - పకాకినః, తవ ప్రాణాన్ - ప్రాణవాయాన్, పిబామః -
 ధయామః, నను - అథనా, సహభువా - అనుజేనసాకమ్, ఉభయో
 ర్యువయోః, ప్రాణాన్ పిబామోనా, ఇతి - ఏవంప్రకారేణ, ద్విద
 థాయాః - ద్విఖణ్డాయాః, || ని || దశఖణ్డేదశంపణ్డైఇతి నానా.
 నిజజిహ్వాయాః - స్వరసనాయాః, ప్రసరణేః ప్రజల్పన్తః వదన్తథవే
 త్యుత్పేత్తావ్యజ్ఞాకాప్రయోగాన్తమ్య. అనల్పః - అధికాః, పరు
 షేణ - నిష్ఠురేణ, విషపూతాగ్రేణ - గరళమయపూతకృత్యా,
 విషమాః - క్రూరాః, ఉరసాగచ్ఛన్తితి ఉరగాః - సర్పాః, ఉరసా

నిరగురురగావైర్పతపతేః ॥ ౨౦౭ ॥ గర్జజ్ఞావాతశ్చ టితగిరిగ
 ణ్డోపలసగుప్రకాణ్డానాం షణ్డోపృహవిదభతో హణ్డలగఃమ్ । అహీం
 ప్రాణృశ్టాన్తగ్భరదమనకొదణ్డగళితాగగుశ్చన్తస్సుణ్డాఞ్చులఫటితద
 ణ్డాశ్వబభుః ॥ ౨౦౮ ॥ గ ॥ ఏవమాగ్నైరగదీన్యసురేన్ద్రదర్శితా

లోపశ్చేతగమేర్దప్రశ్యయః. సలావశ్చ. వైర్పతపతే - రావణస్య,
 భనురెవ పత్నీకమ్ - సర్వాణాం పతనః, తస్మాత్ నిరగుః - నిర్జిహ్వుః,
 ఇన్ గతావిశధతోన్లుజ్. ఇహాగాలుజితగాదేశః. ॥ ౨౦౭ ॥

తదను రామస్య ప్రశ్యస్తప్రయోగమాహ — గరుడః ॥
 గరుతోః - పక్షయోః, జ్ఞానాతః - ప్రచణ్డమారుతః, తేన సుఫటి
 తానామ్ - విదళితానామ్, గిరిగణ్డోపలానామ్ - వైలగణ్డశ్రేలానా
 మ్, తగుప్రకాణ్డానామ్ - పృథ్వీసహస్రానాం, షణ్డేః - ప్రకరేస్సా
 కమ్, మణ్డలగః - చక్రచక్రముణమ్. విదభతః కుర్వతః, స్వ
 భ్రమణరభసాతానపి భ్రమయన్తత్కశ్యథః. ఖరస్య - అసురస్య, దమ
 నః - సంహారకః, తస్య - శ్రీరామస్య, కొదణ్డగళితాః, గరుచ్చన్తః -
 గరుడాః, తా - రావణధనుర్నిస్సృతా, అహీ - సర్పా, గృ
 ణ్డాన్తః - చక్రాపుటైస్సీకుర్వన్తపున్తః, తుణ్డాఞ్చుల - ముఖాగ్రి,
 ॥ ౧ ॥ వక్త్రాన్యవదనంతుణ్డమిత్యమరిః. ఘటితః - సంహితః, ద
 ణ్డాః యైస్తథాభూతాశ్వర, త్రోటిల్లటదప్తయప్తయితవేత్సుత్పేత్సా
 బభుః - చకాశిరే. భాదీచ్ఛావితగ్గతః ర్తరిలిక్. ॥ ౨౦౮ ॥

ఏవమితి ॥ ఏవం ఆసురేన్ద్రేణ - రావణేన, దర్శితాని - ప్ర
 యుక్తాని, అగ్నిరైవతాఅస్మత్ ఆగ్నయమ్ - అనలాస్త్రమ్, సా
 స్యదేవతేత్యనికారే అగ్నేర్ధగితభక్. తదాదీని - తత్ప్రభృతీని, అ
 స్త్రాణి - వరుణః దేవతా అస్మేతీవారుణం సాస్యదేవతేత్యన్. వరుణ
 దేవతాకమస్త్రమ్, తదాదిభిఃప్రత్యస్త్రైః, వృద్ధీకృత్య - విఫలయిశ్వా.

తదను తద్వధార్థం బ్రహ్మాస్త్రానుసంధానమాహ — వచాభిరితి ॥

స్వస్త్రిశివారుణాదిభిఃప్రత్యస్తేత్రిర్యధీకృత్య ॥ ౨౦౯ ॥ ప ॥
 వచోభిఃప్రత్యాశాజనననిపుణైర్జునుఃపిపేషప్రియప్రాణాం క్షోణీమ
 పితం మనుత్పుశ్చకృపణామ్ । త్యజకశస్త్రాశస్త్రప్రథనమతుకం
 రాఘవఃభువకేనువ్యస్త్రం ధాత్రాసహరమసురధ్వంస జగృహ ॥
 సద్ధాయక్రమవేది నాన్లనజితాముక్తంశిదుచచ్ఛిభులం భిత్వానైర్యశ
 రాఘవశ్చసౌ ఓభుశ్చ రాఘవపిభుః, విశేషణం పిశేష్యణ బ
 హుశమిత సమాసః. మారుకపే - ఆత్మ నేయస్య, అత్రాపిపూ
 ర్వచశ్చమాసః. ప్రత్యాశాజననే, నిపుణైః - సమర్థైః, రామలక్ష్మణా
 వేష్యతః రావణంవాత్వా త్వాంపురీం నేష్యశ్చిత్యాదిభిః, వచోభిః -
 సదనైః హేతుభిః, ప్రియాః - ప్రీతిషుయాః, ప్రాణాః - ఆసవః,
 యన్యస్తధాధూతామ్, అనేనతదియశోకపరిహారిన్య ఆవశ్యకస్వం
 గమ్యతే; క్షోణీమపితం - సీతామ్, కృపణామ్ - దీనానతీమ్,
 అనుత్పుత్య, శస్త్రేత్రిశ్చ శస్త్రేత్రిశ్చ ఇదంయుద్ధం ప్రచృణ్దంఇతి శ
 స్త్రాశస్త్రే, తత్రతేనేదిమితనయాపే ఇతిబహుప్రీతిః, ఇచ్ఛిర్క
 వృతీహారేఇతి సమాసాంతిఇచ్ఛప్రత్యయః. అన్యేషామపి దృశ్యతే
 ఇతి వాద్దికేన సూర్వపదాంతిసృద్ధిః. ఇచ్ఛప్రత్యయస్య టీప్తప్ర
 భృతిషు పాతాత్ అవ్యయాభావత్వం అవ్యయస్వం చ, శస్త్రాశ
 స్త్రీప్రథనమ్ - శస్త్రాశస్త్రీప్రథనమితి సుపుపేతసమాసః, శస్త్ర
 ప్రచృణ్దంయుద్ధం తస్మిన్, కుతుకం - కుతూహలం, శృజక-ముఖ్వా
 నక, అసురధ్వంస - రాక్షసపినాశి, ధాత్రా - బ్రహ్మణా, ససు
 రమ్ - సదైనతమ్, కిమప్యస్త్రమ్ - బ్రహ్మస్త్రమిశ్వర్థః. జగృహ-
 గృహీతవాన్, గ్రహణీపదానే తతోలిటిగ్రహి-జ్యేత్యాదినా స
 వప్రిసారణమ్ ॥ ౨౧౦ ॥

అథ తేన రావణవధమాహ — సద్ధాయేతి ॥ క్రమమ్ - బ్ర
 హ్మస్త్రముక్తిక్రమమ్, వేత్తీతిక్రమవేది తేన, అర్ణవం జయతీతి

చక్రవర్తిహృదయం పీత్వా దసీయానసూక్ । దివ్యేషు ప్రణదత్సురు
 స్తుభిషుభాత్పుష్పేషుః ప్షాతేషు ప్రత్యావృత్యజయశ్రీయః ప్రణయ
 నస్తూణీం పునఃప్రావిశత్ ॥ ౨౦౧ ॥ విప్రస్తమాళివిగళదబ్ధహు
 భారుణామ్బు వ్యాలోలదుర్భరభుజాళివికీర్ణకేశమ్ । జైత్రం విలో

అర్ణవజిత్ - సాగరజయీ , తేన - రామేణ , అర్ణవజి తేన దైశస్త
 స్య బ్రహ్మస్త్రాక్రమవేదిత్వనిదర్శనార్థమ్ , పూర్వం సాగరస్య బ్ర
 హ్మస్త్రాజితత్వాదితిభావః ; సన్ధాయ - ధనుషి సంయోజ్య , ముక్తమ్ -
 ప్రేరిణిమ్ , ఉచచ్ఛిభలమ్ - నిర్గళమ్ , తత్ - అస్త్రమ్ , నైర్మ
 తచక్రవర్తినః - నిశావరసార్వభౌమస్య రావణస్య , హృదయమ్ -
 వక్షః , భిత్వా - నిర్భిద్య , అదసీయాన్ - అముష్యసమ్బుద్ధినః ,
 అసూక్ - ప్రాణాన్ , పీత్వా - అవహృత్యేత్యర్థః . తదను , దివ్యేషు -
 దివిభవేషు , ద్యుప్రాగపాగుదక్ష్పత్రీచోయదితి శ్రేషికాయత్పత్రిత్య
 యః . దుస్తుభిషు , ప్రణదత్సు - ధ్వనత్సునత్సు , పుష్పేషు ఖాత్ -
 అస్తరితాత్ , నిష్పాతిషు - పతితేషునత్సు , లోకకణ్ఠకపరిహారాచ్ఛు
 భనిమితాన్యవిరభవన్నితిభావః . పునః ప్రత్యావృత్య - ప్రతినివృత్య ,
 జయశ్రీయః - జయలత్యైః , ప్రణయినః - కాన్తస్య శ్రీరామచన్ద్ర
 స్య , తస్యైదానీం జయలక్ష్మీపరిగృహీతత్వాదితిభావః . తూణీమ్ -
 నిషణ్ణమ్ , ప్రావిశత్ - ప్రవివేశ . విశేర్లజ్ . ॥ ౨౦౧ ॥

అథ విభీషణస్య శోకమాహ — విప్రస్తేతి ॥ లఙ్కాయాః
 ననద్రభుః - నూతనస్సావ్రీ , అసౌ - విభీషణః , పురైవ “ దత్తంమ
 యాతేదశకణ్ఠరాజ్యమ్ ” ఇతి శ్రీరామేణైవాక్రత్వాత్ తత్ప్రభు
 త్వం సిద్ధమితిభావః . విప్రస్తా - విగళితా , మాళిః - మకుటమ్ , త
 ద్యధాభవతితథేతి క్రియావిశేషణమ్ , ఏవమగ్రీపి , విగళదబ్ధహు
 భారుణామ్బు - నైవదబ్ధహురుధిరం యధాతథా , వ్యాలోలా -
 స్ఫురన్తీ , దుర్భరా - ధర్తుమశక్యా , అతిగురుత్వాదితిభావః . భు

కృ జగతాం తమధఃపతంతం లజ్జానవప్రభురుదశ్రురపావశోచత్ ||
యస్యాన్వహం విజహతస్సమయేషు శయ్యాం సౌఖ్యప్రసస్తికసుర
ప్రథమస్వయంభూః | సీతేతి తస్య తవ హా కులహానిబీజం కుశ్రస్థి
తం ప్రకృతిచారుదురూహవిర్యమ్ || ౨౧౩ || శ్రేయస్తదేవమమ

జానాం ఆనధిః - పక్షిః యస్మిన్ కర్మశితద్యధాతథా, చీర్ణి కేశ
మ్ - విప్రస్తకచకలావం యథాతథాచ, అధిః - భూమా, పతస్త
మ్, జగతామ్ - లూకానామ్, జైత్రమ్, || ౧ || జైత్రస్తు జేతేత్య
మరః. తమ్ - రావణమ్, విలూక్య ఉదశుః - ఉద్గతబాష్పస్సకా,
అశోచత్ - దుఃఖితాభవత్, శుచ్యేక ర్తరిలక్ . || ౨౧౨ ||

ః భీషణ విలాపమెవాహ ద్వాభ్యామ్ — యస్యేతి || అ
హస్యహస్యన్వహమ్ - ప్రతిదివసమిత్యర్థః, || వ్యా || అన్వయంచ
భక్తీత్యాదినా వీప్సయామవ్యయాభావః. నపుంసకాదన్వతరస్యా
మితిటచ్ సమాసాంతః. సమయేషు - ప్రబాధకాలేషు, శయ్యామ్ -
శయనమ్, విజహతః - త్యజతః, యస్య - రావణస్య, స్వయమ్భూః -
బ్రహ్మ, సుఖప్రసస్తిం వృచ్ఛతీతి సౌఖ్యప్రసస్తికాః - సుఖశయనప్ర
స్తారత్వత్యర్థః. పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్యశ్చిటక్. యేసురాః -
దేవాః, తేహం ప్రథమః - ప్రాథమికః, ఆసీతిశేషః; స్వయ
మ్భూస్వయమేవ ప్రథమస్సౌఖ్యశాయనికోఽభూదిత్యర్థః. ఏతేన
బ్రహ్మాదిదేవేభ్యవ్యధికమైశ్వర్యంగమ్యతే; తస్య - తాదృశస్య,
తవచ - తవావీత్యర్థః, కులహానిబీజమ్ - వంశోచ్ఛేదకారణమ్, ప్ర
కృత్యా - స్వభావేన, చారు - సుందరమ్, దురూహమ్ - ఉహిత
మశక్యమ్, ఈషద్వస్సుప్తిత్యాదినాఖల్. వీర్యమ్ - పరాక్రమః,
యస్యతర్తథాభూతమ్; సీతేతి నామ్నాప్రసిద్ధం కుశ్రస్థితమ్ - కృష్ణ
తంవా, నజ్ఞాయతేతిభావః || ౨౧౩ ||

స్వస్యేదానీం ప్రాణత్యాగపవ వరమితిశ్చిన్వన్నాహ —

సన్నుతిదేవతాసా స్వీకుర్వతీహవిరకృతమమస్త్రీపూతమ్ । వా
చాస్తరణ కరణేనవ కర్తృణావ వంశచ్ఛిదంయదపనీతఘృణావృణీ
తే ॥ ౨౦౪ ॥ ౫ ॥ ఇతి సోదరస్సహసులభశో కావేగకృతాత్మపరి
భాషణం విభీషణమఖిలశుక్రిస్తృతిసజ్జగ్రహ కారి కాభిగ్వాక్కులివాభి

శ్రేయశ్శః ॥ మమ - భార్యపూతనశ్శివ్యః, సన్నుతి - ఇదానీ
మ్, తదేవశ్రేయః - అభ్యుదయః, వాన్యత్ ; కిన్తచ్ఛ్రేయశ్శతచే
తత్రాహ ॥ కృత్యా నిర్వృత్తకృత్రిమః, ద్విత్వక్తిరితకృత్రి
క్తిప్రత్యయః క్రైర్మమిష్యమితిమమ . తన్నభవతీత్యకృత్రిమః,
తదాభూతో మస్త్రీః - వేదమస్త్రీః, తేన పూతమ్ - పరిశుద్ధమ్,
హవిః - సాన్నాయ్యమ్ ॥ ౫ ॥ సాన్నాయ్యంహవిరగ్నాశుహుతంత్రీ
షు నవటృప్తమిష్యమరః . స్వీకుర్వతీ - అగ్నీకుర్వతీ, సాదేవతా-
అగ్నిరూపా, వాచా - వచనేన, ఆస్తరణ కరణేన - ఇన్ద్రియేణ
మనసేశ్యర్థః . ॥ ౫ ॥ కరణం సాధకతమత్తైత్రగాత్రేన్ద్రియేష్వపీ
త్యమరః . కర్తృణా - కృత్యేనవ, వాక్కునః కాయరూపైస్త్రిభిరపిక
రణైరిత్యర్థః . వంశం ఛిన తీతి వంశచ్ఛిత్, సత్సూద్విషెత్కృది
సాక్ష్వి, తమ్ - స్వకులద్రోహిణమ్, మామితశేషః . అపనీతఘృ
ణా - నిర్దయానతీ, యద్వృణీతే - వృణోతియది, తదేవేతి పూర్వ
ణసన్నుత్తః, వృణోవరణశ్శిధాశోక్త్రైయాదికాల్లడాత్మనేపదమ్.
ఏవం స్వకులఘాతినోఽతిపాపినో మమ తదేవ శ్రేయః వరం నాన్య
దితనిష్ఠికాయేత్యర్థః . ॥ ౨౦౪ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - ఇథమ్, సహ ఉదరం యస్యేతి సోదరః - భ్రా
తా, సమాసార్థకసహశబ్దైసహ బహువ్రీహిః . వాపసర్జనస్యేతసభా
వః; తస్మిన్ యః స్నేహః తస్య సులభేన - అనాయాసప్రాప్తేన,
శోకావేగేన - దుఃఖాతిరేకేణ, కృతం ఆత్మనః - స్వస్య, పరిభా
షణమ్ - పనిష్టోపాలమ్భః, యేన తంతథోక్తమ్ ; ॥ ౫ ॥ యస్సనిష్ట

రాశ్వాసయతి రామే తావదవగతపతినిధనవృత్తాంతాచ్చుద్ధాంతాల్ల
జ్జాభిమానగౌరవాదిగుణశరణ్యాత్పూర్వపుణ్యాదివ నిహక్రింతాభి
రియంతం కాలముపలాలితానామస్తాకమితఃపరం కాలవశాత్పరిత్యా
గాపరాధఃకుంతవ్యభివ మందారముకుళబాష్పబిహూనుస్తుచ్య ప్రప

ఉపాలమ్భస్తత్రస్యాస్పరిభాషణమిత్యుచరిః. విభీషణమ్ - రావణా
నుజమ్, రామే - శ్రీరామచంద్రే, అఖిలాః - సమస్తాః, శ్రుత
యః - వేదాః, స్మృతయః - ఋష్యాదిస్మృతయః, తాసాం సజ్జ
మాస్య - సజ్జే ప్రతిపాదనస్య, కారికాభిః - కర్తృభిః, శ్రుతిస్మృతి
రహస్య సిద్ధాంతప్రతిపాదికాభిరిత్యర్థః. కర్తరిణ్పుల్ అజాద్యశిష్టా
బితి టాపప్రత్యయస్థాదిత్యాదినాత్సమ్. వాఙ్మూలికాభిః - వచనపర
మ్పరాభిః, ఆశ్వాసయతిసతి - సమాదధఃసతి, తావత్ - తదంతరే,
అవగతపతినిధనవృత్తాంతాత్ - విదితరావణమరణవార్తాత్, శుద్ధా
ంతాత్ - అంతఃపురాత్, లజ్జా - హీనః, అభిమానః - గర్వః, ఉ
త్కర్ష ఇతియావత్, గౌరవమ్ - మహత్త్వమ్, తదాదీనామ్ - త
త్ప్రభృతీనాం గుణానామ్, ఆదిశబ్దేన అనుక్తానాం సజ్జమాః.
శరణ్యాత్ - రక్షకాత్, పూర్వపుణ్యాదివ - జన్మాంతరసుకృతాది
వేత్సువమా, ఉక్తగుణానామ్ - పూర్వపుణ్యైకలభ్యత్వాదికభా
వః. నిహక్రింతాభిః - నిర్గతాభిః, లజ్జాదిగుణత్యాగాదితిభావః. ఇ
యంతంకాలమ్ - ఏతావత్పర్యంతమిత్యర్థః. ఉపలాలితానామ్ - వా
త్సల్యేన పోషితానామ్, యుష్మాభిరితిశేషః. అస్తాకమ్ - కేశహ
స్తానామ్, ఇతఃపరం కాలవశాత్ - కాలాధీనత్వాత్, సవయమి
దానీమపిత్యక్తుకామాః తథాపి కాలవశాదిత్యాత్పరాధపరిహారః.
॥ ౧ ॥ త్రిష్వధీనేవశోవాఙ్మాప్రభుత్వాధీనతామనాత్మతినానా. పరి
త్యాగేన యుష్మదుత్సర్జనేన జాయమానః, అపరాధః - ఆగః, అను
పదమేవ వైధవ్యాదిత్యాముజ్జీవ్యమాణత్వాదితిభావః. కుంతవ్యః -

దస్వశానలాలనైః కేశహస్తైరుపలక్ష్మితాభిర్దురదృష్టవైః ఘాభివృష్టైః
శౌకరసపూరపూరితహృదయతటాకపరీవాహలహరీమివాశ్రురూ
రీముత్స్నిగ్ధీభిర్విస్రమామృత్యుద్వశశపవస్థాపితః ప్రియతమః ప్ర
తార్కరణాయ కథం ప్రస్థాపిత ఇతి రుషేవ సంతాడితహృదయాభిర్న్వ
తయూధపాభిరివ కరేణుభిః ప్రతిబిమ్బైరివ హరనయనానలప్లుప్తపతి

క్షున్తుమర్హః, || వ్యా || అర్హై కృత్యైశ్చ దశ్చేత్యనుశాసనాద్వార్హై
తస్యప్రత్యయః. ఇతీవ - ఇన్ధమభిప్రాయేణేవేత్యుత్పేత్తా. మన్దా
రముకుతాని - సురదుర్ముకుట్రలానేయ, బాష్పవిస్తవః - అశ్రుకణి
కా ఇతిరూపకమ్, తానున్మవ్య - ఉత్సృజ్య, ప్రపదస్య - పాదా
గ్రన్య, స్పర్శనమ్ - పాదపతనమిత్యర్థః. తస్మిన్ లాలనైః - ఉత్స
కైః, అతిద్వైరారోఢితార్థః. కేశహస్తైః - కదకలానైః, ఉపల
క్ష్మితాభిః - సంసక్తాభిః, అత్యాయతకున్తలాభిరిత్యర్థః. దురదృష్ట
మ్ - దౌర్భాగ్యమ్, తదేవమేఘః - జలనః, తేన - అభివృష్టైః, శౌ
కపవరసః - జలమ్, తస్య పూరణ - ప్రవాహణ, పూరితః - సం
భృతః, హృదయమేవతటాకః - బృహజ్జలాధారః, తస్య - పరీ
వాహః - జలాచ్ఛాప్తనః, || ని || జలోచ్ఛాప్తసాః పరీవాహోత్త్య
మరః. తస్య లహరీమ్ - ధారీమివ, అశ్రురూరీమ్ - బాష్పప్రవా
హమ్, ఉత్సృజస్తీభిః, విస్రమాత్ - ప్రత్యయాత్, యుష్మద్వ
శపవ - భవదధీనతాయామేవ, స్థాపితః - నిహితః, మనస్యేవనిగూ
ఢిత్యర్థః. ప్రియతమః ప్రతార్క - వచ్చయిత్యా, కథం రణాయప్రస్థా
పితః - ప్రహితః, ఇతి రుషా - కొపేనేవేత్యుత్పేత్తా. సంతాడిత
హృదయాభిః - సజ్జుట్టితవక్షస్థలాభిః, ఉరస్తాడం రుదతీభిరిత్యర్థః.
హతః - సింహేన సంహృతః, యూధపః - యూధనాథః, యాసాం
తాదృశీభిః, కరేణుభిః - కరిణీభిరివస్థితాభిః, హరనయనానలెన -
త్ర్యమ్బకఫాలలోచనాగ్నినా, ప్లుప్తస్య - దధస్య, పత్యుః - రమ

విరహాక్షిప్తకాంతై రతేన్దమానదుఃఖాభిన్నవత్సభిరభిసంపితా పాణ్డుప
త్రాభిరివ లతాభిర్వనన్తవిముక్తవనరాజ్యలక్ష్మీః హా! నాథేతి నన్దర్శి
తదీనాక్రందా మన్దోదరీ నమరభువమాసాద్య విలాకయన్తీ జీవితేశ్వర
మాలిగ్గితరణవసున్ధరం హా హతాస్త్రితి భువినివశ్య కరుణస్యేవ మూ
ర్తిరిత్యం విలపితుమారభత || ౨౦౫ || ప || హృతాని ప్రాగేవ త్ర

ణస్య మదనస్య, వియోగేన క్లిష్టకాంతైః - మలినలెజసః, రతేః - ర
తిదేవ్యాః, ప్రతిచిమ్మైరివ - ప్రతిమాభిరివన్ధితైరిత్యర్థః. సమానదుః
ఖాభిః, సమానః పతిర్యాసాంతాః సపత్నీః, || చాన్ద || నిశ్చంసప
త్నోద్దిషుత్సాని పాతనాత్సమానశబ్దస్య సఖావీనకారాదేశశ్చ.
ఋన్నేభ్యోజీవోజీవ. తాభిః - అభిసంపితా - పరివేష్టితా, అతిప
వ పాణ్డుపత్రాభిః - పరిపాకధపశపలాశాభిః, లతాభిః - వన్దీభిః,
అభిసంపితేత్యత్రాపి సమృద్ధ్యతే; వసన్తేన ప్రథమర్తునావి ముక్తా -
వియుక్తా, వనరాజ్యలక్ష్మీః - వనశోభేవన్ధితా, హా నాథేతి నన్దర్శితః -
ప్రవక్ష్యతః, దీనః ఆక్రందః - రోదనం యయాపా, మన్దం ఉదరం
యస్యాస్సమన్దోదరీ - రావణమహిషీ, నాసికొదరేత్యాదినాజీవై.
సమరభువమ్ - యుద్ధభూమిమ్, ఆసాద్య - ప్రాప్త్య, అలిగ్గితరణ
వసున్ధరమ్ - ఆగ్లిప్తసమరభూమిమ్, జీవితేశ్వరమ్ - ప్రాణనాయ
కం రావణమ్, ఆలాకయన్తీ - వశ్యన్తీ, హా హతాస్త్రి! ఇత్యుక్త్యైశ్య
ర్థః. భువి నివత్య కరుణస్య - కరుణరసస్య, మూర్తివ, ఇథమ్ -
నక్ష్యమాణప్రకారమ్, విలపితుమ్ ఆరభత - ప్రారంభవత్. రభరా
భస్యైశ్చతిథాతోర్లక్ష. శకద్భుషేత్యాది నాతుముక్త || ౨౦౫ ||

తత్ప్రకారమేవాహ — హృతానీతి || హేజీవితేశ్వర!
కిం దివ్యరత్నాన్యాహరుం స్వర్గంగతోస? ఇత్యాశంక్య, తతస్ప్ర
తిషేధమాహ: త్రిదివపదరత్నాని - నాకలూకరత్నాని, ప్రాగేవ -
దిగ్విజయకాలపవ, హృతాని - ఆనీతాని; నను సురవీక్షణార్థం గతో

దివపదరత్నాని దివిజైః ప్రయత్నానాం పాపానామనవది గవసేవామృత
 యురీ . దిదృక్షాచేజ్జిహ్వోస్సఖిలుభవదాజ్ఞైః సులభః కిముద్దిశ్యస్వర్గం
 జిగమిషసి మామప్యగణయన్ ॥ ౨౦౬ ॥ యస్యాం ముఖైర్నశభిరోష్ఠ
 పిసాసుతాతే నీవీవిము క్షు మిథః కలహః కరాణామ్ . సాచుర్ననా

సి ? నతదపీత్యాహ : దివిజైః - దైవైః, తవ సేవైవ అమృతయురీ,
 ప్రయత్నాత్ - ప్రయాసేన, సవది - తిక్షణమ్, నవిలమైర్విశిష్టః.
 ఆపాపానాం - పాపానాం, దుష్టభదర్యనోభివాన్ కథం స్వయమేవ
 తాన్ పీక్షితుం గతః, నయక్తమితిభావః. జిహ్వః - ఇంద్రియ, దిదృ
 థాచేత్ - ద్రష్టుమిచ్ఛామి, దృశేస్సన్నతాదప్రత్యయః. సఖ
 లు - ఇంద్రియ, భవదాజ్ఞైకసులభః - త్వచ్ఛాసనపరాధీనః, ఆజ్ఞామా
 త్రేణ స్వయమేవాత్రాగమిష్యతి, కుతస్తే తత్ర గమనమితి భావః.
 ఏవంనతి కిముద్దిశ్య - కమర్థం మనసేనిధాయ, స్వర్గమ్ మామపి -
 ప్రాణప్రయామపీష్యథః. అగణయన్ జిగమిషసి - అనాదృశ్య గన్తు
 మిచ్ఛసి, గమేస్సన్నతాల్లట్. అత్ర వాక్యత్రయేపి వ్యయమాక్షిప్త
 స్య అర్థవ్యవచారణాత్ పునఃప్రతిషేధవర్ణనాత్ ఆక్షేపాలంకా
 రః. లక్షణంశు “ ఆక్షేపస్వయముక్తస్య ప్రతిషేధోవిచారణా
 త్ ” ఇతి. ॥ ౨౦౬ ॥

యస్యామితి ॥ యస్యామ్ - మయి, నిరతిశయప్రీతివిషయ
 ఇత్యర్థః. తే - తవ, ఓవృపిపాసుతా - రదనద్భదపానేచ్ఛతా, పిబ
 తేస్సన్నతాదప్రత్యయః, తతోభావార్థస్తత్. దశభిరపిముఖైః -
 దశభిరపివదనేః, అధరచుమ్బనేచ్ఛా ప్రీత్యతీతయాదితిభావః. నీ
 వ్యాః - నస్త్రీగ్రన్థాః, విముక్తిః - విమోచనేషు, కరాణామ్ -
 హస్తానామ్, మిథః - పరస్పరమ్, కలహః - వివాదః, కరాణామ
 హమహమికయాప్రవృత్తిరిత్యర్థః. ఇష్టం కళత్రం భార్యాయస్యతస్య

స్సవిధమావసతి ప్రియా తే తూష్ణీంస్థితం కిమిదమిష్టకళత్రనూత్నమ్ ॥
పతిరహాహ విజేతా విష్టపానాం త్రయాణాం మమహితనయవత్త్వం
వీరనూకీ ర్రికన్దః । అపి మయతనుజాయా ఈదృశీ హా దశామై పరి
ణతరతలఘ్నైకే నవా దుష్కృతానామ్ ॥ ౨౦౮ ॥ X ॥ తదద్య

సమ్బుధ్ధిః, హే ఇష్టకళత్ర, ॥ ని ॥ కళత్రంశో నిధార్యయోరిత్య
మరః. అనేన ఈషదపి దుఃఖాసహిష్టుత్వం సూచ్యతే . సా - తే
ప్రియా, తే సవిధమ్ - సమీపమ్, దుర్మనాః - దుఃఖశాసతీ, అవ
సతి - తవసమీపేతిష్టతీత్యర్థః ॥ ని ॥ దుర్మనావిమనా అన్తర్మనాస్య
దుర్మదాన్తనాఇత్యమరః ॥ సూ ॥ ఉపాన్వధ్యాజ్వసఇతి అధారస్య
కర్మశ్చమ్, ఇదం తూష్ణీంస్థితమ్ - తూష్ణీంస్థానమ్, కిమ్ - కుతః,
తాదృశప్రీతిపషయే మయి సన్నిహితాయామవ్యనుదితోఽయః తూ
ష్ణీం భాసఇభావః . అత్రమన్తోదర్యా రావణస్య చుష్టునీవీవిమో
క్షణాదిసురతరహస్యనర్తనేన ప్రతీయమానశృజ్జారరసస్య కరుణర
సాక్షిత్వాద్రసవనలజ్జాః . ॥ ౨౦౯ ॥

పతిరితి ॥ మమ పతిః - రమణః, త్రయాణాం విష్టపానామ్ -
భువనత్రయస్య, విజేతా - జైత్రః, తనయః అస్యాఅస్తీతనయవతీ
తస్యాభావః తనయవత్త్వమ్ - పుత్రవత్త్వమ్, వీరంనూతఇతి వీర
నూః, సత్సూద్విషేత్యాదినా క్లిప్త . తస్యాః కీర్తయః - మన్తోదరీవీర
ప్రసూరితిఖ్యాతః, కన్దః - మూలమ్, మయస్య - అసురశిల్పినోమ
యాసురస్య, తనుజాయాః - పుత్ర్యాఅపి, మై ఈదృశీ - ఏవం
రూపా, దశా - అవస్థా, హా - హేతవిషాదే, వీరపుత్రాయః వీరప
త్నయః వీరసువశ్చ మమాపి ఇమందశేతి కష్టమిత్యర్థః . తస్యాః
అపరిహార్యత్వే అథ్థాన్తరమువన్యస్యతి . పరిణతిరితి ॥ దుష్కృతా
తానామ్ - దుష్కర్మణామ్, పరిణతిః - పరిపాకః, కేనవా అతిల
ఘ్నై - అతిక్రమణీయా, నకేనాపీత్యర్థః . ॥ ౨౧౦ ॥

సద్యపవ ప్రతివగ్య పతిదేవతానరణినుత్యుగ్ధశోకానలరభసశీతలీకృతం
చితానలమాశ్రిత్య లోకాంతరప్రణయినం భవంతమచిరాదవలమ్బుతే
మన్తోదరీ నపునర్వృథాగ్నిశుద్ధాలజ్జీవ పరవశనర్తిత్వమనుమన్య
తే జాతుదిదిత నిశ్చితవతీం ప్రజావతీమవిముక్తధర్మపథాభిసంవర్తితశ
తశివధాభిసంజగదాభిసకథజ్ఞిదాశ్వాస్య సహపరిజన్తైర్జగంప్రతి

తదిత ॥ తత్ - తస్మాత్కారణాత్, విధిగతేరలక్ష్మ్యత్వాదీ
దృశ్యావస్థాప్రాప్తీరత్యర్థః. అద్య - ఇదానీమ్, సద్యపవ - అవిల
మ్బితమేవేత్యర్థః, మన్తోదరీ - ఇయం మన్తోదరీత్యాత్మనిర్దేశః, ప
రిదైవతాయస్యాస్మా పతిదేవతా - పతివ్రతా, తస్యాస్సరణిమ్ - ప
ద్ధంమ్, సహగమనరూపామ్, తదుక్తమ్ “ఆత్మారముదితేహృ
ష్టా ప్రాప్తితేమలినాకృతా । మృతేమియేతయానారీ సాస్త్రీజ్ఞే
యాపతివ్రతా” ఇతి. ప్రతిపద్య - ప్రాప్త్య, అన్యర్థశోకానలరభస
న - అత్యంతదుఃఖాగ్నివేగేన, శీతలీకృతమ్, చితానలమ్ - చితా
గ్నిమ్, చితానలాపేక్షయా శోకాగ్నేర్దుస్సహత్వాత్తైజస్వైజసి శా
మ్యతీతన్యాయేన శీతలీక్రియేతేతభావః. ఆశ్రిత్య - ఆసాద్య, లా
కాంతరే - స్వర్గలాకే, వయూరివ్యంనకాదిత్వాత్సమాసః. ప్ర
ణయినమ్ - విశ్వాసినమ్, లాకాంతరగతమిత్యర్థః. భవంతమ్ - త్వా
మ్, అచిరాత్ - శీఘ్రమ్, అవలమ్బుతే - ఆశ్రయితే, వృథా - వ్య
ర్థమ్, అగ్నిశుద్ధా - అనలసంస్కృతా, లజ్జీవ పరవశనర్తిత్వమ్ -
పరాధీనత్వమ్, జాతుచిత్ - కదాపి, నపునరనుమన్యతే - నసంమ
న్యతేఖలు, తస్యాస్తథాత్వాదగ్నిశుద్ధివైయర్థ్యమితేభావః. ఇతినిశ్చ
ితవతీమ్ - కృతనిశ్చయామ్, ప్రజావతీమ్ - భౌతృజాయామ్, ఆ
విముక్తధర్మపథాభిః - ధర్మసరణినుసరన్తీభిః, సన్వర్తితాః - ప్రతిపా
దితాః, శతశవధాః - బహుప్రతిషేధాక్తయః, యానుతథాభూ
తాభిః, సజగదాభిః - సర్వాప్తేః, కథజ్ఞిత్ - అతిప్రయత్నైః,

నివర్తయన్నకుటిలధిషణావిభీషణస్తస్య రామాజ్ఞయా యాయజూ
కాభిమతప్రక్రియాం నివాపక్రియాం సాగరరోధసి సేతుసన్నిధౌ సా
జ్ఞం సమావయామాస ॥ ౨౦౮ ॥ వ ॥ రామస్యహస్తైన వధాదము
వ్యసిద్ధే న్వతశ్శాశ్వతపుణ్యలోకే । విభీషణేనాశ్రుముచార్చితో

అశ్వాస్య - సమాధాయ , పరిజనేనసహ - పరివారైస్సానకమ్ , ల
జ్ఞాంప్రతినివర్తయత్ - నిజనగరీంప్రతీప్రేషయత్ , అకుటిలధిషణః -
అకపటమణిః , విభీషణః తస్య - రావణస్య , రామాజ్ఞయా - రామ
చస్త్రనిదేశేన , యాయజూకః - అశ్వమేధాదిబహుయజ్ఞకర్తా ॥ ౧ ॥
ఇత్యాశీలోయాయజూకఇత్యమరః . ॥ సూ ॥ యజజపదశౌంయజ
ఇతి యజేర్యజస్తాదూకప్రత్యయః . తస్య అభిమతా - అనుమతా ,
ఉచితేత్యర్థః . ప్రక్రియా - రచనా యస్యాస్తాన్మశీమ్ , నివాపక్రి
యామ్ - పితృదానకార్యమ్ , ॥ ౧ ॥ పితృదానం నివాపస్సన్తో
శ్రాద్ధంతతర్కర్తృశాస్త్రితఇత్యమరః . సాగరరోధసి - సముద్రతీరే ,
సేతుసన్నిధౌ - రామసేతుసమీపే , సాజ్ఞమ్ - సావయవం యథా
తథా , సమావయామాస - నిర్వర్తయామాస ॥ ౨౦౮ ॥

రామస్యేతి ॥ అస్య - రావణస్య , రామస్య హస్తైన వ
ధాత్ - సంహారాద్ధేతోః , శశ్వద్భువశ్శాశ్వతః - నిత్యః ॥ ౧ ॥ శా
శ్వతస్తుధ్రువోనిత్యస్సదాతనసనాతనాఇత్యమరః . తాదృశే పుణ్యలో
కే , స్వతః - స్వయమేవ , అప్రయాపేనేత్యర్థః . సిద్ధేనతి అశ్రుము
చా - రుదతా , విభీషణేన , అర్చితః - దత్తః , ఆయంతోయాజ్ఞలిః -
జలాజ్ఞలిః , శ్రుతిమధీతే శ్రోత్రీయః ॥ వ్యా ॥ శ్రోత్రీయశ్చక్షోధీ
తే ఇతినిపాతనాత్సాధుః . తేషామ్ - ఛాన్దసానామ్ , ॥ ౧ ॥ శ్రోత్రి
యశ్చాన్దసాసమావిత్యమరః . రజ్జునమ్ - తోషణమ్ , అర్థః - ప్రయో
జనం యస్య తథాభూతః , ॥ ౧ ॥ అర్థౌర్చితేయోరైవస్తు ప్రయోజ
ననివృత్తిప్విత్యమరః . రాఘవహస్తమరణాదేవ రావణస్య మహ

యం తోయాజ్ఞలిశ్చోక్రితీయరజ్జవాద్ధః ॥ ౨౨౦ ॥ ఆథఃభుగిరా
 ర్శ్రోధ్యక్షం హరిసనరాహుతైస్సకిలసలివైర్జూరిప్రేక్షాఽభీషిచ్య
 సలత్కుణః । విరహాకృశయాబజ్జాలత్యైవయయోజననశ్రీయాగిరి
 మివ ఘురస్సక్వాసాచైర్నిదాఘవిమానయా ॥ ౨౨౧ ॥ ౫ ॥ ఆథ
 దాశరథిశాసనోవనమ్రశిరసా తరసాశనపతినా నిజాన్తఃపురముపనీ
 త్తర పుణ్యలూరప్రాప్తా విభీషణదత్తతోయాజ్ఞలివైష్పదకప్రీణనాథి
 పవేత్యర్థః . ॥ ౨౨౦ ॥

అథ విభీషణస్వ లజ్జా-రాజ్యాభిషేకమాహ — అథేతి ॥
 అథ - రావణసంపా-రాన నైరమ్, సలత్కుణః - సామిత్రిః, ఓభోః-
 శ్రీరామస్య, గిరా - వాచా, ర్శ్రోధ్యక్షమ్ - రాక్షసశ్రేష్ఠం వి
 భీషణమ్, హరిసనరాహుతైః - వానరవరానీతైః, సకలసలివైః -
 విభులపుణ్యశ్లేశైః, భూరిప్రేక్షా - అధికప్రీత్యా, ఆభిషిచ్య, వి
 రహేణ - విభీషణవియోగేన, కృశయా - దీనయా, తస్య పరమ
 ధార్మిక త్వాత్తద్విరహోలజ్జా-యాఅపి దుస్సహత్వకథావః. లజ్జా
 లత్యైః, ఘునః - మేఘః, ఆసారైః - ధారాసమ్పత్తైః, సిక్తా-
 ఆర్ద్రీకృశ్య, నిదాఘైః - గ్రీష్మేణ, విమానయా - దుఃఖితయా,
 వనశ్రీయా - వనలత్యైః, గిరిమ్ - శైలమివ, యయోజ - యోజిత
 వాణ, ఉపమాలజ్జారః. హరిణీవృత్తమ్ ॥ ౨౨౧ ॥

అథేతి ॥ ఆథ - విభీషణపట్టాభిషేకాన నైరమ్, దాశరథేః-
 శ్రీరామస్య, శాసనే - సీతామానయేత్యాజ్ఞాయామ్, ఉపనమ్రశి
 రసా - అవనతశిరసా, తరసాశనపతినా - రాక్షసరాజేన విభీషణే
 న, ప్రయోజకకర్తా, నిజాన్తఃపురమ్ - ఆత్మసాధమ్, ఉపనీయ -
 ప్రాప్తయ్య, సీతాయాః అభ్యుదయస్య - పతనమీపప్రాప్తిరూపస్య
 విశమనేన - తద్వృత్తాన్తత్రవణేనేత్యర్థః. ప్రబుధా - ఉద్బుధా,
 ముఖవికాసరమా - వదనోల్లాసకాన్తిర్యస్యాస్స తథాభూతా, య

య సీతాభ్యుదయనిశమనప్రబుద్ధముఖవికాసరమయా సరమయా
 మజ్జలస్నానాదథ దివ్యాక్షరాగకుసుమమణిభూషణామ్బురాదిభరత
 జ్ఞాగరితా ప్రియతమపార్శ్వముపసీతాచ మైథిలీనిజావలూకనతరిణి
 తమానన్దపాగరం గభీరేహృది నిగూహ్య రుషేవాభిహితైస్తతాగ్ర
 లోచితకటపయగ్రాన్యవచనైర్మర్త్యధర్మానువర్తినఃపత్న్యపరగృహ
 ద్యపి “ శౌభాసన్నభివర్త్యసులక్ష్మీశ్రీరితఃథ్యతే ” ఇత్యుక్తమ్ .
 కోశకృతా, తథాపిరమాశబ్దస్యాపి లక్ష్మీవర్యాతామాశ్రీత్య శో
 భాయాం ప్రయుక్తంకవిना . సరమయా - పిభీషణపత్న్య కర్త్రీ,
 మజ్జలస్నానాదథ - మజ్జలస్నానాదథాభ్యజ్ఞస్నానానన్దరమ్ , దివ్యాక్షరా
 గః - రుచిరాజ్జలెపనమ్ , మణిభూషణాని - రత్నాభరణాని , అమ్బు
 రిమ్ - అంశుకిమ్ , పతదాదిభరతలక్ష్మారోపకరణైః కరణైః , అలక్ష్మారి
 తా - మణ్డనంకారితా , || వ్యా || అలముపవనాకర్మభోజనాతార్య
 ణిక్తః . ప్రియతమస్య - శ్రీరామస్య, పార్శ్వం ఉపసీతా - పాపితా
 చ , మైథిలీ - సీతా , నిజాలూకనేన - స్వదేశనేన , తరిణిమ్ -
 సంవర్దితమ్ , ఆనన్దపాగరమ్ - విరాట్పీఠాదగ్గనజన్యసన్తోషభరమ్ ,
 గభీరే - గమ్భీరే , హృది - మనసి , నిగూహ్య - సన్గోప్య , రుషే
 ష - కోపే నేవేత్యుత్పేత్తా . అభిహితైః - ఉక్తైః , తతాగ్రలస్య -
 పరగృహోపసీతసీతాదగ్గనకాలస్య , ఉచితైః - యోగైః , కటప
 యైః గ్రాన్యవచనైః - నిష్ఠురోక్తిభిః , తథాచ శ్రీరామాయణే రా
 మేణసీతాంప్రతి “ రక్షతోతుమయావృత్తమపవాదంచసర్వశః ప్ర
 భాత్యతస్యాన్తనంశస్య వ్యక్తంచపరిరక్షతా । నిర్జితానిమయాభద్రే
 శశ్రుహస్తాదనుర్వణాత్ । పాస్తచారిత్రసద్దేహో మనప్రతిముఖేష్టి
 తా ॥ దిహినేత్రాతురస్యవప్రతిమాలాసిమెదృఢమ్ । తద్దచ్చహ్య
 భ్యనుజ్ఞాతాయధేష్టంజనకాత్మజే ॥ ఏతాదశదిశోభద్రేకార్యమపి
 నమెత్వయా ” ఇత్యాదీని . మర్త్యధర్మానువర్తినః - మనుష్యధర్మ

చిరసంవాస నమ్భువితలో కాపవాదపరిహార ప్రత్యయా నేషు శాభి
 ప్రియమనువిస్తతీ తదనురూపమాచరితుం సౌమిత్రసమ్భృతచస్తన
 తరుకాస్తనమ్భుర వేదిమథ్యదేదీప్యమానం కథమహం సకలజగదన్త
 భిష్మీకరణపటిష్ఠపాతివ్రత్యతేజసా దురాసదామిమాం మామిన జీర్ణ
 పర్ణరాశిర్ముహూర్తమాత్రమపి ధారయేయమితిభియేవాభిజగమాభి
 ఙ్గాల్లాభిఃప్రకమ్పమానం పవమానసఖం ప్రదక్షిణీకృత్య ససమ్భృ
 మనుసరతః, పశ్యన్ పరగృహచిరసంవాసేన - రావణమద్దిరేఖలు
 కాలనివాసేన, సమ్భువితః - తర్కితః, యో లాకాపవాదః - జ
 నగర్హణమ్, తస్య పరిహారకః - ప్రమార్జకః, యఃప్రత్యయః - వి
 శ్వాసః, || ౧ || ప్రగృహ్యాధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుస్త్విత్యమ
 రః. తస్య అనేషుణే - పరిమార్గణే, అభిప్రాయమ్ - ఇయమన
 వద్యేతి లోకవిప్రస్ఫుగ్ధేన ప్రకారేణ కార్యభిభావమ్, అనువిస్తతీ -
 అవగచ్ఛస్తీ, తస్య - శ్రీరామమనోభావస్య, అనురూపమ్ - అనుగు
 ణం యథాతథా, ఆచరితుమ్ - కర్తుమ్, సౌమిత్రినా - లక్ష్మణేన,
 సమ్భృతానామ్ - ఉపహృతానామ్, చస్తనతరుకాస్తనమ్భురాణా
 మ్ - శ్రీఖణ్డశుష్కశౌభాఖుజ్ఞానామ్, యావేదిః || ౧ || వేదిఃపరి
 స్మృతాఘామిరిత్యమరః. తస్యాః మధ్యే దేదీప్యమానమ్ - జాఙ్మ
 ల్యమానమ్, || ౨ || దీపీదీప్తావతిథాతోర్యజంతాలలశ్శానచ్.
 అహం సకలజగదన్తస్య - అఖిలబ్రహ్మాన్తస్య, భిష్మీకరణే పటిష్ఠేన -
 పటుతరేణ, || ౩ || అతిశయనేతమభిష్ఠనావితీప్తా. పాతివ్రత్య
 తేజసా దురాసదామ్ - ఆసాదితుమశక్యామ్, ఇమాం జానకీమ్,
 మాం జీర్ణపర్ణరాశిః - శుష్కపలాశపటలఇవ, ముహూర్తమాత్రమ్ -
 క్షణమాత్రమపి, కథంధారయేయమ్ - వహేయమ్, ఇతిభియా -
 భయేనేవేత్యుత్పేత్తా, అభ్రజగమాభిః - గగనచుమ్భినీభిః, జ్వా
 లాభిః - అర్చిర్భిః, ప్రకమ్పమానమ్ - వేపమానమ్, పవమానసఖమ్ -

మోదీరిత హాహాకారేషు వానరవీరేషు దయారసద్రవీభూతమాన
సేషు రాక్షసేషు పశ్యత్సుపురస్తరాదిషు దైవతేషు సాక్షిణీచ
జగచ్చక్షుషి ప్రత్యాయకవచవాన్యచ్ఛార్య కర్ణికారకుసుమవరి
కల్పితంతల్పమివ హేలయావ్రవివేళ ॥ ౨౨౨ ॥ ప ॥ అలభ్యసీ
తాచరణారవిన్దవంస్పర్శపుణ్యేనబహిర్విధూతా । తప్యశ్రయాశ

అనలమ్, ప్రదక్షిణీకృత్య, తథా వానరవీరేషు, సపమ్భ్రాసుం
యథాతథా ఉదీరితహాహాకారేషు - ప్రతిపాదితహాహాధ్వంశు స
త్సు, రాక్షసేషు అపితబైన అతికఠినహృదయేషివృత్తి వ్యజ్యతే.
దయారసేన - కరుణారసేన, ద్రవీభూతం మానసమ్ - మనః యే
హంతథాభూతేషునత్సు, పురస్తరాదిషు - మహేన్ద్రప్రభృతేషు,
దైవతేషు - సురేషు, పశ్యత్సునత్సు, జగచ్చక్షుషి - సూర్యే,
సాక్షిణీ - ప్రత్యక్షద్రష్టరివతి, ప్రత్యాయకాని - విప్రస్ఫుజనకాని,
ప్రతిపూర్వాదిబాంధుల్. వచనాని ఉచ్ఛార్య - ప్రతిపాద్య, త
దుక్తం శ్రీరామాయణే “యథామెహృదయంనిత్యం నాపసర్పతి
రాఘవాత్ । తథా లోకస్యపాక్షీమాం సర్వతఃపాతుపావకః ॥”
ఇత్యాది. కర్ణికారకుసుమైః - కనకపుష్పవ్రసూనైః, కల్పితమ్ -
రచితమ్, ఏతేన అతిమార్దవం సూచ్యతే ॥ ౨ ॥ కర్ణికారకఞ్చ
కారకకోకకనకపుష్పకః ఇతి ప్రతావమార్తాణ్డః. తల్పమ్ - శయ్య
మివ, హేలయా - లీలయా, వ్రవివేళ - వ్రవిన్దవతీ ॥ ౨౨౨ ॥

అలభ్యేతి ॥ అలభ్యస్య - దుర్లభస్య, సీతాచరణారవిన్దవం
స్పర్శస్య, పుణ్యేన - తజ్జనయకృతేన, బహిః విధూతా - ఉత్సా
రితా, తస్య - అనలస్య, ఆశ్రయమ్ - స్వాధారమ్, కాష్ఠాదిఅశ్నా
తీత్యాశ్రయాశః - అగ్నిః, తస్య భావస్తత్త్వమ్; తదేవనిమిత్తమ్ -
కారణమ్, తస్మాజ్జాతా తజ్జా ॥సూ॥ పశ్యన్మానుజాతావిలిజనేన్ద్రప్ర
త్యయః. పాపావళిః అంహస్సంహతిరివ, ధూమోలతేవధూమలతా,

త్వనిమిత్తజైన పాపానలిఘామలతాచరాశే || ౨౨౩ || తదాయ
యుస్త్రపథిపశూనాం పితృపిన్యాణాంగతహృద్ధిరీణామ్ | అన్యే
పితృపాపితాశనాశాన్తుర్వీం ముదంబోఘుశక్తువస్త్రః || ౨౨౪ ||
|| ౫ || ఆగతేషుచ తేషు ప్రథమం పురస్తరశ్చౌర్యాతిభారవిధ్వంసిత
దశకన్ధరం నఖరేఖావిదారితమదసిన్ధురమివ కేసరికిశోరం ధరణీతల

చరాశే - బభౌ, కాశ్చదీప్తా కిర్తనలిప్త. అత్ర ధూమవస్త్రత్యాం పా
పానలిఘోత్పత్తిక్షణాదు క్తవిషయావ్యరూపాత్పత్తితా . తేన సీ
తాయామాహ త్యాతిశయోవ్యభ్యతే ఇత్యలఙ్కారేణవస్తుధ్వనిః ||

తదేతి || తదా - సీతాయాఆనలప్రవేశసమయే , తత్ర - త
స్త్రికాదేశే , పశూనామ్ - ప్రసుధానామ్ , దేవానాంవా || ౧ ||
మృగాదాప్రమథేవశురితి అమరశేషః . పావీ - శమ్భురిత్యర్థః .
పిన్యాణాం పితృ పితామహాః - బ్రహ్మ , గిరీణామ్ - శైలానామ్ ,
గతిహృత్ - తేహం పక్షచేష్టాశ్చక్షాంసృజ్జ్వరహర్తా ఇన్ద్రః , అన్యేపిత
వాః - యనునరుణాదయః , పితృశానామ్ - రావణాద్యసుగాణామ్ ,
నాశాద్దేహాః , గుర్వీమ్ - మహాతీమ్ , || సూ || ఓఘోగుణవచనాదితి
జీష్. ముదమ్ - హర్షమ్ , బోఘుశక్తువస్త్రః - ధర్మనుపారయస్త్రస్స
స్త్రః , ఆయుయః - ఆగతాః , గత్యర్థకాద్యతేరాదాదికాల్లిట్. భా
రవహనాక్షమాః కిలఙ్కర్థదేశాదధస్సమాగచ్ఛన్తీభావః || ౨౨౪ ||

ఆగతేష్వితి || ఆగతేషు తేషు - మహేశ్వరాదిషు దేవే
షుమధ్యే , యతశ్చ నిధానరణమితివస్త్రమ్ . ప్రథమమ్ - పూర్వ
మ్ , పురస్తరః - మహేన్ద్రః , శౌర్యాతిభారేణ - పరాక్రమాతీత
యేన , విధ్వంసితదశకన్ధరమ్ , అతపవ నఖరేఖయా - నఖరాగ్ర
ణ , విదారితః - విదళితః , మదసిన్ధురః - గద్దహస్తీయేనతథోక్తమ్ .
కేసరికిశోరమ్ - కన్ఠీరవశిశుమివస్థితమిత్యర్థః . ధరణీతల - భూత
లె , నిహితస్య శరాసనస్య - ధనుషః , శిఖరే - కోటా , విన్యస్తే -

నిహితశరాసనశిఖరవిన్యస్తహస్తారవిన్యసగుర్నితశరీరభారం సద్యోఽ-
వతారితధరావలయభారసుస్థమివ పురాణభూదారం రఘువీరమాలా-
క్యహద్వాశ్రుధారాసంపృక్తశరీరస్సప్రశ్రయమిన్ధమస్తావీత్ ॥౨౨౫॥
॥ ప ॥ సతూణీరసగ్రస్తం కరకమలవిన్యస్తధనుషం జటాశీర్షరంవాస-
శ్శీరసేచదధానం వపుషిచ । రఘూణాం రాజానంసుఖమపి సువానం

నిహితే, హస్తాగ్రవిస్తే - కరకమలై, సగుర్నితశరీరభారమ్ - చాప-
మవలమ్బ్యుత్థిస్తస్తమిత్యర్థః; సద్యః అవతారితేన - అవరోపితేన,
ధరావలయస్య - భూమణ్డలస్య, భారేణ సుస్థమ్ - సుఖస్థిగమ్, పు-
రాణః - పురాతనః, భువం దారయతీతి భూదారః - వరాహః, తం
ఆదివరాహమివస్థితమిత్యర్థః. ॥ ని ॥ దంష్ట్రీఘ్రాణీస్తభ్రరోమాకౌ-
ఙ్గభూదారత్వగోపీత్యమరః. రఘువీరమ్ - శ్రీరామచంద్రమ్, ఆలూ-
క్యహద్వాశ్రుధారాసంపృక్తశరీరః - ఆనన్దబాష్పసిక్తగాత్రస్సక్, సప్రశ్రయమ్ - సవినయం యథాతథా, ఇన్ధమ్ - నక్షత్రమణవిధానా,
అస్తావీత్ - ఋష్టావ. ఘృత్సృతావితిధాతోర్లుఙ్గోస్తసుధూఞ్ఘృత్సవర-
స్తైసదేష్వితీడాగమః. సిచివృద్ధిః వరస్తైసదేష్వితివృద్ధిః ॥ ౨౨౫ ॥

ఆభమహేన్ద్రస్త్రిప్రకారమేవవివృణోతి — సతూణీరేతి ॥
తూణీరః - నివజ్జః, ॥ ని ॥ తూణాపాసజ్జతూణీర నిషక్లాత్కత్యమ-
రః. తేన సహవర్తత్యతి సతూణీరః, తథాభూతః సగ్రస్తః భుజశి-
రః యస్యతం తథోక్తమ్. కరకమలై - పాణిపద్మే, విన్యస్తమ్ - ని-
హితమ్, ధనుః యస్యతం తథోక్తమ్, విన్యస్తధనుషమ్, అత్ర ధ-
నుషశ్చేత్యనజాదేశోదుర్వారపవ వైకల్పికస్తవాసంజ్ఞాయామితి
సంజ్ఞాయామేవ విన్యస్తధనురిత్యస్య సంజ్ఞాత్వాభావాతోసపనభ-
వతి, తస్మాన్నమాసాస్తవిధేరనిత్యత్వాత్సమాధేయమ్. లభ్యనైచై-
వమేవ మహాకవిప్రయోగాః “కుశికసుతమఖద్విషాం సమాజేభృ-
తధనుషంరఘునన్దనం స్తరామి” ఇతి భవభూతిః. “బాలస్యాయ

ప్రణమతాయవానం పశ్యంతకనుపిక్వతకృత్యావయవమ్ ॥౨౨౬॥
 యదాఖ్యాతం పూర్వం వపురధిశయానేన ఫణినకనతాగ్రయాచ్చా
 యైఃకువలయితమద్ధామ్బునిధిహ । కృతంనకర్తవ్యంతదిహభగవన్న
 మరాతీలూనధనుషఃప్రీతోభిసన్యోర్వధాత్ ” ఇతి భట్టనారాయ
 ణశ్చ . జటాః, చీరం వాసః, వల్గలం శిరసిచ, వపుషి - శరీరే
 చ, దధానమ్ - ధరన్తమ్, రఘూణామ్ - రఘువంశోద్భవానామి
 త్యర్థః, యద్యపి రఘురిత్యేకపవరాజా తథాపి తదపత్యే లక్షణయా
 ప్రయుక్తమ్, ఇన్ధిమేవ బహుళం ప్రయుజ్జాతి కవయః . “ రఘూణా
 మాన్వయంపత్యే ” ఇతి కాళిదాసః . “ నిరుద్గమానా యదుభిఃక
 భంబిత ” ఇతి మాఘశ్చ . రాజానమ్ - రజ్జకమ్, ప్రణమతామ్ -
 నమస్కర్వతామపి, సుఖమ్, సువానమ్ - జనయన్తమ్, అపిర
 త్రైకైముత్యన్యోగకః . సకృన్నమతామపి సుఖజనకం కీముతప్రప
 న్నానామితభావః . కనుపియువానమ్ - తరుణమ్, పశ్యంతః - ఆ
 లోకయన్తః, అమీవయమ్, కృతం కృత్యమ్ - కర్తవ్యం యైస్త
 ఛోక్తః, కృతాద్ధాజాతాస్త్యుత్త్యర్థః ॥ ౨౨౬ ॥

యదిత ॥ హేభగవన్ - షడ్గుణసమ్పన్న, ఫణినః - ఆదిశే
 షస్య, వపుః - శరీరమ్, అధిశయానేన - తద్వపుషి స్వపతేత్యర్థః;
 ॥ సూ ॥ అధిశేష్ఠాసాంకర్తేత్యేనేన వపుషకర్తృత్వమ్. కనద్భిః -
 ప్రకాశమానైః, కాయస్య ఛాయా కాయచ్చాయాని, తైః - దెహ
 కాన్తిభిః ॥ ని ॥ ఛాయాపూర్వప్రియాకాన్తిప్రతిబిమ్బసునాతపఇ
 త్యనురః . ॥ సూ ॥ విభాషాసేనాసురాచ్చాయేతి నపుంసకతా . కు
 వలయితః - సజ్జాతకువలయః, తదన్య సజ్జాతమితీతారకాదిత్వాదిత
 చ్ . యద్యా, కువలయితః - కువలయనదాచరన్ కృతః - ఇన్ద్రవరప
 త్యేదకీకృత ఇత్యర్థః . కువలయశబ్దాదాచారకీర్వనాతగర్వణీక్తః
 దుగ్ధామ్బునిధిః - క్షీరోదః యేనతథోక్తేన, అమ్బునిధిపదస్య రూ

ద్యభవతామనేశ్శాస్తాజానేఃప్రథమచరుభాగేనభవతా ॥ ౨౨౭ ॥

॥ గ ॥ ఇతిపారస్థరీంగిరమాకర్ణ్య మానుషీమెవ లీలామభినయస్తమా
దిపూరుషం పద్మయోనిరిదమభివధే ॥ ౨౨౮ ॥ ప ॥ త్వమసిపరమం

భావ సాగరపరత్వాన్నార్థా న్తరశజ్జా, యోగాపేక్షయా రూఢి
ర్బలీయసీతి మీమాంసకాః, శాస్తాజానేః - మునేః ఋశ్యశ్రేణ్యస్య,
ప్రథమచరుభాగేన - చరోః పాయపవ్య ప్రథమభాగేన, భవతా -
ఉత్పద్యమానేన, చరోః ప్రాథమికభాగాన్యనాసమ్భూతేనేత్యర్థః.
భవతేర్లటశ్శత్రాదేశః “ ఇష్టిం తేహంకరిష్యామి పుత్రీయాం పుత్ర
కారణాత్ । అథర్వశిరసప్రాక్తైర్నన్తైస్సిద్ధాం విధానతః ” ఇతి
శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా, ఋశ్యశ్రేణ్యవైవ దశరథపుత్రకామేష్టి
ప్రవర్తకత్వా త్తల్లభచరోస్తత్సమ్బుద్ధిత్వవ్యవదేశః. భవతా - త్వయా,
పూర్వమ్ - దశకణ్డవి నాశార్థమస్తత్ప్రాగ్భవనకాలే, యత్ ఆభ్యాతమ్
ప్రతిపాదితమ్, దేవాకావ్రతి “ భయంత్యజతభద్రంవౌహితార్థంయు
ధిరావణమ్ । సపుత్రసాత్రంసామాత్యం సమిత్రజ్ఞాతిబాన్ధవమ్ ॥ మా
త్వాకూరండురాత్మానం దేవర్షీణాంభయావహమ్ ” ఇత్యాది. తత్
నః కర్తవ్యమ్ - కార్యమ్, దశకన్డరవధఇత్యర్థః. ఇహ - అస్మిన్దేశే,
అద్య - ఇదానీమ్, కృతమ్ - భవత్ప్రతిజ్ఞానిర్వర్తితేత్యర్థః ॥ ౨౨౭ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - పూర్వోక్తప్రకారామ్, పురస్థరస్యేయంపా
రస్థరీతామిన్ద్రాసమ్బుధినిమ్, తస్యేదమిత్యుక్త్. గిరమ్ - వాచమ్, ఆక
ర్ణ్య - శ్రుత్వా, మానుషీమ్ - మానవసమ్బుధినిమిన, పూర్వవదన్ ప్ర
త్యయః. లీలామ్ - విభ్రమమ్, అభినయస్తమ్ - ఆచరస్తమ్, య
దాహ శ్రీరామాయణే “ ఆత్మానంమానుషంమన్యే రామందశరథా
త్వజమ్ । యోహంయస్య యతేశ్పాహంభగవాన్స్తద్భ్రువీతుమే ”
ఇత్యాది. ఆదిపూరుషమ్ - పురాణపురుషమ్ నారాయణమ్, పద్మ
యోనిః - బ్రహ్మ, ఇథమ్ - వక్ష్యమాణరీత్యా, అభివధే - ఉక్తవాక్ ॥

బ్రహ్మ జిహ్వస్వభావవినిర్మలైశ్వరుభనవలైరస్వేష్టవ్యం శతశ్రుతిమా
లిషు । తదపి యదభూకౌసల్యాయాస్తస్వమజగవిభూషణం తద
సురభణిత్రస్తానాం నస్తస్వఫలసమ్పదః ॥ ౨౨౯ ॥ తవహృదయ
మేవాహం జిహ్వగిరామధిదేవతాకిమహబహునావిశ్వాత్మాసిగ్న్వ

తత్ప్రకారమేవాహ — నిష్కమిత । హృదయులతలక ! నిష్కం
అజిహ్వన - అకుటిలెన, స్వభావేన, ॥ ౧ ॥ అరాళం వృజినం జిహ్వా
మూర్తిమతుగభింతంనుతమ్ । అవిధంకుటిలమిశ్యమరః. వినిర్మలైః -
అనవద్యైః, శనుభనవలైః - మునిసత్తమైః, శతశ్రుతిమాలిషు - శ
తోపనిపశు, అస్వేష్టవ్యమ్ - అస్వేష్టణీయమ్, పరమంబ్రహ్మ అసి -
వేదాస్తవేద్యంపరంబ్రహ్మైవ త్వమిత్యర్థః. తన్నికుగియమీద్యశేద శేతి
చేత్తత్రాహ — తదపితి ॥ తథాపి - తథామూతోపి, త్వమ్ - కాస
ల్యాయాః, అజగన్య - ఉన్నతస్య, ॥ ౧ ॥ ఉన్నతవిహ్నయోరజగ
త్తస్యమరః. విభూషణమ్ - అలంకారః, అభూరితియత్. కౌసల్యా
యాం మానుషశయా ఉదితశ్చరియత్, తత్, అసురాః - రాక్షసాప
వ, ఘణినః - సర్పాత్తతిరూపకమ్, తేభ్యః త్రస్తానామ్ - భీతానామ్,
నః - అస్తాకమ్, తవస్వఫలసమ్పదః - తవపరిపాకశ్రేయః, అస్తత్తవో
భాగ్యవశ్యయైరేవ భవానేవమాపిర్భూతోసేత్యర్థః. ॥ ౨౨౯ ॥

అపిచ తస్మైవ విశ్వరూపతాం వివృణ్వన్నాహ — తవేతి ॥
హేరామచన్త్ర! తవ హృదయమ్ - వక్షుషవ, అహమ్, ॥ ౧ ॥ హృ
దయంచిత్రవక్షసోరితివిశ్వః. జిహ్వ - రసజ్ఞా, గిరామధిదేవతా -
సరస్వతీ, ఇహ - అస్మిన్విషయే, బహునాకిమ్ - బహునాఉక్తైన
కింఫలమ్, ॥ సూ ॥ ఈష్టైశ్చతీశ్వరః, ఈశవిశ్వరేయ, స్థైరభాసవిన
కసోవరజితి వరచప్రత్యయః. హేఈశ్వర - భూజగత్ప్రభో, త్వ
మ్, సర్వంవేత్తీతి సర్వవిత్ - సర్వజ్ఞః, ॥ సూ ॥ సత్సూక్ష్మ
త్యాదివాక్యైః. విశ్వమ్ - ప్రపంచః, అత్తా - శరీరమ్, యస్య

మీశ్వరసర్వనిత । తదఖిలజగన్మాతా సీతాసతీ పరిగృహ్యతామితి
నిగదితులజ్జ్వలూ ముస్సత్తోవిమషస్తవ ॥ ౨౩౦ ॥ గ ॥ ఇశ్యభిద
ధానపప విధాతరి భగ నానుషస్సగ్రత ప్రజామూర్తినద్రవవిలిప్త

తధాఘోషః; విశ్వం ఆత్మని యస్య తధాధూతశ్చాసి, సకలజగ
ద్రక్షతీతి: సకలజగనాధారశ్చ భవసీత్యర్థః. అనేన తస్య జగతా
మంత్రగావ్య పిర్బహిర్వాప్య పీశోచ్చక్తా. ॥ ౨౩ ॥ అత్యయిశ్చోధృ
శిగుద్ధి: స్వధావోబ్రహ్మవత్సాచేశ్యమరః. తత్ - తస్మాత్, భవ
తోబ్రహ్మరూపత్వాద్దేతోః, అఖిలజగన్మాతా - నిఖిలభువనజననీలక్ష్మీ
రిత్యర్థః. సీతా - అయోనిజేత్యర్థః, సతీ - పతీవ్రతా, నాన్యధా
చిత్తనీయేతిభావః. ॥ ౨౩ ॥ సతీసాధీప్వదినతా ఇత్యమరః. పరిగృ
హ్యతామ్ - స్వీక్రియతామ్, ఇశి - పంచమ్, స్వః - స్వయమేన,
పిమషః - సర్వజ్ఞస్య, తవ నిగదితుమ్ - విజ్ఞాపయితుమ్, భూయః-
అతీత, లజ్జై - జిహ్వామి, సర్వజ్ఞస్య తనాగ్రతోవక్త్రమతీవలజ్జతో
భవామిత్యర్థః. తధాచ రామాయణే బ్రహ్మణోవచనమ్, “ అహం
తేహృదయం గామ జహ్వ జేవీసరస్వతీ । జేవాగాత్రేషుగోమాణి
నిర్మితాబ్రహ్మణఃప్రభో ॥ నిమేషస్తేభవెద్రాత్రిరువ్వేషస్తేభవెద్దివా ।
సంసారా రాస్తేభవన్వేగా నాన్యదస్తిస్వయావివా ॥ జగత్సర్వం
శరీరస్తే స్థైర్యంతు వసుధాతలమ్ । అగ్నిఃకోపఃప్రసాదస్తేసోమఃశ్రీ
సశ్శులక్షణ ॥ త్వయాలాకాస్త్రీయఃకాన్తా వామనేన త్రివిక్ర
మైః । మహేంద్ర శిశృకృతోరాజా బలింబధ్వా మహాసురిమ్ ॥ సీ
తాలక్ష్మీర్భూనాన్విష్టురేవకన్యస్త్వప్రజాపతేః ” ఇత్యాది ॥ ౨౩౦ ॥

ఇతీతి ॥ విధాతరి - విధౌ, ఇతి - ఇన్ద్రమ్, అభిదధానే - ని
వేదయతిసత్యేన, యస్యచభానేన భావలక్షణమితి సప్తమీ. భగ
వాన్ ఉషర్బుధః - అగ్నిః, ప్రతప్తర్య - విలాపితస్య, జామూర్
నదస్య - సువర్ణస్య, ద్రవేణ - రసేన, ॥ ౨౩ ॥ ద్రవఃప్రవృత్తా

గాత్రమివ జనకరాజపుత్రీమజ్జనాదాయ ఘర్వాంశుకులసనాతనధర్మశేవధే దాశరథే ప్రాగైవ పవిత్రచారిత్రామిమామనుగృహాణోతి విదేహరాజ ఇవావరః పాణిపుష్కరే లక్ష్మణాగ్రజస్య సమర్పయామాన ॥ ౨౩౦ ॥ ప ॥ అథతమనుగతం విదేహపుత్ర్యాద్విరదపతిం

రసవిమ్రీమ నర్మస్వీతి నానాధరత్నమాలా. పిల్లమ్ - దిద్దమ్, గాత్రమ్ - శరీరమ్, యస్యాస్తధాభూతామివస్థితామ్. ॥ సూ ॥ అజ్ఞ గాత్రకణ్ఠేభ్యావా వక్తవ్యమితివాచితేనజీష్. స్వర్ణచ్ఛాయితనుమిత్యర్థః. జనకరాజపుత్రీమ్ - సీతామ్, అజ్ఞాన - ఉత్పన్న, ఆదాయ - గృహీత్వా, ఘర్వాంశుకులస్య - సూర్యవంశస్య, సనాతనః - శాశ్వతః, యోధర్మః తస్య శేవధే - నిధే, సవితృకులప్రతిష్ఠాపక! ॥ ని ॥ శాశ్వతస్తుధ్రువోనిత్యస్సనాతనసదాతనాః. నిధిర్నాశేవదిరితిచామరః. దాశరథే! ప్రాగైవ పవిత్రచారిత్రామ్ - పరిశుద్ధచరితామ్, స్వతపః పరిశుద్ధస్వభావాయాః నాగ్నినాపరిశుద్ధిరావశ్యకీతిభావః. ఇమామ్ - సీతామ్, అనుగృహాణ ఇతిఅపరోవిదేహరాజః - జనకఇవేత్యుత్పేక్షా. జానకీదాతృత్వాదితిభావః. లక్ష్మణాగ్రజస్య - శ్రీరామస్య, పాణిపుష్కరే - కరకమలె, సమర్పయామాన - సమర్పితవా. సమ్పూర్వాద్భగతావితిథాతోర్జిన్ ॥ సూ ॥ అర్చిహోత్యాదినా పుగాగమః. ॥ ౨౩౦ ॥

అథేతి ॥ అథ - అనంతరమ్, మదధారయా - మదొదకలహార్యా, ద్విరదపతిమ్ - గజయూధనాథమివేత్యుపమా, విదేహానాం రాజా విదేహః - జనకః, క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజస్యవత్యవదిత్యనుశాసనాదణ్ ప్రత్యయః. తస్య ॥ వ్యా ॥ కమ్పాజాదిభ్యఇతి వక్తవ్యమిత్యనేనలుక్. తస్య పుత్రా - జానక్యా, అనుగతమ్ - అనుసృతమ్, యుక్తమిత్యర్థః. తమ్ - రామచంద్రమ్, వీక్ష్యదృష్ట్వా, హృషీతాని - ఉన్నిదాని, గత్యర్థేత్వాదినా అకర్తృకత్వా

మదధారయేవవీక్ష్య । హృషితతనురుహేణ తత్రవాణీ స్మరరిపుణా
భిదధేసమస్తహాసమ్ ॥ ౨౩౨ ॥ దిప్త్యాగతోసి జగదీశ్వర మానుషత్వం
దిప్త్యాచ కేకయసుతా దృఢనిశ్చయాఽభూత్ । దిప్త్యా స్మరోపిఖలు
శూర్పణఖాంబబాధే దిప్త్యాకృతం జగదరావణకుంభకర్ణమ్ ॥ ౨౩౩ ॥
తదితస్సన్నుగ్రితి ॥ ప ॥ నగరమేవ్యరమేత్యవయన్నిమాంశుభరతంభ

తగర్తరిక్తః. హృషెల్లోమస్వితీ వైకల్పికత్వాదిడభావః. తనురుహా
ణి- లోమాని, యస్య తధాభూతేన, పుళకితగాత్రేణైత్యర్థః. ॥ ౨౩ ॥
తనూరుహంరోమలోమేత్యమరః. స్మరరిపుణా - ఈశ్వరేణ, తత్ర -
తస్మిన్ దేశే, వాణీ - వాక్, సమస్తహాసమ్ - సన్నితం యథాతథా,
అభిదధే - ఉక్తా. ధాన్యకర్మణిలిఖ్. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౨౩౨ ॥

తదుక్తిప్రకారమేవాహ — దిప్త్యేతి ॥ హేజగదీశ్వర, ది
ప్త్యా - దైవయోగేన, మానుషత్వం గతోఽసి - ప్రాప్తాసి; రావణ
స్య మానుషేతరావధ్యత్వాదితిభావః. కేకయసుతా - కైకేయీ, ది
ప్త్యా దృఢనిశ్చయా - స్థిరాధ్యవసాయా, అభూత్; అన్యథా కుత
స్తేననవాసప్రసజ్జగతిభావః. దిప్త్యా స్మరః - మదనోపి, శూర్పణఖా
మ్, బబాధే - బాధితవాన్, అన్యథా రాక్షసైస్సహవైరాసమ్భవా
దితిభావః. జగత్ - లోకః, దిప్త్యా అరావణకుంభకర్ణమ్ - రావణకు
ంభకర్ణరహితంసత్, కృతమ్, తయోరనితరసులభవరప్రసాదలబ్ధా
వధ్యత్వాదితిభావః. ॥ ౨౩౩ ॥ తత్ - తస్మాత్కారణాత్, ఇతః - ఇ
తఃపరమ్, సన్నుగ్రితి - ఇదానీమ్, కర్తవ్యముపదిశత్యగ్నిమన్తోకేన.

నగరమితి ॥ నగరమ్ - అయోధ్యామ్, ఏత్య - ప్రాప్త్య, ఇ
మామ్ - సీతామ్, రమా - లక్ష్మీరితి, అవయన్ - జానన్, ॥ వ్యా ॥
అవపూర్వాదిణోలటశ్శతాబ్ధ్యః. శుభే - త్వదీయమజ్జలై, రతమ్ -
ఆనక్తమ్, నిరస్తరం తవైవ మజ్జశమాశాసానమిత్యర్థః. భరతమ్ -
కైకేయీసుతమ్, పరితోష్య - మోదయిత్వా, హేమనకృపాలయ -

రతః పరితోష్యచ । విజయశోభియశోభిరనుజ్ఞతోఘనకృపాలయ
పాలయగాంధిరమ్ ॥ ౨౩౪ ॥ ౫ ॥ ఇమంచ పశ్యత్పదవతారసూ
చితసుకృతసమృద్ధావసథం దశరథమితి చన్ద్రచూడేన పురతోదర్శి
తం పితరనుభవన్త్య సహసీతాలక్ష్మణాభ్యామాదాయచ శిరసి తదను
శాసనం పాక శాసనవరిపునరుజ్జ్వలైస్సుహృదనురక్త నక్తంచరపటపి
హితవివిధోపచారదూరీభూతసమరశ్రమసమ్మూలైరిఖిలవానరిపీఠైః
నిరవధికుశానిధే రామ, విజయశోభిః - రావణజయేన ప్రకాశమా
నైః, యశోభిః - కీర్తిభిః, అనుజ్ఞితః - ఆవినాకృతిః, యశోభూ
షితస్సన్నిత్యథః. గామ్ - భువమ్, ॥ ౧ ॥ స్వశైశ్వుపశువాగ్వజ్రది
క్షేత్రఘృణిభూజలైః । లక్ష్మ్యృప్యోప్రియాంబుంసః శౌరిత్యమరః.
చిరం పాలయ - రక్ష. ॥ ౨౩౪ ॥

ఇమమితి ॥ ఇమమ్ - సమీపవర్తిత్వాదిమమితినిర్దేశః. త్వ
దవతారేణ - పుత్రభావేన భవత్ప్రాముఖ్యేన, సూచితానామ్ -
ప్రకటితానామ్, సుకృతానామ్ - పుణ్యానామ్, అవసథమ్ - స్థానమ్,
ఆశ్రయమిత్యర్థః. దశరథం పశ్య - విలోకయ, ఇతి చన్ద్రచూడేన -
ఈశ్వరేణ, పురతః - అగ్రతః, ప్రదర్శితం పితరమ్, సీతాలక్ష్మణా
భ్యాంసహ అభవన్త్య, తస్య అనుశాసనమ్ - నిదేశమ్, సీతాం ప్రతి
గృహ్య నగరం ప్రతపద్య పాలయ చిరం ప్రజాఇత్యాదికమ్, శిరసి
ఆదాయ - ధృత్వా, పాకశాసనస్య - ఇన్ద్రస్య, పరేణ - సమరసి
హతాంగకపయః పునర్నిజప్రకృతిం ప్రాప్నువన్త్వీతి ప్రసాదేన, పు
నరుజ్జ్వలైః - ప్రాప్తప్రాణైః, సుహృత్సు - మిత్రైః, అనురక్తైః -
ప్రీతైః, నక్తశ్చిరపతినా - విభీషణేన, విహితైః - విరచితైః, వివి
ధోపచారైః - నానావిధశ్రమపరిహారకసంవిధానైః, దూరీభూతాః
సమరశ్రమసమ్భారాః - యుద్ధాయాసాతిశయాః యేషాంతైస్తథో
క్తైః, అఖిలవానరిపీఠైః సవరివారేణ - పరిజనపరివృతేన, విభీషణే

స్సపరివారేణ విభీషణేన సీతయా సౌమిత్రిణాచనమం పుష్పకం నా
మ యక్షరాజవిమానమధిరుహ్య భరతాకృష్టమనాః కాకుత్స్థస్సా
కేతమభివ్రతస్థే ॥ ౨౩౫ ॥ వా ॥ అకథయచ్చ విదేహనద్దినీమ్ ॥
॥ ప ॥ పశ్యప్రేయసి సజ్జరాజుణమిదం సౌమిత్రిణాపాతితశ్శక్రా
రాతిరిహక్షణాద్దశముఖభ్రాతా హతౌష్ణిన్యయా । పక్ష్యేతానిశిరాం
సి రాక్షసపతేఃకృష్టానిచక్రాష్టుభిర్యేషామద్యవిలాక నేన తవహృ

న సీతయా సౌమిత్రిణాచనమమ్, పుష్పకంనామ నామేతప్రసిద్ధౌ .
యక్షరాజస్య - కుబేరస్య, విమానమ్, అధిరుహ్య భరతాకృష్టమ
నాః - భరతసఙ్కాన్తమానసః, కాకుత్స్థః - శ్రీరామః, పాకేత
మభి - అయోధ్యానగరంవ్రతి, వ్రతస్థే - వ్రయయా, సమవప్రవిభ్య
స్థితీతిష్ఠ తేరాష్ట్రనేపదమ్. ॥ ౨౩౫ ॥

అకథయచ్చ విదేహనద్దినీమ్ - జానకీమిదమువాచచ ॥ ౨౩౬ ॥

శ్రీరామస్సీతాయైతత్తత్ప్రదేశం ప్రదర్శయన్నహ —
పశ్యేతి ॥ అతిశయేన ప్రియాప్రేయసి - హేప్రేయసి! ప్రియాశబ్దా
ద్వివచనేత్యాదినా ఈయసుప్రత్యయే ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రియ
శబ్దస్య ప్రాదేశః. ఉగితశ్చేతజీవ. పశ్య; అగ్రేనిర్దిశ్యమానమితి
భావః. ఇదంసజ్జరాజుణమ్ - యుద్ధాజిరమ్, ఇహ - అస్మిన్స్థలే,
శక్రాతిః - ఇన్ద్రాజిత్, సౌమిత్రిణా - లక్ష్మణేన, క్షణాత్ పా
తితః - సంహృతః, అస్మిన్దేశే మయా దశముఖభ్రాతా - కుమ్భ
కర్ణః, హతః. క్రొష్టుభిః - జమ్బుకైః, కృష్టాని - గ్రాసార్థమాకృ
ష్టాని, రాక్షసపతేః - రావణస్య, ఏతాని శిరాంసి పశ్య. యద్యపి
విభీషణేన సంస్కృతోరావణదేహః ఇమానితు పూర్వం చిన్నానీతి
భావః. యేషామమీషాం శిరసాం అద్యవిలాక నేన - నిరీక్షణేన, తవ
పూర్వం తేన హింసితాయాః హృత్తాపానలః - హృదయసంతాపా
గ్నిః, శ్రామ్యతి - శాంతోభవతి, అపరాధురపచయవిలాక నేన చిత్త

రాపానలశ్శామ్యతి || ౨౩౬ || పశ్యమైధిలి మహాదిదం కాతుక
మ్ || ప || భరతానుయాయమమమానసం రయాదతిలక్ష్మ్యధావతిభ
నేశపుష్పకమ్ | పురలోవనాని హరిస్తేనవత్పురాత్వరయాప్ర
యాన్తి పిశితాశపత్తనమ్ || ౨౩౭ || గ || ఏవమాకర్ణ్యకర్ణమధురాం
గిరం విమానగతిమూలవనప్రయాణభ్రమమాశ్రిత్య మాం వశ్చయ

మభినవ్దతీతిభావః. తదుక్తమ్ “గుప్తసాక్షాత్సహానల్పస్వయమ
స్యేనవాక్యతః | కరోతిమహతీంప్రీతిమపకారోపకారిషు” ఇతి ||

పునరవ్యద్యుతం ప్రదర్శయన్నిత తామేవాహ శ్రీరామః,
పశ్య మైధిలి మహాదిదం కాతుకమితి || తదేవవిశదయతి || భరతేతి ||
భనేశపుష్పకమ్ - యక్షరాజవిమానమ్, భరతానుయాయ - భరత
విలూకనోత్కణ్ఠితమ్, మమమానసం రయాత్ - జవాత్, అతిలక్ష్మ్య-
అతిక్రమ్య, యాతి - అతిత్వరితం ప్రయాతీత్యర్థః. పురతః - అగ్రతః,
స్థితానీత్యర్థః. నప్తమ్యస్తసిః. వనాని - అరణ్యాని, పురా - రావణ
విజయాయ లజ్జాప్రస్థానసమయే, హరిస్తేనవత్ - వానరస్తేనవ
మివ, త్వరయా - వేగేన, పిశితాశపత్తనమ్ - నిశాచరనగరీమ్,
ప్రయాన్తి - గచ్ఛన్తి. || ౨౩౭ ||

ఏవమితి || ఏవమ్, కర్ణమధురామ్ - శ్రోత్రసుఖావహమ్,
గిరమ్ - రాఘవవచనమ్, ఆకర్ణ్య, ఆర్యపుత్రః - శ్రీరామః, ఆర్య
స్వశ్వశురాదేః పుత్రఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్త్రీణాం నిజపతిం ప్రత్యార్థ్య
పుత్రఇతి వ్యపదేశోనాటకేషు వ్రసిద్ధః; తదిహాపి ప్రయుక్తమ్. వి
మానగతిమూలమ్ - పుష్పకవేగజన్యమ్, వనప్రయాణస్య భ్రమ
మ్ - భ్రాన్తిమ్, ఆశ్రిత్య - అవలంబ్య, మాం వశ్చయతి - ప్రతార
యతి, ఇతి హృది - మనసి, జానానా - అవగచ్ఛన్తి, నతుప్రకాశం
వదంతీత్యర్థః. సలజ్జస్థితం యథాతథా, వతింప్రతి భావణే స్త్రీణాం
స్వాభావికీలజ్జా, తత్పరిహాసేన స్వస్య పరిజిహాసయిషయావా

త్యార్యపుత్రఇతి హృదిజానానా జానకీ నలజ్జన్మితమేవమాచవత్సే ||
 || ప || పునరాజ్ఞ నేయశిఖిదాహశజ్గయా వినివృత్య పశ్యనగరీప
 లాయతే . కథమాభిరార్యవనరాజిభిఃపురా హరిసైనికైరివ జవాద
 వాప్యతే || ౨౩౯ || X || ఇతి సుధాపాగరవేణీమివ వాణీమాకర్ణ్య
 రఘుపతిరయే విదితమనయా మమప్రతారణమితి నమస్తస్మితం పునరే
 వమవాదీత్ || ౨౪౦ || ప || పమ్పంపశ్య ప్రణయినిపురామయ్యజా
 స్మితమితిభావః . ఏవమ్ - వక్ష్యమాణప్రకారమ్ , ఆచవత్సే - ఉక్త
 వతీ , చక్షిష్వావ్యక్తాయాం వాచిక ర్తరిలిఖ్ || ౨౩౯ ||

పునరితి || నగరీ - లజ్జాపురీ , పునః - భూయోపి , ఆజ్ఞ నే
 యస్య , శిఖినా - వాలానలెన , దాహశజ్గయా - ప్లోషభీత్యా , వ
 లాయతే - పశ్చాద్ధావతి , అయగతావితిథాతోర్లఖ్ . || సూ || ఉపన
 ర్గస్యాయతావితి పరాఇత్యత్ర రేఖస్య లత్వమ్ . హే ఆర్య - నాథ , వి
 నివృత్య పశ్య , ఆభిః త్వయా ప్రదర్శితాభిరిత్యర్థః . వనరాజిభిః పురా
 హరిసైనికైరివ , జవాత్ , కథమ్ , అవాప్యతే - ప్రాప్యతే , అసుధావ
 తోపిపుంసఃపలాయమానాధిగమనం కథంసజ్జచ్ఛేత కథయేత్యర్థః . ||

ఇతితి || ఇతి - ఇన్ధమ్ , సుధాపాగరవేణీమివ - అమృతజల
 ధిలహరీమివస్థితామ్ , వాణీమ్ - వాచమ్ , ఆకర్ణ్య , రఘుపతిః , అ
 యే విదితమనయా మమప్రతారణమ్ - మత్కృతం వజ్ఞనమనయా
 జ్ఞాతమ్ , అయేఇతి స్మరణే || ని || అయేవిషాదస్మరణకౌఠిధసమ్భ్రమ
 వాచకఇతి నానార్థరత్నమాలా . ఇతి - ఏవం మనసిజ్ఞా త్వేత్యర్థః .
 సమస్తస్మితమ్ , పునః , ఏవమ్ అవాదీత్ . || ౨౪౦ ||

పమ్పమితి || హేప్రణయిని - ప్రియే , పురా - భవద్విరహ
 కాలే , మయి అజాతానుకమ్పమ్ - అనావిరూపితకరుణామ్ , త
 దా తద్దర్శనేన విరహవ్యభోధీపనాదితిభావః . పమ్పమ్ - పమ్పం
 నామసరసీమ్ , పశ్య , గృధ్రరాజస్య - జటాయుషః , ముక్తితైత్రిమ్ -

తానుకన్నుం ముక్తియైత్రం కురునయనయోర్భ్రూతరాజస్యపాత్రమ్ ।
 వీచీవేగప్రచలకమలా పశ్య గోదావరీయం భారద్వాజాశ్రమవసమి
 దంఘోమఘానానుమెయమ్ ॥ ౨౪౧ ॥ అత్రహి ॥ ప ॥ పిపాసోరా
 స్యాస్తర్మిహితకరకొటిర్మృగపతేర్దిశక గజ్జూషామ్బుప్రణయపగవా
 దేహవియోగపుణ్యభూమిమ్ , నయనయోః - నేత్రయోః , బాహ్రిం
 కురు - విషయీకురు , వీచీవేగప్రచలకమలా - తరిక్తరభసచచ్ఛలగ
 లజా , ఇయం గోదావరీ - గోదావరీనదీ ; పశ్య , ఇమామితశేషః .
 ఇదమ్ - పురోద్యమమానమ్ , ఘోమఘానేన అనుమెయమ్ - ఊహ్య
 మ్ , భరద్వాజస్య అయం భారద్వాజః - భరద్వాజసమ్బుద్ధి , యల
 శ్రమః తస్య వనమ్ - అరణ్యమ్ , ఇదమపి పశ్యేసి పూర్వేణాన్వ
 యః . మన్తాకాన్తాన్పత్తమ్ ॥ ౨౪౧ ॥

తతస్తత్రత్యానాం మృగాణామన్యోన్యవైరప్రశమనవర్ణనేన
 తదీయతపఃప్రభావమెవాహ - అత్రహి ॥ పిపాసోరితి ॥ పిపాసోః -
 పాతుమిచ్ఛోః , మృగపతేః - సింహస్య , అస్యాస్తః - వననాభ్యంతరే ,
 నిహితకరకొటిః - వినృస్తశుణ్డాగ్రభాగః , గజ్జూషామ్బు - నిజము
 ఖపూరితముదకమ్ , ॥ ని ॥ గజ్జూషం ముఖపూరితమితి యాదనః .
 దిశక - దదానః , ప్రణయేన - విశ్వాసేన , పరనాక - పరశస్త్రీః ,
 విశ్వాసాన్ధిత్యర్థః . అనేన కరికశ్ఠీరవయోర్వైరాభావస్సాచిణః .
 పషకలభః - త్రంశద్వాపికొగజః , ॥ ని ॥ కలభస్త్రింశదబ్జక
 త్యమరః . అత్ర - అన్వికదేశే , హరిణః - కుర్రకోపి , తరత్రోః - మృ
 గాదనస్య , ॥ ని ॥ తరతుస్తుమృగాదనత్వమరః . నఖపరిచయైః -
 తత్కృతకణ్డాయనేః , నిద్రాభుః - సుఖశయిత్యశ్చిత్తః . ॥ సూ ॥
 స్పృహిగ్రహిత్యాదినాఅభుచ్ఛత్యయః . అనేన మృగమృగాదన
 యోరపి పరస్పరహితకారిత్వం సూచితమ్ . యమోనామయోగా
 క్తమ్ - అస్యాస్తీతియమీ , తాదృశస్య అన్యభరద్వాజమునేః అహిం

నేషకలభః । తరత్యూర్నిద్రాభిరుపరిచయైరత్ర హరిణోప్యహిం
సాయాస్సిద్ధిం కథయతి యమస్యాస్యయమినః ॥ ౨౪౨ ॥ గ ॥ త
దభివస్తనీయానభివస్తనమభిమతశ్చేయోవిఘాతీతి విమానాదవతీర్య
ప్రాగేవ ప్రభావ విదితాభిరాత్మీయకథాభిరతివేలం శిరశ్చలయితో
భగవతో భరద్వాజమునేరభివస్త్య చరణారవిందం రఘునస్తనస్తదభి
హితాభిరాశీర్భిస్సహ సకలెన్ద్రియపథ్యమాతద్యమజ్ఞీకుర్వాణస్తదను
సాయాయమస్య - అహింసాఖ్యయమస్య, సిద్ధిం కథయతి - ప్రకట
యతి, తదుక్తమ్ “అహింసాసత్యమస్తేయంబ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహః,
ఏతేషాన్మయమాఃప్రాక్తాః” ఇతి. అత్ర కలభాదీనాం ఘరస్పరవైర
త్యాగవర్ణనేన మహర్షైరహింసాయమసిద్ధిరనుమీయతే ఇత్యనుమానా
లక్షాంసః. తథాచ యోగసూత్రమ్ “అహింసాసంసిద్ధోతత్సన్ని
హౌవైరత్యాగః” ఇతి. ॥ ౨౪౨ ॥

తదతి ॥ తత్ - తస్మాత్, అస్య మునేరీదృశప్రభావశాలిత్వా
ద్దేహిరిత్యర్థః. అభివస్తనీయానామ్ - పూజ్యానామ్, అనభివస్త
నం అభిమతశ్చేయః విహస్తీతి తద్విఘాతీ - అభీష్టశుభవిశాళకమ్,
॥ సూ ॥ కర్మణానశ్చితి హస్తేన్ద్రినిప్రత్యయః. ॥ ని ॥ శ్రేయోము
క్తాశుభేదమేత్యతి మేదిసి. అతోవశ్యమభివస్తనీయో భరద్వాజఇతి
రఘురస్తనః విమానాత్ ఆవతీర్య - ఆవరుహ్య, ప్రాగేవ - పూర్వ
మేవ, ప్రభావేన - మాహాత్మ్యేన, జ్ఞానచక్షుషేత్యర్థః. విదితాభిః -
జ్ఞాతాభిః, ఆత్మీయకథాభిః - రావణసంహారాది స్వస్వచరిత్రైః,
ఆత్మశబ్దాత్ వృద్ధాచ్చఇతి ఛప్రత్యయః. ఆతివేలమ్ - అత్యస్తమ్,
శిరశ్చలయితః - శిరఃకమ్పనపూర్వకమభివస్తతత్తత్వర్థః, భగవతః,
భరద్వాజమునేః చరణారవిందం అభివస్త్య, తేన అభిహితాభిః - ప్ర
యుక్తాభిః, ఆశీర్భిస్సహ, సకలెన్ద్రియస్యాపి పథ్యమ్ - ఆప్యాయ
కమ్, అతిధిషు సాధు అతిధ్యమ్ - అతిధిసత్కారమ్, అజ్ఞీకుర్వాణః,

జ్ఞానా ప్రస్థాయ పురతః ప్రస్థాపితపూర్వేణ మారుతినా విచితృత్వా
 న్తనాయా సాన్తఃపురపారజానపదనికిరిమరుద్ధతీనహచరంనన్దిగ్రామ
 సీమాయాం వినివేశ్య విలమ్బుక్షమతయా చతుర్దశవర్షానుభూత
 సామ్రాజ్యవదం పాదుకాద్వయం జటిని కిరీటపదే నిధాయ సుదూ
 రం ప్రత్యుద్యాన్తనభిజనవతాం నిదర్శనం భరతమలిజ్యృ మారత
 పవ వినిద్రకోకనదాపరస్పృష్టిభ్యాం దృష్టిభ్యాం బాహుభ్యామపి పరిర
 తదనుజ్ఞయా ప్రస్థాయ, పురతః - అగ్రతః, ప్రస్థాపితపూర్వేణ - ని
 జాగమనవృత్తాన్తనివేదనాయప్రహితేన, మారుతినా - ఆజ్ఞానేయేన,
 విచితృత్వాన్తతయా - విజ్ఞాతరామాగమనాదన్తత్వేన, అన్తఃపుర
 మ్ - అన్తఃపురస్త్రియః, అన్తఃపురశబ్దేన తత్రత్యస్త్రియోలక్ష్య
 తై. పురేభవాఃపారాః - నగరవాసిసోజనాః, జనపదోదేశః తత్ర
 భవాః జానపదాః, ఉభయత్రాపి తత్రభవఇత్యేవోప్రత్యయః. తె
 హం నిక రేణసహవర్తత ఇతి తథాభూతమ్, అరుద్ధతీనహచరమ్ - వసి
 స్తమ్, నన్దిగ్రామస్య - సాకతోవగ్రామస్య, సీమాయామ్ - అవధి
 దేశే, నివేశ్య - స్థాపయిత్వా, శ్రీరామచన్ద్రప్రత్యుద్గమనార్థమితి
 భావః. న్వయంతు విలమ్బుక్షమతయా - శ్రీరామచన్ద్రవిలోకన
 విలమ్బుపహిష్టుత్వేన, చతుర్దశవర్షేషు, సంరాజః - మణ్డలైశ్వరస్య
 భావః కర్తవా సామ్రాజ్యమ్, || వ్యా || బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ప్యథో.
 తస్య పదమ్ - స్థానమ్, మణ్డలైశ్వరత్వమితియావత్. అనుభూతం
 యేనతత్రథాభూతమ్, పాదుకాద్వయమ్ - రామచన్ద్రోపానమ్యుగ
 లమ్, జటిని - జటావతి, కిరీటపదే - ముకుటపదేశే, నిధాయ సుదూ
 రమ్, ప్రత్యుద్యాన్తమ్ - ప్రత్యుద్గచ్ఛన్తమ్, అభిజనవతామ్ - కులీ
 నానామ్, నిదర్శనమ్ - దృష్టాన్తభూతమ్, భరతమ్, మారతప
 వ - దూరాదేవ, వినిద్రకోకనదయోః - వికచరక్తోష్ణలయోః, అప
 రస్పృష్టిభ్యామ్ - పరివర్తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యర్థః. దృష్టిభ్యామ్,

ఘం విమానావతరణమాశకాక్షే ॥ ౨౪౩ ॥ ప ॥ ధనాధిపతిపుష్పకం
చిరయితీతి సీతాపతిర్నయావదకరోద్విభుర్భురతమజ్జ సాలిశ్శేతుమ్ ।
తతఃప్లవనచాపలం ప్లవగసాహచర్యోదితం తదాశయవిదామునార్పు
డితితావదాపేమహీ ॥ ౨౪౪ ॥ విస్తృత్యసీతామథపార్శ్వయాతా
ముపేక్ష్యసుగ్రీవక రావలమ్బుమ్ । తతోఽపతీర్యన్వరయాపతంతం రా

ఆలిజ్య - పరిభ్ర, బాహుభ్యామపి పరిరఘం విమానాత్ అవతర
ణమ్ - అవరోహణమ్, ఆచకాక్షే - ఇయేష . ॥ ౨౪౩ ॥

ధనాధిపతీతి ॥ విభుః - ప్రభుః, సీతాపతిః, భరతమ్, అజ్ఞ
సా - శీఘ్రమ్, ఆలిశ్శేతుమ్, ధనాధిపతేః - కుబేరస్య, పుష్పకం
చిరయితీ - విలమ్బితే, ఇతిహేతోఃభరతగతవాత్సల్యాఙ్గశయేన త
దాలిజ్జనార్థమ్ . పుష్పకావరోహణమాశ్రయిలమ్బుచుప్యసహమానఇ
తిభావః . ప్లవగానాం సాహచర్యేణ ఉదితమ్ - ఉత్పన్నమ్, అన్య
థా తదనమ్భవాదితీభావః . తతః - పుష్పకాత్, ప్లవనస్య చపలస్య
భావశ్చాపలమ్ - ఆసక్తిమ్, యువాదిత్వాదాన్ ప్రత్యయః, యావత్
నాకరోత్, తావత్ తస్య - శ్రీరామస్య, ఆశయమ్ - ప్లవనాభిప్రాయం
వేత్తీతితద్విత్, తాదృశేన అమునా - పుష్పకేణ, మహీ - భూ
మిః, ఆపే - ప్రాప్తా, రామాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా విమానం స్వయ
మేసరుషిత్తిభునం ప్రాప్తేత్యర్థః . అన్యవ్యాప్తాకర్షణిలిట్ ॥ ౨౪౪ ॥

అథ రామస్య విమానావతరణమాహ — విస్తృత్యేతి ॥ అ
థ - ఆనంతరమ్, పార్శ్వయాతామ్ - సమీపానువృత్తామపీత్యర్థః .
సీతామ్, విస్తృత్య, సుగ్రీవస్య కరావలమ్బుమ్ - హస్తలాఘవమ్,
ఉపేక్ష్య - అనాదృత్య, అనేనభరతేరామస్య తావదాదరాశ
యోవ్యజ్యతే . తతః - విమానాత్, అపతీర్య, త్వరయా - వేగ
న, ఆపతంతమ్ - స్వసమీపమాగచ్ఛంతమ్, రామం కృతః అర్థః -
రామాగమనరూపప్రయోజనం యస్య సతతోక్తః; తస్య తదేకా

మం వనస్తేభరణకృతార్థః ॥ ౨౪౫ ॥ మమతుపితృనియోగాద్యుక్తమే
తద్వృత్తిత్వం త్వమనుభవసికస్తావ్యత్సనన్యస్యస్మత్తిమ్ । వయసిన
కలసౌఖ్యాస్పాదయోగ్యైఃపిరాజ్యం స్వయముపనతమన్యకస్త్య
జేదార్యభక్త్యా ॥ ౨౪౬ ॥ ఇతివిష్ణుయాదరాభ్యాం రఘుకులతల

భిలాషిత్యాదితిభావః . భరణః వనస్తే - ఆభివాదయతేస్తు . ॥ ౨౪౫ ॥

తదనుభరతంప్రతిదామస్యసప్రేమవదనానివిష్ణుస్సాహ.
మమేతి ॥ హేవస్స! మమతు తుశబ్దాత్రభేదే భేదోవిశేషః . ॥ ౨ ॥
తుస్సాస్యిద్భేదేనభారణైశ్శశ్యమరః . పితుః నియోగాత్ - నిదేశా
త్, సితృనిదేశపరవత్త్వమేవాత్రవిశేషః . పితత్ - అనుభూయమా
నమిత్యర్థః . ప్రతిత్వమ్ - తాపసభావః, జటాచీరధరత్వమితి యావ
త్ . యుక్తమ్ - ఉచితమ్, త్వమ్, కస్తాద్దేహోః వనేభవోవన్యః -
అరణ్యవాసీ, తస్యవృత్తిమ్ - వర్తనమ్, అనుభవసి, నయుక్తమితి
భావః . తదను తమేవస్లాఘతే వయసీత్యాదితా . సకలసౌఖ్యానామ్-
అఖలేద్వియభోగానామ్, ఆస్పాదస్య - అనుభవస్య, యోగ్యే అను
కూలైశ్చత్యర్థః . వయసి - యావనెపి, స్వయముపనతమ్ - అనాయా
సేనపాప్తమ్, మాత్రాసమ్పాదితమితిభావః . రాజ్యమ్, ఆర్యే-
జ్యేష్ఠభ్రాతరి, భక్త్యా - అనురాగేణ, పూజ్యైశ్చనురాగోభక్తిరి
తి తత్రతత్ర సప్రసంగమ్ . అన్యః - త్వదితరః, కశ్చిదుమా త్యజేత్,
నకొప్పుపేక్షేతేత్యర్థః . త్యజేన్నమ్భవనాయాంలిజ్ . ॥ ౨౪౬ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి - పూర్వోక్తరీత్యా, విష్ణుయః - కీర్తృశ్రవస్య,
మయి దృఢభక్తిరీత్యాశ్చర్పయమ్, ఆదరః - వాత్సల్యమ్, తాభ్యాం
హేతుభ్యామ్ . సాశ్రుణా - సానన్దబాష్పేణ, రఘుకులతలకేన,
ఆగ్నిష్టః - ఆలింగితః, భరణః అతీభక్త్యా భరితః - పూరితస్సకా, జ
గతాంమాతరమ్, లక్ష్మ్యా అపరావతారత్వాదితిభావః . సీతామ్,
ప్రణనామ ॥ సూ ॥ ఉపసర్గాదనమాసేపిణోపదేశస్యేణిత్యమ్.

కేన పాశుణాన్తిష్ఠః । భరతోఽతిభక్తిభరితస్సితాం ప్రణనామ మాత
 రం జగతామ్ ॥ ౨౪౨ ॥ గ ॥ తతస్సమ్భూత్యసుగ్రీవప్రముఖానార్య
 సభాః సంయోజ్య మణిపాదుకే రామచరణయోర్భరణస్తైవైవవ్యో
 మయా నేన సర్వామీమాన్సన్నిగ్రామమనీనయత్ ॥ ౨౪౩ ॥ తత్రచ ॥
 ॥ ప ॥ నిత్యమస్తంపరిచయేవ్యత్యప్త్యా రామమానసమ్ । పశ్యన్వ
 సిన్ధోవ్యావప్తశాధినశ్చప్రజాభితి ॥ ౨౪౪ ॥ తతశ్చ ॥ సద్ధ్యాంప్రా
 త్ర భరతోఽతిభక్తిభరత్యతిపారే అతిభక్తిభరణః భక్త్యశ్శివాయా
 దిశ్యర్థః । పశ్యమ్యస్తసేః । ఆర్యాన్పత్తమ్ ॥ ౨౪౫ ॥

తత్యతి ॥ తతః - అనన్తరమ్, భరతః, సుగ్రీవముఖాః, ఆ
 ర్యన్య సభాయః ఆర్యసభాః తాః - భార్యసుహృదః, ॥ సూ ॥
 రాజాహస్సఖిభవ్యజితిసమాసాన్తఃప్రచ్. సమ్భూత్య - సంమాన్య,
 రామచరణయోః, మణిపాదుకే - రత్నమయోపానహౌ, సంయో
 జ్య తేనైవ వ్యోమయానేన - పుష్పకేణ, సర్వానిమాణ - రామం
 సుగ్రీవాదీంశ్చ, నన్నిగ్రామమ్, అనీనయత్ - ప్రావయామాస,
 మహాదిత్వాన్నయతేర్దిక్పర్వతత్వమ్. ॥ ౨౪౬ ॥

నిత్యమితి ॥ వసిష్ఠః నిత్యమ్ - నిరన్తరమ్, అస్తః - మనసి,
 యేపరిచ - సంస్తవేనత్యపి, ॥ ని ॥ సంస్తవస్సన్ధ్యిర్నిచయత్యను
 రః. అనవరతం ప్రత్యక్షప్రత్యా దృశ్యమానేపి రామే అత్యప్త్యా -
 త్యప్త్యభావేన, ఆనతమ్ - పాదయోః ప్రణతమ్, రామం పశ్యన్
 సన్, హేవశ్చ - రామభద్ర, ప్రజాః - ప్రకృతీః, శాధి - పాలయ,
 శాసు అనుశిష్టావితిభాతోర్లోఽట్. ఇతివ్యాచప్త - ఉక్తవాః. చక్ష్వి
 శ్శోవ్యక్తాయాంవాచి లజ్. ॥ ౨౪౭ ॥

అథ యథాక్రమం రామకృతం కౌసల్యాది మాతృశామ
 భివాదనమాహ — సద్ధ్యామితి ॥ దశముఖరిపుః - రావణారిః శ్రీ
 రామః, సానుజన్మా - లక్ష్మణసహితస్సన్, ప్రాచీమ్ - ప్రాతః

వీం స్యసరతమసా ముచ్యమానామివాద్యాః మథ్యాహ్నా మి
 న విధిరశాస్తాపహేతుం ద్వితీయామ్ । అన్త్యామివాహుచతమ
 కాలికీమ్ , సద్ధ్యామివ స్యసనమ్ - పుత్రానవానజన్యముఃఖిమ్ , త
 ప్తాభవ - అధికారమివ , స్యసనమివతమభావ , తేన ముచ్యమానామ్ -
 త్యజ్యమానామ్ , ఆద్యామ్ - పాఠిమికిమ్ , మాతరమ్ - కాసల్యా
 మిశ్యంతః . తమసా ముచ్యమానా సద్ధ్యా , స్యసనేన ముచ్యమానా
 సల్యేశ్యంతః . మథ్యమహ్నామథ్యాహ్నః ॥ సూ ॥ సద్ధ్యావిసాయ
 పూర్వస్యాహ్నా స్యేతినిర్దేశేన సర్వాప్యేకదేశోఽహ్నసమన్యతేభి
 హ్నాపనాత్మనాపః అహ్నాహ్నపతేభ్యభిశ్యాహ్నాశబ్దప్రతిహ్నాదేశః
 తత్ర తిష్ఠతీత మథ్యాహ్నాహ్నా , సుపిష్ఠతీత కన్రత్యయః . తామివ విధిః
 శాత - దైవయోగాత్ , నతునిసర్గణః . తాపస్య - రామప్రవాజినాన్
 శరధాదీరాం సన్తాపస్య , హేతుమ్ - కారణభూతామ్ , మథ్యాహ్న
 సద్ధ్యాయాస్తు నిసర్గతః తాపహేతుస్సమితిభావః . ద్వితీయాం మాత
 రమ్ - కైకేయామ్ , అన్త్యామ్ - చరమామ్ , సాయన్తనీమితియావ
 త్ . సద్ధ్యామివ శనా - శరీరే , భవతీత తమభూః - కర్తరిక్ష్విం . సాన్
 త్తన్యస్సన్యమానః , యోరాగః - ఆరుణ్యమ్ , తేన రోచిష్ఠః - రో
 చనశీలాః , ॥ సూ ॥ అలబ్ధాభిత్వాదినా రుచేరిష్ఠు చ ప్రగ్యయః .
 తారాః - నక్షత్రాణి యస్యాస్తద్భూతీమ్ . అన్యత్ర తమభువి - అన్త
 జే , లక్ష్మణే , రాగేణ - అనురాగేణ , రోచిష్ఠః - ఉల్లసితా , తా
 రా - అన్త్యఃకానికా , యస్యాస్తధాభూతామ్ . ॥ ని ॥ తారోవాన
 రిభిర్ముక్తామిశుద్ధేశుద్ధమాక్తికే । నానక్షత్రేఽక్షినుభ్యేదననారూప్యే
 నప్రంసకమితుభయత్రాపిమెదినీ . రాగోనురాగమాత్సర్యేలాక్షా
 దారక్తిమత్విదారితినాన్ధరత్నమాలా . అన్త్యాం మాతరమ్ - సుమ
 త్రాంచ , పాఠింసీత్ - నమశ్చకార , ణమప్రహ్వత్వేశబ్దే లుట్ .
 ॥ సూ ॥ యమరమనమాతాంసకేపిసనిడాగమా . ఉపసర్గాదిత్యా

భూరాగరోద్విష్టుతారాం నపాణంసీద్దశముఖరిపుర్వాతరం పానుజ
న్యా ॥ ౨౫౦ ॥ శ్వశూక్రిత్రయాం రాఘవధర్మపత్నీ ప్రణమ్యభక్తీప్ర
వణాసిషేవే । ఆలూకనిర్ధూతతమస్సమూహం త్రేతామివార్యాం

దినాణత్వమ్ . అత్ర ప్రథమం పాత్రస్సన్ధ్యాకౌసల్యయోః వ్యసన
తమపామగ్యమానయోః విమ్బప్రతివిమ్బభావేన పాద్యశ్యప్రతీతే
రుపమాలజ్ఞాః . ద్వితీయవాక్యే మధ్యాహ్నస్సన్ధ్యాకైకేయోః
తాపహేతుతారూపసాద్యశ్యే ప్రతీయమానేఽపి ఉపమానభూతస
న్ధ్యాపేక్షయా ఉపమేయే కైకేయ్యాం విధివశాత్తాపహేతుమితి వి
శేషోక్త్యా వ్యతిరేకాలజ్ఞాః . లక్షణంతు “వ్యతిరేకవిశేషశ్చే
దుపమానోపమేయయోః” ఇతి . తృతీయేతు సాయంసన్ధ్యాసు
మిత్రయోః ఏకనాథావలమ్బి ఫలద్వయవత్ అర్థద్వయప్రతిపాదక
తనుభూరాగరోద్విష్టుతారేత్యేకశబ్దప్రతీయమానపాద్యశ్యమవల
మ్బ్యి ఉపమాలజ్ఞాః . శ్లేషస్తు తదుత్థాపకత్వాత్తదజ్ఞమితి సజ్ఞా
ః . ఏవంసతి రామస్సన్ధ్యాత్రయమివ అమ్బాత్రయం నమశ్చకారేతి
పర్యవసన్నవాక్యాద్ధేప్రణామకర్తృత్వాశ్రయత్వరూపసాద్యశ్యమాత్రి
త్య ఉపమాన్తరమపి ప్రతీయతే ఏతేషాం సజ్జారసంస్పృష్టియథాస
మ్భవం కుశలమతిభిరూహనీయే ఇత్యలమతివిస్తరేణ ॥ ౨౫౦ ॥

శ్వశూక్రిత్రయామితి ॥ రాఘవస్య, ధర్మపత్నీ - సీతా, ఆ
లూకేన - ప్రకాశేన, దర్శనేనచ, నిర్ధూతః - నిష్కాసితిః, తమ
సామ్ - తమోగుణానామ్, అన్ధకారాణాంచ, సమూహః యయా
తథోక్తామ్ ॥ ౧ ॥ ఆలూకోదర్శనేద్యోతే రామౌధ్వాన్తగుణైతమ
ఇతిచఉభయత్రాపి అమరః . ఆర్యామ్ - పూజ్యామ్, త్రేతామ్ -
అగ్నిత్రయమ్, ॥ ౧ ॥ దక్షిణాగ్నిర్ధార్వాపత్యా హవనీయా త్రయో
గ్నయః । అగ్నిత్రయమిదం త్రైతేత్యమరః . యజమానస్య - యాగ
శీలస్య, భార్యేవ శ్వశూక్రితామ్ - పతిప్రసవామ్ ॥ ౧ ॥ పతిపత్నీయః

యజమానభార్య || ౨౫౧ || రాజ్యశ్రియా చిరసముత్సుకయా ప్ర
వాసాత్సాకేతసాధగతయా ౨త్రహిరామభద్రః | ప్రిష్ఠా నిరీక్షితా
తస్యయమిష్టయేవ తత్యాజ తం పనవిహారసఖి ప్రతిశ్రీః || ౨౫౨ ||

ప్రసూశ్చశూరిత్యనురః. త్రయాం ప్రణమ్య - నమస్కార్య, భిక్ష్య
ప్రవాణా - నమాసతీ, సిమేవే - సేవతేస్తు, మేవ సేవనేలిఖ్. ఆ
దేశప్రత్యయయోరితిపత్వమ్. అత్ర సీతాయజమానభార్యయోః ప్ర
ణామసేవనకర్తృత్వాశ్రయత్వేన శ్వశూత్రయత్రైతయోరాలాకే
త్వాదిస్తిష్ఠవిశేషణేనచ సాదృశ్య ప్రతితేరుపమాలంకారః. || ౨౫౧ ||

తదను నన్దిగ్రామపన రామచన్ద్రస్య జటాసంశోధనం ప్రతి
పాదయన్నాహ — రాజ్యశ్రియేతి || పనవిహారసఖి - విపినక్రీడాస
హచరీ, ప్రతిశ్రీః - జటావలకలధారణలక్షణాతాపసలక్ష్మీః, అత్ర న
న్దిగ్రామే రామభద్రః ప్రవాసాత్ - రామస్య పనవాసాద్ధేతోః, చి
రసముత్సుకయా - బహుకాలాదుతక్రణ్ణితయా, సాకేతస్య - అ
యోధ్యానగరస్య, సాధం గతయా - ప్రాప్తయా, విప్రకృష్టస్య
రామచన్ద్రస్య విలాకనసౌకర్యార్థమితీభావః. రాజ్యశ్రియా ప్రి
ష్ఠా నిరీక్షితః - దృష్టః, ఇతహేతోః, ఈర్ష్యయేవ - అసూయయేవ,
స్వయం తమ్ - రామభద్రమ్, తత్యాజ - త్యక్తవతీ, రామచన్ద్రానన్ది
గ్రామే ప్రణిలక్షణం జటాపటలం శోధయామాసేత్యర్థః. తదుక్తం
శ్రీరామాయణే “నన్దిగ్రామేజటాంహిత్యా” ఇత్యాది. అత్ర పితృ
నిదేశేన చతుర్దశపర్వవర్తమానుపుతప్రతిశ్రేత్వాగస్య రామచన్ద్రక
ర్తృకరాజ్యశ్రీనిర్మిణిని తేద్వాయా అహేతోరపి హేతుత్వసమ్భ
వనయా హేతుాప్రేక్షా. నస్తుత ఈద్వాయా అభావాదసిద్ధిఃష
యా. అత్ర కేనచిత్పునఃపేణ పరస్పరతపూర్వా కాచిన్నాయికా
తస్మిన్ అన్యకాన్తానుగతిం నిరీక్ష్య కోపేన. ఇదా తం పరిత్యజతి,
తద్వదిత్యుపగూపి వ్యజ్ఞాభివ్యంజనం - తేనలంకారధ్వనిః || ౨౫౨ ||

॥ X ॥ అథ వసిష్ఠాదేశాదభిషేకతీర్థాహరణాయ శాతకున్భుకుమ్భా
నాచాయ ప్రయాతేషుకేషువిద్వానరయాధపేషు చిరప్రనాసాన్న
పీకృతవాత్సల్యయా కాసల్యయా మజ్జళమజ్జనానుపదమైవ నవరన్న
భూషణ గద్దనూల్యదమకూలాదిభిరలజ్కృతాఖిలావయవో రాఘవః
పార్శ్వద్వయవిధృతమణిచానురాభ్యాం లక్ష్మణవిభీషణాభ్యాం సము
ద్భృతశ్వేతాశపత్రేణ శత్రుఃస్మృత శాసనాక్షరనిరీక్షణవరైరక్షవిప
త్నాదిభిశ్చ పరిణానిషేవ్యమాణపచ మణిమయం మహారథనులజుగ్రా

అథేవాసీంరామచంద్రస్యాయోధ్యానగరప్రవేశమాహ —

అధేతి ॥ అథ - జటాసంశోధనానంతరమ్, వసిష్ఠాదేశాత్ - వసిష్ఠా
జ్ఞానా, కేషువిద్వానరయాధపేషు - ఆజ్ఞానేయాదిషు, అభిషేకా
ర్థం తీర్థాహరణాయ - పుణ్యతీర్థజలాహరణాయ, తాదర్శ్యచతు
ర్థి. శాతకున్భుకుమ్భా - సువర్ణకలశా, ఆచార్య - గృహీ
త్వా, ప్రయాతేషు - కేషుచత్సు, చిరప్రనాసాత్ నపీకృతమ్ -
ప్రత్యగ్రీకృతమ్, వాత్సల్యమ్ - ప్రీతి యస్యాస్తథాభూతయా, కా
సల్యయా, మజ్జళమజ్జనాత్ - మజ్జళస్నానాత్, అనుపదమ్ - అ
నుక్షణమైవ, నవరత్నానామ్ - హీరాదీనామ్, భూషణాని - ఆభర
ణాని, గద్దః - సురభిద్రవ్యమ్, మాల్యమ్ - మాలా, దుకూలమ్ -
శ్వేతదీనామ్బరమ్, పతదాదిభిరలజ్కృతపరిచ్ఛదైః, అలజ్కృ
తాఖిలావయవః రాఘవః - రామః, పార్శ్వద్వయే, విధృతమణి
చానురాభ్యామ్, లక్ష్మణవిభీషణాభ్యామ్, సముద్భృతశ్వేతాశప
త్రేణ శత్రుఃస్మృత, శాసనాక్షరాణామ్ - ఆజ్ఞాక్షరాణామ్, నిరీ
క్షణే వరైః - వ్యగ్రైః, కదాకింవాఆజ్ఞాపయతీతి తదైకాగ్రచిత్తైరి
త్యర్థః. అక్షవిపత్నాదిభిః - ఆజ్ఞానేయప్రముఖైర్వానరైశ్చ, పరిణః -
సమంతాత్, నిషేవ్యమాణః - పరిచర్యమాణపచ, మణిమయమ్,
మహారథం అలజుగ్రాహ - అరుహన్నిత్యర్థః. సమస్తతః చలితా

ర్వకా సమస్తతత్పరితకరితురగరధాధిమాధ నరవానర నక్తృభృత
టపటలకృతసన్నుదైన మద్దాయమానస్వస్వనగతిస్సన్నుద్దానహసౌవిద
ల్లకరపల్లవకరితవేత్రలతాసీమన్రితజనసంజ్ఞయా కుశలకుశీలపరివా
రకరవ్యాపారితతాళమృదజ్జవీణా వేణువాద్యలయానువిద్ధగీతామ్మ

నామ్ - ప్రయాతానామ్, కరితురగరధాధిమాధానాం నరవానర
నక్తంబరభటానాం పటలేః - సమూహేః, కృతసంమదైన - రచిత
సంజ్ఞలైః హేతునా, మద్దాయమానా - మద్దప్రకారమాచరన్తి, వే
గేన గన్తుమనుకరత్వాదితీభావః. మద్దతివాచరణీత్యర్థే మద్దశబ్దాత్
అచారాధై కృజన్తాల్లటశ్శానక్. స్వస్వనస్య - రథస్య, గతిః య
స్య తథాభూతః, సంమద్దానహానాం సౌవిదల్లానామ్ - కల్పక్రి
నామ్, || ౧ || సౌవిదల్లాః కల్పక్రినత్వత్వమరః. కరపల్లవకరితాభిః -
హస్తతలవిభృతాభిః, వేత్రలతాభిః సీమన్రితః - శ్రేణీకృతత్యర్థః,
జనసంజ్ఞః యస్యాం తథోక్తయా. కుశలాః - గాననిపుణాః, కుశీల
వాః - గాయకాః, || ౧ || గాయకాస్తు కుశీలవాత్సల్యమరః. తేహం
పరివారః - సమూహః, తస్య కరేణ - పాణినా, వ్యాపారితాని -
ముఖరితాని, తాళః - కాలక్రియామానమ్, అత్ర తన్నిణాణ్యకవా
ద్యవిశేషాలక్ష్యతే. మృదజ్జః - మద్దలః, వీణా - వల్లకీ, వేణుః -
మురిళీ, తపన వాద్యాని తేహం లయేన - సామ్యేన, || ౧ || తాళః
కాలక్రియామానం లయస్సామ్యమధాస్త్రియామిత్యమరః. అను
విద్ధమ్ - వ్యామిశ్రమ్, యద్గీతామ్మతం తేన ద్రవీకృతమ్ - రజ్జితమి
త్యర్థః. శ్రోత్యాణామ్, చిత్తమ్ - మనః, యాభిస్తాభిః. యద్వా,
వ్యాపారితతాళఇతి గీతస్య విశేషణం గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదకః
కాలవిశేషస్తాళశ్చక్షుత్పుటాదిః, తమక్తమ్ “కాలాలక్ష్యాది
మితయా క్రియయా నమ్మితౌమితమ్ । గీతాదేర్విదధత్తాళస్సచచ్ఛే
ధాబుధైస్త్పతః” ఇతి. లయస్తు “తాళాన్తరాళవర్తీయకాలోఽ

తద్రవీకృతశ్రోతృచిత్తాభిసాన్వికాజ్జికప్రముఖచతుర్విధాభినయా
భివ్యంజితవిభావానుభావవాచాలితశృంగారపరిపాటిభిర్నారవధూటి
భిరారభ్యమాణతౌర్యత్రికయా పదవ్యా సమాపాద్య వినుతజనైర
సౌలయనాల్లయః” ఇత్యుక్తలక్షణః . సత్వాద్భవాభావాన్వి
తాః - స్తమ్భదయః, సత్పలక్షణంతు పరగతసుఖదుఃఖభావనయా
భావితాస్తఃకరణత్వమ్, సాత్త్వికాభినయాః - అనిమేషనయనత్వా
దయః, అక్షైర్భవా ఆజ్ఞికాః - పతాకాహస్తాద్యభినయాః, తత్ప్ర
ముఖైః - తదాదిభిః, ఆదిశబ్దేన వాచికాహార్యకాభినయయోగ్రి
హణమ్, చతుర్విధైః - చతుష్ప్రకారైః, అభినయత్యభివ్యంజిత
పదార్థానిత్యభినయః, || సూ || పచాదిత్వాదన్వప్రత్యయః . తదు
క్తమ్ “ అభిపూర్వస్తునీర్థో భాతురాభిముఖ్యాన్యన్యైర్థయే । యస్తా
త్పదార్థాన్మయతీతస్తాదభినయఃస్మృతః ” ఇతి. తైః అభివ్యంజితైః -
అలమృనోద్దీపనరూపేణ ప్రకాశితైః, రత్యాదేరాలమృనోద్దీపనా
దీని నాయికా చన్ద్రోదయాదీని రసోత్పాదనకారణాని విభావయన్తీ
తి విభావాః, కార్యాణి కటాక్షరోమాఞ్చాదీని, తథావిభావేష
అనుపశ్చద్భవన్తీత్యనుభావాః, తైః వాచాలితా శృంగారస్య -
శృంగారాఖ్యరసస్య, పరిపాటి - అనుక్రమః, యాభిస్తథోక్తాభిః,
|| ని || ఆనుపూర్వీప్రియాంవాప్యత్పరిపాటి అనుక్రమిత్యత్యమరః.
వారవధూటిభిః - వారాజ్ఞనాభిః, అభినయస్య విభావానుభావాద్య
భివ్యంజికత్వం సజ్జీతచూడామణౌ అభినయలక్షణ ప్రస్తావే ప్రదర్శిత
మ్ తథాహి “ అభివ్యంజనిష్ఠాభావాను భావాదీన్నాటకాశ్రయాః ।
ఉత్పాదయన్సహృదయరసజ్ఞానం నిరస్తరం || అనుకర్తృస్థితోయో
ర్థోభినయస్సోఽభిధీయతే ” ఇతి. “ ఆజ్ఞికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహా
ర్యకానితి । సచతుర్ధాకృతస్తజ్జైర్రాజ్ఞికౌజ్ఞక్రియోచ్యతే || రాగా
నుషణ్ణియద్వాక్యం నాట్యే తద్వాచికంస్మృతమ్ । సత్స్వక్రియాసాత్త్వి

బాధ్యామయోధ్యాం ప్రత్యజగణ నిబద్ధమణిమయతొరణమాలికాను
 ప్రతిస్తమ్భసంక్లుటితకదర్భికాణ్డమణ్డతాను ఫలకుమాక్షతపాత్రపాణి
 ధరిణీగీర్వాణశ్రేణీపరిమృతోపాంతాను అద్ధావసితమణ్డనాభిరస్థా
 కిస్సాదాహార్యేభూషణాదిమ్ ” ఇత్యభినయభేదాః; తల్లక్షణా
 నిచప్రసక్తాల్లిఖితాని. విభావానుభావలక్షణముక్తంవిద్యానాథేన “ వి
 భావకకథ్యతేతత్ర సోత్పాదనకారణమ్ । ఆలమ్బనోద్దీపనాత్మాసద్వి
 థాపరికీర్త్యతే ॥ కార్యభూతోనుభావస్సృతగూఢాత్పాదశ్చరీరజః ”
 ఇతి. తద్వాచాలితత్వం శృక్లా రే రసత్వదృఢీకరణార్థమ్, తథాచో
 క్తం దశరూపకే “ విభావైరనుభావైశ్చ సాన్వికైరన్వృభిచారిభిః ।
 ఆనీయమానఃస్వాదుత్సంస్థాయీ భావోరసఃస్పృహః ” ఇతి. ఆరభ్య
 మాణం తౌర్యత్రకం యస్యాం తథాభూతయా, ॥ ౧ ॥ తౌర్యత్ర
 కంనృత్తగీతవాద్యంనాట్యమిదంత్రయమిత్యమరః. పదవ్యా - మార్గై
 ణ, విమతజనైః - ఆరిభిః, అబాధ్యామ్ - బాధితుమశక్యామ్, దు
 ర్గమదుర్గపరివృతత్వాదితిభావః. అయోధ్యామ్ ఆసాద్య - ప్రాప్య,
 అజగణే అజగణే ప్రత్యజగణమ్ ॥ సూ ॥ అవ్యయమిత్యాది నావీప్స
 యాం ప్రతిశబ్దైరసహసమాసః, నిబద్ధాః మణితోరణానాం మాలి
 కాః - పరమృగాః, యానుగధోక్తాను, ప్రతిస్తమ్భమ్ - స్తమ్భేస్త
 మ్భే, సంక్లుటితైః, కదర్భికాణ్డేర్మణ్డతాను, ఫలమ్ - నారికేళాది, కుసు
 మాని - పుష్పాణి, అక్షతాని - శోభనాక్షతాః, తేషాం పాత్రమ్ - భా
 జనమ్, పాణోయేషాం తథాభూతానామ్, ధరిణీగీర్వాణానామ్ -
 బ్రాహ్మణానామ్, శ్రేణీభిః, పరిమృతోపాంతాను - అలజ్కృతో
 భయపార్శ్వాను, అద్ధావసితాని - అద్దేపవ సమాపితాని, మణ్డనా
 ని - కేశనంమార్జనాద్యలజ్కారాః, యాభిస్తథోక్తాభిః. అస్థానే -
 అనుచితస్థానే, తత్తత్ స్థానవైపరీత్యేనేత్యర్థః. విధృతాని మణిభూష
 ãని యాభిస్తాద్యశీభిః, రామదర్శనకాతూహలాతిరేకాదితిభావః.

సవిధ్యుగ నణిహాషణాభిస్సహృతిమణిహర్ష్యవాతాయనరద్ధాగ్రిభిః
పారపురద్ధీగ్రిభిఃకరపల్లవాభ్యాం సమసుపాక్షైరవకీర్యమాణతయా
సభగ్రినురైరివ వృన్తచ్యుతైః ప్రసూనే రాచారలాజైస్తారకితామ్బ
రాసు పురవీధిషు పదేపదే సమ్భ్రాన్యమానఃపురవృద్ధైఃపదేపదే నీ
రాజితశ్చ కన్యామణిభిః పరికలితసారభ్యచరితేన భరతేన సర్వత
స్సున్దరం రాజసున్దరమానిన్యే ॥ ౨౫౩ ॥ ప ॥ అథోపనీతేష్యభిషేక

సమాశ్రితాని మణిహర్ష్యాణాం వాతాయనస్య రద్ధాగ్రిణి యాభిస్తా
భిః, పారపురద్ధీగ్రిభిః - నాగరికకుటుమ్బినీభిః, కరపల్లవాభ్యాం అ
పాక్షైః - కటాక్షైస్సమమ్ - అవకీర్యమాణతయా ప్రక్షిప్యమాణత్వే
నహేతునా, సభగ్రినురైః - భృగ్జనహితైః, వృన్తేభ్యః - కుసుమ
బద్ధేభ్యః, చ్యుతైః - ప్రస్తైః, ప్రసూనైరివస్థితైః. ఆచారాగ్ధం లా
జాః తైః, తారకా అన్యసజ్జాతాస్తారకితమ్ ॥ సూ ॥ తదన్యసజ్జా
తం తారకాదిభ్యుత్తరజితిత్తతచ్ఛత్యయః. అమ్బరమ్ - అన్తరిక్ష
మ్, యస్యాం తథాభూతాసు. పురస్యవీధీషు - రాజమార్గైషు,
పదేపదే - ప్రతిపాదవిన్యాసమపి, పురవృద్ధైః సమ్భ్రాన్యమానః -
అనామయం పృచ్ఛమానత్వత్యర్థః. పదేపదే కన్యామణిభిః అనూ
క్షైరిత్యర్థః. నీరాజితః - కృతారా రాత్రికమజ్జలః, పరికలితసారభ్య
చరితేన - విరచితసూతకృత్యేన, దుర్జనవచనశ్రవణాత్పునరపివ
నంయాయాదితి భయూదితిభావః. భరతేన సర్వతః - సమంతాత్,
సున్దరమ్ - మనోహరమ్, రాజసున్దరమ్ - రాజభవనమ్, అనిన్యే -
పాగ్రిపతః. నయశ్లేకర్మణిలిట్ ॥ ౨౫౩ ॥

అథేతి ॥ అథ, కపిప్రవీరైః, అభిషేకవారిపూర్ణైషు కుమ్భ
షు - కలశేషు, ఉపనీతేషు - ఆనీతేషుసత్సు, ॥ సూ ॥ యన్యచ
భావేనేత్యాది నాసప్తమీ. గృహేగృహే ప్రతిగృహమపి, రామా

చారిపూర్ణైషు కుమ్భైషు కపిప్రవీరైః । రామాభిషేకొత్సవ ఇత్యు
దస్తాస్త్రహేగృహే కొపి జనప్రమోదః ॥ ౨౫౪ ॥ ౫ ॥ తదను ని
ద్ధారి తే దైవజ్ఞైర్మథ రాబుద్ధిశక్తిశఘకైవరై ముహూర్తై పరితః ప్రల
మ్బమానముక్తాసరకదమ్బచుమ్బితవితానపరిశోభిని కల్యాణమణ్డపే
సన్నిధాపితేషు సచివైస్సకలాపకరణైషు సన్నిధితేషు మన్త్రవర్ణ
ముఖరముఖైషు ద్విజాతినికరేషు సన్నిదధితేషుచ సోపాయనపాణి

భిషేకొత్సవః - రామస్యాస్తికాదినేపట్టాభిషేకొత్సవః, ఇతి, ఇతిశ
బ్దోహేత్వర్థే. ఉత్సవహేతుకఇత్యర్థః. కొపి - అనిర్వాచ్యః,
జనానాం ప్రమోదః - హర్షః, ఉదస్థాత్ - ఆవిర్భూతః, ఉత్సా
హ్వాత్తిస్త తేన్లుజ్. ॥ ౨౫౪ ॥

తదన్వితీ ॥ తదను - అభిషేకార్థ తీర్థాహరణానంతరమ్, దై
వజ్ఞైః - జ్యోతిషికైః, ॥ ౫ ॥ సాంవత్సరోజ్యోతిషికో దైవజ్ఞగణకా
వపీత్యమరః. మన్తరాయాః బుద్ధిశక్తిః - కీచాతుర్యమ్, తదేవ శఘ
రోమీనఇతి రూపకమ్; తస్య కైవరై - కీవరే, పురానిర్ణీతస్య ము
హూర్తస్య తద్బుద్ధిశక్త్యా వ్యక్తికృతత్వాత్ ఇదానీం తయావ్యప్ర
భృష్య ఇతిభావః. ముహూర్తై - రామపట్టాభిషేకలగ్నై, నిద్ధారి
తే - నిశ్చితేనతి, పరితః - సమన్తాత్, ప్రలమ్బమానానాం ముక్తా
సరాణామ్, కదమ్బున చుమ్బితమ్ - వ్యాప్తమ్, వితానమ్ - ఉ
ల్లోచః ॥ ౫ ॥ అస్త్రీవితానముల్లోచఇత్యమరః. తేన పరిశోభిని -
ప్రకాశమానే, కల్యాణమణ్డపే, సచివైః - మన్త్రిభిః, సకలాపకర
ణైషు - నిఖిలపట్టాభిషేకొపయుక్తద్రవ్యేషు, సన్నిధాపితేషు - సమీ
పంప్రాపితేషు, మన్త్రవర్ణముఖరముఖైషు ద్విజాతినికరేషు - బ్రా
హ్మణసమూహేషు, సన్నిధితేషు - సమాగతేషుసత్సు, ఉత్సాహ
నమ్ - ఉపహారః, తేనసహవర్తన్తఇతిసోపాయనాః పాణియోయ
సాం తాను రాజన్యశ్రేణిషు - శత్రుయపజ్జిషు, సన్నిదధితేషు -

శు రాజన్యశ్రేణిషు వికన్వరేషు ససమ్భ్రమవలమానపురస్థీజన
చరణతలమజ్జీరమజ్జుళన్వరేషు కులగిరికన్దరాన్తరాళసన్దానితప్రశని
నదోన్మేషేషు మజ్జళవాద్యఘోషేషు సజ్జీకృతేచ సర్వతోభద్రే
భద్రాసనే ॥ ౨౫౫ ॥ ప ॥ వసిష్ఠో జాబాలిస్తదను విజయోగౌతమ
మునిర్గతాస్తత్రార్చ్యజ్యం కరకలితకల్యాణకలశాః । సమం సీతా

సమాగచ్ఛస్తీషుసతీషు, ససమ్భ్రమం యథాతథా, వలమానా
నాం పురస్థీణాం చరణతలయోః మజ్జీరాణాం మజ్జుళన్వరేషు వి
కన్వరేషు - వికసనశీలెషు, ప్రతిపదం ప్రవర్ధమానేష్వితీయావత్ .
॥ ని ॥ వికాసీతువికన్వరభ్రత్యమరః . ॥ సూ ॥ స్థైరభాసపినకసో
వరజితివరచ్ఛత్యయః. కులగిరిణామ్ - కులాచలానాం మహేంద్రా
దిపారియాత్రాన్తానామ్, తథావత్రికాణ్డశేషః “ మహేంద్రోమ
లయన్సహ్యాశ్శక్తిమాణగన్ధమాదనః । విన్ధ్యశ్చపారియాత్రశ్చసప్తే
తేచకులాచలాః ” ఇతి. కన్దరాణామ్ - గుహానామ్, అన్తరాళే -
మధ్యే, సన్దానితః-సంసక్తః, ప్రతినినదన్య-ప్రతిభ్వనేః, ఉన్మేషః -
వికాసః, యేషాం తథోక్తేషు, మజ్జళవాద్యఘోషేషు కన్దలితేషు -
సంవర్ధితేషుసత్సు, సర్వతోభద్రే - సమన్తాన్నోహరే, భద్రాసనే
సజ్జీకృతేచ - ఆస్తరణపుష్పదిభిరలజ్జుతేనతీత్యర్థః . ॥ ౨౫౫ ॥

అథ రఘుకులపతేః శ్రీరామస్య పట్టాభిషేకమాహ — వసి
ష్ఠఇతి ॥ తదను, తత్ర - పట్టాభిషేకసంవిధానే, ఋత్విజః కర్తు ఆ
ర్చ్యజ్యమ్ ॥ సూ ॥ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ష్యజ్. తద్ధితేష్వచామాదే
తితప్తద్వౌ ఉరణ్డ్రీపరభ్రతిరపరత్వమ్. గతాః - పాప్రాః, వసిష్ఠః,
జాబాలిః, విజయః, గౌతమమునిశ్చ ఏతేచత్వారః కరకలితకల్యా
ణకలశాః - హస్తభృతసువర్ణకుమ్భాసన్నతః, ॥ ని ॥ కల్యాణం మ
జ్జశ్లేష్వర్ణై ఇతినానా . త్రిభువనవిభోః - జగత్త్రియాధిపతేః, శ్రీర
ఘుపతేః, సీతాదేవ్యాసమమ్, భూమేః తపసాం భూమ్నా - బా

దేవ్యా త్రిభువనవిభాశ్శ్రీరఘుపతేస్తపాభూమ్న భూమేర్విధివదభి
షేకంవిదధిరే || ౨౫౬ || కృచ్ఛాగ్రిదుదాధాం నిఖలైరపిస్వైస్థ
రం భువస్సస్పృతమేకతేన । లీలాధృతాం రామభుజేనదృష్ట్వా
హ్రీణా హరితుగ్జ్ఞరకూర్మశేషాః || ౨౫౭ || X || అథ యథాభిల
షితదక్షిణాభిర్ద్విజాన్యథోచితపారితోషికైర్బాహుజానితరానపి

హుర్యైవ, తత్రాతమకృతాతశయేనేత్యర్థః. త్రిభువనప్రభాః శ్రీ
రామస్య వసుధామూత్రసప్తాభిషేకః తదీయసాభాగ్యవైభవహేతు
కపవేతిభావః. భూమ్నైత్యత్ర బహోర్భావఃభూమః. స్పృశ్యాదిత్వా
దిమనిష్ప్రత్యయః. || సూ || బహోర్లోపేభూచబహోరితి ప్రత్యయే కా
రస్య లాపః. ప్రకృతేర్భావజేశ్వ. విధిమర్శితీతివిధివత్ - యథాశా
స్త్రమ్, || సూ || తదర్హితీతి వతిప్రత్యయః. అభిషేకమ్ - పట్టాభిషే
కమ్, విదధిరే - చక్రః, విపూర్వాధ్ధాన్యకర్తరిలిట్ || ౧౫౬ ||

కృచ్ఛ్చగ్రితి || హరితుగ్జ్ఞరాః - దిగ్జాః, కూర్మః - ఆదిక
చ్ఛపః, శేషః - అనంతః, ఏతే భూభారవహననియోజితాశ్చతిభావః.
నిఖలైః - సర్వైరపి, స్వేః - ఆత్మభిః, కృచ్ఛాగ్రిత్ - కష్టాత్,
ఉదాధామ్ - ధృతామ్, భువః భురమ్ - భారమ్, సామ్పృతమ్ -
ఇదానీమ్, ఏకపవ ఏకః - ఏకాకీ, స్వాధైకప్రత్యయః. తేన సహ
యాన్తరానపేక్షితైత్యర్థః. రామభుజేన - రాఘవబాహునా, లీల
యా నతుకిచ్ఛిదప్యాయాసేన ధృతాంసతీం దృష్ట్వా హ్రీణాః -
లజ్జితాః || సూ || గత్యధైత్యాదినా కర్తరిక్తః. నుదవిదేత్యాదినావైక
ల్పికంనిష్ఠానత్వమ్. అత్ర రామబాహుధృతభూభారనిరీక్షణేన హ
రితుగ్జ్ఞరకూర్మశేషాణాం లజ్జానమృద్ధైఃపి తత్సమృద్ధవర్ణనాత్స
మృద్ధాతీతయోక్తిః. వృత్తంతూపజాతిః || ౨౫౭ ||

అథతి || అథ, కొనలెశ్వరిః - శ్రీరామః, యథాభిలషిత
మ్ - యథేచ్ఛితమ్, తత్తదిచ్ఛానుగుణమిత్యర్థః. దక్షిణాభిః ద్విజాన్ -

రితోష్య సంమాన్య నవరత్నహారకేయూరకటకకుంజులకుసుమవన నా
 జ్జరాగాదిభిరమూల్యవస్తుభిస్సపరివారౌ సుగ్రీవదశగ్రీవానుజౌ పరి
 ష్వజ్య సాహృదఃపుళకితాభ్యాం బాహుభ్యామాభాష్య సూన్యత
 యాగి గా కొన లేశ్వరస్వసభ్యోచితై రేవ విభవైస్సహ స్వంస్వంపు
 రం ప్రస్థాపయామాస ॥ ౨౫౨ ॥ ప ॥ ఇత్వాకుం సగరం భకీరథమ
 మజం ఏరంకకుత్ స్థంరఘుం స్వా నేతాన్యకపాప్రసాధితదిశోవిస్తార
 బ్రాహ్మణాన్, యథాచితమ్ - యథాయోగ్యమ్, పారితోషకైః - బ
 హుమానైః, బాహుజాన్ - క్షత్రియాన్, ఇతరానపి - రాజపురుషా
 నిత్యర్థః. పరితోష్య - సంతోష్య, నవరత్నహారః, కేయూరమ్ - అజ్జ
 దమ్, కటకమ్ - వలయః, కుంజులమ్ - కర్ణభూషణమ్, కుసుమాని,
 వసనాని - వస్త్రాణి, అజ్జరాగః - అజ్జలెవనమ్, ఏతదాదిభిః అమూ
 ల్యవస్తుభిః - అనర్హద్రవ్యైః, సపరివారౌ సుగ్రీవదశగ్రీవానుజౌ,
 సంమాన్య - సమ్మాజ్య, సుహృదోభావస్సహృద్దమ్ - మైత్రీ, తే
 న పుళకితాభ్యామ్ - రోమాభి తాభ్యామ్, బాహుభ్యాం పరిష్వజ్య-
 అలిక్య, సూన్యతయా - ప్రియయా, గిరా - వాచా, ఆభాష్య,
 స్వస్య - ఆత్మనః, సఖ్యుర్భావస్సఖ్యమ్ - మైత్రీ, ॥ సూ ॥ సఖ్యు
 ర్యథతియప్రత్యయః. తన్య ఉచితైః, విభవైః - గజతురగాదిభిస్స
 హ, స్వంస్వం పురంప్రతి - నిజనిజనగరముద్దిశ్య, ప్రస్థాపయామా
 స - ప్రేషితవాన్. ॥ ౨౫౨ ॥

ఆధేదానీం రామచన్ద్రీస్య ప్రజాపాలనప్రక్రమం ప్రస్తాతి ॥
 ఇత్వాకుమితి ॥ సరాః, ఇత్వాకుమ్, సగరమ్, భకీరథమ్, అజ
 మ్, వీరమ్ - శూరమ్, కకుత్స్థమ్, రఘుంచ, యశసా - కీర్త్య,
 ప్రసాధితదిశః - అలఙ్కృతహరితోపీత్యర్థః, ఏతాన్ పాన్ - ఆత్మీ
 యాన్, రాజ్ఞః స్వైః - నిజైః, గుణైః - శౌర్యాదారాదిభిః, వి
 స్తారయన్ ప్రజాకృత్యనెనాన్వయః. స్తారయ తేర్ణ్యస్తత్వాద్వికర్తృక

యన్ ప్రేక్ష్యైతైః । ప్రహ్వైర్భ్రాతృభిరన్వితస్సతీస్పృహిసాత్మాద్యథా
శక్తిభిర్నిత్యైవావనికన్యయాచనువిరం రామోరరక్షప్రజాః ॥ ౨౫౯ ॥

ఇతి శ్రీమదఖిలభువనభూషణ కర్ణాటకజనపదలక్ష్మీరజనహేభూత
మహీశూరపురవరపయోనిధి పూర్ణచంద్రాయమాణ శ్రీకృష్ణ
రాజమణ్డలశ్వరతనుభువః శ్రీ చామరాజేంద్రభూషణేః
సంస్కృతభాషాప్రథమాధ్యాయనకర్తా శ్రీమతాగ్ర్యపకుల
జలధిపారిజాతస్య శ్రీమదణ్డయ్యశాస్త్రిణః పుత్రేణ
సోసలె, గరళపురీశశాస్త్రిణా విరచితః
చమ్పూరామాయణయుద్ధకాండస్సమాప్తః.

త్వమ్, రామస్య సర్వాతిశయిగుణశాలిత్వాత్ అనేన పరిపాలితాః
ప్రజాః తాన్నన్నరవైవేతిభావః. ప్రహ్వైః - నమేగైః, ఆజ్ఞానుసార
చిభిరన్వితైః. సాత్మాత్ - శ్రత్యత్మాభిః, తిస్పృహిశ్శక్తిభిర్యథా - ప్రభా
వోత్సాహమన్త్రజన్యశక్తిభిరవస్థితైః. భ్రాతృభిః - భరతాదిభిరను
జైః, నీత్యేన - రాజనీత్యేవస్థితయా, అవనికన్యయా - సీతయాచ,
అన్వితైః - యుక్తస్సృక్, ప్రజాః, సువిరమ్, ఏకాదశసహస్రవర్షకాల
మిత్యర్థః. తథాచశ్రీరామాయణమ్ “దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశ
తానిచ । భ్రాతృభిః పుహితశ్శ్రీమాన్ రామోరాజ్యనుచీకరత్”
ఇతి. రరక్ష - శరిసాలయామౌస. ॥ ౨౫౯ ॥

శ్రీమద్భీనత్సకులకలశార్ణవకాస్తుభస్యశ్రీమతఃపెరిస్వామి
శ్రీనివాసగురోః పుత్రేణ సద్విద్యాశాలాధ్యక్షేణ
పెరిస్వామి, తిరుమలాచార్యేణ విరచితా
మధుమజ్జిర్యాఖ్యాన్యాయాభ్యా
సమాప్తా.

